BABITS MIHÁLY

IRÁS ÉS OLVASÁS

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

BABITS MIHÁLY ÖSSZEGYÜJTÖTT MUNKÁI

II.

ÍRÁS ÉS OLVASÁS

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

AZ ATHENAEUM KIADÁSA

BABITS MIHÁLY

ÍRÁS ÉS OLVASÁS

TANULMÁNYOK

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

AZ ATHENAEUM KIADÁSA

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

FI 2
13.671/2
ORSZ. SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR
Növedéknapló
1938 év. 6718 sz.

78983. AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. NYOMÁSA

ELŐSZÓ
AZ »IRODALMI PROBLÉMÁK« ELSŐ KIADÁSÁHOZ

1917.

E kötet a magyar irodalomról írt tanulmányaimat tartalmazza. E tanulmányok problémák és nem deskripciók: irodalmunknak inkább kérdéseit tárgyalják, mint jelenségeit. A magyar irodalom világirodalmi helyzete; legnagyobb alakjainak értéke s viszonya; az irodalmi miliő lankadtságának hatása az írói egyéniségre; a műfordítás szerepe és jelentősége az irodalomban; az irodalmi nevelés, mint minden szellemi nevelés és műveltség központja; s végül az irodalmi forradalom és succrescentia kérdései kerülnek fel bennük.

Az első cikk másfél éve készült: eredeti alakjában a *Műveltség Könyvtárá*nak *Világirodalom* című kötete számára. (1915.) Itt némi változtatásokkal s rövidítve adom. A többiek egy része a *Nyugat*nak írott könyvbírálat (kettejük *Két kritika* címen a *Nyugat-könyvtár*ban is megjelent). Most ezekből is kihagyom a szorosabban aktuális helyeket. Az *Irodalmi Nevelés* eredetileg iskolai program-értekezés; egyebekről l. a kötet végén levő jegyzetet.

A cikkek némelyike első megjelenésekor bizonyos ellenkezést keltett: egy jeles bíráló a paradox látszatát vetette szemükre. Azt hiszem, e kötet fényében kitűnik, hogy ez valóban csak látszat: gondolataim lényege távol áll a paradoxontól.

Matthew Arnold szerint a kritikus első kötelessége az alázatosság. E tanulmányok nem akarnak maguk is irodalom lenni: csak gondolatok az irodalomról.

Babits Mihály.

ELŐSZÓ A MÁSODIK KIADÁSHOZ

1924.

Azóta megint hét év telt el, s ha véleményeim nem is változtak, a hangsúly, mellyel elmondanám, ma sokban más volna. A világirodalmi helyzet más lett tán azóta; az irodalom halottjaira mind sűrűsödő árnyat vetett az eleven irodalom felnőtt fálánksza; az új generáció is itt van már, s talán egy új korszak, már akármilyen is. De ez a fejlődés még sokkal kialakulatlanabb, hogysem irodalmunk régi és lényegi problémáit, melyekkel e könyv foglalkozik, új, éles példákkal világíthatná. Ezért könyvemet ez új kiadásban is változatlan hagytam: csupán a függelékhez csatoltam egy új, apró jegyzetet.

Az első kiadást Schöpflin Aladárnak ajánlottam, hadd írjam itt le újra az ő nevét, régi barátsággal.

Babits Mihály.

ELŐSZÓ A JELEN KÖTETHEZ

1938.

Az *Irodalmi Problémák* anyagát kiegészítettem néhány írói arcképpel, s elvi és polemikus cikkel. Igy ez a kötet magában foglalja legjavát mindannak, amit magyar irodalomról, s egyáltalán irodalmi kérdésekről — az *Európai Irodalom Történetén* kívül — eddig írtam. Csupán azokat a dolgozatokat hagytam ki, melyekben az irodalmi téma csak ürügy vagy illusztráció valamely világnézeti probléma megvilágítására; ezek az *Ezüstkor* c. kötetben találták természetes helyüket (pl. *A mai Vörösmarty*). Az elrendezésben eltértem az első kiadások sorrendjétől, és az időrendet állítottam vissza.

IRODALMI NEVELÉS

Egy tantárgy filozófiája tanulók számára.

(Fogarasi diákjaimnak, az Értesítőbe.)

1910.

Sokat beszélnek az irodalmi nevelésről és sokszor ellenséges hangokon. E tanulmány célja megmutatni, miért lett az irodalmi nevelés s miért marad az emberi szellem minden nevelésének tengelye.

A stilisztikáról és retorikáról lesz szó : arról a két stúdiumról, melyet a klasszikus ókor egynek tekintett és egy néven retorikának nevezett. Egy stúdium ez most is, csakhogy két oldala van : gondolataink összegyüjtése és kifejezése. Egy oldalról gondolkodni, más oldalról beszélni tanít, a szó legtágabb értelmében. Az olvasás is gondolkodás s az írás is beszéd.

Gondolkodni és beszélni : nem lehetne rövidebben és mégis teljesebben megjelölni egész középiskolai tanításunk célját. Nem tanítunk mesterséget és nem képesítünk semmi mesterségre. Nem tanítunk ismereteket vagy a feledésnek. Nem tanítunk tudományt : a tudomány nem 10—18 éves gyermekeknek való. Aki tudományt akar tanulni, annak már nagyon jól kell gondolkodni tudnia. Művészetet sem tanítunk : azt nem lehet tanulni. Gondolkodni és beszélni tanítunk.

S ha ily szempontból nézzük a dolgot, akkor megértjük, miért volt a művelt ókor szellemi nevelésének egyetlen és főtárgya a retorika s be fogjuk látni, hogy ami a lényeget illeti, manapság sincs ez másképp. Egész iskolád retorikai s minden tantárgy igazában csak retorika ma is. Minden nyelvtan és minden irodalom gondolkodni tanít és beszélni. A nagy írók művei stilisztikai és retorikai példatárak s az idegen nyelvekből még jobban megérted a gondolkodás és kifejezés bonyolult masináját, mint a magadéból, melyet már megszoktál. A számtan levezetéseivel, a retorika egy része: a dedukciók tana. A természetrajz megfigyelésre, a fizika az induktív következtetésre tanít meg. Ha felelsz tanárod váratlan kérdésére, gondolkodni tanulsz; ha összefoglalod, amit tanultál, beszélni.

Gondolkodni és beszélni: voltakép egy. Gondolkodás nem képzelhető beszéd nélkül és megfordítva. Az állat sem beszél, sem gondolkodik. *Logos:* ez a görög szó észt jelent és szavat s ész és szó nem különböző dolgok. »A gondolat hangtalan beszéd, a szó a megtestesült gondolat« — mondja egy híres nyelvtudós.[1] Ezért a retorika, amely gondolkodni s a stilisztika, amely beszélni tanít, voltakép egy tudomány; külön nem lehetnek. Elválhatatlanok, mint a test és lélek; a gondolat a lélek, a kifejezés a test. Mikor olvasmányod eszme-sorrendjét átgondolod, pontokra szeded, mikor a *Toldi* szerkezetéről, részeiről beszélsz: retorikát tanulsz. Mikor Kölcsey vagy Eötvös egy szép körmondatát elemzed: stilisztikával foglalkozol. Minden magyar dolgozat retorikai és stilisztikai feladat elé állít egyszerre. Minden tárgy, minden óra együtt hozza meg áldozatát stilisztikának és retorikának.

Beszélni és gondolkodni tehát egyszerre tanulsz és folyton és lassan. De amihez egész iskolai pályádon állandó gyakorlással szoktatnak, annak lassankint némileg tudatossá is kell válnia benned. Olvasmányaid segítenek ehhez. Mondjuk például apró meséket olvastál, iskolakönyved szemelvényeit régi magyar meseírókból. Tárgyra, felfogásra, terjedelemre nem sok különbség volt köztük: ugyanazt a modort, az ú.n.

[1] Müller Miksa Felolvasásaiban.

aesopusi modort utánozták mind. De különböző íróktól voltak, sőt különböző korban élt íróktól. S íme: mingyárt meglepett, mily más hatású minden új író műve. Észrevetted, hogy a hatás különbségét a kifejezés módjának különbsége okozza: a *stílus* változik. Egy korból való íróknál is változik: Heltai hosszadalmasan, kedélyesen meséli el, amit Pesti röviden, szárazon. De a kifejezésmód nemcsak írásban, hanem beszédben is más-más. Magad megfigyelhetted, menynyire különbözik ismerőseid beszédje egymástól. Az elbeszélések, színdarabok írói feltüntetik ezt a különbséget hőseik beszédében. Úgy-e, másként beszél az öreg Bence, mint a fiatal Toldi? *Mátyás deák* utolsó jelenetében a király is, meg a kántor is ünnepiesen akarnak beszélni: mily különbözőképen sikerül!

Mért beszélnek az emberek ily sokféle módon? Mert sokféle módon gondolkodnak. Ha a latin valamit másként fejez ki, mint a magyar, azért van, mert a régi római másként gondolta, mint a mai magyar. A latin *valakit* fut, a magyar *valakitől*. A régi magyar evett az étel*ben*; a mai étel*ből* eszik. Nem a szó más, hanem a gondolat. Ami áll a népekre és korokra, az áll az egyes emberekre is. Igaza van Buffonnak: a stílus maga az ember; hű tükre az ember gondolkodásának, erényeiben és gyengeségeiben egyaránt.

Először elárulja a gondolkodás gazdagságát vagy szegénységét. A nyelvkincs egyúttal gondolatkincs. Akinek több szava van, több ismerete van. Sőt, mivel a rokonértelmű szavak sohasem egyértelműek, akinek több szava van egy dologra, több gondolata is van róla. Mikor a rokonértelmű szavakat gyüjtöd, képzeteidet sokasítod, szellemedet, lelked világát népesíted. Igy van a szólamokkal is. A szólam átöröklött, megcsontosodott gondolatkapcsolás, azaz — ahogy tetszik — szókapcsolás. Kőépítőszekrényedben vannak kockák is: kockákból is kirakhatsz oszlopokat, falakat: de mekkora könnyebbség, hogy oszlopaid is vannak! Lelked építőszekrényében kockák a szavak, oszlopok a szólamok. Mennél több oszlopod van, annál gazdagabb vagy, annál könnyebb lesz mondataidat megépítened. Sőt gondolkodnod könnyebb lesz, hajlékonyabb és gazdagabb lesz elméd. Ez a

gazdagságod folyton gyarapodik s a számtanórán épúgy, mint a történelmi órán szólamokat tanulsz, melyek képessé tesznek számtani vagy történeti dolgokról gondolkodni. De mást is jelentenek neked a szólamok, mint könnyebbséget és eszközöket: másképpen is kincset jelentenek, kincses örökséget. Apáidtól örökölted őket, apáid gondolkodásmódját örökölted velük. Örököse vagy őseid szellemi kincseinek és rajtad a sor megőrízni őket. Ne add el idegenért, idegen szólamokért, melyek idegen gondolkodás tükrei. Ismerd meg ugyan az idegen gondolkodását is, tanulj idegen nyelveket és a magadét is jobban fogod érteni. Semmit sem lehet igazán ismerni önmagában, csak mással összehasonlítva. Legkevésbé a gondolatot, mely oly fínom, oly nehezen megfogható. A görög, a világ leggondolkozóbb népe, nem tudott úgy gondolkodni, mint a mai népek, mert csak egy nyelvet ismert. Ismerj meg tehát idegen nyelvet is, hogy jobban gondolkodhass a magadén. De csak a magadén gondolkodjál, ha azt nem akarod, hogy gondolkodásod roskatag legyen, mint a felemás kövekből épített ház. A saját köveidet gyüjtsd, a magad bányáiból: e bányák nemzeted nagy költőinek művei. Elsősorban annak, aki leggazdagabb szóban és gondolatban, aki legjobban tudott magyarul. A *Toldi*ból többet tanultál magyarul és magyarul gondolkodni, mint talán minden más könyvedből együttvéve. Most azt hiszed, hogy nagyon ismered és nagyon szereted: olvasd mégegyszer és látni fogod, hogy nem ismerted és nem szeretted eléggé. Olvasd addig, míg minden kifejezése, minden szava lelkednek egy részévé válik, kitörölhetetlen, elveszthetetlen kincseddé. Stílusod gazdagodik, a stílus gazdagsága a gondolat gazdagsága.

S *másodszor:* a stílus helyessége a gondolat helyessége. A stílus elárulja a gondolat egészségét vagy betegségét. A stílus testhezálló ruhája a gondolatnak s a test semmi fogyatkozását sem takarhatja el. Minden rossz mondat törött ablak, melyen át egy rossz gondolatra látni. Görbe hüvelyben nincs egyenes kard. A stílushibák gyüjteménye: nyomorék gondolatok kórháza. A főmondattalan mondat olyan, mint a láb nélküli ember. Egy felemás mondatszer-

kezet olyan, mint egy kificamodott tag. E kórháznak megvannak a maga félrebeszélő őrültjei s eszméletlenei: az érthetetlenségek, gallimathiások. A stílus él, mint maga a gondolat: vágd meg és vérzik.[1] S a stílus épségét észrevenni

mint a jó egészség
Szelíd hatású titkos működését
Könnyebb, mikor *nincs*, mint akkor, ha van.[2]

Oratio sicut corpus hominis ea demum pulchra est — mondja Tacitus is, — *in qua non eminent venae nec ossa numerantur, sed temperatus et bonus sanguis implet membra.*[3] A mesterségesen, erőltetve csinált mondatban mindig meglátszanak az erek és a csontok. A stiliszta szerény, mint Mikes. Ne akarjunk többet mondani, mint amennyit gondoltunk, mert mondatunk beteg lesz. Minden gondolatunkat külön mondatban fejezzük ki: az összenőtt ikrek ritkán egészségesek. Ne mondj semmit kétszer: a pleonazmus gondolathiányt árul el; ami haszontalan, az káros. Némely mondat olyan, mint a túlságos kövérségben szenvedő ember: alig bírja önnön felesleges zsírját. Az ép gondolat egyenesen megy célja felé s nem tántorog, mint a részeg ember. Ha stílust tanulunk, gondolkodásunkat fegyelmezzük: a stílus gondolkodásunk fegyelmezettségének fokát árulja el.

S *harmadszor* elárulja gondolkodásunk elevenségét is. Aluszékony embernek a stílusa is aluszékony. Mi teszi a szellem elevenségét? A gondolatok könnyed és szabad társulása. Szellemes ember, kinél olyan képzetek társulnak egymással, idézik fel egymást, melyek másnál külön, idegen maradnak, melyek közt más nem lát összefüggést. Minden hasonlítás, minden ellentét, minden átvitel az eszmetársítás mozgékonyságának a jele. A megszokott metaforák, melyeket minduntalan használsz: őseid gondolkodásának élénkségét

[1] *Cut these words and they would bleed; they are vascular and alive.* Emerson.

[2] Arany: Vojtina levelei.

[3] A beszéd is, mint az emberi test, akkor szép, ha nem tűnnek ki erei, nem lehet megolvasni csontjait; hanem nyugodt, jó vér kering a tagokban. *Taciti dialogus de oratoribus.*

bizonyítják. Szellemes népnek szellemes a nyelve, szellemes embernek szellemes a stílusa. Az ilyen stílus a lélek eleven mozgásának eredménye, a hallgató vagy olvasó lelkét is eleven mozgásba hozza. S a lélek ily mozgása a legnemesebb élvezet. Az egészséges lélek, épúgy, mint az egészséges test, mozogni kíván: futni, dolgozni, látni. Egy kiváló költőt vagy írót olvasva, lelked a költő lelkével együtt fut, lát és dolgozik. Ujjongva fut hegyeken, mezőkön és változatos messze tájakat lát. De csak akkor, ha követni tudod a költőt, elképzeled metaforáit, megérted célzásait: máskülönben olyan vagy, mint a vak ember a legszebb vidékeken. Stilisztikailag műveletlen embernek a legszebb könyvek mintha idegen nyelven volnának írva. Kevéssel ezelőtt még a legszebb Berzsenyi-vers számodra holt kincs volt. Ha kezedbe kaptad volna, tán nem is átallod kinyilvánítani, hogy ez valami nagyon unalmas dolog lehet. Stilisztikai elemzést kellett végezned, stilisztikát kellett tanulnod, hogy megértsd (ha egyáltalán meg tudod érteni: nem mindenki tudja), mi a szép az ilyen sorokban, mint ez, a virtusról:

Talpa alá szegi a chimaerát;

vagy a megelégedett emberről:

Izzadásának gyönyörű gyümölcsét
Éli örömmel.

Vajjon mi okozza a költői tömörség sajátságos hatását a lélekre? Érezzük, hogy a költőnek *sokat* kellett *egyszerre* éreznie és gondolnia, hogy ilyen sokat tudjon egyszerre kifejezni; és mi is sokat érzünk és gondolunk *egyszerre*, mikor olvassuk. Ez azt az érzést adja nekünk, mintha a mi lelkünk is sokkal hatalmasabb és erősebb lenne: mert ennyi mindent tud érezni és gondolni egyszerre! Aki ezt nem érzi, művelt emberek közt olyan, mint a vak a látók közt: mintha egy érzéke hiányoznék. Pedig aki nem érti, nem érezheti. A költők gyakran nehezek, mint Berzsenyi volt neked; de minden nehézség új szépség, új édes munkát adván a léleknek. Ilyen szempontból mondhatni: aki stilisztikát sohasem tanult, az

élet legszebb élvezeteinek egyikétől örökre meg van fosztva, mint a süket a zenétől. Természetesen ezt az élvezőképességet nem itt, az iskolában, egy év alatt, sajátítod el. A csírái kell hogy lelkedben legyenek: minden egészséges lélekben meg is vannak. E csírák fejlesztését első jó olvasmányaid már régen megkezdték; irodalmi és poétikai tanulmányaid egyenesen folytatni fogják: de voltaképpen sohasem szünetel az, sem gimnáziumi éveid alatt, sem azután.

Ime stilisztikád három fő része a nyelvkincsről és a stílus tulajdonságairól: a szabatosságról és az elevenségről, amiben a többi mind benne van. Az első rész képzeteidet s szavaidat gyarapítja, a második azokat használni, a harmadik a nagy írók képzeletvilágát megérteni tanít. Az első két rész ismeretére mindennap szükséged lehet; a harmadiknak ismerete mindennap élvezetedre szolgálhat. Az egészből pedig megérted, hogy a stílus épúgy, mint anyja és testvére, a gondolat, élő dolog; sejteni kezded különbségeit nemzetenként (mennyire különböznek Ovidius versei Arany Jánoséitól: az idegen versforma, sőt az idegen nyelv hangulata a magyarétól) — és egyénenként; — s fejlődését koronként: legjobb bevezetés az irodalomtörténet tanulmányához, melyhez később fogsz hozzáfogni rendszeresen. A stilisztika vezetett rá, hogy mennyire érdekes és szükséges e tanulmány: mert itt láttad azt, hogy mennyire nem mindegy, hogy valamit mikor írtak? ki írta? és hol? De még egy különbséget észrevettél a stílusban: észrevetted, hogy valamint minden tudománynak megvan a maga stílusa, úgy megvan minden irodalmi fajnak is, és hogy egészen más stílusban írnak aesopusi mesét, mint leírást vagy jellemrajzot. A műfajok e stílusbeli különbségének fejlődését is — mint fakadtak azok valamely nemzetnek vagy kornak képzetvilágából — az irodalomtörténet fogja megértetni veled; de e különbségek voltaképpen sokkal tágabb értelműek s hasonlóikra találhatunk az emberi szellem alkotásainak minden körében. Különböző korok és különböző népek képzetvilága minden téren különböző módon jut kifejezésre: építészetben, festészetben csakúgy, mint az irodalomban; s e különböző módokat az építészetben és festészetben is stílusok-

nak nevezik. E művészeti stílusok majdani megértéséhez is — ami nélkül nem lehetsz igazán művelt ember — itt kaptad tehát az első alapot.

Mindezek a dolgok a stilisztikát alapvető tanulmányává teszik a művészetnek — de elsősorban alapvető tanulmánya marad a stilisztika az életnek. Az ember gondolkodó és beszélő lény és egész élete gondolkodásból és beszédből áll és mindig jobban csak abból. Az ember szavakkal gondolkodik és szavakkal cselekszik. A művelt ember gondolatokkal küzd, szavakkal csatázik. A leghatalmasabb fegyver a gondolat és a szó. A történelem: gondolatok csatái s gyakran szavak győzelmei. A szabadságharc előtt Széchenyi gondolatai harcoltak s Kossuth szavai győztek. Az egyes ember élete: gondolatainak fejlődése és szavainak hatása. A természet az oroszlánnak karmát, az elefántnak agyarát, az egyszarvúnak szarvát, a méhnek fulánkját adta: az embernek gondolatát és szavát. Élesítsd e fegyvereidet, hogy megállhass az élet harcában; mert az élet harc, s az »erős megállja«.

Ime: a stílus olyan eszköz, melyet nem nélkülözhetsz egy egyszerű levél megírásánál, egyszerű történet elbeszélésénél, egy egyszerű kérdés megvitatásánál sem, sem akkor, ha akaratodat érvényesíteni s valakit valamire rábírni akarsz. A levél maga is mindegyik lehet: elbeszélés, megbeszélés, rábeszélés: mint könyved nevezi. De egy levél még egyszerű feladat elé állít: gondolataid készen állnak hozzá; s ha egyszerűen és érthetően leírod őket: jól végezted dolgodat. Mikes is csak így tett; igaz, hogy az ő egyszerűségében kedvesség és szellem van: te megelégedhetsz az értelmességgel. De már a többi retorikai olvasmányaid bonyolultabb gondolatok közé visznek: pedig csak ezekből nyersz igazi fogalmat a gondolat és szó szerepéről az életben. Mert itt már tökéletesen a megtörtént életben vagy; nem a *Toldi* kedves, költött világában; nem mesét olvasol. Komoly, magas, nehéz dolgokat hallasz, amilyenekkel a nagyok foglalkoznak, nem mulatságból, hanem kötelességből; érezned kell, nagy diák vagy és az élet felé közeledsz. Érezned kell, hogy majdan neked is az lesz a gondod, a megtörtént dolgok, a létezők és a megtörténendők: *történet, tudomány, politika.*

Történet: mert a nemzet, amelynek nem volna történelme, olyan lenne, mint a gyermek, aki ma nem tudja, mi történt vele tegnap. Létének nagyobb részét: multját vesztené az ily nemzet, nem volna egy nemzet többé s minden emberöltővel kihalna, mint az egynapos pillangó. Az emberi öntudat alapja az emlékezet; a nemzeti öntudaté a történelmi emlékezet. Testemben egy parány sincs abból az anyagból, amiből hét évvel előbb voltam: de ugyanaz vagyok, mert emlékezem. Épígy: ma senki sem él azokból, akik 200 éve éltek e hazában: de ugyanaz a nép vagyunk, mert emlékezünk. A jelent csak a multból lehet megérteni: a jövőt csak a mult alapjára felépíteni. E multat mint alapot meg kell ismerned, és megismered a történelemórán, a latin-órán s másutt. De a retorika-órán magát a mult megőrzésének a módját ismered meg s a történetíró műhelyébe tekintesz bele. Mikor műveit elemzed, látni fogod: honnan vette adatait? hogy győződött meg igazságukról? hogy válogatta ki? hogy rendezte el? Az első és második, a kutatás és bírálat módszereinek megismerése, oly módon fejleszti feltaláló- és ítélőképességedet, hogy az élet majd minden mozzanatában hasznát veheted. Megtanulod tisztelni a régi kor maradványait, belátván, hogy csak az értő számára nem néma kövek. A mult ismeretének lehető forrásait époly szükséges ismerned, mint a történelmi hazugságok eredetét. Kezdetleges ember mindent elhisz, intelligens mindent megbírál. Tanuld megkülönböztetni a hihetőt a hihetetlentől. De a kiválogatás és elrendezés tanulmánya épolyan szükséges. Mindent nem lehet és nem érdemes megjegyezni. Meg kell találnod az eseményekben a fontosat: s a fontos az *ok*. Annál jelentősebb egy esemény, mennél több más eseményt hozott létre. Oly esemény, amely magában áll: mintha nem is történt volna. Az elrendezés is okok szerint történik. S az események okait kutatni annyi, mint az élet gépezetét tanulmányozni. Az élet fogaskerekeit és erőátvivő szíjait. Ez a legnehezebb és legnagyszerűbb tanulmány, de te ezt nem tanulod; ezt a történetíró tanulja. Te azonban, mikor fiatal elméd követi a

történetíró elméjét e bonyolult utakon, kétségkívül sokat haladsz ahhoz, hogy a történet és élet eseményeit majdan helyesen felfogni s a magad kis körében (egykor talán nagyobb körben is) helyesen előadni képes légy. Felfogás és előadás — gondolkodás és beszéd — tulajdonképpeni retorikai célok; de más, történeti ismereteket is nyersz e szemelvények olvasásával. Lehet: a feledés számára; de azért nem felesleges dolog a történet egy-egy fejezetét egyszer-egyszer így részleteiben is megismerned, amint a történet-órán sohasem kaphatod. Mennél közelebbről nézed a történelmet, annál inkább fog hasonlítani az élethez. S mikor — e történeti olvasmányaiddal egyidejűleg — otthon a *Zord Időket* vagy akár az *Uj Földesurat* olvastad, észrevetted, hogy a költő még inkább életszínt akar adni a multnak, azáltal, hogy még közelebbről nézi s képzeletéből oly részletekkel egészíti ki, melyeket a történet fönn nem tarthat. S a történetíró eléd tárván az emberi tettek belső rúgóit, emberismeretedet is fejleszti. Igy lesz a történet az élet mestere. Azonkívül egyazon eseményt — például a nándorfehérvári ütközetet — különböző írók előadásában olvasva, ismét tanulmányozhattad a különbséget felfogásban, stílusban. A krónikás gyermeteg előadása tanítja csak igazán megbecsülnöd az oknyomozó történetíró érett, mély felfogását. S a nagy történetírók művészete — mert a megtörtént dolgok visszaképzelése nem kisebb művészetet kíván, mint a megtörténhetőké — nem kisebb élvezetet szerezhet, mint a nagy költőké. *Est enim historia proxima poetis et scribitur ad narrandum, non ad probandum.*[1] De tudományt és politikát *ad probandum* írnak.

Tudomány: az emberi gondolatoknak egy másik világa, amelybe retorikád úgynevezett *értekezései* vezetnek be. Ha a történet tárgya a mult, a tudományé az örök jelen, a természet örök törvényei. A természethez tartozik minden: az ember is, a történet is: a történeti mű is tudományos értekezés, ha a törvényeket keresi, melyek a történelmi fejlődésben megnyilatkoznak és nemcsak a multra vonatkoznak, hanem örök érvényűek. De az örökké jelenvaló törvények

[1] Quintilianus, a nagy retorikai író mondja.

keresése voltaképpen egész más gondolkodást igényel, mint a történeti események megállapítása. A történetíró ritkán figyelheti meg maga, amit leír : mások tanuságtételére utalva, legfeljebb azt nézi meg, kinek higyjen? A tudós csak önmagának hisz : nagy példa neked, hogy olyan dologban, melyről magad is meggyőződhetsz, te is csak magadnak higyj. A tudós csak azt hiszi, amit maga is tud s minden tudás csírája a tapasztalás. Tudni akarsz? Tanulj meg látni. Minden ismeretedet kívülről kaptad : semmi sincs lelkedben, ami nem volt meg előbb érzékeidben.[1] De látni az állat is tud s keveset tudnál, ha nem tudnád a látottakat általánosítani. Az indukció oly művelet, melyet ezerszer is végzel naponta öntudatlanul. Két jelenséget sokszor láttál egymásután : következtetni fogod, hogy azok ezután is követik egymást, mint a villámot a dörgés. S ezen az egyszerű következtetésen nyugszik minden fizikai tudomány. Ezt az életben és tudományban egyformán nélkülözhetetlen műveletet gyakorlod te is a fizika-órán. De a matematikában másféle következtetéseket gyakorolsz ; ott elemezni tanulsz : megkeresni egy tételben, milyen más tételek foglaltatnak benne. Ez a dedukció. De jól vigyázz : evvel nem tanulhatsz újat, hanem csak meglevő tudásodat részletezed, mintegy házkutatást tartasz ismereteid közt. Az axiómákban benn van az egész matematika : csak ki kell fejteni[2]. Ne bízz a nyakatekert szillogizmusokban, melyek látszólag egészen új, meglepő eredményre vezetnek ; a dedukció nem adhat új eredményt, ha ad, hibásnak kell lennie és félrevezető szofizma. Mindazonáltal a dedukció a legnagyobb mértékben szükséges : nélküle ismereteid kihasználatlan, öntudatlan szunnyadnának lelkedben. Felébreszteni, nyilvántartani őket ; egyetlen módszer ez : az elemzés. Gyakorlása feltétlen észélesítő. Az indukció és dedukció együtt alkotják okoskodásunkat. Aki helyesen használja őket : logikus ember. Te egész gimnáziumi pályádon, az elsőosztályos nyelvtantól a

[1] *Nihil est in intellectu, quod non fuerit prius in sensu.*

[2] Ez az állítás, mint e tanulmány több más helye is, a maga egyszerűségében kétségkívül nagyon távol áll a nehéz és bonyodalmas igazságtól.

nyolcadikos logikáig, tanulod őket helyesen használni. Ez mind retorikai feladat: gondolkodni tanulás; s retorikád értekező olvasmányainak elemzése tesz tudatossá róla. De fontos alkalmazásukat nyerik a retorika azon részében is, melyről hajdan az egész stúdium a nevét nyerte s mely ma sem utolsó fontosságú része: a szónoklattanban.

Politika: egy emberi társaság jövőjének előkészítése. Ilyen értelemben minden szónok politikus. Ha a történetírót a mult, a tudóst az örök jelen: a szónokot a jövő érdekli, mégpedig nemcsak a saját jövője. A szónoknak terve van embertársairól s ezt embertársaival el akarja fogadtatni. A szónoklás tudománya: a rábeszélés tudománya. Könnyű belátnod, mily fontos e tudomány az életre. A görögöknél, a rómaiaknál ez volt az élet iskolája. De a szó hatalma azóta sem csökkent, mert a szóval a gondolat harcolt; s van-e hatalmasabb a gondolatnál? De jegyezd meg: csak a jó gondolat harcolhat jó szóval. Be tudsz-e bizonyítani valamit, ami nem igaz? Csak gyengeelméjűeknek. Rá tudsz-e bírni valamire, ami nem helyes? Csak gyenge jelleműeket. Az igazi szónok nem gyengeelméjű, nem gyenge jellemű hallgatóra számít. Nagy szónok nem lehet hamis ügy szónoka: tudatosan soha. A jó szónok elsősorban igaz ember: *vir bonus dicendi peritus* — mint a rómaiak mondták. Rossz gondolatból nem eredhet jó szó. Hol találsz annyi nemes gondolatot, emelkedett érzést, mint a nagy szónokokban: Kölcseyben, Eötvösben? Kit ne ragadna rokonszenvre egy Kossuth rajongó lelkesedése, egy Deák józan komolysága? Ezért a nagy szónokok olvasása nagy erkölcsi haszonnal is jár: emez megint melléktermése a retorikának, amely dús, mint a banánfa s a szellemi élet egész kertjét elfedik új meg új gyökereket hajtó, új meg új gyümölcsöket hozó ágai. Ime, egy másik melléktermés: a nagy szónokokat olvasva, olyasmit tanulsz, ami az intelligens ember életére okvetlen szükséges: megtanulod a politikai alapfogalmakat, amelyek nélkül hírlapodat sem fogod megérthetni; Kossuth és Deák beszédeiből megtanulod nemzeted közjogának alapjait, melyeken ma is minden kérdés forog. S e modern politikai viszo-

nyok megvilágítására legjobb összehasonlításul kínálkozik mingyárt a római politika, mely Cicero beszédeiben tárul szemed elé. Cicero és Kossuth szónoklatai közt általában, a *Pompeiana* és Kossuth július 11-iki beszéde közt különösen vannak rokon vonások. De tovább megyek: a legnagyobb szónokok a legnagyobb emberek voltak s olvasva beszédeiket, megismered hazád legnagyobb embereit. A szó az ember; senki sem titkolhatja el önmagát, nem adhat mást, mint ami benne van. Igy domborodik ki szavaikból előtted hazád jelenének három nagy teremtője: Széchenyi, Kossuth, Deák. Nem ismerheted meg őket: gyermek vagy még ahhoz; de sejteni kezded alakjaik félelmes nagyságát s óriás árnyékuk beesik tanulószobádba. Még tovább: Széchenyitől politikai röpiratot olvasol (ez is szónoki mű), amilyet százat és ezret fogsz olvasni az életben s hogy megértsd őket, kell egyet olvasnod az iskolában. Ugyane mű a nemzetgazdaság fő fogalmait is megismerteti veled: a nemzetek életének anyagi alapjait megsejteti. Viszont az emlékbeszédek, Kölcsey, Eötvös, Gyulai művei, a nemzetek életének szellemi alapjait sejtetik meg. De a saját, mostani tanulóéleted is megtalálja vonatkozásait a nagy szónokokban. Kölcsey *Parainesise* egyenesen neked szól; s az iskola gondolatvilágától nem idegen Cicero *Archiása*. E beszéd egyúttal példát ad a törvényszéki beszédre, mellyel szintén alig kerülöd ki életedben a közelebbi megismerkedést.

Ime, mily sokfelé elágazik, mily sokféle gyümölcsöt terem a retorika hatalmas fája. De legnagyobb haszna mindig egy marad: hogy gondolkodni és beszélni tanít. A szónoki mű logikája a legbonyolultabb valami: itt nem elég, hogy az egyes gondolatok épek és igazak legyenek; a szónoknak rögtöni, praktikus hatást kell elérnie: szükséges, hogy a gondolatai érvényesüljenek is. S csak akkor érvényesülhetnek, ha helyes sorrendben vannak: az előző előkészíti a következő hatását; a következő viszont betetőzi az előzőét. Az érv igazsága független helyétől, de meggyőző volta nem az s mit ér az igazság, ha nem veszik észre? Ahol emberekre teendő hatásról van szó, ott minden gondolatnak helyértéke

van, mint a tizedes számrendszerben a jegyeknek. A gondolatok támogatják egymást, mint a csatasorok: van előcsapat és hátvéd. *Dispositio locorum, tanquam instructio militum, facillime in dicendo, sicut illa in pugnando, parare potest victoriam.*[1] Ekként alkalmad nyíl megfigyelni, hogyan fegyelmezik nagy szónokok harcra gondolataikat: még sok ily megfigyelés s majdan a magad kisebb céljaihoz képest te is tudod fegyelmezni a tieidet. Intelligens ember manap is alig kerül ki, hogy meg ne kelljen olykor ragadnia a nyilvános szó fegyverét: *fortia arma verbosi fori.* Hogy ez ne egészen *insolita manu* történjék: természetesen csak gyakorlattal érheted el s e gyakorlatra olykor már az iskolai élet is alkalmat nyujt. De a nagy szónokok megértése fog csak megóvni attól, hogy gyermekes és nevetséges fegyvereket ne használj: cifra, de életlen fakardot vagy goromba, nemtelen husángokat. Itt tanulhatod meg, hogy ami több a kelleténél, az kevesebb a kelleténél s ami nemtelen, az hatástalan vagy visszás hatású. Minden felesleges szó egy lépés az unalom felé; a sértő szó még annál is rosszabb. Nagy szónok *breviter simpliciterque* beszél; nem »száraz-ridegen« ugyan: *non fortibus modo, sed etiam fulgentibus armis proeliatus est Cicero;* de mégis dagály nélkül. Figurák és trópusok mesterkélt halmozása játék, nem szónoklat; a szónoklat az élet eszköze s komoly, mint maga az élet. Jó szónokok stílusa olyan, mint minden jó stílus: nemesen egyszerű és a tárgyhoz mért: külön »szónoki stílus« nincs.

Ezt a jó stílust, amely csak jó gondolkodás alapján épülhet, kell elsajátítanod, ezt gyakorlod, ezért olvasol, írsz, beszélsz nyolc éven át és azután is még sok éven át. Oktatásodnak ez a főcélja, minden tanulmányodban ez a cél közös, minden: alkalom, minden: eszköz neki.[2] Ez a tanulmány az egész középiskolán át és minden tárgy körében foly s ez

[1] A helyek elrendezése, mint a katonák felállítása, épúgy legkönnyebben szerezheti meg a győzelmet a beszédben, mint amaz a harcban. Cornificius.

[2] *Tout lui est occasion et tout lui est moyen.* M. Guérin: *La question du latin.*

a tanulmány retorikai és stilisztikai tanulmány : más szóval egy magasabb *beszéd- és értelemgyakorlat.* Ez a tanulmány minden látszat ellenére is nem a könyvek, hanem az élet tanulmánya : nem is tanulmány, hanem nevelődés, edződés az életre. Mint az ókorban : ma is egyetlen, legfőbb, leghasznosabb. S legélvezetesebb is. Mert mi lenne élvezetesebb, mint érezni, hogy napról napra több ember leszel, használhatóbb, képesebb gondolkodni, kifejezni gondolataidat, megérteni, élvezni másokét, jobb is és erősebb : *vir bonus dicendi peritus.*

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

AZ IRODALOM HALOTTJAI

1910.

I.

Nem azok az irodalom halottjai, akik lerázva ezt a testi porhüvelyt, diadalmasan bevonulnak az Emlékezet nagy Pantheonába. Az irodalom igazi halottjai az elfeledett írók, akiket nem olvasnak, akiknek »mintha hallottuk volna a nevét«, akik félbenmaradtak és eltemettettek, mint egy torzó, egy csonka szobor. Rákosi Jenőtől kezdve menynyien megmondták már (és magyarázták, magyarázták !), hogy a magyar irodalom különösen gazdag ilyen torzókban. Nagy nevek tolulnak a tollamra, de elhallgatom őket : a példa mindig fáj. Esztendők mulva a történetíró, csákányával, mely a multakban vájkál : keménybe ütközik : s előkerül a mélyből a törött szobor : ez Katona volt, ez . . . a példa fáj.

Előttem három könyv ; két új és egy régi. Két halott, aki feltámadt, és egy, aki még nem támadt fel. Az első könyv: egy Komjáthy-tanulmány. Én Istenem, ha elgondolom : nem is olyan régen, kevesen, fiatalok, ismeretlen rajongtunk egy halottért, egy ismeretlenért, aki éppen azért, mert ismeretlen volt, mert nem beszéltek róla az irodalom hivatalos fórumai : *a miénk volt,* teljesen, kizárólag, a mi költőnk, akit saját eszményeink aranyával festettünk ragyogóvá. Tízen voltunk és tízen úgy őriztünk egy nevet, mint a koptus a vallását, melynek messze föidön ő az egyetlen híve. Tízünkön kívül ki tudta ezt a nevet?

Ma az az irodalmi fórum, mely bennünket kiátkoz, *ugyanaz* fedezte fel Komjáthy Jenőt, sőt Komjáthy nevét ellenünk használja. Mégis oly örömmel olvasom a nagy könyvet Komjáthy Jenőről, mintha a saját diadalomat olvasnám. Örömömet csak az csorbítja egy kissé, hogy a könyv elég gyenge. Hihetetlenül dagályos könyv, tele ízléstelen entuziazmussal hőse iránt, kit folyton a világirodalom legnagyobb alakjaival ejt párhuzamba. A puffogó mondat rossz apostol; s a túlbecsülés valódi értéknek is megárt.

Mindent megbocsátanánk, ha Komjáthy jellemzését találnók a könyvben. Valóban Komjáthyt még senki sem jellemezte komolyan és érvényesen irodalmunkban. Sokáig ismeretlen, aztán felfedezve, s a felfedezés bámulata sem alkalmas hangulat jellemzőnek, elemzőnek. A megértést csak szeretet adhatja; a megértetés csak ész műve lehet, lehiggadt szereteté.

Komjáthy élete a legérdekesebb tanulmányok egyike lenne egy lélektani érdeklődésű kutatónak. Annyit élcelődtek már félreismert zseníken; ki írta meg a *valódi* félreismert lángész jellemrajzát, a csökönyösen visszahúzódó lélekét, aki fájva keményedik a világ ellen, mint a gyöngycsiga kagylójában a tenger ellen? [1] Micsoda erjedés, micsoda vegyi folyamatok folynak nappal a lidérc távol helyén, mely majd csak éjjel fog fellobbanni, a síron, jelezve a rejtve maradt kincset? Schopenhauer, Katona életírói birkóztak evvel a problémával, Komjáthyé fel sem teszi a kérdést. A másik életrajzi probléma volna Komjáthy szerelme, mely a legérdekesebb, mert a legritkább dolgok egyike: egy intellektuális szerelem.

Vajjon a gyér adatokból lehet-e rekonstruálni ezeket a fejlődéseket, ezeket az érzéseket? Lehet világot vetni rájuk a *versekből.* Művésznél mindig a műveit kellene életrajzának alapjául vetni. Komjáthy biográfusa az életet és a költészetet egészen mereven elválasztja. Azzal menthetné

[1] Ki fény vagyok, homályban éltem,
Világ elől elrejtezém
Nagy ismeretlen messzeségben
Magányosan lobogtam én.

ezt, fel is hozza, hogy Komjáthy verseiben mindössze két sornyi életrajzi adat van, s egy vers az anyjához, egyéb semmi. Hogy nincs költő, kinek költészete annyira élettől elvonatkozott lenne, mint az övé. De látnia kellene, hogy ez az élettől elvonatkozás csak látszólagos. Minden költőnél csak látszólagos lehet ; ez *a priori* biztos, hisz a költő csak a *saját* benyomásait, *saját* érzéseit, *saját* belső életét adhatja a verseiben, önmagából ki nem léphet. Kétszeresen így van ez Komjáthynál. Nem volt költő, aki annyira kizárólag verseiben élt volna, akinek a külső világ annyira semmit sem számított volna, mint neki. Talán ép azért van ez így, mert versei teljesen az övéi voltak, sem közönség, sem kritika meg nem osztotta vele birtokukat. Lelke közvetlenül és fentartás nélkül beleömölhetett e versekbe, melyek profán szemek elé nem voltak kerülendők. De ép azért, mert teljesen verseiben élt, e versekben nem a külső világot, nem külső életét találjuk, hanem kizárólag *belső életét ;* és biográfusának a belső élet iránt nincs érzéke. Csodálatos dolog valakinél, aki egész könyvet ír — egy lírikusról !

A belső életrajzot nem kapjuk meg a Komjáthy *költészetéről* szóló fejezetekben sem. Behatolás helyett gyakran hőse teljes félreismerését árulja el. Igy például Komjáthynál tömörségről beszélni : Komjáthy költői géniuszának tökéletes elferdítése. Sohasem volt áradozóbb költő. Az első fenséges sortól kezdve :

Ki fény vagyok, homályban éltem . . .

végig *egy* hatalmas ár az egész kötete, egy óriási himnusz, széles, diadalmas, mindent magával ragadó, mindent elborító, zuhogó lendület. A szavak Niagarája ez, a költemények Amazonja. Minden, csak nem tömör. Áradozó, eszmékben, úgy mint szavakban. Komjáthy mindig egyforma, folyton ugyanazt és ugyanúgy mondja, a méltóságos folyam egyformaságával. Egyes verseinek nincs egyénisége, külön hangulata. Kezdetről, végről, szerkesztésről nála szó sem lehet. Egész költészete *egy* költemény vagy egy sem : mert a szám fogalma csak szilárd dolgokra alkalmazható, Komjáthy költészete pedig folyó.

E szerkezeti sajátsága Komjáthy poézisének szorosan összefügg egyénisége legjellemzőbb, leglényegesebb vonásával, melyre már élete utalt: és ez valami egészen sajátságos magábazárkózottság, csak-magából-csak-magának fejlődés. A Komjáthy-monográfia szerzője említi a magábazárkózottságot, de távolról sem veszi észre, hogy ez olyan forrás, melyből Komjáthy egész egyéniségét meg lehet magyarázni és hogy e szempontból tekintve, Komjáthy életében és költészetében minden vonást a lehető legszorosabb összefüggésben fogunk látni.[1]

E magábazárkózottság több és más a lírikusok közönséges érzékeny maguknakvalóságánál. Ha a tipikus lírikusban, Csokonaiban, Petőfiben minden legkisebb külső hatás nagy érzelmi reakciót kelt, Komjáthynál ellenkezőleg külső hatás, külső világ egyáltalában nem létezik. Komjáthy lírája *tárgytalan* költészet; sohasem volt még ennyire tárgytalan költészet. Szavai elvontak, metaforái nem a meglátás, nem a képzelet munkái, hanem gyakran csak a nyelvé és a sablóné. Érzései nem fejlődnek, hanem áradnak; nem táplálkoznak: oly légiesek, hogy nincs szükségük külső táplálékra. Levegőből élnek, mint a növények; — vagy inkább: önmagukból. Komjáthy költészete ezért a *par excellence* elvont, intellektuális költészet; — ilyet várhatunk a világtól dacosan elhúzódó, félreismert lángésztől. Nincs nagyobb ellentét, mint Petőfi és Komjáthy lírája — bár találunk nála

[1] *A faculté maîtresse* az a vonás, mely az arcképet örökre felismerhetővé teszi. Az aprózás még nem elemzés; a lelkiekben minden összefügg: *egy* vonást kell keresni s nem sokat. Nem pótolják ezt a cifra műszavak, »irányok«; mint »pogány panteisztikus, misztikus entuziaszta, ideális pesszimista«. Még kevésbé pótolják az összehasonlítások, melyek úgyis többnyire csak az olvasottság fitogtatására valók — de könnyen elárulják annak emésztetlenségét is. Érdekes, hogy a gyenge kritikus mindig több esztétikust mint pszichológot érez magában; s a jellemzés elől összehasonlításokba és ítéletekbe menekül. Pedig összehasonlítás és ítélet a jellemzést már feltételezi. Hogyan ítélkezhet valaki, aki pl. Reviczkyre, érzelmes nők e kedves költőjére, nem lel jellemzőbb szót, mint hogy *nagy* és *filozófus*; vagy aki Komjáthyt a világirodalom legnagyobb költőivel, válogatás nélkül, zagyván, egy sorba helyezi?

sablónos Petőfi-utánzatokat — s az igazsággal homlokegyenest ellenkezik, hogy: »Megtaláljuk Petőfiben mindazon elemet, mi Komjáthynál megvolt« és »Petőfi korában Komjáthy Petőfivé vált volna és Komjáthy idejében Petőfi Komjáthyvá.« A Petőfi líráját csupa külső benyomások táplálják s mindinkább túlsúlyra jut a külső benyomás a belső érzés fölött. Valóban, Petőfi a lírai epika felé fejlődik és költészetének csúcspontját utólérhetetlen leíró költeményeiben éri el. Gondoljunk a fejlődésre *Hazámban* c. első versétől a *Puszta télen* s hasonlók bámulatosan teljes realizmusáig. Petőfi a benyomások költője. Komjáthynál nincsenek benyomások.[1] Benne nincs semmi apollinikus elem; az ő költészete teljességgel dionysosi.

Ha valakit lehet a világirodalomban Komjáthyhoz hasonlítani, az inkább például Shelley. Közös bennük az elvontság, a külső világgal való nemtörődés, a csak magából táplálkozó lélek. *Ideális* költészet mind a kettőé. E hasonló okok hasonló eredményeket hoznak létre. Első eredményük természetesen az önérzet túltengése; aki előtt a külső világ semmi, annak önmaga minden, az voltaképen önmagát imádja. Komjáthy valósággal himnuszokat zeng önmagához. Folyton magával foglalkozva, önnön nagyságának, önnön jövendő dicsőségének gondolata mámorítja.

Nevem a csillagokba írom
s emberszívekbe égetem
és túl időkön, túl a síron
terjed hatalmas életem.

[1] Mondanom sem kell, mily felületesség ebből Komjáthy fölényére következtetni. A Komjáthy-könyv írója azt mondja: »Petőfinél ... minden *felszínesebb*, leíróbb, reálisabb. Komjáthynál *tartalmasabb, boncolóbb*, légiesebb. De ne feledjük, hogy Petőfi huszonhat éves korában halt meg; addig írhatott csak, míg a vér a legszilajabb«. Éppen megfordítva. A szilaj vér nem kedvez a realizmusnak. A fiatalok költészete mindig »légiesebb« s láttuk, hogy Petőfi is az epikaiság felé fejlődik. Werther légiesebb, mint a fejlődött Goethe, Faust vagy Meister. A kettő közt bizonnyal nem a realizmus a felszínesebb, nem a légiesség tartalmasabb. De Komjáthy légiessége egészen más, lényegileg más és Komjáthy sohasem lehetett volna reálissá, valamint Petőfi sem Komjáthyvá.

A második eredmény az elvont eszmékért való rajongás. Minő eszmékért? Az önérzet túltengésének megfelel az individuális szabadság eszméje ; annak pedig, hogy az egész világban semmit sem látunk, csak önmagunkat, megfelel a panteizmus. Mindkettő megvan Shelleynél úgy, mint Komjáthynál. De éppen a panteizmussal kapcsolatban akadunk közöttük a lényeges különbségre. A panteizmussal együtt jár a természetimádás. Az ily *ideális*, azaz a külső világtól elzárkózó lelkek, ha festők, tájképfestők lesznek : gondoljunk Mednyánszkyra.

De Shelley látja a természetet és a természetben keresi a saját érzéseit : a tengerben, a nyugati szélben, az érzékeny virágokban. Az érzések túlnyomóak, de képek támasztják őket. Komjáthynál ellenkezőleg : érzéseiben keresi a természetet, nem látja, nála legfeljebb az érzések támasztják a képeket ; a képek csak kifejező eszközül szolgálnak, mint másnál a szavak. Komjáthynak egyáltalán nem volt érzéke a természet iránt. Csak a lélek iránt volt érzéke. A természet nála csak a lélek más szavakkal : semmi egyéb.

Hattyú lebeg a ringó vízen :
az én gyönyörben úszó szívem ;
a fénybogár a rózsapelyhen :
az én gyönyört sugárzó lelkem ;
a pillangók levelek selymén :
az én gyönyörtől ittas elmém.

Látta Komjáthy ezt a hattyút, ezt a fénybogárt, ezeket a pillangókat? Dehogy látta. Érezte. Shelley keveset lát és nagyon sokat érez ; Komjáthy érez és semmit sem lát. Ezért nagy tévedés azt mondani, hogy »nagyobb vonatkozásba tudja hozni a természetet énjével, mint Shelley«. Komjáthynál a természet egyszerűen nem létezik.

Gondolhatunk arra, hogy Shelley élete hányatott volt, nagy benyomásokkal teli ; Komjáthyé egyszerű, nem is alkalmas arra, hogy benyomásokat nyerjen. De gondoljunk arra is, hogy mindaz, amit a lelki zárkózottságról és eredményeiről mondtam, talán nem egyformán illik Shelleyre és Komjáthyra. Komjáthynál a magábazárkózottság követ-

kezménye lehet az önérzet túltengése és az elvont eszmékért való rajongás ; Shelleynél valószínűleg éppen ez önérzetnek és e rajongásnak (melyek már tanuló korában összeütközésbe hozták a tanári és atyai tekintéllyel) következménye a külső világ hatástalansága. Igy érthető az, hogy Shelley *képes* a külső benyomások felfogására, Komjáthy képtelen (Shelley verseiben vannak életrajzi adatok, Komjáthyban nincsenek). Valóban, az élet nem oka, hanem okozata jellemünknek ; sorsát mindenki maga csinálja. Ezért illik a költők élete oly csodálatosan jellemükhöz.

A harmadik eredménye e heroikus magányosságnak a pesszimizmus. A külső világ néha erőszakkal is megzavarja az elzárkózott lelket ; az ily lélek a külső világból csak az ilyen erőszakos érintéseket érezvén, csak a legnagyobb pesszimizmussal, gyűlölettel tud a külső világra gondolni. Komjáthynak az egész külső világ rabság. Szanzara, Abdera. S amint a panteizmus Spinózához, úgy a pesszimizmus Schopenhauerhez viszi. De az ő pesszimizmusa egyáltalán nem lényegi. Lényegi csak a lélek, önmaga ; és ez jó, nagy, élvez, győz : Komjáthy alapjában optimista.

Az abszolút jó nála a gyönyör, a lélek gyönyöre, melyhez a test gyönyöre is hozzátartozik, a szerelem és entuziazmus részeg gyönyöre. A gyönyör valóban az egyetlen állapot, melyben az egész külső világ tényleg megsemmisül és a lélek egy pillanatra *de facto* magára marad. Ezt a gyönyört, ezt a megsemmisítő, nirvánás gyönyört hirdeti ezer és ezer változatban Komjáthy lírája. Igaza van életírójának (maga sem sejti, mennyire igaza), mikor azt mondja, hogy nála »az érzékiségben mintegy átszellemül a szenvedély«, — de éppen ellenkezője az igazságnak, amit nyomban utána mond, hogy »nincs benne semmi a Nirvána hangulatából«.

Átszellemült kéj, kéj a szellemnek a külső világtól való (bár pillanatnyi) emancipálása céljából : ez várható és tényleges alapmotívuma Komjáthy szerelmi lírájának. Az ily szellemnél a szerelem is önmagára vonatkozik, voltakép csak önmagát és önmagáért szereti ; a külső nő szerelmének csak alkalma, nem tárgya. Ennek megfelel, hogy végső szerelme, neje, Éloa, *intelligens nő ;* ez a lélek nem ellentétét keresi,

mint más, hanem rokonát, akibe kihelyezheti saját tulajdonságait, hogy azokat imádja. A nőben önmagát szereti s szerelme is egészen magából táplálkozó. A nőt, akit szeret, voltaképpen nem ismeri, hanem képzeli : önnön lelkét képzeli beléje.

Túltengő önérzete, pesszimizmusa, rajongása a filozofikus eszmékért, a gyönyör dicsőítése legalább is érthetővé teszik feltámadását, népszerűségét a modern holnaposok között, ha velük való rokonságát nem is bizonyítják. A holnaposokban mindezek a vonások kevésbé mélyről jöttek, mint nála (közöttük nincs ily elzárt lélek). De aki nem vette észre hasonlóságaikat, az nem veheti észre különbségeiket sem s nincs joga a holtat az élők rovására dícsérni.

Teljesen félreismeri a Komjáthy-monográfia szerzője Komjáthy költészetének *nemzetköziségét.* Mert bizonyos, hogy sohasem volt annyira nemzetközi költőnk, mint ő. A nemzet a külső világhoz tartozik, a nemzet konkrét dolog, a nemzetiség megszorítás ; és Komjáthy költészete teljességgel belső, absztrakt, általános. A művészet nemzeti színe szoros összefüggésben van realizmusával : mennél reálisabb egy művész (mennél több, egyénibb vonást mutat benne a külső világ rajza), annál nemzetibb. Komjáthy *világköltő,* olyan, amilyenekhez Arany, a legreálisabb, a legnemzetibb e sorokat írta :

Puszta elvont ideállal
inkább nem is dallanék.

Világköltő nemcsak azért, mert a világszabadságért rajong, mint Petőfi ; világköltő, dacára annak, hogy szép hazafias költeményeket is írt. E hazafias költemények sem nemzetiek, mert nem reálisak ; bármelyik nemzetre illenének. Ezért nem lehet Komjáthy állítólagos nemzetiességét kijátszani a holnaposok állítólagos nemzetietlensége ellen. A holnaposok (értve nem éppen a Holnap tagjait) élükön Adyval, minden Magyarország-szidásuk mellett is sokkal nemzetiesebbek, mert érzéseik a magyar világ viszonyaiból fakadtak ; Komjáthy érzéseihez semmiféle (külső) világnak nincs köze.

A költői képzelet és költői nyelv azonban teljesen annak a viszonynak a tükre, melyben a költő a külső világgal áll. Mindenki természetesnek fogja találni az eddigiek után,

hogy Komjáthy képzelete szegény és egyoldalú ; de viszont ragyogó. A képzelet gazdagságát a külső világ adja, ragyogását a belső világ. Komjáthy költészete csupa fény és semmi szín. A fény a nap dolga, a színek a tárgyaké ; — a fény : a lélek, a szín : a benyomások. Ehhez képest nyelve sem színes és mégis ragyogó. Az ilyen költőnek voltaképen nem is a nyelv az erőssége, hanem a zene. Zeneiségében van valami Vörösmartyéból, Vörösmarty színei és plasztikája nélkül. De az, hogy »azt a költői magyar nyelvet, melyet Kazinczyék után Vörösmarty, de még inkább Petőfi, Arany adtak vissza a magyarságnak, ő Reviczkyvel együtt . . . tovább fejlesztette«, nemcsak túlzás, hanem alapjában hamis. A magyar költői nyelv Aranyig állandóan a realitás és plasztika felé fejlődött ; s Reviczkyvel és Komjáthyval e fejlődésről hirtelen lehanyatlott, színtelenné, plasztikátlanná lett. Mindazonáltal Komjáthy nyelve éppen nem az az egyéniségtelen nyelv, ami Reviczkyé, sőt egy hatalmas egyéniség kifejeződése, elvont, de ragyogó szavakkal, nem színes, de fényes képekkel ; nem szemléletes, de izzó, nem elképzeltető, de éreztető. Még verselése is teljesen megfelel az elmondottaknak : az örökös, egyforma, folyamatos jambus, itt-ott anapaestusokká forrva, minden nemzetibb vagy festőibb lejtés nélkül, igazi kozmopolita forma, mint Reviczkyéké, de szárnyaló, égő, csupa lendület. Csak néha, egy-egy rémes hangulat hatása alatt születnek durvább képek, erősebb kifejezések, egyénibben verselt, trochaikus strófák ; egy pillanatra mintha Vörösmarty tájain járnánk :

Fent az ormon ködök ülnek
rém a rémmel elegyülnek
köztük átok a viszony ;
lent az aljba' vad kacajba
tör a szélvész ; vérbe fagyba
veti vemhét az Iszony ;

de ez is mennyire csak belülről kivetített kép, milyen kevéssé kép. Komjáthy nyelve, verselése himnikus, áradó, dagadó folyó, egyforma, mint Miltoné.

Hosszasabban foglalkoztam Komjáthy költészetével ; magával a Komjáthy-könyvvel nem lett volna érdemes ily

hosszasan foglalkozni. Mégis érdekes jelenség e könyv, érdekes jele a feltámadásnak, mellyel közelmult irodalmunk halottjai egymásután felkelnek a feledékenységből. Csak most kezdjük észrevenni, hogy a magyar szellem ébren volt a lefolyt évtizedekben is. Előttem fekszik egy más könyv: Rédey Tivadaré Péterfy Jenőről. Péterfy irodalmi sorsa hasonló volt a Komjáthyéhoz; életében nem olvasták, ma könyveket írnak róla. Egy harmadik könyv is van az asztalomon: Dömötör János munkái. Ki ismeri ma Dömötör Jánost? Ő még nem támadt fel.

Hogyan tartozik össze a három alak? Hogyan adják meg együtt sajátos jellegét egy irodalmi kornak? Mért éltek homályban? Mért voltak az irodalom halottjai? És mi közünk még e halottakhoz nekünk, az élőknek?

2.

»Igaz, hogy nálunk az irodalom halottjai mélyebben vannak eltemetve, de mégis hiszem, hogy Péterfy valódi élete már megkezdődött.«

Ezt írta Angyal Dávid már 1901-ben, Péterfy Jenő összegyüjtött munkáinak bevezetésében. Ma, tíz év mulva, mikor Komjáthy Jenő is feltámadni látszik halottaiból: Péterfyt már a magyar essay-irodalom klasszikusai közé sorozzák s talán nem alaptalanul nevezhetnők őt az ifjabb magyar irodalom egyik nevelőjének.

Rédey Tivadar terjedelmes könyve nagy szeretet és szorgalmas tanulmány eredménye; a jó tanítvány könyve ez, tele hálás rajongással a mester iránt s nemes törekvéssel, helyesen érteni, szépen megvilágítani annak tanításait. Felhasználva elég helyes választással Péterfy önállóan meg nem jelent cikkeit is, végigvezet ismertetésével Péterfy egész írói pályáján, melyet három korra oszt: hírlapi cikkek, essay-k és görög tanulmányok korára. E korok egymásba játszanak és így Rédeynek az időrend ellen kell vétenie; ez más szóval annyit jelent, hogy csak mozaikképet adhat és nem Péterfy lelki *fejlődésének* a rajzát. Mert e fejlődés

az idő függvénye ; sohasem volt összefüggőbb fejlődés, melyben az egyes szemek annyira egymásból nőttek, oly szoros láncot képeztek volna, oly kevéssé volnának felcserélhetők. Péterfy lelki élete folytonos és szerves, s egész irodalmi működése lelkéből fakadt : témái, gondolatai, stílje mind a lelki fejlődés hű szimptómái. Rédey idézi Taine-nek azt a mondását : »A szellemi alkotások gyökerét nem kizárólag az észben kell keresnünk ; az ember lelkületének, kedélyvilágának összes részei nyomot hagynak mindazon, amit csak gondol és ír.« Ez valóban találó idézet Péterfyre ; az övé igazi »lírai kritika« ; annál líraibb, mert önkénytelenül az, mert líraiságát rejteni törekszik. Egész lénye folyton fejlődő, eleven gyümölcsfa, melynek lehulló, ért gyümölcsei voltak művei ; sokat ugyan lerázott a szél érés előtt s a szegény fa előbb kidőlt, mint minden gyümölcse megérhetett volna. De minden gyümölcsöt a fa vére táplált s nem hasonlítottak azok a karácsonyfákra aggatott csillogó talmi gyümölcsökhöz. És Rédey, bár mozaikszerű könyvében képet nem ad Péterfy egyéniségéről, inkább kivonatát műveinek, a könyv végén egy mondattal megmutatja, hogy volt fogalma ez egyéniségről ; könyve legszebb mondatával ; íme : »Péterfy földjén mennyi nemes növényt láttunk, mely kedvezőtlen körülményeknél fogva nem bírt virágot hajtani ; olyant azonban egyet sem, melynek ne lett volna mélyre eresztett — gyökere.«

Hol keressük ezt a gyökeret? A választ e kérdésre, s vele Péterfy képét épúgy magunknak kell megszerkesztenünk a magunk szempontjából, mint ahogy Komjáthy képét megalkottuk. Komjáthyban oly intelligenciát láttunk, mely a külső világ képei és benyomásai elől makacsul elzárkózik. Nos : Péterfyben hasonló elzárkózást találunk, de az ő elzárkózása nem intellektuális, hanem *esztétikai* jellegű.

Ő nem zárkózik el a külső világ igazságai elől ; sőt mintha bizonyos lelkiismereti kérdést csinálna abból, hogy csak ilyen objektív igazságokat adjon a világ elé. Ő más menekvést ismer, más elzárkózást : a külső világot a szépség szempontjából akarja nézni, a távol élvező, nem az érző szereplő szemeivel. Ez is elzárkózás : az elzárkózás azon

neme, mely a tudós lelkiismeretével megfér. Add hozzá Komjáthy lelkéhez e tudományos lelkiismeretet: és Péterfy lelke lesz belőle.

Ez egyszersmind megmagyarázza, mért fejlődött e két, mélységében hasonló lélek oly tökéletesen különbözővé.

Nem azt mondtam, hogy Péterfy tudós volt; sőt éppen: a tudományos lelkiismeret az ő lelkét artista-lélekké tette. A tudományos lelkiismeret kötelességünkké teszi tudomást szerezni a világról, akkor is, ha az fájdalmas; önlelkünk ellenére is. Mi a magába zárkózni szerető léleknek menekvése az ebből eredő fájdalomtól? Az egyetlen menekvés: az artista szemével nézni a világot, mint egy tragédiát és az igazban és szomorúban meglelni a szépet. S nem lehetne jobban kifejezni Péterfy egész életének törekvését.

Artista-lélek lesz, könyvbarát, művészetek [1] és irodalmak ismerője, idegen lelkek szépségeinek magyarázója: így keresi a külső, az objektív világban a szépet. Egyszersmind az élet szomorúságaiban is a szépet: a *tragikumot* keresi: s művészetben és életben egyként a tragikum fejtegetéséhez vonzódik leginkább. Keller első, tragikus Heinrichja, Kemény, az öreg Arany, Teleky László, Shakespeare, a görög tragikusok, Ibsen, a Haláltánc: érdeklik a művészetben, Széchenyi, a magyar szabadságharc tragikuma az életben, a politikában. Ugyanezért érdekli a történetírás is: a Thukydides-féle tragikus történetírás, a francia forradalom története, ilyesmik. Valóban, az esztétikai tragikus felfogás az egyetlen mód a tudományos lelkiismeret és a magábazárkózó lélek kibékítésére. Nem zárkózni tisztán egy színtelen belső világba, mint Komjáthy, hanem a külső világból csinálni belső világot, a külső világot a belső szépség törvényei értelmében fogni fel.

Akármerre nézünk Péterfy világában, mindenütt megtaláljuk e tudományos lelkiismeretet, mely mindenáron önmaga ellenére, önlelkét kínozva, a külső világra függeszti tekintetét s mely aztán a tragikus, esztétikai felfogásban

[1] A képzőművészet nagy tárgyilagossága előtt énjének minden gyötrelme elsímult. Angyal Dávid.

békül meg. Ezt mutatja ifjúkorának természettudományi érdeklődése, melynek *Összegyüjtött Munkáiban* nem maradt nyoma s melyet Rédey részben Goethe hatásának, részben (s ez sokkal finomabb megjegyzés) a korviszonyoknak tulajdonít. »Az alkotmányosság beálltával — mondja — önkénytelen, a legkülönbözőbb csatornákon át beszivárgott hozzánk a pozitivizmus szelleme ; az illúziókban csalódott, de ismét tetterőre ébredt ország mohón kapott mindenen, ami *tény* . . .« De hogy mennyiben voltak összefüggésben a korviszonyok irodalmi halottjaink lelki történetével : ennek kutatása e dolgozat végső részének célját képezné, ha a szerzőnek merészsége volna e nagy témához nyúlni.

Az eddigiekből már megérthetjük azt, hogy Péterfy nem lehetett tudós, hanem az igazat, de artistaszemmel néző essay-író ; azt is, hogy figyelmének az élettelen természetről a szellemi világ felé kellett fordulnia, amelyet inkább nézhet a tragikus szépség törvényei szerint. Természettudomány helyett most történetírás és regényírás — lényegileg rokonok — kezdik érdekelni. A tudós lelkiismeret nem kisebbedett benne : nem tér ki a legfájdalmasabb igazság elől sem, sőt különösen keresi a legfájdalmasabbakat. Rokonszenvét nem bírják az oly írók, akik, mint Jókai, felszabadítják magukat az igazság békóiból, sőt mintha nem bírnák teljesen az olyan alakok sem, akik mint Eötvös, mint Kossuth, harmonikusak, fátumtalanok,[1] tragikumtalanok. Keményt, Széchenyit érezte rokonainak. A fájdalmas igazságokat keresi, hogy tragikummá emelje őket s így elvegye fulánkjukat, melyet nagyon is érez.

A fájdalmas igazság keresése teszi őt szkeptikussá a rendszerek, a schémák ellen, amelyek iránt alapjában rokonszenvet érez. Tainet így szereti és kritizálja. A legnagyobb önmegtagadás volt az igazságért : rendszertelennek lennie.[2]

[1] »Egyéniségéből hiányzott egyes tehetség . . . fátumszerű uralma a többi felett« — Az Eötvös-essayből.

[2] Euripides-tanulmányában elméletet alkot a vígjáték fellépéséről, mely ráillik Euripides és Racine korára, de nem Schillerére : itt elárulja szeretetét a schémák és elméletek iránt. Grünwald Béla könyvében is az elméletet nélkülözi. Nagy tisztelője Hegelnek !

A fájdalmas igazságok keresése hozza őt ellentétbe a nemzeti elfogultsággal, a »nemzetiszínű korlátokkal«, mint ő nevezi. Követeli, hogy a politikus »eszével álljon kívül a háromszínű sorompón«, hogy a költő ne álljon útjában a nyugati áramoknak, »a szép inváziójának«. E szándékos, hajlamainak ellenére való nemzetköziség alapja tragikus, mint Széchenyinél is az: saját csekélységünk ismerete. Péterfy a politika kritikájában is mindig a fájdalmas, önmegtagadó józanságnak ad igazat és nem a nemzeti fellobbanásoknak: Széchenyinek és nem Kossuthnak. Éppen úgy elítéli nemzetiségi politikánk sovinizmusát.

Ilyenformán a régi magyar irodalommal szemben sem ismeri a kegyeletet. Saját szempontjából megérteni; de aztán: kegyetlenül mai, nyugati szemmel bírálni mindent: ez az eljárása. Épily kegyetlenül ellenszegül a közönség véleményének: Jókainál Keményt, a kedvelt *Karthauzinál* a *Falu Jegyzőjét* többre becsüli.

Részben a népszerűtlen, fájdalmas igazságok keresésében, részben artista lényéből fakad nemes konzervativizmusa. Tévedés volna azt hinni, hogy e konzervativizmus a *Budapesti Szemle* irányának tett engedmény; ellenkezőleg, a konzervativizmusa vezethette őt a *Budapesti Szemlé-hez.* E konzervativizmus egész lényét áthatja s maga is ismeri, mikor (Péterfy kitünő önelemző, mint minden magábazárkózott lélek, s másokat is gyakran önmegfigyelések alapján elemez) tréfálkozva mondja, hogy ő nem fél egy kis copftól. Ellenszenves előtte az újdonság népszerűsége s artista tragikai világnézete változatlan, kornak alá nem vetett szépséget és tragikumot ismer. Ez magyarázza állásfoglalását a Nietzsche-féle forradalmi nagyságokkal szemben. Ez a szkeptikus változatlan igazságokat ismer s ha ilyennek jó kifejezésére akad s gondolatai kapcsolatában szüksége van rájuk, azokat átveszi majdnem kifejezésükkel együtt, Taine-től vagy akár Müller-Strübingtől. Nem akar mindenáron eredeti lenni s másutt elég eredeti ahhoz, hogy ne mondhassuk átvételeit plágiumnak. (Másutt kritizálja mestereit, Tainet kivált.)

Ezzel összefügg folytonos önismétlése is, amiben némileg Gyulaihoz hasonlít. Ugyanazt a gondolatot nem habozik

gyakran majdnem azonos szavakkal újra leírni, ugyanazon gondolatokat több cikkben egymásután ismételve és fejlesztve, újból fejtegetni. Érdekes látnunk ebből a szempontból is, hogyan összefüggnek egymással egyes dolgozatai, mennyire folytatása, továbbfejlesztése egyik a másiknak, mennyire egy tőből fakadtak és egymásba hangzanak, mint Ibsen egyes drámái. A magából, mélyből gyökeresen, szervesen fejlődő lelket mutatja ez is, melyre mindjárt tanulmányunk elején felhívtuk a figyelmet.

Konzervativizmusa, szerénysége mások véleményének elfogadásában, megismert igazságokhoz való, szkepticizmusát ellensúlyozó ragaszkodása, önnön gondolatainak ismétlése és fejlesztése összefügg jellemének komolyságával és azon tulajdonságával is, melyet Rédey megismert és *diszkréciónak* nevez. Valóban, ez igen fontos tünete az esztétikai magábazárkózottságnak. E diszkréció tiltakozik benne a kíméletlen »pszichológiai mohóság« ellen, mely a nagy halottak magánéletében turkál. E magábazárkózott lélek elsősorban a saját magánéletét féltette a kíváncsi szemektől. Ezért nyom el oly gondosan minden eláruló, lírai vonást kritikájában, melyek azért lépten-nyomon előtörnek ; hiszen e látszólagos, készakart objektivitás voltakép éppen a túlságos lírai érzékenység kifolyása. És itt talán megtaláljuk a tudományos lelkiismeretnek : a külső világ igazságaihoz való kényszerített, fájdalmas, ily magánakvaló léleknél, melynek minden külső érintés fáj, kétszeresen meglepő ragaszkodásnak csíráját is, mely őt Komjáthytól elsősorban megkülönbözteti és panteista lírikus helyett artisztikus essay-íróvá tette. Kétségkívül hozzájárult ehhez a tényeket kereső, kiábrándult kor is (artisztikumba menekvő kiábrándultság Péterfy egész lénye) — de hisz Komjáthy kora ugyanez volt. A jellemkülönbség : Péterfy diszkréciója, mely mint írót, elzárta a lírától és a külső világra utalta. Ha világ : igazság legyen ! . . .

Mi hozta létre Péterfy diszkrécióját? Péterfy élete kétségkívül. Családi körülményei, könnyelmű apa, érzékeny anya, hivatásának lekötöttsége, idegbetegség, minden. Ezek nem olyan hangulatokat fejlesztenek, melyeket világba szeretnénk kiáltani. Azonkívül Komjáthy ismeretlenül,

önmagának írt ; Péterfy, bár érdeme szerint nem ismerve, hírlapíró volt. Komjáthy alkothatott lelkéből új, színtelen, de fényes világot ; Péterfy önnön lelke tragikumából menekült a világ esztétikai tragikus felfogásához. Péterfy elzárkózottsága így mintegy ellenkező irányú lesz Komjáthyéval. De *mindkettő elzárkózás:* közös bennük a külső világ teljesen pesszimista felfogása, mely Komjáthynál hermetikus intellektuális elzártságban, Péterfynél esztétikai-tragikai felfogásban talál vigasztalást.

Rédey inkább hőse gondolatait kutatja, mint érzelmi jellemét, és ezt helytelenül teszi. Péterfy gondolatainál nagyobb értékűek az érzelmek, melyeket e gondolatok leplezni törekszenek ; mindennél nagyobb értékű az ember, aki a sorok mögött áll. Érzelmei csak kevésben nyilatkoznak, talán csak a *modorban,* mellyel gondolatait előadja ; de éppen e modor az, — hogy azt mondjam róla, amit ő mondott Széchenyiről — ami Péterfynek lelke. E modor legfőbb jellemzője az *ízlés :* diszkréciójával, konzervativizmusával, mély, szinte zenei érzékenységével (zenekritikus volt !), artista lényével, egész lelke mélyével szorosan összenőtt tulajdonság. Kényes ízlés : ő is »vájt fülű«, mint Kazinczy és vájt lelkű, nemcsak szók, hanem dolgok iránt. Sérti a népszerű reklám, sérti Nietzsche kalapács-filozófiája ; kritikájának fő szempontja, gondolkodásának, nyelvének fő szabályozója az ízlés.

Nyelvének az ízlés, az ízléses folyékonyság adja meg a jelleget : minden diszharmonikus hang kerülése. Péterfy mint stiliszta : az ízlés művésze németül és magyarul. Finoman ritmikus folyékonyság ez : halkneszű folyócska, mely alig vet látható hullámokat.

Még egypár szót Péterfy fejlődéséről. E fejlődés rajza nem egyéb lenne, mint felelet azon kérdésre : mint gubózódik be a tudományos érdeklődés lassanként az esztétikai zárkózottságba? Az első állomás általános tudományos érdeklődés (még természettudományi is) ; a második történeti (s ez fejleszti ki a tragikus világnézetet) ; ezután már csak egy haladás van hátra az artistaságban, az esztétikai begubózottságban : végkép eliminálni a tudományból (a világból) min-

dent, ami nem szép lehet és — a görögséghez menekülni. (Ez a szaka Péterfy életének talán a Dante-essay-vel kezdődik s a görög irodalom tanulmányával tetőpontját éri.) Eszerint én is három részre osztanám Péterfy fejlődését, de nem külső alapon (mint : hírlapírás, *Budapesti Szemle, Görög irodalomtörténet)*, sem műfajok szerint (cikkek, essay-k, könyv) : hanem a belső fejlődést vévén alapul.

3.

Két ember áll előttünk, akik egy korban éltek és közös volt a sorsuk ; két zseniális író, kik életükben nem találták meg közönségüket.[1] Hol keressük a közös sors okát? Közös jellemvonásban. E közös jellemvonás jellemük gyökere : a visszahúzódás, a zárkózottság.

Hol keressük a közös jellemvonás okát? A fajban vagy a korban, a miliőben?

A közös zárkózottság Komjáthynál intellektuális, Péterfynél esztétikai karaktert ölt. Jellemző Péterfy tragikumelméletére, mely, mint láttuk, egész lelkével oly szorosan összefügg, hogy szerinte a tragikumnak semmi köze a morálhoz. Az ő zárkózottsága, az ő tragikuma valóban tisztán és teljesen esztétikai. De ha a kor, ha az ország e zárkózottság oka, valószínűnek fog feltűnni, hogy e korban, ebben az országban intellektuális és esztétikai mellett a morális zárkózottság típusát is megtaláljuk.

Ezért akarok néhány szót mondani Dömötör Jánosról s ismét leírni e sokáig eltemetett nevet. Nem akarom jellemezni őt, nem akarom feltámasztani : irodalmi halottak feltámasztására nem érzek elég krisztusi erőt : fel fognak

[1] Péterfyt voltakép nem lehet elfeledett írónak tekinteni. Az irodalmi szakkörök már életében kitüntették ; a Kisfaludy-társaságnak tagja volt. De a közönség nem ismerte vagy félreismerte ; addig névtelen, a Jókai-essay után kivált népszerűtlen lett. És belül, a lelke egy ismeretlen író lelke volt ; egy íróé, aki magának ír, a közönséggel való kapcsolat nélkül : különös jelenség hírlapírónál. — Péterfy kapcsolata a közönséggel halála után kezdődik, összegyüjtött műveinek kiadásával.

támadni, ha kell, maguktól. De amit mondani akarok, nem lenne teljes az ő neve nélkül.

Dömötör János Komjáthynak és Péterfynek idősebb kortársa. Parasztfiú, vidéki, csöndes ember. Verseket, műfordításokat, népies leveleket, kisebb tanulmányokat írt, nagyobbrészt a *Vasárnapi Újság*ba. Öngyilkos lett, mint Péterfy. Munkáit halála után Baráth Ferenc adta ki vékony kötetkében.

Kevés verse : rendkívül mély vallomásai egy magábazárkózott léleknek, akiben a tudós lelkiismeret helyett (melyről Péterfynél beszéltünk) a morális lelkiismeret fejlett ki. A kifejezés ily egyszerűsége kevésszer szövetkezett az érzés ekkora mélységével.

Alapvonása neki is az elzárkózás. Megvan az ezzel összefüggő pesszimizmus a külső világ iránt. De morális jelleménél fogva őt kizárólag az *emberi* világ érdekli :

Minden dolgod, emberfia,
Komoly képű komédia.

Morális aggodalommal iparkodik fájdalmát magának tartani :

Fájdalma nem a világé :
Elég neki a magáé.

Iparkodik senkit sem vádolni :

Ó én senkit sem vádolok ;
Minden dolog rendes dolog,
Ami fáj is, elfödözöm,
S a világgal semmi közöm.

Ez utóbbi pár sort két versében is ismétli. És mégsem tud elvonulni a világtól, nem engedi morális lelkiismerete. Ez lesz tragikuma, mint Péterfynek a tudós lelkiismeret.

Itt az ember, itt előttem
S Jákob harcát harcolom
S bár a harcot már kiálltam,
Nem törött meg, fentart lábam
S erőt érez tomporom.

Morális feladatokat érez s biztatja magát :

Állok, állok *kételyemben*
Harcra újra van erőm . . .

Dehogy van ereje !

Hiszen volt már Megváltója
S e világot meg nem óvta,
Hát te, gyarló, mit tehetsz?

Mégis, mint Péterfy, ő is aggó lelkiismeretességgel akar a külső világba, ő a morális világba, a tettek világába hatni, bármint fáj neki. Ha tollára veszi, élénk realizmussal festi e külső világot : a morális mindig praktikusabb, élesebb szemű, mint az intellektuális vagy az esztétikus. Nyelve is népiesebb, reálisabb, magyarabb, kissé Arany-ízű. Mint Péterfy, az esztétikus, a német, ő, a morális, az angol irodalom kedvelője. Mint Péterfynek a nyugodt esztétikai élvezetekbe merült élet, neki az erkölcsös, egyszerű családi élet volna ideálja. A magyar parasztcsalád életét kevesen ábrázolták úgy, mint ő, többi közt a *Tornyos nyoszolyáról* szóló versében : a nyoszolyáról, mely minden titkot lát :

És előtted titok nem volt
sem öröme, sem baja' —
Gyászt, örömet vegyest láttál,
régi tornyos nyoszolya.

Ismétli (gyönyörűen) a *Beatus Illét.* És sohasem lehet ily *Beatus*. Hitetlen Tamás, nősülni nem mer, megőrüléstől fél. Folyton erkölcsi aggályok, furdalások, határozatlanságok meredélyein jár : mult és jövő nem hagyják feledni :

Előttem a pohár. Igyunk !
Igyunk a multért s a jövőre !
Hiszen *mind Jánuszok vagyunk :*
egyszerre nézünk hátra és előre.

»Neki mindig nyugalom kell. — S azt keresi, ami fáj.« Hiába vágyik »Megnyugodni, nem kutatni. — Azt élvezni,

ami van.« A bibliaolvasó protestáns morális szemével nézi korát :

A kor gyarapszik, szépül, épül —
Csak egy vén híd lett semmivé,
mely kezdet óta eget-földet
számunkra tarta együvé.

De végre úgy tetszik, megtalálja azt a moráltalan pesszimizmust, amely már belenyugszik a rosszba. »Fájó igazság, vérez a szív, Ha mélyebben tekint belé.« De mégis : igazság, melyben meg lehet állapodni a sokat hányatott léleknek.

Dönthetetlen tudományom
nem inog, mint Hamleté ;
hogy kövesse, nem kívánom,
aki el nem érheté.

»Éltem sivár, jövőm iszony« — mondja, de úgy érzi, hogy nyugodt. Most már nem is csak a kort vádolja :

Rossz az ember, rossz a kor,
S hiszem, eljő valaha még
az egy pásztor, egy akol.
Pásztorunk majd Lucifer lesz.
Közös aklunk a pokol :
bűn és vétek a halálban
minket együvé pakol.

E nagy morális lélek a pokolban, a szenvedésben akar megnyugodni :

Leszünk sokan a pokolban,

— mondja egy másik versben —

Van ott jó is, van elég
Van kit nincs mért oldni, kötni
Van akinek bűn se gyötri,
Csak a másé, kebelét.

E látszólagos moráltalan vagy morális megnyugvás életébe került. Péterfy is akkor lőtte főbe magát, mikor

eljutott a görögség esztétikai szigetére. Mint Péterfy Széchenyivel, Grünwald Bélával, Teleky Lászlóval, úgy foglalkozott ő is egy tanulmányában öngyilkos költőinkkel, morális szemmel helytelenítvén az öngyilkosságot. De az elzárkózásnak mindig tragikus vége lesz, ha lelkiismerettel párosul.

Ez magyarázza, mért tragikus Péterfynél és Dömötörnél és nem oly mértékben az Komjáthynál. Neki *sikerült* elzárkózni, önmaga zseníjébe.

Dömötör *humbler bard* (hogy az általa fordított Longfellow szavával éljek), de jó költő, minden szava mélyen jött lelkéből s tipikus illusztrációja annak, amit mutatni akartam.

*

Most hogy az utolsó és legfontosabb kérdés jönne : mi a közös forrása egy korban egy nemzet irodalmában ennyi elzárkózásnak, — oly korban, mikor az a nemzet már irodalmi életet él — mi az oka a magyar irodalmi életek ez örökös tragédiáinak és éppen a közelmultban : a kritikus nem mer tovább írni. Péterfy azt szokta mondani, hogy különb legény lett volna, ha a sors ifjúságában a külföldre veti, de így élete, mintha el volna tiporva. Igy van-e? vagy Dömötörnek van igaza, aki a kort vádolja? — nem kutatom.

Vannak dolgok, melyek keserűbbek kimondva, mint érezve s azt hiszem (attól félek), olvasóim már sejtik, amit mondanom lehetne. S talán már nem időszerű is kimondani: mintha a feltámadások korát élnők.

De a feltámadások ünnepe legyen a kegyelet ünnepe is. A magyar irodalomnak, még mindig kötelességei vannak az alig letűnt kor halottjai iránt. Komjáthy versei talán lassanként hozzáférhetőbbekké válnak, mint ma, de Péterfynek hány értékes essay-je nem szerepel összegyüjtött munkáiban? várván egy negyedik kötetre. És Dömötörre ki emlékezik?

Maint joyau dort enseveli
Dans les tenèbres et l'oubli
Bien loin des pioches et des sondes.

PETŐFI ÉS ARANY

1910.

I.

A nagykőrösi Arany-szobor leleplezése alkalmából olvastunk egy cikket valamely napilapban, melynek írója azon panaszkodott, hogy nagy költőink közül csak Petőfinek van több szobra az országban, Arany, Vörösmarty egy-két szoborral kénytelen beérni. Annak az illusztrálására hozza fel ezt a cikkíró, hogy mennyire nem becsüljük meg még az igazi magas művészetet: regényes életpálya, politikai dicsőség s a költői nyelvnek bizonyos könnyed rakoncátlansága és szellemessége sokkal nagyobb okok egy költő elismerésére, mint mélyről jött művészet, — ami mélyről jött, szükségképpen halkabb, — mély és halk egyéniség hatalmas formák önkénytes bilincsében.

Ime, az örök kontroverzia Petőfi vagy Arany elsőbbségéről: bármily esztétikátlan és filozófiátlan, mégis igen érdekes jelenség, mert jóformán az egyetlen esztétikai probléma, mely a magyar közönség legszélesebb rétegeibe beszivárgott. S ha az irodalmilag kevésbé művelt emberek körében vizsgáljuk ezt a tömegpszichológiai jelenséget, — ahol kevésbé bonyolultan jelenik meg — észrevesszük, hogy a két költő összehasonlításánál nem annyira költészetük, mint emberi egyéniségük a mértékadó. E két nagy egyéniség oly hatalmas és végletes két szembenálló típusa a magyar léleknek, hogy valamelyikét mindenikünk közelállónak érzi

a maga kedélyéhez s e rokonságérzet adja meg irodalmi ítélkezéseinek öntudatlan alapját. Igy lőn nálunk az esztétika bizonyos fokig vérmérséklet kérdése ; s a flegmatikusok és melankólikusok különváltak a szangvinikusoktól és kolerikusoktól, öregek a fiataloktól s (mert a politika is többnyire vérmérséklet dolga) a nyugodtabb haladás hívei függetlenségiektől és szocialistáktól.

De a dolog tulajdonképi fontosságát akkor fogjuk csak látni, ha a nézőtérről az irodalmi élet színpadára fordítjuk szemeinket. Minthogy legműveltebb irodalmi köreinkben elterjedt ama felfogás, hogy a művészet nagyságait összemérni és osztályozni nem lehet, ez a kontroverzia sem jelenhetik meg itt nyiltan és öntudatosan, mint a kevésbé művelt közönség körében. Mindazonáltal a vérmérsékletek alapvető különbsége utat tör magának az irodalmi esztétikába is s kétféle felfogáskülönbségben nyilvánul. A túlzók vagy az egyik vagy a másik *fajta költészetet* (mert a vérmérsékletfajtákból költészetfajtákat csinálnak) egyáltalán nem tartják költészetnek ; így mondják Ady túlzóbb követői, hogy az Arany-féle költészet egyáltalán nem költészet s ez újabb költői iskola részben talán költői gyakorlatával is azt akarja igazolni, hogy objektivitás és művészet nem tartoznak a költészethez. Viszont az ellenkező párt túlzói a naiv Petőfire tekintenek bizonyos kicsinyléssel s a művész Aranyt valami arisztokratikus magasságba helyezik e népszerű költő fölé. — Van aztán a kontroverziának egy sokkal rejtettebb s még sokkal fontosabb formája is. A kérdés e formában az lesz : mi a költészet lényeges értéke? A *tűz* — feleli az egyik párt — új tüzek és új lobogások, mennél újszerűbb egyéniségnek mennél szabadabb, mennél korlátlanabb, mennél pongyolább kifejezése. *A művészet* — mondja a másik párt — művészi világítás, művészi vers és nyelv, tanulmány, arisztokratikus érzések és ízlés, s formák, művészi formák. Az ízlésre az előbbi párt nem sokat ad, sőt talán öntudatlan is keresi a disszonanciákat ; s bár új formák jelszavával megy harcba, fontosabb neki a régi formák megvetése, mint újak alkotása. A másik fájlalni kezdi az új iskola formai anarkiáját, körülbelül úgy, mint hajdan az Arany-iskola fájlalta

a Petőfi-utánzókét. Öntudatlanul szembenállnak a kritikában is: az egyik, amelynek tanulmány- és művészetellenes elmélete a pozitív kritika alapjait nyiltan elvetette, hipermodern és affektált fellengéssel iparkodik kifejezni a kifejezhetetlent s ködösen új terminológiával költeni a nem sejtett benyomását; a másik irány kritikája ragaszkodik a Gyulai-Péterfy-féle nemesen objektív essay-stílushoz.

Ilyen világításban az Arany-Petőfi-kontroverzia tipikus jelensége a magyar irodalmi életnek mind e mai napig. Az a két kötet tehát, melyek kezünkben vannak s melyek egyike Petőfi műveinek új esztétikai elemzését nyujtja, másika pedig Arany elveszettnek hitt irodalomtörténetét adja közre, történeti és esztétikai tekinteteken kívül nagyobb irodalompszichológiai érdekkel is bír, midőn egyrészt mai irodalmunknak Petőfivel, másrészt Aranynak az egész magyar irodalommal szemben elfoglalt állására vethetnek új fényt.

Az elsőre roppant szükség van, mert az új magyar irodalomnak Petőfivel szemben voltakép állásfoglalása nincs. Ady iskolája, melynek igen romantikus ideálja van a zsenéről, mint Balassában és Csokonaiban, úgy Petőfiben is ennek az ideálnak a megtestesülését szeretné látni; ők Petőfi regényes életéből, idealisztikus forradalmi politikájából s némely fiatalos és affektált rakoncátlankodásából akarják megalkotni Petőfi képét, megfeledkezvén mindazon vonásokról, melyek az ő ideáljuknak ellentmondhatnának. Viszont az ortodox kritika az adatgyüjtésen kívül alig tett egyebet, mint ismételte és ellaposította Gyulai tömören fogalmazott ítéleteit. Ehhez járul mindkét részről az a nagyhangú bálványozás, belemagyarázás, gyakran modernkedéssel vegyítve, nagypipájú, kevésdohányú tudományoskodás és művészieskedés, melynek klasszikus példáit láthattuk újabban is, s amely egy darabig csilloghat a modern kritika hangzatos jelszavaival, de időmultán okvetlen csömört okoz.

Az új Petőfi-essay szerzője Gyulai szellemének ajánlja könyvét, de mestere voltaképpen Riedl; az egész könyv tervén, valamint egyes lapjain is észrevehető az író ambíciója, hogy a Riedl remek Arany-könyvének mintegy pendantját nyujtsa Petőfiről. Stílusa is az a modern essay-

stílus, melyet Riedl és köre honosítottak meg irodalmunkban. Ha Gyulai stílusát Macaulay élénk és mégis nyugodt, festő és mégis fejtegető, kiválóan józan stíljéhez lehet hasonlítani: Riedlék mintaképe inkább Taine, az érdekfeszítően analizáló, francia logikájával és szellemes hasonlataival. De míg ez a stílus a kiválóan logikus Tainenak legbensőbb lényegéből fakadt, míg Riedlnél egy érdekes temperamentum és Péterfynél egy melankólikus kedély külön színt ad neki: addig kevésbé kifejezett egyéniségű követőinél igen könnyen sablónná válhatik. A részletező logika magától értetődő dolgok kifejtésére csábíthat, a szellemes hasonlatok folyton egy tárgykörre vonatkoztatva, végre szólamokká süllyednek, a rövid (elemző) mondatok szenvelgés színét öltik. Ide tartozik a modern műveltség minduntalan betolakodása is a szerző és tárgya közé, amely néha már Riedlnél bánt bennünket. Ide tartozik végre az előadás líraisága, mely minduntalan a kritikus érzelmeivel zavar; van-e pedig joga valakinek az igaz, nagy lírát kicsinyes próza-lírában feloldani, mint cukrot a vízben?

De, elválasztva a felszínen úszó salakot, nézzük meg, ami alatta marad. Vessünk egy tekintetet a képre, melyet az új könyv Petőfiről fest. Több tekintetben érdekelni fog. Az első értekezés Petőfi jellemének egy sajátságos antagonizmusát állapítja meg. Az irodalmi arckép célja talán mindig az, hogy divergens, gyakran ellentétes vonások belső összefüggését megéreztesse. Az új könyv szerzőjének ez, talán öntudatlanul, sikerül: megérezteti velünk, milyen mély belső összefüggés van Petőfi korláttalan forradalmi természete s másrészről erkölcsössége s bizonyos mértékben így nevezhető korlátoltsága közt. Mert tény, hogy Petőfi a legerkölcsösebb és (erkölcsi szempontból) legkorlátoltabb költőkhöz tartozik, akik valaha éltek. Aki csak a forradalmi külszínt hajlandó benne látni, alaposan félreismeri. Legmélyebb hajlamai és nézetei Petőfit tökéletes nyárspolgárrá teszik s jobban vizsgálva, még forradalmiságán is észrevesszük ezt a (nincs jobb szó) nyárspolgári színezetet. Valóban, a nyárspolgári élethez hozzátartozik, hogy a fiatalság kitombolja magát. Petőfit, akit már eleve mint kivételesen jó fiút

ismertünk meg, élete végén mint kitűnő férjet és boldog apát látjuk viszont, akit a legkiáltóbb forradalmi szereplésekbe voltakép lázas véralkatú neje ingerel bele. Lásd az életrajzokat, Ferenczit.

> Maradj, maradj el a csaták teréről:
> Nem léssz kevésbé kedves én előttem
> Árnyas magányodnak homályiban,
> Mint lennél künn, bár bámultatva a
> Nyilvánosság napfényes ormain.

Igy ír a költő (lelke mélyén éppen nem híve a nőemancipációnak) feleségéhez, aki nemzetiszín vállkötőkkel felpántlikázva jelenik meg a forradalmi népgyűléseken, ahova más asszony nem jár: és sütkérezik a nyilvánosság verőfényes ormain.

Természetesen, ez csak példa; mikor forradalmiságról beszélek, nemcsak a politikát értem.

A fődolog, hogy Petőfiben e két véglet: forradalmiság és nyárspolgáriság, korláttalanság és korlátoltság szorosan összefügg, mert egy tőből fakadtak: szülőjük az egészség. Petőfi valósággal tipikus egészséges kedély, amihez épúgy hozzátartoznak erőtől és önbizalomtól duzzadó túlzásai, mint mély erkölcsi érzése és optimizmusa. Petőfi forradalmiságában semmi sincs a dekadensek forradalmiságából; sőt annak éppen ellentéte. Mindnyájan tudjuk, hogy szociális világnézete mennyire korlátolt és naiv, demokrata és nyárspolgári. Erkölcsi világnézete és ami több, élete teljesen az uralkodó erkölcs alapján áll, — önkénytelen, erőltetés nélkül. Esztétikai ízlése époly korlátolt és naiv. Szét kell tehát rombolnunk azok ábrándjait, akik Petőfiben a mai forradalmárköltők rokonát akarnák látni: ilyesmiről szó sem lehet oly költőnél, aki maga a megtestesült egészség.

S ennek a lelki egészségnek legtipikusabb tünete az őszinteség, amelyet Petőfi legtöbb méltatója annyira kiemel. Valóban, ez az a vonás, amelynek megfigyeléséből a lélek egészségi állapotának legbiztosabb diagnózisát lehetne adni. Az egészséges lelkű ember őszinte, éppen azért, mert nincsenek lelkének fájó pontjai, melyekhez nem szeret hozzá-

nyúlni. Petőfi őszinte és kíméletlen, az ősember őszinteségével és kíméletlenségével. Ezzel szemben az agyonsebzett lelkű dekadens költészete fátyolos: szimbolikus vagy (művészien) impasszibilis, szemérmes és *l'art-pour-l'artos.* S ilyen voltakép az Arany Jánosé is. Ime, ismét az örökké szembenálló két szellemirány s azt hiszem, nem lenne nehéz kiválasztani, melyik közülök a modernebb, a sebhedt modern lélek költészete. Arany határtalanul modernebb Petőfinél. Petőfi határtalanul egészségesebb.

De az egészség szó általános és sokértelmű. Miben áll közelebbről a Petőfi egészsége?

Volt életében egy kor, a *Felhők* kora, amikor a világgyűlölet és byronizmus beteges életnézetével kacérkodott. »Gyűlöltem én is — volt reá okom« — mint ő maga mondja. S valóban, míg eddig inkább e világgyűlölet szenvelgett voltát hangsúlyozták kritikusaink, az új Petőfi-essay arra fordítja a figyelmet, hogy a költőnek *volt oka reá.* S ez a helyes szempont. Petőfi szenvedett; az egészséges ember sír és káromkodik, mikor szenved; Petőfi sírt és káromkodott igen egészségesen. De csak azért, hogy a sors fordultával annál jobban élvezze megint az életet. Az ok megszűntével megszűnt a hatás is; s Petőfi maga is csodálkozva és szégyennel kérdi:

Én hittem-e egykor
Átoknak az éltet?
Én bolygtam a földön
Mint éji kisértet?
Elégeti arcom
A szégyeni láng! —
Mily édes az élet,
Mily szép a világ!

Ime, az egészséges lélek. Röviden kifejezve: erős, de nem mély érzése a világnak: gyorsan lángol, könnyen felejt. Nem jól ismerte magát a fiatal Petőfi, mikor lelkét szembeállította a Dunával, melyet *hajó futása s dúló fergeteg* annyiszor megsebez:

Mégis, ha elmegy fergeteg s hajó,
A seb begyógyul s minden újra jó.

Az ő lelke ehhez a Dunához hasonlatos. S ez talán szükséges feltétele annak, hogy a lélek egészséges maradjon s ne sebhődjék agyon e gonosz világban. S ez talán a legnagyobb szerencse. Petőfi a legszerencsésebb költő.

Hasonlítsuk össze vele Aranyt, akit egy-egy érzés halhatatlan üldöz, akinek költészetében egy-egy képzet makacsul vissza-visszatér, a nagy tépődőt, tele titkolt sebekkel, melyek minden időváltozáskor megújulnak.

Petőfi szerelmi élete éles példákat ad az elmondottakhoz. A könnyű, gyors és egészséges lángolás, valamint a könnyű, gyors és egészséges gyógyulás itt nyilvánvaló. Kitűnően jellemzi ezt, amit Csapó Etelka halála után nemsokára írt :

Szeretnék már szeretni újolag
— — — — — — — —
A hegytetőn még ül a téli hó,
Midőn tövében már virág fesel.

Valóban, mikor a költő azt mondja, hogy a szerelem

Rózsafán kis madárfészek
Melyben vígan fütyörészek,
S ha feldúlja a fergeteg,
Tovább szállok, mást építek,

ez nemcsak kedves kacérkodás a világfisággal, hanem a költő egészséges kedélyének őszinte nyilatkozata. Általában, ahol a kritika vagy irodalomtörténet Petőfi szerelmi költészetéről ír (s kivált mikor Szendrey Júliáról szól), többnyire a frázisok felszínes magasságaiba téved. Egyáltalán nem akarom kétségbevonni, hogy a költőnek Júliához való érzelme erős és nagy szerelem volt, nagy akadályokon győzni tudó egészséges szerelem. Nem is fogom talán világfias könnyelműséggel vádolni azt, akiről csak az imént mondtam, hogy alapjában szigorú erkölcsű nyárspolgár volt. Ez azonban nem von le semmit azokból, amit előbb beszéltem. Az egészséges nyárspolgár természetrajzához hozzátartozik, hogy ifjúkori szerelmeit könnyen feledi, feleségéhez pedig hű marad.

Petőfi férjnek született és családapának. Már legelső verseiben is erre gondol *(Az én mátkám)*. Jellemző, hogy az olyan hámból kirúgós, affektált és rossz vers után, mint ez:

— — — engem a rendes élet
Időnek előtte megölne, tudom:
Költő vagyok, költőileg kell
Végig rohannom az életuton,

nyomban egy ilyen végződésű vers következik:

Megérem-e, hogy nekem is lesz
Szép, csendes házi életem?

Költészete a családi idillben éri el majdnem a tetőfokát. A *Téli esték* a legszebb magyar versekhez tartozik. Petőfi ideálja a visszavonult jó családi élet

Füstöljünk, iddogáljunk...
Vídáman ránk ragyog
A lámpa, feleségem
Szeme s a csillagok.

— És hogyan lehet, — azt hiszem, önkénytelenül kérdi az olvasó — hogy ez az ember mégis véresszájú forradalmi hős, a nagy idők egyik legexponáltabb szereplője lett?

Meglátjuk, hogy ez önként következik.

Az új Petőfi-essay szerzőjének kitűnő ötlete, hogy Petőfi hazafiságát családi érzelmeiből és a szülőföld igazi nyárspolgári szeretetéből származtatja le. Legelső hazafias költeménye, *Aranykalásszal ékes rónaság*, világosan mutatja ezt az átmenetet. A nyárspolgár ragaszkodása a földhöz, amelyen született s a fajhoz, amelyből született, — a családi érzelmeknek mintegy kitágulása — egészséges büszkeség és harci kedv: ezek teszik Petőfi hazafiságának alapját. A földhöz és a fajhoz; és hogy mindezek dacára Petőfinek a multhoz kevés érzéke van (bármennyire szeret is lelkesítő történelmet olvasni), az éppen olyan dolog, mint ahogy, láttuk, saját élete multjához is kevés érzéke van: a mult

sebei gyorsan tűnnek nála ; Petőfi a jelen pillanat költője. Viszont Aranyt, amint a saját multja folyton üldözi, úgy üldözi örökké fajának multja is : az ő költészete valóban az egész mult eredője.

Igen érthető az is, hogy Petőfi hazafisága még jobban kitágul : demokratikus és anarchikus világnézetté. Mindenben teljesen korának embere ; a jelen embere, történelmi érzék és vatesi előrelátás nélkül s korának eszméit úgy érti, mint egy szegénysorsú egészséges nyárspolgár értheti. Valódi nyárspolgári gyűlölet az előkelők és minden arisztokratizmus ellen, az erkölcsös nyárspolgár s az akaraterős, egészséges kedély büszkesége és korlátlan harci kedve jellemzik őt. Akaraterős és bátor, mint teljesen egészséges lélek ; minden akadályt megvet, minden célt elér. Milyen más az arisztokrata, Hamlet-lelkű, habozó, félénk Arany.

De könnyű annak bátornak lenni, akinek sebei olyan könnyen gyógyulnak. S erre vezethető vissza Petőfi roppant élénk nyilvános szereplése is. Első sorban állott, mert sérthetetlen volt, mint Siegfried vagy Achilles ; s nem volt Achilles-sarka. Ami bántotta, azon őszintesége s egészséges haragja mindjárt túladott. Arany, a »túlérző fájvirág«, visszahúzódó.

Neki azonban kellett a világ. Mint egészséges lélek, élni és hatni akart, benyomásokat kapni és továbbadni ; semmi sem volt benne a nagy magánosok lelkéből. Az olyan embernek, aki csak a jelenben él és akinek a multból nincs tartalékkincse, szükségesek a benyomások ; s az olyan, ha költő, a benyomások költője. Ilyen volt Petőfi. A külvilág minden apró jelensége iránt fogékonyabb lelket nála keveset találhatunk. Ez teszi, hogy minden jelentéktelen alkalomra verset ír s gyakran jelentéktelen verset. Ha fáj a szeme, ha a pipafüst kicsordítja könnyét, kész a vers. Az új Petőfi-könyv is idézi :

Nem vagyok én verseknek szűkiben.

És mint egészséges lélek, nem befelé néz, önmagát kínosan vizsgálva, hanem kifelé, benyomásokat várva. Voltaképp

nem szubjektív költő. A benyomások iránti nagy fogékonysága teszi őt nagy leíróvá. Leíró költeményei a magyar költészet legmagasabb szintjén állanak. Új kritikusa jól kiemeli realizmusukat. Petőfi általában nem nagy művész. A benyomások sokkal nyersebben jelennek meg nála, sokkal kevésbé öntődnek át a lélek olvasztó kohóján, hogysem az lehetne. Kevés benne az alkotó, sokkal több a tükörszerű. A tükör minden képet gyorsan visszaad és rögtön elfelejt. A tükör a képeket kevéssé alakítja. Petőfi ilyen. Nyelve nem mutat egyéni színezetet, mint Aranyé. Látása nem oly sajátságos. Demokratikusabb és közérthetőbb. De gyorsabb és nagyon hív. Tükör. De ez a tükör csodálatosan tiszta és éles képeket ad.

A világ képei gyorsan mozognak, egy pillanatra élesen megvillannak a tükörben és aztán eltűnnek.

A leírás tárgya természetesen leginkább, amit a költő leginkább szeret: a családi élet, a szülőföld. Hegyes vidéket alig néhány helyen, pl. *Salgó*ban rajzol. Ebből új kritikusának az a sajátságos, lélektanilag is megokolatlan gondolata támad, hogy amit a költő nem szeret, azt nem is tudja rajzolni; pl. a telet. Hogy téli leírásai nem sikerülnek. Számos helyet hozhatnánk ezt cáfolni; így a gyönyörű *Téli világ* című verset. De maga a bíráló választja meg a bizonyító példáját legszerencsétlenebbül. A *Puszta télen* című versről akarja kimutatni, hogy nem sikerült. Ez mutatja, hogy egy *a priori* gondolat milyen helytelen ítéletekre csábítja az esztétikust. Valóban nem értem, hogy akadjon valaki, akit meg ne kapjon az a csodálatos hangulat, mely ebből a költeményből kiárad, aki ne bámulja a leírás csodálatos képzeltető erejét és a folyton fokozódó hangulat szigorú felépítését. Mikor még gyermek voltam, gyenge és ideges, könnyek jöttek a szemembe, valahányszor ezt a verset olvastam. Az új bíráló teljesen korlátolt érvekkel megy ellene és Gyulai ellen, aki dícsérte. A negatív leírást veti szemére, Péterfy tekintélyére hivatkozva. De nem veszi észre, hogy ami másutt impotencia lehet, az e versben művészi szükségesség, kontraszt, melynek felmerülése a lélekben lélektanilag époly érthető, mint helyzete a költemény elején szükséges *esztétikai*

alap — hogy Beöthy kifejezését használjam — a továbbiak hangulati előkészítésére.

Általában ez a kritikus Petőfi tájképművészetének nem néz a mélyére. Mesterséges módszereket keres benne. Az *Alföld* című költemény strófáiról pl. azt mondja: »A két első sor rendesen a tér, a két utóbbi a rá felvonuló élet.« Ezt kevés helyen lehetne erőltetés nélkül alkalmazni. Petőfi nem dolgozott ily *recipe* szerint. Ami a legmélyebb és legérdekesebb Petőfi leírásaiban, a képek bámulatos tisztasága, élessége, mely onnan származik, hogy a tükör színben, világításban igen keveset ad hozzá a képekhez. Ami megint oda megy ki, hogy költőnk a benyomások költője és voltakép nem szubjektív költő. Az ő egészséges, egyszerű lelkén, mint az ablaküvegen át majdnem egészen természetes színekben látjuk a világot, nem ad mindennek külön fényt és színt, mint az abnormis nagy művészek, mint Arany.

Valóban, Petőfi lelke, mint minden egészséges lélek, rendkívül egyszerű, átlátszó és naiv. Erről a naivságról az új Petőfi-könyv külön fejezetben beszél s nekünk itt már alig van hozzátennivalónk; az eddigiekből különben is minden magától értetődő és dedukálható.

2.

Láttuk az elmondottak szerint, hogy az ellentét Petőfi és Arany között tényleg megvan; de lényegesen más az, mint ahogy akár az ortodoxok, akár a modernek képzelik. Arany a beteges, abnormis zseni és Petőfi az egészséges nyárspolgár. Ha csak életviszonyaikat veszszük tekintetbe és nem iparkodunk pszichológiájukba behatolni, teljesen külsőségek után indulunk és téves eredményekre jutunk.

A *faculté maîtresse* Aranynál valami előkelő szenzibilitás, amely a külvilág minden behatását mély és mulhatatlan sebnek érzi. A benyomás ilyenformán nem vesz el, hanem tovább rezeg, tovább fáj a lélekben és a lélek folyton gazda-

godik a multtal, az egész mult tovább élvén benne. Ez magyarázza Aranynak rendkívüli érzékét a mult iránt, ami mint az érzékenység, arisztokrata vonás: a demokrata Petőfieknek csak a jelen létezik.[1] Az arisztokratalélek, amely az egész multat hordozza magában, költészetében is tudatos folytatója és eredője az egész mult költészetének és minden sorából az egész mult lelke cseng. Innen Aranynak nagy irodalomtörténeti érdeklődése, melynek legbővebb dokumentumát, irodalomtörténeti előadásait a nagykőrösi gimnáziumban, iskolai jegyzetek alapján nagyon híven és pontosan rekonstruálva adta ki Pap Károly.

Figyeljünk arra, hogy a multnak ez a továbbélése és felhalmozódása szoros kapcsolatban van Aranynak rendkívül sajátos egyéniségével, egyéni látásával. Valóban az ily lélekben, amely a mult minden sebeit viseli, a jelen képei sem tűnhetnek fel oly egyszerű és természetes színekben, mint pl. Petőfinél; a vele együttható mult sajátságos színt vet rájuk, egyéni színt. S amint a képzelet, úgy a kifejezés is teljesen egyéni lesz az ily komplikált lelkekben. Arany kifejezésmódja egyáltalán nem egyszerű, mint Petőfié, sőt ellenkezőleg. S alig van sora, mely nem viselné magán az egyéni látás és stílus kettős bélyegét. Ezt legszebben Riedl mutatta ki, akinek könyvében az első mondat: »Arany költészete egész világ, melynek megvan a maga emberfaja, a maga növényzete és állatvilága, szóval sajátos természete és éghajlata.« Arany szenzibilitása époly érzékeny a valóság iránt, époly jól lát, mint Petőfi — de mindent sajátságos világításban.

Az ilyen rendkívül egyéni költőt voltaképpen époly kevéssé szabadna objektívnek mondani, mint Petőfit szubjektívnek. Az, amit rendesen a költő objektivitásának neveznek, az elmondottakkal szorosan összefügg. Az ily végtelenül sértékeny, szenzitív lélek valóban nem szeret

[1] Az arisztokratizmusra nézve vesd össze Arany származását, a *Toldi szerelme* enumerációját, a nemes stílt és történeti érzéket, a levelet, melyben Petőfi le akarja beszélni Aranyt, hogy a *Murány ostromát* Wesselényinek ajánlja s azt, amit Riedl mond Aranynak a cigányokkal szemben való ítéletéről.

MNM MÚZEUM KÖNYVTÁRA

önmagáról beszélni, mint a beteg nem szeret sebeiben turkálni. Az ily arisztokrata lélek nem viszi sebeit a piacra. Sőt a költészet neki voltaképpen csak menekvés a valóság kínzó, sebző világából, mely iránt haj! nagyon is eleven érzéke van és érzékenysége. Ezt fejezi ki pl. a *Vigasztaló* című verse. Menekülés, hova? a mult világába, az egyetlenbe, mely a sebző jelentől elfordíthatja figyelmét, mert az ember lelke nem állhat másból, mint multból és jelenből. A mult sebei kevésbé fájnak s a képzelet, amely a mult sebeit kombinálja, eltereli a figyelmet a jelen fájóbb sebeitől. Ezért Arany lírája sem közvetlen benyomásokat ad, hanem emlékekből táplálkozik és diszkréten fátyolozott líra. S ugyanezért költészete leginkább epikai. S ámbár ez epikai költészet mélye csupa titkolt és eltagadhatatlan szubjektivitás, megjelenése mégis egy realista, sőt naturalista [1] költészet megjelenése. Rendkívüli szenzibilitása s ezzel összefüggő óriási képzet-, azaz szókincse képessé teszi a legfinomabb dolgok látására és kifejezésére s külön fejezetet érdemelne a lelkiismeretesség, amellyel az általa látott valósághoz aggodalmasan ragaszkodik. Ez ugyanaz a tragikus lelkiismeretesség, amelyről Péterfyről szólván is beszélünk,[2] s amely minden ily sértékeny arisztokrata léleknek közös vonása. Aranynál három alakot vesz. Az első a költői realizmus. Petőfinél a realizmus önkénytelen, magától értetődő, könnyű. Aranynál aggodalmas, fájdalmas. Az egyik a tükör, a másik a festő. A másik forma az erkölcsi lelkiismeretesség. S itt tapintunk az egész dolognak mélyére. Petőfi, a nyárspolgár, erkölcsös ember, önkénytelen és nem érdemből, nem lelkiismeretből, erkölcsös, mert úgy született, erkölcsös époly könnyedén, mint amily könnyedén tesz mindent. Őszinte, mert egyszerű és nincs mit elhallgatnia ; őszinte, mint ahogy az üveg átlátszó.

Aranynál máskép van. Akinek egész lelke seb, annak az őszinteség keserves lelkiismeretesség. Az csak azért

[1] V. ö. a *Bolond Istók* I. énekét és Thewrewk Árpád könyvét a *Nagyidai cigányok*ról.

[2] L. az *Irodalom halottjai* c. tanulmányt.

őszinte, hogy ne legyen egy újabb, még keservesebb sebe, a lelkifurdalásé ; mert minden lelkifurdalást ismét mély és halhatatlan sebnek érez. Aki multját mindig magában hordja, annál a lelkiismeretesség lényege a multhoz való ragaszkodás és erkölcsi következetesség, mert minden legkisebb ellentét mult és jelen közt új seb és örök lelkifurdalás. Ez az, amit *Weininger*, a hirhedt osztrák filozófus *Gedächtnis*nek, erkölcsi emlékezetnek nevez és a zseni legmélyebb sajátságának mond.

Ilyen Weininger értelmében vett zseni Arany. Ez annak a rendellenes erkölcsi érzékenységnek alapja, mely Arany egész életét egy Hamlet életévé teszi ; ha Petőfié az egészséges erkölcs, Aranyé beteges erkölcsi szenzibilitás, »*égető, mint Nessus vére*«. Riedl kimutatja, hogy ez van meg Arany hőseiben is, Toldiban (gondoljunk a György vitézének vagy Tar Lőrincnek megölése utáni hangulatokra) ; Piroskában, Etelében, a balladahősökben.

E rendkívüli erkölcsi érzékenység a lelket habozóvá, félénkké, szemérmessé teszi. Itt minden megint összefügg az előbbiekkel. Akinek minden ártatlannak látszó cselekedete új lelkifurdalások bőséges forrása, az elzárkózik, hogy ne kelljen cselekednie. Az, ha tán ki is csábul néha a tett mezejére,

> De majd, mint beteg az ágyba,
> Visszavágyik a magányba.

Az iparkodik úgy élni, hogy azon ne lehessen folt. Amily lelkiismeretes költő, oly lelkiismeretes tanár, férj, apa. De ez a nyárspolgárság lényegileg különbözik a Petőfi nyárspolgárságától. Petőfi nyárspolgár a zseni álarcában. Arany zseni a nyárspolgár álarcában.

A harmadik formája Arany lelkiismeretességének a tudós lelkiismerete. S itt visszatérünk a könyvre, melynek kapcsán írtuk e sorokat s mely Aranyt mint tanárt és tudóst mutatja be. Aranyt lelkiismeretessége esztétikai dolgokban époly hipochondriássá és habozóvá teszi, mint mindenben ; ezért hagyott annyi töredéket és kiadatlan művet. Neki minden kritika új seb volt :

Mert — betegnek — izgalom,
Ha olvassák itt is, ott is
S bírálgatják új dalom.

Ez végletekig vitt esztétikai gondosságra késztette, hogy csak tökéleteset adjon ki. (Ebben is ellentéte a könnyen dolgozó Petőfinek.) Ezért az esztétikából valóságos nagy tudományt csinált magának,[1] amelynek gyümölcsei az utólérhetetlen *Vojtinán* kívül (és néhány kisebb költeményen, mint a *Sárkány* címűn) prózai dolgozataiban maradtak ránk.

Arany prózai dolgozatairól újabban sokat írtak, noha inkább kivonatokat adva belőlük, mint eredeti ítéleteket róluk. Mégis rájövünk lassan, hogy őt, kit az ortodoxok ismertek esztétikai vezérükül, egyáltalán nem lehet elmaradott kritikusnak tartani.. Ez a nyárspolgár-költő, amint gyakorlatában megelőzte a legmodernebb naturalista és *l'art-pour-l'art*os irányokat, úgy elméletében többszörösen megelőzte Tainet, először módszerben, alkalmazva a milieu- és race-elméletet írói arcképeiben és *Zrínyi és Tasso*ban;[2] azután az eszményítés elméletében, megírva a *Vojtinát* hat évvel a Taine híres előadásai előtt *de l'Ideal dans l'Art* (1867), amelyekben nincs több, mint a *Vojtináb*an. Gondoljunk arra is, hogy pl. Hebbelt ő méltatta először irodalmunkban, mint az eposz modernizálóját, maga is nagy modernizálója az eposznak; hogy Flaubert-t és az orosz írókat ő fedezte fel a magyar olvasó számára. Irodalomtörténetének kiadója közli tervezett, de nem engedélyezett olvasókönyvének előszavát is, mely úgy pedagógiai, mint esztétikai szempontból kitűnő és eredeti munka.

Aranyban, mint irodalomtörténészben az esztétikai ízlés és tudás egyesül a mult iránti nagy érzékkel. Eredeti történetírónak nem lehet mondani. Önálló kutatásra alkalma

[1] Ebben is ellentéte Petőfinek, aki csak a divatos írókat szerette.

[2] »A szenteskedő kéjsóvár olasz« szembeállítása a magyar hadvezérrel olynemű dolog, mint Musset és Tennyson szembeállítása az angol irodalom történetében. Arany még pontosabb a dokumentálásban.

nem volt ; nagyobbrészt Toldy és mások adatait veszi át.[1] A szoros és önálló tudományosságot pedagógiai célja is kizárta. Arany, mint Benkó ismert könyvéből és másunnan tudjuk, kitűnő tanár volt ; nemcsak nagy egyéniségének önkénytelen hatása, higgadt modora és nagy tudása tette azzá, hanem az a lelkiismeretesség, amellyel kötelességeit teljesítette és saját pedagógiáját alaposan átgondolta. E pedagógia kiválóan józan gyerekismeretre vall. Azt mondja egy programmértekezésében, hogy »az a 15—16 éves ifjú, aki előtt most nyílt meg a stíl virágos mezeje, aki rokon- vagy ellenszenvét csupán a külsőhöz köti s elsősorban ebből a szempontból ítélkezik, képtelenség, hogy egyúttal magasabb érdekeket, mint a nyelv erejét, a kompozíció hatalmát, a költészet egyszerű fenségét is érezze. Már lelki alkatánál fogva — ki akarván tűnni — csak a *jelent* nézi, a *mult* ügyetlen törekvései, avult szépségei iránt, amiket önfejlődése színvonalán alul állóknak tart, sem kedve, sem érzéke.« Ezeket a szavakat számos mai tanárunk megfontolhatná. Annál feltűnőbbek, mert oly történeti érzékű ember írja, mint Arany, önmegtagadó objektivitással. Még modernebb pedagógia hangjait üti meg egy levelében Lévay Józsefhez : »Oly alkalmazott esztétika, mely minden művészetre kiterjed, vagy oly teoretika, mely csupán szemlélődéssel lakik jól — nem ily korú, olvasottságú ifjakhoz való. A szókat betanulhatná, de az értelem éhen maradna.« Annyira símult e tanár a gyermekek értelméhez és ízléséhez, hogy az újabb irodalmat, mint könnyebbet és élvezetesbet, előbb tárgyalta, tanította a réginél, nem törődve a tudományos szempontokkal, melyek e sorrend ellen szólnak.

Arany az irodalomtörténetet teljesen a mai módszer szerint, induktíve, olvasmányok alapján tanította s a diktátum csak végleges, megjegyzésre szánt összefoglalás akart lenni. Igy nem is várhatjuk, hogy a költő egyéniségéből sokat találjunk benne. Azonkívül a nagy költő prózája másutt sem valami nagyon egyéni. Arany valóságos ellentéte a modern szubjektív kritikusoknak. Mint előadásainak

[1] Maga — szerényen — Toldy extraktusának nevezi jegyzeteit.

kiadója is megjegyzi, ő rakta le nálunk a filológiai módszer alapjait. Lelkiismeretessége a tényekhez és adatokhoz ragaszkodik és szemérme, mely érzéseit még lírájában is fátyolozottá teszi, prózában lehetőleg egyáltalán nem engedi őket nyilatkozni. Ami versben diszkrét, az prózában szemérmetlen nyiltság lehet. Arany idegesen borzad minden szemérmetlenségtől. Díszt, hasonlatot, az egyéni képzelet jeleit, csak olyan helyen enged prózájába, ahol a megértéshez szükség van rá. Ezért lesz prózája, mint maga mondja, *fahangúvá* és olyanná, amilyennek Riedl elemzi. Kétszeresen így van ebben a »száraz összefoglalásban«. Annál inkább meglep bennünket a rendkívüli gondos tömörség és szabatosság, mely minden mondatát jellemzi. Ez is művészet: a legérettebb logikai művészet. És néha, mint a villám, egy-egy pillanatra egy epigrammai fordulat, egy kitűnő jelző (»a vízeszű Zsigmond«) felvillan az iskolás kifejezések közt.

Valóban szerencsés a kiadó kifejezése: ezeket a rövid. logikus fejezetkéket leginkább epigrammai él jellemzi. S tartalmilag még több érdekeset találunk bennök. Ilyen mingyárt a hún-magyar mondák és ősműveltség jellemzése, mely a Csaba-trilógia tudományos forrásaira világíthat rá s látható szeretettel van megírva. Aranynak e dolgokban olyan szakműveltsége volt, mint akárkinek abban a korban. S több tévedése mellett is szembeszökő a bámulatos önmegtagadó lelkiismeretességű józanság, mellyel a költő kedvelt tárgyával, epikai hitelének összes alapjaival szemben ítélni tud.

A középkori irodalomról igen szigorúan ítél, annak szépségeit kevéssé sejti: ami természetes, hisz középkori irodalmunk kincseinek megvilágítása csak a legújabb kutatások műve. Annál több figyelmet szentel a korrajzi háttérnek s itt egyes kis fejezetei valóságos kis mesterművek, annak az Aranynak művei, aki a korai reneszánsz egész műveltségébe oly csodálatosan élte bele magát *Toldi szerelmé*ben. Arany legendás történeti érzéke párosul itt szigorú logikájával és semmit kicsinek nem néző lelkiismeretességével, hogy e kis művekben olyat alkosson, amelyből mint

egy Heredia-szonettből elvenni, sem hozzátenni egy szót sem lehetne. Egy-egy kor beszorítva néhány színtelennek tetsző mondatba; csak aki maga hasonlót próbál, veszi észre a benne rejlő roppant logikai műveletet.

A következő kor még inkább a Tinódiak és Ilosvaiak kora Arany szemében, mint Balassáé — s ez talán érthető a Toldi, Török Bálint, Szondi költőjénél a Radvánszky-kódex felfedezése előtti időben. Legérdekesebb itt (pedagógiai szempont is) a régi magyar versformák összeállítása, amelynek ma sem szabadna hiányozni egy iskolai irodalomtörténetben.

Felélénkül a könyv azon kor felé, melyről Arany írói arcképei szólnak. Korok, iskolák, írók jellemzése itt mind kitűnő s megegyező a mai ítéletekkel. A kiadó szerint Toldy és Gyulai később ismerték e jegyzeteket s így nem lehetetlen, hogy egyes dolgokban hatással is voltak a mai ítéletekre.

A reformkor elemzése megint kitünő; Széchenyiről két szó (»ezek a lángész hibái«) élesen világít. — A következő kor iránt megint kissé igazságtalan; ez már talán a győzelmes irodalmi iskola igazságtalansága a legyőzöttel szemben. Kölcsey lírája mást érdemelt volna (bár itt mentség, hogy e nagy költőt ma sem becsüljük eléggé); nekem Vörösmarty jellemzése is kissé halványnak tetszik.

Önnön győzelmes iskoláját dícsérve, Arany egészen diszkrét, nemcsak abban, hogy magát nem említi (amely hiányt állítólag Szilágyi Sándor igen szépen és méltóan pótolt a későbbi jegyzetekben), hanem költőtársainak dícséretében is. Nem valami merész újító, ami tankönyvben nem is volna szabad, hanem a megállapodott közvélemény kifejezője. Mégis helyesen jegyzi meg a kiadó, hogy e kis irodalomtörténetnek nagy érdekessége az, hogy az új iskolát ez helyezi irodalmunk fejlődésében az őt megillető helyre először időrendben; Toldy még teljesen konzervatív. És ha igaz, e kis könyvecske ebben sem maradt titkos hatás nélkül újabb irodalomtörténeti felfogásunkra.

Petőfiről szól legtöbbet Arany, védelmezve őt a vádak ellen, körülbelül olyan hangon, mint az utóbbi években Adyt

volt szokás védelmezni.[1] Érdekes, amint a kiadó bebizonyítja: kronologice Arany itt az első, aki kimondja, hogy Petőfi a világirodalomban is számottevő költő; a második utána a francia Taillandier, a *Revue des deux Mondes*ban. Gyulai még nem mert hasonlót mondani s Erdélyi, akit még újabb kritikánk is érdemén felül becsül, — Erdélyi az esztétikailag oly kevéssé fogékony esztétikus, aki képes volt Arany *Katalin*ját végigolvasni, anélkül, hogy észrevette volna, hogy az gyönyörű jambusokban van írva és nem rossz ősi nyolcasokban — s ezt oly időben, mikor Byron hasonló költeményeit minden valamire való kritikusnak kívülről kellett volna tudnia, — Erdélyi azt mondta, hogy ne merjük Petőfit összemérni — Bérangervel.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

[1] Nagyon érdekes — és tárgyunkkal szorosan összefüggő — lélektani tanulmány lenne itt kutatni, milyen szemekkel olvashatta Arany — Petőfit?

AZ IFJÚ VÖRÖSMARTY

1911.

Ez a tanulmány tulajdonképpen csak bevezetése a következőnek : mely a *férfi Vörösmarty*-ról fog szólni. Az író nagyon kéri az olvasót, kövesse őt keresztül türelmesen e bevezetésnek unalmasabb s talán haszontalannak látszó fejtegetésein is, hogy azután megérthesse azokat a lázakat és felettébb érdekes kataklizmákat, amelyek a férfi Vörösmarty csodálatosan temérdek és tarka képzeteit, mint a kaleidoszkóp színes üvegszemeit, a legkétségbeesettebb és tarkább táncokra rázták.

E bevezetés végén úgy hagyjuk el ezt a lelket, mint egy abnormisan gazdag és fantasztikus, szomorúan mély színű, de nyugodt és harmónikus, mozdulatlan képet. A következő tanulmányban úgy fogjuk viszontlátni, mint az elvarázsolt házat, melyet ő ír le egy meséjében, ahol minden bútor és minden tárgy, sulyok, piszkafa, küszöb, tű, guzsaly maguk a röpködő színek és illatok, önálló és mozgó cselekvőkké lesznek és a legőrültebb hancuzást rendezik.

1. Ismeretlen szigetek, ahol kincseket lehet találni.

Nagy szellemek és nagy művek a régibb időkben sem hiányoznak a magyar irodalomból : valami mégis hiányzik, hogy ezt az egységes elnevezést : *irodalom*, teljesen igazolja. Hiányzik az irodalomnak egységes folyama, ami az egyes

szellemeket és műveket egymáshoz csatolja s ezáltal az irodalmat, a magyar lelket önmagának, önnön kincseinek tudatára ébressze — az öntudat mindig összekapcsolódás, mint a pszichológusok mondják. Hiányzik az irodalom az irodalomról, mely hagyományt és egységet teremt, az összekötő lélek; s a magyar irodalom a megszakadozott öntudatokhoz hasonlít, amilyeneket Janet tanulmányozott. Ma is, úgyebár, nem idézzük egymást és kritikánk lényegesen szubjektív és kérdés, hogy olvassuk-e egymást? De régen minden zsenink olyan volt, mint egy sziget, mérhetetlen pusztaság között. Kincses keleti országok átka ez, ahol nagy erők laknak kicsi kultúrában s így nagy különbségek. De íme, felírtam egy zsenink nevét, aki irodalmi társaságok központjában élt, ifjúkorától országos hírnévben, legnagyobbként tisztelve; most hatalmas szobra van s neve minden magyar ajakán — s alapjában nem ismert költő és nem sejtett lélek. Lehetne kérdezni: megvan-e a szép magyar irodalom? amiről voltakép senki sem tud, nem annyi-e, mintha nem is léteznék?

A Vörösmarty-irodalom szánalmasan csekély. Gyulai Pál egy mintaszerű kiadással és egy eleven és tiszta nyelven művészileg megírt életrajzzal ajándékozott meg bennünket; de a kiadás jegyzetei csak nyers adatok; s az életrajz inkább kor- és miliőrajz, melyben a hős alakja csak kívülről nézve jelenik meg úgy, amint környezetében mozgott és kortársai előtt mutatkozott. Gyulai nem mert Vörösmarty lelkének mélységeibe lehatolni — s talán nem is gondolt rá. S amink azonkívül és azóta van, alig több iskolás — és valóban iskolai — dolgozatoknál. S ami csodálatos, ezek a dolgozatok, kezdve az öreg Toldyén, aki könyvet írt Vörösmarty epikai műveiről, majdnem mind a költő oly oldalait rajzolják, melyek bevallottan gyengébb oldalai, pl. újabban legtöbb a drámai műveit. Líráját mintha nem mernék vizsgálni; pedig legtöbben itt érzik őt nagynak — érzik, ha nem is ismerik.

Mert ismerni, Vörösmartyt nem ismerik — jóformán senki sem ismeri, még az írók sem. Vörösmarty, a *Szózat* költője, — egy olyan költeményé, amelynek szépségeit a megszokástól nehezen érezzük, — Vörösmarty a *Zalán futásának*

költője, egy hosszú eposzé, amely (mondjuk csak ki) számunkra unalmas. De Vörösmarty a *Vén cigány* költője is, kétségkívül a legcsodálatosabb magyar versé, amelyet ismerünk; s ezért Vörösmarty nagy ember és izgató talány számunkra, töredékekből, amelyek összetartozandóságát nem értjük — mint a fejtörő játékok, amelyekben különböző alakú kövecsekből kell kirakni egy figurát. De lehet-e kirakni a figurát, ha a kövecsek nagy része hiányzik? Vörösmarty műveinek legnagyobb részét egyáltalában nem ismerjük. Vörösmarty elfeledett költő és nagyságát csak sejthetjük.

2. A művész, akitől várnak valamit.

Elfeledett? Kérdés, hogy ismert volt-e valaha. Hisz Vörösmarty a nemzet előtt kezdettől fogva a *Zalán futásának* a költője volt. Az első és korai nagy siker, mint sok költőre, rá is átokként nehezedett egész életében. Hazafias buzdításokat vártak tőle és a nemzeti történelem éneklését — s Vörösmarty azok közé tartozott, akik nyomasztó tehernek és kötelességnek érzik, ha valamit várnak tőlük. Vörösmartynak, az embernek, különben is egyik jellemző vonása valami lázas (Vörösmartyban minden lázas) és makacs ragaszkodás ahhoz, hogy beváltson minden várakozást s nemcsak másokkal, hanem elsősorban önmagával szemben. A *Zalán futását* erőszakkal is befejezi, megfeszített munkával, keresztültörve magát a meddő dárdaerdőn s minden bonyolult harcok egyhangú förgetegein. Témáit nem tudja abbahagyni, azok vissza-visszatérnek és üldözik őt, még akkor is, ha (mint *Zalán*, vagy *Salamon*, *Toldi*, vagy *Zotmund-Kund*) csak külső divatparancsolta témák és nem lelkéből nőttek ki. Ifjúkori tragédiáját öt év mulva újra dolgozza, ismét hat év mulva balladát csinál belőle, szemmelláthatólag küzködve a kemény és hideg külső témát lelke tüzével felolvasztani: de győz. Nem tudja kihányni magából az értéktelent: ellenkezőleg, beolvasztani és megnemesíteni törekszik. Azt hiszem, nem is mer olyankor másra gondolni és semmit sem mer pihentetni, nehogy abbahagyja:

Ami jót kezdtél, jól folytasd, vissza ne bámulj:
A gyakran pihenő dolga pihenni szokott —

mondja egy epigrammájában, melyet Gyulai későn találván meg, a zsengék jegyzetei közé tesz — holott igen jellemző. A költő nem tud elszakadni attól, amit egyszer kezdett: a nehéz nagy lélek tehetetlensége ez, mely rokon a nehéz nagy test tehetetlenségével.

Ha Vörösmarty lelki fejlődését megérteni akarjuk, ezt a vonást kell magyarázó elvül szem előtt tartanunk. Neveltetésénél fogva szerény és munkás fiatalember volt, születésénél fogva nagy energia, aki éber, ifjú szemekkel nézett az életbe és leste, hogy ez az élet mit vár tőle, az energiától. Aktív szellem volt; férfi; az élet pedig pezsgett körülötte, egy felébredt, felifjult nemzet élete, eleven pezsgés, eleven munka, megfogta magának. Nem is lehetett másra gondolni, míg ez előtte állt: így kívánta az élet. Később, mikor nagy filozófiai kérdések bántották, ez a dolog teljesen öntudatossá vált benne.

Előttünk egy nemzetnek sorsa áll:
Ha ezt kivíttuk a mély sülyedésből...
Köszönjük, ó sors, áldomásidat:
Ez jó mulatság, férfimunka volt.

Most érdekes elnézni, hogyan szegődnek ez egyetlen közvetlen, természetes munka szolgálatába szerény, ifjú életének minden eseményei. Mik az események ebben az életben? Az olvasmányok és a szerelem. Olvasmányait, persze, a véletlenek hozták; s a hazafias, férfias Berzsenyi lobogó fáklyája villogott szemébe. De olvasott külföldi költőket is és kétségkívül megvolt benne a vágy, amelyről Arany beszél, mindig a leghíresebbet és nem a legélvezetesebbet olvasni; a növekvők szerénysége ez, a fejlődés előérzete, az ízlés akarata önmagán felülemelkedni, szükséges és természetes ösztöne az emelkedésnek. Shakespeare, Homér, Tasso voltak a kiválasztott könyvek: és íme, az ifjú talál egy kort a magyar történetben, mely hasonlatos a Shakespeare históriáiban rajzolt világhoz és drámát ír róla; azután

hexameteres eposzt ír Árpádról. Az olvasmányok csak mintákul szolgálnak, formákul, melyekkel a nemzeti mézesbábot ki lehet szaggatni. És a virágokról gyüjtött méz, az ábrándos gyermekszerelem édessége, jó arra, hogy ezt a nyúlós süteményt édesítse. A gazdag kisasszony alakja, akiért a nevelő, szegény fiú, titokban eped, az olajbarna arc, komoly és nemes vonások, a harcok fáradalmait fogják deríteni, mint a gobelin-csataképeken, összecsuklott, összebonyolódott ló- és emberlábak alatt a virágos mező.

3. Egy lázadás története.

Ez a Vörösmarty talán nem nagy költő még (az első *Salamon*t nem ismerjük), csak erő és férfi, aki nem született hasztalan veszteglődni, hanem egész életét, minden benyomását bele tudja görbíteni annak a célnak a szolgálatába, melyet az élet kínál neki. *Zalán*t kezdi írni, éjjelezve, makacsul és töri magát, elnyomni az eszköz lázadását a cél ellen; mert íme, az eszköz fellázad, az igába hajtott lélek fellázad mestere, a munka ellen; és evvel a lázadással kezd Vörösmarty nagy költővé lenni. Ez a lázadó lélek, az eszközök gyüjteménye, rendkívül, abnormisan gazdag már; magába szedett ezer képet és ezer hangulatot, sokkal többet, hogysem ki ne dagadnának a cél szűk kancsójából. Eleven nép volt ez a képzetek népe, melyet nem lehetett sorompókba zárni; s oly szesz, melynek íze kiégett a tortából.

A *Zalán* rengeteg pazarságú képsorozata valósággal lázadó tömeg és minden lépten ezt a benyomást kelti. Minden telik belőle: egy egész mitológia, rengeteg képhalmaz a harcok ezerféle módjaira (olyan embertől, ki harcot sohasem ismert), egész élet, kemény és egészséges humor —

Sorra kemény áldást mondok fejetekre botommal —

a lányos és gyermekes bájnak páratlanul gazdag és édes jelenetei, *»illattal viselős ibolyák«*, gyönyörű tájképek, fantasztikus pompák leírásai, plasztikusan meglátott állat-

és pásztorképek hasonlatok gyanánt, melyek úgy vannak elrejtve a nagy munka zugaiba, mint a gazdag faragású szarkofág sarkain egy-egy kosfej. Mindez époly rendetlen és zavaró összevisszasággal (az ifjúság áradó pazarságával), éppen mint nagyon is gazdag és aprólékos és tömött faragású szarkofág mintázatában növények kocsányai, állatok szarvai, istennők fürtei és vitézek kardjai egymásba fonódnak. Kétségkívül látnunk kell, Vörösmarty nyitva tartotta a szemét és lelkiismeretes gyüjtő volt, aki abból, amit látott és amit érzett, semmit sem hagyott elveszni, de nem is selejtezett ki semmit s a fiatalság fegyelmezetlenségével hányta kábító kincsét garmadába.

És ez a kincs teljesen az *övé*, maga gyüjtötte. Olvasmányai *csak* formákat adtak, amint mondtam, kiszaggatni süteményét: olvasmányainak szellemébe igazában be se hatolt (mint már Gyulai észrevette), csak formájukat leste. Nem volt szüksége másra. Történelmi, mondai anyaga *Zalán*hoz nagyon kevés volt: mese, divina machina, minden a saját kincseiből tellett. S a nyelv is onnan tellett, a nyelvet is maga csinálta, vagy legalább azt a mély barnaszín szőnyeget, melyet örökölt Berzsenyitől, átszőtte a legcsodálatosabb, legtarkább színekkel, hogy nem lehetett többé megismerni. Ahol sok a képzet, ott sok a szín, sok a szó, gazdag a nyelv. Valóban, ha valahol, úgy Vörösmartynál a nyelvkincs egy a képzetkinccsel; elég gazdag, soha kevesebbet, elég erős (mert a nyelv fegyelmezéséhez is férfierő kell), soha *mást* nem mondani a kellőnél. Ez ad klasszikus és tömör ízt ez áradozó nyelvnek. A képzetek fellázadtak a munka ellen: a szavak engedelmes szolgái a képzeteknek.

Mindez magyarázza a *Zalán* vegyes hatását: végigolvasni majdnem lehetetlenség; az ember elveszik e tömkelegben: a fiatal író, akinek még sohasem volt közönsége, az összhatást egyáltalán nem tudta kiszámítani. De egyes képei, egyes sorai végtelen izgatják a fantáziát és beleragadnak az emlékezetbe: egyik a képzetek, másik a szavak dolga. E képzeteket és szavakat zene borítja el, zenére születtek; s ez már aztán egészen sajátságos, meghatározhatatlan valami, Vörösmarty lelkének egyéni zenéje, min-

dig egy, bár oly változatos, mint maguk a képzetek ; akár a harci robajt festi, amikor a messze pusztákat

Napkelet ifjainak dobogó paripái tiporták [1]

ami (igaza van Tóth Bélának) még szebb, mint a *quadrupedante putrem sonitu ;* akár édesen olvad feléd, deli Hajna, mikor ápolgattad a bajnokot s

Szép szemedet szemein szerelembe merülve mulattad.

Vörösmarty hexameterei semmit sem klasszikusak : ez egészen modern vers : Vörösmarty zenéje. Néhol talán Vergiliusra emlékeztetnek, de csak azért, mert Vergilius már néhol modern költő.

Most úgy képzelem valahogy (bár talán nem fogja mindenki megérteni), hogy a zene kapcsolja eggyé a képzeteket s teszi őket mindig-egyszerre-mindjelenvalókká, úgy, hogy minden egyes képből a végtelenbe nyílik kilátás. Amit Gellért Oszkár egy szegény mai költőről írt, az fokozottabb mértékben illik Vörösmartyra : ez ad filozófiai zamatot legegyszerűbb képeinek. Mindnyájan emlékszünk arra, mikor éj van,

. . . az élet
Elnyugszik s a fél föld lesz nyoszolyája . . .

Micsoda távolság van ebben a versben. És micsoda részegítő elröpítése a képzeletnek az ilyen sor

Ég szüze, aki dicső fejeden szép csillagot ingatsz.

Ha Vörösmartyt olvassuk, mindig közel vannak a csillagok, a halál és a végtelenségek. Mikor arról van szó, hogy egy vitéz nem hord zárt sisakot, páncélt, mingyárt arra gondol :

Kard nekem a páncél ; szabadon viszi homlokom a nyilt
Könnyű kalpagot és mikor eljő végnapom, a szép
Föld színét s ragyogó egeket még látom utólszor ;
Te pedig eltakarod fejedet . . .

[1] Nem a *Zalán*ból való, de ugyanazon évből és a *Zalán* stílusában ; az utolsó fél sor a *Zalán*ban is előfordul.

A gazdag végtelenség ez örökös együttlátása szomorú dolog Vörösmarty előtt; sajátságos, de a végtelen látása (amely művésznek lehetséges), mindig szomorú. Mintha az volna szomorú, hogy nincs út tovább: ez a sok szépség mind céltalan volt, mert ez az egész. Ezért keserves minden, ami határtalan,

Mint harag és szerelem, ha határ nincs benne, keserves.

Ezért van az, hogy a költő előtt, aki pedig a régi dicsőséget énekli, mégis (annyira nem tűrik a képzetek és hangulatok a munka és a cél igáját)

Gyászos vagy s szomorú, emléke az ősi időnek.

Mert ez az *ősi idő* voltaképen csak Vörösmarty lelkének időtlen ideje.

Ez nem lázadozó fájdalom, hanem nyugodt és klasszikus: tudatában a maga gazdagságának, szépségének és gyógyíthatatlanságának. Ez nem lázadozó fájdalom és mégis lázas, mint minden Vörösmartyban, mint a hipnotizált fájdalma, akinek az fáj, hogy sokat lát. És különben az egész Kárel éneke, mint nemsokára *Hábador* is, s a tervezett *Helvila*, a mélabús Ossziánra emlékeztet — ami az első voltaképeni idegen hatás Vörösmarty költészetére. Innen már nemcsak formákat kapott, hanem színeket is, egy egész színezési modort, mely talán Rembrandt, talán — mint Beöthy finoman vette észre — Caravaggio modorával hasonlítható, s mely *Eger* egy jelenetében s a *Két Szomszédvár*ban a clairobscur remekeit alkotta. De ami a lényeges rokonság s ami megmagyarázza, hogy e színezés mindkettőhöz illik: az nem átvétel; ez az *ossziáni hangulat* Vörösmartynál voltaképen egészen más forrásból származik, mint Ossziánnál: Vörösmartynál, mint láttuk, a képzettömeg a forrása, Osszián pedig képekben és képzetekben igen szegény könyv. Vörösmarty talán még a *Zalán* kiemelt része előtt írta a *Kis gyermek halálára* című ismert és gyönyörű versét, melynél semmi esetre sem lehet Ossziánra gondolni s melyben

már ugyanez a nyugodt és végtelenbe sóhajtó fájdalom zenél :

Alunni fogsz s nem lesznek álmaid,
Alunni fogsz s nem lesz több reggeled —

mindenki tudja kívülről, de nem mindenki sejti, milyen szép.

Osszián azonkívül egy műfajt adott Vörösmartynak, egy műfajt, amely hasonlatos a régi alexandriaiak epyllionához : nem eposz, hanem hőskép, alkalmas a nagyszerűségre, melyet Vörösmarty végtelenbe lendülő fantáziája mindig megkíván, alkalmas eszköze a honébresztés nagy munkájának is, alkalmas gyüjtőedény a kiáradt színek és képek számára, alkalmas műfaj oly költőnek, akinek lendülete, bár a külvilágból táplálkozik, mégis alapjában lírai, — azt hiszem, megmagyaráztuk, mért és hogyan — akár az alexandriai eidyllion költőké. Mert az epyllion közel áll az eidyllionhoz és Vörösmarty kis eposzai és képecskéi éppen a fájdalom nyugodtságánál fogva sok tekintetben idilli hatásúak. Első a *Cserhalom,* az utólérhetetlen szépségű sátorjelenettel, melyben valami nyugodt és bánatos ragyogás (a szerelmes könny ragyogása) és a kifejezés mesteri adekvátsága valóban görög versekre emlékeztetnek és előhírnökei Vörösmarty későbbi csodálatos epigrammáinak. A csillagok itt is közel vannak hozzánk, akkor is, mikor a költő Etelkét a hattyúhoz hasonlítja, mely könnyű lebegéssel suhan

S leszállnak
Hold és csillag ezüst sugarakkal játszani hozzá.

A másik a *Hábador,* drámai formában, valamennyi közt a legosszániabb. De íme, ebben az évben már — 1826-ban vagyunk, csak egy évvel a *Zalán* megjelenése után — a képek lázadása tetőpontra hág. Lehányja a nemzeti igát és valóban a végtelenbe lendül, időkön túl keres tündérvölgyeket és délszigeteket. Ezek lázadozó epyllionok, az egyik még a régi formában, a másik egészen merészen és zseniálisan a magyar népmeséhez köti felszabadult fantazmagóriáit és Zrinyi-köntöst szab rájuk — íme, a második nagy hatás Vörösmartyra, a kemény Zrinyié —, oly végtelenül stílszerű köntöst, amelyben Zrinyi ügyetlenségei és döcögései

mesterileg utánozva, megannyi szépséggé lesznek : oly utánzás, amelyre csak a legnagyobb stílérzékkel megáldott művészek, az Anatole France-ok képesek. Ez a két fantasztikus költemény a legtipikusabban mutatja az ifjú Vörösmartyt, az ő lázadozó képzettömegével és ha német volnék, azt mondanám, hogy betetőzik Vörösmarty első periódusát. Ez a túltömött és végtelenbe lendülő ifjú fantázia vadul szomjazza a sohasem látottat, sohasem sejtettet, ez a nagy művész, a kötelességből multak énekese, a hagyományos versekben újat és hallatlant akar teremteni.

> Nincs kedvem, sem időm mindennapi dolgokat írni,
> Újat írok, nagyot is, kedvest is, rettenetest is
> . . . Oly dalt mondok világ hallatára
> Melynek égen, földön ne légyen határa.

mert érzi agyában rengeteg képek soha nem álmodott nyüzsgésével, hogy ez a nyüzsgés, amint az ő lelkében, az ő lelkének zenéjével egybejött, maga egy egészen új világ

> Amit fül nem hallott, a szem meg nem jára,
> Azt én írva lelém lelkem asztalára.

4. A fogoly visszatér börtönébe.

Vörösmarty huszonhatéves. És még gyermek, az *Ezeregyéjszakát* olvassa. Ő az a gyermek, aki egy délszaki puszta szigeten él és a bérc tetejére kiállva, a csillagokat faggatja :

> Szép kis ezüst csillag, menj el, kérdezd meg az istent.

De akkor, a lázadás tetőpontján, a makacs és erős lélek, aki annyira ragaszkodott munkájához, észrevette, hogy kisiklott a munka alól. Mi hozta eszébe? Először a külső kötelesség (*Egert* kellett megírnia, hideg szobában, pénzért, hamar, az *Auróra* számára), azután Zrinyi. Zrinyi, ez a praktikus, csupaerő magyar, a *Török Áfium* Zrinyije, aki észrevette, hogy senkitől sem várhatunk mi magyarok semmit, csak magunktól, aki talán legelőször látta meg a mi népünk nagy

tragikumát Nyugat és Kelet közt, amelyet Vörösmarty a róla szóló versben oly klasszikus tömörséggel tudott kifejezni:

Néz Nyugatra, borús szemmel néz vissza Keletre
A magyar, elszakadott testvértelen ága nemének.

Zalán költője egyszerre megérti a nagy tragikumot, mely a Nyugatra és Keletre való örök nézdelésben rejlik. S gondoljunk arra, hogy e kor nagy szelleme, Széchenyi, azt hirdeti, hogy ne nézzünk többé vissza Keletre. S gondoljunk arra, amit még nem emeltünk ki elég határozottan, hogy Vörösmarty, a multak énekese, voltaképp egyáltalán nem a multak énekese. A világot, melyet ábrázol, maga teremti; s hogy lehetne multak dalosa az, aki mindig nem látott, nem hallott dolgokra sóvárog? Ha valamelyik költeménye a multaké volna, *Eger* volna az; s mégis mennyire Széchenyi szellemét lehellik ezek a — talán mint Gyulai mondja önkénytelenül — Zrinyi, a politikus és praktikus Zrinyi egy gondolatát is ismétlő sorok:

Mért lakozunk mink itt? haj! mért hoztak ki apáink
A fövenyországból? . . .
. . . Most ennyi világ nem nézne szemünkbe,
Nem látná, hogyan elmaradunk a többi nemektől,
A nemes országot mint hagyjuk lenni vadonná,
E gyönyörök kertét ínségnek puszta helyévé . . .
. . . El hagyjuk apadni
Gazdag arany folyamát a megtérhetlen időnek . . .
Multakról perelünk, nem igyekszünk óni jövendőt.[1]

Vörösmarty a jövő szolgálatára énekli a multakat, tér vissza ahhoz a munkához, amelyből lázadt képzetei egy pillanatra kisiklottak. Ott kezdi, ahol abbahagyta, hazafias balladákat ír, *Toldi*t, *Zotmund*ot és *Salamon*t dolgozza át. És — mily lehetetlen dolog egy lázadást leverni! — az új

[1] Ide tartoznak a *Salamon* végén az egész multért penitenciát tartó sorok:

Ó, ennyi karral, ami itt lehullt,
Világokat dönthettünk volna meg
S most minmagunkat törtük meg velük.

Salamon akaratlan is lelkének kifejezője lesz ; íme, mit mond az új Salamon :

Önként leginkább én akarhatok?
És legszebb jót akarni? *Jót akarni,*
Melyben lerontom szívemnek felét
S szabad röpültét elfelejti lelkem !
De így is, törve, úgy is, összezúzva,
Nem mondok ellent. Azt a háborút,
Mely itt marad még *(keblére mutatva),*
elviszem magammal
S ha ingadozni láttok útamon,
Ne szóljon meg gyalázó nyelvetek,
Mert én egy ország harcát hordozom.

Igy beszél Salamon ; de Vid, a tűzeszű Vid, egy lappal később még erősebb kifejezést használ.

Téged cudar nyelv, téged tág kereplő,
Tőből kitéplek, mint a rossz gyomot,
Ha még szivemnek ellenére szólsz.

5. *Egy költő, aki tanulja a mesterségét.*

De ne magyarázzunk bele Vörösmartyba semmit. Vegyük azonban észre, hogy ami a munka és a cél fékével lehetetlen volt — rendet csinálni a lázadt képzetek káoszában —, az a művészet fékével lehetségessé válik, és a művészet fékét kezelni Vörösmarty néhány év alatt tökéletesen megtanulta. Megtanulta talán Zrinyitől, talán Shakespeare-től (akinek szellemébe a nagyobb behatolást *Salamon* átdolgozása mutatja először). Ez *ars*, azaz mesterség, és meg lehet tanulni a nagy mesterektől. De a képzetek táborának megfékezése nem jelenti azok meggyilkolását, csak rendes csatasorba sorakoztatását. Sőt Vörösmarty még új színeket vesz Zrinyitől és Shakespeare-től, mint előbb Ossziántól, megtalálja és kiválasztja belőlük a Vörösmartyhoz illő színeket, mint ahogy a színes fotográfiai eljárásokban kiválasztja a szükséges színeket a fény. Zrinyiben keleti színekre nyer ösztönzést, *Eger-*

hez, *Szilágyi és Hajmási*hoz, ami kora és köre, az Aurórakör kívánságainak is megfelelt, a *couleur locale* jelszavának, a romanticizmus orientalizmusának: ijesztő, táborzavaró lóelszabadulások, romantikus Nisus és Euryalus-barátságok, széltől fogant kancák, dühital s rejtekben ivott bor, mely a csatázó vitézek ajakán gőzölög, tiporgó hangfestések, hárem, tizenkét hölgyek gyönyörálmú teremben, *kín választást tenni közöttük* és a herélt, időtelen aggság, mely gyönyörök forrási előtt áll vala vágy nélkül, sanyarún, öltözetek korhű pompája, ama részletezés és realizmus, mely csak a romantikus hatás kedvéért reális és részletező, mert távoli dolgokról beszél, melyekről hallani igazat is új. Shakespeare-től pedig való Vid jágói alakja, akiben — mint általában ez első drámában — Vörösmartynak a testi végtelenségek képeivel telt lelke a szellemi világ végtelenségei felé hajóz ki: mint aki hosszú szárazföldi utazás után tengerre száll. Ime: a végtelen gonoszság szirtjei felé hajózunk, a szegény Omár lelkén át, akinek ágyasa lett a bűn. Vid felé, akitől úgy kell félnie Salamonnak, mint a *bús hajósnak szirtok élitől* s akit zavart ügyében úgy kell szeretnie

S ha félve is, feléje hajlani,
Mint a hajósnak szirtok élihez,
Midőn hajóját már habok nyelik.

Vid felé, akinek egy ember kára kevés, [1] a tűzeszű Vid felé! És ki áll szemben a tűzeszű Viddel? a filozófikus Bátor, akit íme vadászva mutatok be:

Bátor:

Eluntam ezt is. A szegény vadat
Felverjük álmából: nem nyughatik
Sem a ligetben, sem hűs berkein,
Azonban a sok embervad fene
Agyarkodással bünhetetlen él.

[1] Vid:

Hidd, nem kerestem károdat soha.

Bátor:

Károm csekély is volna tán neked.

Kinek ne jutna a melancholikus Jaques eszébe az *Ahogy tetszik*-ből? Azonban Jago és Jaques nem voltak-e épúgy meg Vörösmartyban, mint Shakespeare-ben?

De nem ez az, amit a költő tanulásának neveztünk. Az sem, hogy néha a fantáziának bizarrul átfilozófiásodó képei (vissza fogunk térni rájuk) még az átfilozófiásodás fordulatában is Shakespeare-re emlékeztetnek; láttuk, hogy ami ebben lényeg, megvolt a *Zalán*ban is, ahol nem lehetett szó Shakespeare-hatásról s csak a megjelenésnek egy új módja a tanult. Nem tanulás a vers sem. Vörösmarty jambusai époly kevéssé shakespeare-iek, mint ahogy hexameterei nem homérosziak. Vörösmarty újra csinálja a magyar nyelvvel ezt a versformát is és ennek is — a drámai blank versnek —, mint a hexameternek, ő a legnagyobb mestere irodalmunkban. Sorai keményen és férfiasan zengenek és nagyon gyakran egy-egy sor egy műremek, a műremek befejezettségével és zártságával. Ami ezt — a kifejezés technikáját, a sorok megcsinálását illeti, Vörösmarty már a *Zalán*ban kész mesterként lép elénk. Az egyenes kölcsönzéseket sem számítom tanulásnak. [1] Mást kellett Vörösmartynak megtanulnia: a gondolatok bizonyos összefogását vagy ahogy előbb mondtam, a lázadó képzetek művészettel való megfékezését, ott például, ahol egy alak beállításáról van szó. Shakespeare *Vihar*jában a részeg matróz énekel egypár sort, aztán azt mondja:

— *This is a very scurvy tune to sing* —

[1] Ilyen is van, ott, ahol stílszerű és szükséges. Vörösmarty alkalmazza első drámájában, amikor, mint láttuk, először nyíltak meg szemei előtt az erkölcsi világ csodái, a Sophokles híres és voltaképp minden drámának mottóul szolgálható gondolatát:

Az ember, ó, csodálatos szer az!

Shakespeare vígjátékaiból, melyek a *Délsziget* írójának nem lehettek közömbös olvasmány, még később, apróbb verseiben is kölcsönöz. *Hűség* c. költeményének, e szeszélyes ugrálásában végtelenül bájos semmiségnek utolsó fordulata:

A leány hű nem lehet —
Férficsontból vétetett

a *Twelfth Night*ból való: *For such as we are made of such are we.*

Aztán megint énekel egy strófát és arra is azt mondja:

— *This is a scurvy tune too.*

Vörösmartynál Jolánka énekelve jelenik meg és virágot szedve, aztán az ének végén azt mondja (ez az egész monológja):

— A kék virág is szép, a sárga is szép.

A hangulat, az alak *toto coelo* különböznek, a beállítás módszere ugyanaz. Egészen sajátságos lélektani tünet, hogy a képzetfűzés hangulata mennyire külön életet élhet elszakadva maguktól a gondolatoktól, a képzetektől, a képzethangulattól, mindentől. Ez maga a gondolathangulat, a viszonyhangulat, megkülönböztetve a képzethangulattól. Ennek a képzetfűzés hangulatának költözésére és hatására, bár nem teljesen függetlenül maguktól a képzetektől és zenétől, eklatáns példát ad Vörösmarty *Hedvig*jének egy helye, összehasonlítva Goethe *Besuch*jának egy helyével, melyet Vörösmarty kétségtelen ismert. [1]

Ime, Vörösmarty tanulóévei a lázadó évek után: fejlődésének második korszaka. Nagy és erős küzdelem a művészet fékéért, hogy majdan képzeteinek hadseregét, melyhez hasonló nagy és tarka sereg nem nyüzsgött magyar lélekben,

[1] Goethe:

Auf die Lippen war die stille Treue,
Auf den Wangen Lieblichkeit zu Hause
Und die Unschuld eines guten Herzens
Regte sich im Busen hin und wieder.
Jedes ihrer Glieder lag gefällig
Aufgelöst von süßem Götterbalsam.
Freudig saß ich da und die Betrachtung . . .

Vörösmarty:

S rózsafelhők arci, szép hajának
Gyenge fodra barna köd valának,
S minden, ami kellem és gyönyör van
Harcban állott termetén, vonásin
S a szemérem diadalma rajtuk,
Mint királyné ünnepel szelíden.
Gábor angyal ahogy látta mindezt . . .

szoros műremekek falankszaiba sorakoztathassa. Eseményekben szegény évek, hogy egy nagy költő nagy művésszé válhasson.

De még egy honi mestere volt: a népdal.

6. Egy egészséges fiatalember.

Mert nem szabad az ifjú Vörösmartyt könyvek között képzelni. A munkás, benyomásokat mohón gyüjtő és azokat aktív felhasználó szellem, akit benne az első pillanattól megismertünk, a természetben és az emberek között érezte magát jól. Mindent szeretett és mindenütt szerették; semmi jónak nem volt elrontója, mint Gyulai mondja. Fiatal volt, egészséges, kedves, élvezte az életet, amelyből oly dús teljességet tudott szerezni lelke; s ha e dús teljesség végtelenbe lendült és már érezte a végtelenség tragikumát és melancholiáját, kétségkívül ezt is élvezte, mint valami szép és nagy érzést, igazában a legszebbet és legnagyobbat, ami létezik. De a legkisebb apróságot is élvezni tudta és a legkisebb apróságban is megtalálta a végtelenség minden mélységét és varázsát. Vörösmarty birodalmában a legbájosabb szögleteket találjuk, ahol kedves és hamis parasztlánykák és legények, Ilus és Andor ingerkednek, ahol Matild, a kis gili, zokogva búg, ahol búsmogorván ül Petike, ahol Gábor diák ugyancsak meg van akadva; a költő végtelen gyönyörűségét leli mindenben, pattognak ritmusai, tetszik neki a világ, tetszenek az okos és huncut parasztok, tetszik a félős öreg, aki eloltja a mécset, hogy a tolvaj be ne találjon hozzá, tetszik, bár megátkozza, az elhagyott csárda, amelyre rászáll a nagy kelepes gólya, gözütanya, denevérház, tetszenek a kalandos mesék és holdvilágos éjek, a csínyek és tréfák, tetszik a betűk kitanult zenéjével mímelni az élet ezer hangjait, örökös dobpergését, tetszik a történelem, de még jobban tetszik az élet; a kis gyerekek tetszenek csakúgy, mint a nagy vitézek, legjobban a szép lányok tetszenek; tetszik neki »a szerelem dalain ligetekben epedni«, felfedezni a nő ezeregy édességét, ismételgetni bolondos zengéssel: haj, haj, haj, száj, száj, száj, szem, szem, szem.

Tarka s tarkább lőn tapasztalása.

Tetszenek neki a leánylelkek, melyekben olvadásig lágy óhajtat, búmerengés, kedv, csapongva játszó, lenge jóság, elmúló szelídség a hiúság cifra köntösében változnak, mint a hold világa vétlen vétkes vágyaik sokával s álmaiknak minden ezredével.

Tetszik neki Etelka, a finom, a komoly, a nyájas, tetszik neki ezer környezetben elképzelni ragyogó alakját ; — kinek lelkében lehetett több díszlet egy ily alak köré? Tetszik neki bevillanyozni Etelka emlékével minden képzeteit, titkos összefüggéseket keresni Etelka és az egész világ közt. Tetszenek a Völgység enyhe dombjai, a fiatal szépséggel igéző völgyek, fiatalságának tündérországa, melyet később, mikor már nem láthat többé — ó, hogy minden szépséget akkor érzünk igazán, mikor már nem látjuk — oly gyönyörűen rajzolva sirat meg : mely még később is a régi szerelmet költi fel lelkében. A *Széplak* gyönyörű tájképe melancholikusan zárja be ezt a fiatalságot.

7. *Képek, képek.*

Ez időben írt első elbeszélését, a *Holdvilágos éj*et, valamint legszebb költeményei egyikét, *Hedvig*et s kisebb költeményeit is a fantáziának ugyanaz az ezeregyéjszakai pazarsága jellemzi, ami a régieket. Az éjszaka bizarr és bolondos eseményei, az arkangyal, aki ott ül a háztetőn, mint egy üstökösláng és rózsafelhőkkel és sánta hangyákkal beszélget, kétségkívül mutatják, hogy az ifjú Vörösmarty, az élet szeretője, több, mint az élet szeretője : nem elégszik meg az élettel, hanem kilendül minden lehetetlenek felé. És nem látjuk-e lépten-nyomon fantasztikus színeit : a sugár topolyt, mely a holdnál messze kinyujtja képtelen árnyékát, az áradó Zagyva elől szaladó szoknyás agg Uleman bizarr komikumát vagy amint az omló templomtorony darabonként leszórja fénylő bádogait, vagy amint Ida és Dalár kezeiben két liliom ég : két hószínű szövétnek ; nem látjuk-e Dobó holdat ijesztő jobbját s a bombákat, melyek terhelt gyomrukat föld-

szint hordozzák, görbe szivárványként lánghidat festenek s megszökkenve, tüzes szárnyukkal pázsitot égetnek, nem látjuk-e Salamont futni a tetőkön, mint egy éji rémet? Minden éppen a roppant reális szemléletessége által lesz fantasztikussá, mint Dantenál. Az ifjú Vörösmarty a képek költője s így elsősorban epikus költő, de ez az epika a telhetetlenség által, mellyel kibuggyan, lírává lesz. Minden dolog végtelent rejteget, az egészség alatt rettenetes betegségek lehetőségei lappanganak és a szépség, — maga mondja — a szépség, mint a hínár, veszedelmes mély fölött jár.

Minden keservesen nagy vagy mélyen különös, *Salamon* hősei egy ország harcát, egy nemzet sorsát hordozzák tragikusan. A humor, a legegészségesebb érzés, túlságai által bizarrá és nyugtalanítóvá lesz. A legegyszerűbb dolgok szokatlan színt öltenek a kifejezés bizarr konkrétságában: mindenki elmondaná, hogy Leila a *világon* a legszebb; de ki mondaná, hogy *négy világban?* Akkor négy világrész volt ismert: a vers megnyitja e világrészek távolságait.

Ami a testi világban távolság, az a lelki világban keserves mélység.

Ah, mennyi pohárnak a fenekén van keserűség! Laboda, a világ legkomikusabb alakja, aki után a gyerekek utána kiabálnak, furcsa és szerelmes tragikumot takar. A szerelmes játékok, a népies kedvességek virágai nem mérges virágok-e?

Megbánod, ha leszakasztod,
Megbánod, ha nem szakasztod,
Mindenképen veszedelem,
Másnak, magadnak gyötrelem.

Ó, el fog jönni, hogy a bort földre öntjük és félrelökjük a piros lányt, aki úgy ül a pincegádorban, mint a sárkány a barlangja előtt. És te, Becskereki, gonosz kalmár; aki csak úgy ontottad lányoknak a tarka kendőt, kartonszoknyát, piros cipőt:

Vigyázz, kötél szegi még nyakadat,
Beteg sem léssz, mégis meg kell halnod,
Kettős oszlop között fennakadnod,
Lábad alatt tüskét kerget a szél,
Megtalálod, amit nem kerestél.

Vörösmartynál valahogy mélyebbek és líraibbak ezek a népiességek, mint Petőfinél: jobban átizzottak a költő tüzében. Végtelen stílérzékkel vannak megalkotva, egy szó sem zavar ki a népies hatásból és mégis bennük csillog e nagy lélek minden csillogása. Azok a románcok pedig, melyek nem népi formában vannak írva s melyek majdnem kivétel nélkül a hűtlenség tragikumát éneklik, bár eleinte némi Kölcsey-hatásra vallanak, később teljesen egyéniekké válnak, néha mint az *Éjféli ház*ban, a romantikus költészet erőszakosságával süllyedve egyszerre halálba és sírokba, míg a hős ménje a sírkereszthez kötve fenmarad, máskor, mint a *Haldokló leány*ban vagy a *Hű szerető* című*ben*, klasszikus elégiára emlékeztető nyugalommal és művészettel gyászolva a szerelem mulandóságát. A nagy művészet, amelyre Vörösmarty felért, valóban klasszikusan nyugodt hatásúakká teszi a verseket, bár éreznünk kell, mi minden van e nyugalom alatt. Az az egész teljes és nagyszerű élet, mely Vörösmarty minden képében ragyog, valami nagyszerű halállal van aláaknázva. Ez a halál átkeservesíti az egész életet. »Ah, mért születtem? kínos a halál!« — kiáltja *Salamon* egy hőse haldokolva. Aki *Hábador* végét ismeri, annak ez is eszébe fog jutni.

Egy tragikus filozófia van a nyugalom alatt, melynek megjelenése a művészet. Egy teljesen fejlett világnézet, mely íme, megérett arra, hogy végleges kifejezést nyerjen. Ezt nyeri meg a *férfi Vörösmarty* első műveiben, az epigrammákban és *Csongor*ban.

Csak azért, hogy aztán rettenetes események hatása alatt a veszedelmes mély végleg felforrjon, a tragikum kiégjen minden klasszikus nyugalom bilincsei alól s a művészettel fékezett képzetek, a lélek hadserege őrült lázadozásban törjön ki. Mintha egy gyönyörű és nyugodt csillag szétrobban az égen.

Ez lesz a férfi, a tragikus, a filozófus, a lázas Vörösmarty.

A FÉRFI VÖRÖSMARTY

A második és a harmadik.

1911.

In medias res.

Igaz, hogy amily divatban volt a mult században az egyensúlyát vesztett, pesszimista, beteg költészet, olyan divatba jő napjainkban a harmónikus, derűs, egészséges. A divat a kor lelke ; de a nagy költőknek külön lelkük van. Vörösmarty, Byron fénykorában, nem byroni lélek. Nem született betegnek ; de a túlságos erő maga is betegség ; a túlságos élvezet fájdalom. A betegség relatív ; plussza, mínussza van. Vörösmarty lelke *fölfelé* beteg. Észreveszi : nem akar beteg lenni. Korlátozza, leköti, egyensúlyozgatja a túlságos lelket, művészettel, életfilozófiával, munkával ! Szerelemmel is. De nem bír lelkével ; az egyensúly újra meg újra fölbillen. Igy lesz örök körforgás élete.

1. A művészet korlátá ; klasszicizmus. Férfias nyugalom.

E körforgás történetét írjuk. A legérdekesebbek egyikét, egy lélek történetét. 1830-ban e lélek már férfilélek és művészete a férfi művészete. Amíg az ifjú Vörösmarty műveinek a kifejezés minden klasszicitása, a sorok minden befejezett tökéletessége ellenére is, a képek zavaros bősége valami

romantikus kuszáltságot ad s a rendkívülinek, a soha sem hallottnak keresése még fokozza a romantikus hatást: addig a harmincéves költőnek már nemcsak egyes sorai, hanem egész versei teszik a klasszikus tökéletesség benyomását. A romantikus iskola nagy költője ebben az időpontban oly rokon a klasszikusokkal, amennyire egyetlen más magyar költő sem volt az soha. Olyan most a költészete, mint az érett gyümölcs: dúsnedvű, zamatos, édes, teljes, gömbölyű — és ki gondol rá, hogy az édes baracknak keserű magva van? A virágban tán még nem volt keserű mag; de a virág nem is volt ily édes és érett, mint a gyümölcs.

A hősidillek (a *Magyarvár* című töredékben Dalma és Igar jelenete, mely a Cserhalom sátorjelenetére emlékeztet, a *Rom*ban a hármas álom beteljesedése: a boldog pásztor, a vadászatkedvelő földesúr, a völgyi szerelmes életének rajza) most nem kevésbé gazdag, de nyugodt és tiszta színekben ragyogó festmények, melyeket a sötét háttér — a *Magyarvár* elkeseredett alakjai, a *Rom* pesszimista filozófiája, a Romisten — csak teljesebbekké tesz s ami teljesebb, az annál nyugodtabb. A románcokban (az *Éjféli házat* kivéve, mely nem tartozik a remekek közé) szintén bámulatos a felsőség és nyugalom. Formájukra teljesen romantikus románcok, olyanok, amilyeneket Kisfaludy Károly vagy Bajza is írtak; de szellemüktől nem áll távol a klasszikus elégiák bája és nyugodt művésziessége.[1] Ez a klasszicizmus az igazi klasszicizmus, mert teljesen öntudatlan és egyáltalában nem utánzott.

És meg kellett jönni annak a külsőségnek is, mely illő volt ehhez a szellemhez, egy lírai műformának, mely a férfi Vörösmarty, a nyugodt művész műformája legyen. Bajza

[1] E sorok írója megpróbálkozott Vörösmarty költeményeinek latinra való fordításával. Az olyanféle románcokat, mint a *Haldokló leány*, Tibullus versmértékében ültette át. A klasszikus forma csodálatosan illett a költemény szelleméhez. 1828-ban, mikor a vers íródott, a költő még nem fedezte fel magának e formát. De szelleme már közeledett e forma szelleme felé. — (A fordításról és a formák viszonyáról l. a kötet végén levő jegyzetet.)

1828-ban írta meg az *Epigramm teóriáját;* Vörösmarty számára most *trouvaille* volt ez a műfaj, melyben már mint ifjú némi ügyességre tett szert, anélkül, hogy akkor még különösebben egyéniségéhez illőnek érezhette volna. És most ugyanő, aki a görög epigrammot valószínűleg inkább csak Bajzáékon keresztül ismerte, az epigrammból egyénisége szerint oly műfajt alkotott magának, mely közelebb állt a göröghöz, mint mindaz, amit akár Bajzáék, akár Szentmiklóssyék képzeltek róla.

A Vörösmarty-féle epigramma eleinte *kép:* Vörösmarty most is a képek költője. De a régi zavaró bőség helyett most egyetlen, nyugodt művészettel drágakőbe metszett kis kép van előttünk. A szarkofág domborműve helyett gyűrűbe való kámea. S e történeti és szerelmi medaillonképecskék, melyek a parnasszista szonettírók modorára emlékeztetőleg, nyugodtak és művésziek, mégis mélységesen líraiak. Kámeák vagy kis szobrocskák, csodálatosan kemény, tömör, ünnepi és egészen új magyar nyelv bronzából kimintázva és végtelen egyéni — és minden disztihon-volta mellett is, ismét teljesen modern zene lángja (nem olvasztó láng-e a zene?) olvasztja ezt a nemes bronzot. Ez a zene nem az a sercegő láng, ami az epigrammok zenéje szokott lenni s nem hasonlít hangja az ostorpattogáshoz; hanem néha távoli ágyúszót hallunk benne, mely a messzeségben mély és fenséges muzsikává tompul, gyakran meg halljuk azt a csodálatos apró ezüst harangot, melyről Vörösmarty a *Hedvig*ben beszél s melynek csattanása, mint a szűzlány csókja, oly mondhatatlanul kedves és múló.

Az epigrammák Vörösmarty költészetének ünnepe. Mint az ünnepnapok az évben nyugodtan ragyogó napok: úgy e kis versek az ő életének könyvében nyugodtan ragyogó lapok. S mint a nyugodt ragyogás a tetőket aranyozza meg, ezek a csodálatos kis versek is tetőpontot jelentenek: tetőpontot, ahonnan lelátni a lejtőre, melyet fölmenet csak sejteni lehetett.

Valóban természetes, hogy ez a nyugalom nem lehet állandó, hanem csak olyan, mint a holtpont nyugalma, melyről a fizikusok beszélnek s amely a mozgás legmagasabb

pontját jelenti. E disztihonok miniatűr kereteibe a költő régi lelkének egész lázongó képtömegét sűríti bele, mint a fizikus a leydeni palackba az elektromosságot. A sok nagyharagú hős, ki mint rohanó villám éget, rombol, tűnik; s ki ha elhúnyt, álmaihoz harsogó Dunák zengenek hadat, s a sok méla lélek, egek és csillagkoronák éjféli barátjai s a régi szép leány, sok szívnek gyötrelme míg élt, gyötrelme hogy elhalt, mind e kedves képzelt szerelmesek, kiknek édesbús enyelgései, *daloknak hugai*, mint a költő nevezi, a mézes sorok közt, mint méhek a mézes lombok közt, alélva zengenek: nem palackba zárt szellemek-e, mint a Lesage varázslójának szellemei, várva a kitörést?

E szellemek nagy feszültségét kell érezni az epigrammák csodálatos nyugalma mögött annak, aki Vörösmartyt régebbről ismeri.

S Vörösmarty lelke a célhoz ért lélek szomorúságával lebeg az igába hajtott nagy és ragyogó tömeg fölött. Vörösmarty — mint Gyulai is megjegyzi — harmincéves korában mindennek tetőpontján állott, amit magyar költő akkor elérhetett — külsőleg és belsőleg. Gyulai még azt is hozzáteszi, hogy »amit a költő 1832 végéig írt, költői pályájának csak első felét képezi ugyan, de mégis majd mindent magában foglal, ami költészetének lényege és hatásában korszakos«. Ez az állítás hibás és teljesen jellemző Vörösmarty költészetének hagyományossá vált, helytelen felfogására; de az a helyes érzés is mögötte rejlik, hogy Vörösmarty költészete ez időben valamelyes tetőpontra jutott; és ez volt magának a költőnek az érzése is. És ez szomorú érzés volt; s Vörösmarty úgy járt képzeletének buja, de immár rendezett kertjében, mint a világ kielégült és soha ki nem elégíthető, csalódott szeretője, mint valaki, aki elbánt a végtelenséggel és a végtelenségben sem találta meg azt, amit keresett. — Ez lehet az a *Bús kert*, melyről énekli:

> E helyet elbódult szerető keresé ki magának
> És szomorú fákkal rakta meg a szomorú:
> Őt tavasz, ősz egyaránt s tél és nyár sírva találta,
> Mint bujdokló rém jár vala lombjai közt...

Most üresnek találja a világot és üresnek magát ez a nagyon is tele szív ; most pesszimista, halálvágyó verseket gondol ez az egészségtől duzzadó, még fiatal lélek :

Szív vagyok, elkeserült ifjúnak szíve, üres ház,
Melyben kedv nélkül száll meg az égi lakos ;
Itt az öröm szomorúvá lesz, kéj és gyönyör elhal,
A boldog szerelem megriad és tovakél,
Néma halál, te szelíd vendég, jer s zárd el az ajtót
S írd rá : Búk, örömek ! vissza ! bemenni tilos.

2. *Életfilozófia.*

Ezen a ponton — mikor ime, életkérdésévé vált — teszi fel magának a fiatal Vörösmarty az életfilozófia örök nagy kérdését : hol van a boldogság, melyben az ember kielégülhet? Erre a kérdésre oly könyvvel felel, mely kétségkívül a magyar irodalom fő művei közé tartozik s mely a világirodalom legnagyobb filozófiai költeményei közt is méltán foglalna helyet : *Csongor és Tündé*vel.

Csongor egyike azon sok magyar költeménynek, amelyeket még senki sem méltatott igazán, — bár már Kölcsey érezte benne a nagyot. Dícsérték zenéjét, nyelvének szépségeit, az irodalomtörténészek egymás szájába adták egy jelenet dícséretét, mely végtelenül bájos ugyan, de egyáltalán nem legszebb vagy legmélyebb jelenete e nagy filozófiai drámának ; ellenben hibáztatták szerkezetét, meséjét, motiválását, csupa olyan dolgokat, amelyekkel Vörösmarty szemmelláthatólag ugyan keveset törődött és jól tette, hogy nem törődött. Vörösmartynak eszeágában sem volt kerek és jól motivált mesét írni : sokkal nagyobb dolgot akart és csinált.

Valóban, ha valaki ezeket a kritikusokat olvassa, azt gondolhatja, hogy nagyon könnyű mesterség a költő mestersége. Azokon a dolgokon, amelyeket Gyulai és utódai Vörösmarty szemére vetnek, olyan könnyű lett volna segíteni ! Miért nem tanulják meg már a költők ezeket az egyszerű szabályokat? Semmi különös fáradságukba nem kerülne (tudnak ők sokkal nehezebb dolgokat is) és a kritikus urak mingyárt meg lennének elégedve.

Vörösmarty itt is a népmeséhez fordul, mint a *Tündérvölgy*ben ; de a meséből csupán szimbolumokat vesz, melyekbe gondolatait öltözteti ; egyéb minden az övé. A drámai formára kétségkívül a *Szentivánéji Álom* volt hatással ; de költőnk, akinek nagyobb és több mondanivalója van, mint ebben a formában elférne, tágítja ezt a formát a *Faust*-féle drámák formája felé. A verselést pedig megváltoztatja ; a spanyol dráma versét alkalmazza, mely ezer lehetőséget ad a magyar népies ritmushoz való közeledésre s melyet Vörösmarty végtelenül változatosan és egyénileg kezel. Hol légiesen finom ez a vers, hol parasztosan kemény és durva : tarka, de jól símuló öltönye a mesének ; és a mese ismét csak öltönye, kényelmes öltönye egy színes, reális és mégis Vörösmartyasan átbizarrodott világképnek ; és ez a világkép megint csak öltönye annak a nagy lírai sóhajnak, amelyből a költemény született : Hol a boldogság?

Allegória ez és mégsem allegória, mert önkénytelen és félig öntudatlan ; de talán ilyen az igazi allegória. Csongor keresi Tündét, aki egyszer, még otthon, atyja házában, a kertben, ahol gyermekkorát töltötte, egy tavaszi éjszakán az övé volt, mint ahogy otthon, gyermekkorunk álmában a mienk a boldogság, hogy azután örökre eltűnjön — hova? Tündérhonba ; és egész életünkben keressük, ahogyan Csongor keresi Tündéjét. Ez a lázas, öröklő, nyomtalan keresés tölti meg az egész költeményt ezer reményével, kétségbeesésével, várakozásaival és lemondásával.

Csongor szinte megátkozza ifjú álmait, melyek e nyomtalant kutatni ragadják »mint vihar«.

Tündérálmaim világa
Ah, miért is hajnalodtál
Ily hamar, hogy elborúlj?
Most fényhez szokott szememnek
E ború, az éj sötéte
Olly ijesztő, olly nehéz.
— — — — — — . . . de
Mit tünődöm itt? Megyek :
Isten áldjon, agg apám,
Isten áldjon, agg anyám . . .

Milyen útra megy! Furcsaságokkal teli útra, ahol kedves kis nemtők mulatnak, akik csillag után járnak és játszva mennek át a menny kapuján, méhcsoportot, rózsafát játszani szállnak a gyönyörű földre, de tüske szúrja kis lábaikat; — ahol szeszélyes ördögfiak civódnak, mesebeli furcsa és mégis végtelenül reális alakok, valamely Délszigetből kilopóztak; most már az egész életet behálózzák huncutságaikkal; önzők, gonoszok, falánkok s mégis naivok és kedvesek, mint a természet vad, játékos és fukar erői, nem oly szellemesek, de élettől duzzadóbbak, mint kedves bátyjuk, Puck; s akiknek nyelve egy egészen különös, durva, csúnya, gyermekes, gyökérszagú, vad és bizarr képekkel teli, furcsán bájos magyar nyelv, a legcsodálatosabb dolgok közül való, amiket Vörösmarty nagy művészete valaha megálmodott. Van valami nyugtalanító, nevettető és mégis félős ezekben az alakokban, grimászaikban, féktelen kapzsiságukban s a csúnyaságokban, amiket oly különös naivsággal tudnak összehadarni.

Ezek között a játékos, verekedő, fukar és kapzsi kis lények közt visz Csongor útja és mindenütt egy rossz boszorkány cselvetései környezik őt. Mirigy a boszorkány, vén képzelhetetlenül, »nénje tán a vén időnek« — örök — s akit, »mint leláncolt fergeteget«, Csongor maga szabadít fel bilincseiből, rút kíváncsiságaitól ingerelve; egy boszorkány, aki ha megszólal, »utálatos zavart szól szép s rútakból összeszőve«; akinek egész lelke egy rettenetes lejtő, az emberi szellem örök lejtője s e lejtőről belátunk és szinte becsúszunk mindenbe, ami rossz és perverz kívánság, és kíváncsiság öntudatlan ülhet mélységeinkben, mint a sárkány barlangja fenekén; egy boszorkány, rosszakaró, kéjenc, mindenekfelett irígy, bosszúálló, önnön lányának kerítője, aki gyönyörködik a bűnben, a sötétben, akinek kedves az éjfél, »a gyilkosnak, denevérnek és tolvajnak s kósza szellemnek dele«, amikor vad csillagon ül, ül a felleg

Szürke apján a bagoly
Szemmeresztve lovagol
— — — — — —

Bömböl a bölömbika
S a szüzek legjobbika
Most fiát megy eltemetni,
Ölni, aztán eltemetni —

— Utálat, förtelem! — mondja Csongor; és ez a förtelem akad mindenütt boldogságkereső útjába; ezer cseles szállal, melyeket maga sem vesz észre, fonja be a lelkét; csodálatos kísértéseket hoz elébe, csodaszülte légies nőalakokat, akik ismeretlen kutak mélységeiből fátyolosan szállnak elő; kis ledér parasztlányokat, akik megkerítve és felcicomázva várják. A leglégiesebb és a legtestiesebb kísértéseket ugyanaz a rejtett boszorkány hozza.

Ezek között a különös, szeszélyes, összefüggéstelen és képzelhetetlen akadályok és kísértések között, e titkos naiv és ellenséges erők játékai között játszik le maga az emberi élet, minden vágy és törekvés, melyek végelemzésben mind a boldogságot, a kielégülést keresik. De mennyiféleképpen keresik! Ahány lélek, annyi módja a keresésnek és a költő teljes realizmussal, nagy és szomorú humorral mutatja meg ezeket a módokat.

— Miért az olthatatlan szomj, miért
Rejtékeny álom, csalfa jóslatok
S remény vezérrel eltűrt hosszas út,
Ha ahol kezdtem, vége ott legyen...?

kérdi Csongor. S Balga, a paraszt is ezt kérdi a maga módja szerint:

— Hát én mindig éh legyek
S úntalan csak szomjúhozzam?
És e gyomrot és e torkot
Csak bolonddá tartogassam?

Balga, a falánk paraszt, szimbolikus kísérője az elérhetetlent kereső Csongornak, mint ahogy Don Quijotenak szimbolikus kísérője Sancho Pansa. Megírták már, mily fölényes realizmussal van megalkotva ez az alak, amelyhez hasonlót a népies alakok rajzában oly gazdag magyar irodalom sem igen tud fölmutatni. Benne a paraszt minden nehézkessége, ostobasága és kapzsisága és mégis nagy ked-

vesség, a tudatlanság kedvessége ömlik el alakján. Egy nagy humorista és igazán mindenben gyönyörködő világszem alkotta meg, apró megfigyelésekben is kifogyhatatlanul. De amit nem méltattak eléggé, az Balga szimbolumának tökéletessége. Az a mód, ahogyan a legapróbb részletekig és árnyalatokig kiegészíti Csongor alakját, az ellentétnek és párhuzamnak ez a szerfelett drámai vegyülete, mely a fény és árny viszonyához hasonlít, ellenállhatatlanul felhozza a gondolatot, hogy íme, a legigénytelenebb és legostobább lélek is kénytelen átszenvedni a kielégíthetetlenség és célérhetetlenség kínjait, akár a legmagasabb, legszárnyalóbb. Balgát is megkísérti a lebegő palack és sült galamb, mint urát a tündér-alakok ; Balga épúgy karjában tartja egyszer Ledért, mint Csongor Tündét

(»Ó én boldog állat
Minden emberek között !«)

— mígnem szürke lószőrpamat és faláb marad a kezében ; Balga is kétségbeesik a maga módján (nem süt már nékem Böske lágy cipót) ; és mikor Csongor, röpülése után oly gyönyörű s Vörösmartyt annyira jellemző szavakkal mondja el világlátását :

A világot láthatám.
Egy nagy arc volt végtelen,
Rajta millió szemek ;
Mind oly ékes, oly remek . . .
Hogy beszédem képtelen
Méhdongás, szunyogzene
Elbeszélni, amit láttam,
Ahogyan forrt fenn s alattam
A világok mindene —

Balgának is van mit felelnie rá :

Míg te égen, csillagon
Össze-vissza nyargalóztál,
Addig én kordélyomon
Jöttem itt a vert uton.
Mennyi csárda, mennyi csapszék
Volt előttem és utánam
Az egész út csárda volt

S rajta százezer pohár
Csillogott, mint napsugár
S mennyi zaj, mily kurja volt,
Azt én el nem mondhatom,
A menydörgő menykű dobszó
S a legmérgesebb mozsárszó
Ahhoz képest cimbalom.

Sokat idéztem, hogy lássuk a gondolatok belső, szimbolikus ritmusát, mely végig tökéletes s melyben Vörösmarty legnagyobb művészete minden mesterkéltség nélkül ragyog.

Ilyen emberszimbolum a mi Balgánk.

Az Asszony azonban, aki szemben áll Balgával, az Emberrel, az Ilmává lett Böske, különösen földies és nőies alak, már nem járja az emberiség közönséges vágyútjait, hanem a tündérek szolgálatába szegődött: az asszony, még a legföldiesebb is, és éppen a legnőiesebb, a tündérek szolgálatába szegődött — nincs-e ebben valami szimbolikus? Azoknak a tündéreknek a szolgálatába, akiket hiába kerget mindig az ember. És az, hogy Ilma maga sehogyse hajlandó a tündérségét komolyan venni, csak tréfálkozik vele — nem szimbolikus-e szinte? De nem akarom állítani, hogy Vörösmarty mindezekre a szimbolumokra éppen így gondolt. Amit a költő a képek nyelvén gondolt, azt ezerféleképen lehet lefordítani a fogalmak nyelvére s minden fordítás szükségképpen halvány és hűtlen. Tévednek, akik azt hiszik, hogy a szimbolum csak valamely gondolat kifejezése: ellenkezőleg, a szimbolum az elsődleges lelki tény és a gondolat csak gyenge kifejezése a szimbolumnak.

*Csongor és Tündé*nek egyik legfőbb bája éppen az, hogy benne a tündérvilág csodálatosan ölelkezik a reális élet alakjaival és minden tarka és összefüggéstelen dolog a főgondolatban nagy szimbolikus egységgé olvad. Minden célzás, minden szó erre a fő kérdésre vonatkozik: Hol a boldogság? Gondoljunk Ledér jeleneteire, melyek egy kis és mindennapi tragédiát oly igaz vonásokkal és oly tömören tárnak elő; Ledér alakja a költő megfigyelő- és teremtőképességének igazi dicsősége; csak néhány jelenete van, s mégis, tehetetlen sóhajtozásaival, naiv habozásaival

Mirigy.
Jer velem, ne búslakodjál,
Jer te csinos kis boszorkány.

Ledér.
Oh, jaj — elmegyek haza.

Mirigy.
Hogyne mennél! most velem jőjj.
Mennyi szál hajad terem
Mind arannyá változik
Olyan gazdaggá tehetlek.

Ledér.
Istenem! hát merre menjünk?
Én tán elmegyek haza...

kislányos hiúságával, gúnyolódásaival —

Mirigy.
Kisleány.
Ledér.
Oh, oh bizony ni
Kisleány.
Mirigy.
No, nagyleány hát!
Ledér.
Hát bizony, nem mindenik
Olyan ám, mint nénike,
Oly redőből szőtt öreg zsák...

kíváncsiságaival és ledérségeivel, piperészkedéseivel

Igy ni! most belém szerethet
Még a szívtelen halál is

szentimentálizmusával, késő bánatával, jó szívével és rossz cselekedeteivel; amint várakozik Csongorra

Ah! biz én már únom is,
A bolondos vén anyó
Biztatott, hogy szép fiú jön
S most az ördög sem köszönt be,
Még az ördög öccse sem,

énekel, tépi a rózsát, aztán megsajnálja

Ah, szegény levélkék
Elszaggattalak.

aztán sóhajtozik, siratja régi kedvét, gyermekkorát, aztán végre egy igazi vásott csínnyel áll bosszút Balga személyében az egész férfinemen és elsurran kikacagni magát és így végkép eltűnik a könyvből; ez a rajz, csak így epizódnak odavetve, rávall a legnagyobb mester ecsetére. Csongort valóban meghamisította az az illusztrátora, aki csupa *ideális* alakokat pingált hozzá. Ez a költemény részleteiben maga a realizmus. Mily gazdagok e részletek, mily elevenek! Gondoljunk a görög boltos jelenetére is, vagy a kis zsidóra, akit a manó kifosztott s hasonlókra, amiben a költemény igazán kimeríthetetlen. S mondom, e részletek itt nem maradnak zavartan és idegenek, mint *Zalán*ban, hanem egytől-egyik a nagy alapgondolatba olvadnak össze; s ez a nagy alapgondolat, ezer színben és változatban, mindig csak az, hogy Csongor keresi Tündét.

Csongor keresi Tündét.

Hol, hogyan keresi? Milyen nyomon, mily jel után? Minden adat csak ennyi:

Sík mezőben hármas út
Jobbra-balra szerte fut,
A középső célra jut.

A középső! az arany középút! Csongor azonban olyan három úthoz ér, amelynek mindegyike középsőnek látszik; s itt találkozik a nagy Vándorokkal (a nagy V itt egyszer nem affektálni, hanem jelenteni akarja a mélységet) — s a versforma megváltozik, a jelenet ünnepies, drámai lesz, érezzük, hogy a dráma egyik fő jelenetéhez értünk. Csongor kérdezi a Vándoroktól, merre van Tündérország? Kalmár, Tudós és Fejedelem... És mellettük Csongor, a szerelmes. A kielégíthetetlen emberi vágyak örök típusai. És mindenik felel a nagy kérdésre, a maga módja szerint. Feleleteikben nagy humor és léleklátás, de ennek a mélyén mély filozófia van.

És a költemény végén Csongor, hosszas bolyongás után, megint a hármas útra kerül vissza

A hangya futkos, apró léptei
Alig mutatnak járást és halad ;

csak az ember forog körben szüntelen.

Földhöz ragadtan mász a vak csiga ;
De a természet válhatatlanúl
Hátára tette biztos hajlakát,

csak az ember hontalan és vándor, és másra vágyó mindenütt. És ime, ismét jönnek a Vándorok »tépetten, mint a vert had s szomorún« — és ismerjük azt a hatalmas jelenetet, ami ezután következik. Vörösmarty filozófiájában korszakalkotó ez a néhány oldal. Az a pesszimista világnézet, mely mind jobban közeledett a nihilizmus felé, itt jelenik meg először a maga teljességében. Az »élhetetlenség és halhatatlanság« kérdései itt formulázódnak először. De legfelségesebb ebből a szempontból az Éj jelenete, mely közvetlen megelőzi. Az Éj, a Káosz megszemélyesítője elmondja a világ történetét önmagára vonatkoztatva :

Sötét és semmi voltak : én valék
Kietlen, csendes, lénynemlakta Éj
És a világot szültem gyermekül.

Elmondja, hogyan született meg ezer fejével a nagy szörnyeteg, a Mind ; föld és tenger küzdve osztoztak az eltolt légnek ősi birtokán, a föld mint egy menyasszony, virágruhába öltözött, a por mozogni kezdett s

Az ember lőn és folytatá faját
A jámbort, csalfát, gyilkost és dicsőt.
Sötét és semmi vannak : én vagyok
A fény elől bujdokló gyászos Éj. —

De nem soká kell bujdokolnia : fény és féreg csak a pillanat buboréka ; elvész, s még az ember is — az ember, akinek megkülönböztető nagysága és fensége Vörösmartynál mindig a világlátás —

Az ember feljő, lelke fényfolyam,
A nagy mindenség benne tükrözik.
Megmondhatatlan kéjjel föltekint
Merőn megbámul földet és eget
— — — — — — — — —
S már nincs, mint nem volt, mint a légy fia
Kiirthatatlan vággyal, amig él
Túr és tünődik, tudni, tenni tör;
Halandó kézzel halhatatlanúl
Vél munkálkodni és mikor kidőlt is . . .
Még kőhegyek ragyognak sírjain.
— — — — — — — — —
De hol lesz a kő, jel s az oszlopok,
Ha nem lesz föld s a tenger eltünik.
— — — — — — — — —
A Mind enyész
És ahol kezdve volt, ott vége lesz,
Sötét és semmi lesznek, én leszek
Kietlen, csendes, lénynemlakta Éj.

És nem lenne ez a filozófia olyan teljes és mindenoldalú, mint amilyen, ha Ilma rá nem mondaná:

Ah, szegény bús asszonyságnak
Milyen furcsa álmai vannak.

3. A Szerelem az Éjben.

A Vándorok és az Éj jelenetei tehát nem epizódok, nem ártanak a mű egységének, hanem ellenkezőleg, itt sűrűsül eggyé a nagy költemény ezer szála, itt lehet megfogni e nagy csomó végét. S ha ezekre a magas pontokra állva, nézünk végig az egész költeményben nyüzsgő életen, minden mesét és komédiát tragédiának fogunk látni. Valóban, *Csongor*ban megvan a tragikum minden csírája, és ha a Vándorok második jelenetével bevégződnék, bizony a világ egyik legszomorúbb költeményét kaptuk volna. Gyulai megrója, hogy a válaszúton Csongor elveszti reményét, mint a többi Vándor. »Ez ellenkezik a dráma alapeszméjével« — mondja. Gyulai teljesen félreértette Vörösmartyt. A dráma alapeszméjével inkább a befejezés ellenkezik.

A tragédiából ismét mese lesz, a királyfi megkapja a tündérkisasszonyt, Csongor váratlanul, ugyanazon bizarr és játékos erők révén, akiknek hercehurcája az egész mesén átvonul, megtalálja Tündét ; a harmincéves költő még tud egy feleletet a nagy kérdésre ; az Éj valóban mindent elnyel, a kalmár pénze, a tudós tudása, a fejedelem hatalma, mind hiábavaló, nincs semmiben kielégülés : csak a szerelem, a magas és átfinomodott szerelem élvezője mondhatja, hogy nem élt hiába, a diadalmas szerelem nem fél az éjszakától ; és íme, a költemény utolsó sorai

(Azonban az arany alma hull és messziről im ez ének hallatik) :

Éjfél van, az éj rideg és szomorú
Gyászosra hanyatlik az égi ború :
Jőjj, kedves, örülni az éjbe velem,
Ébren maga van csak az egy szerelem.

A *Csongor* utáni évekből valók Vörösmarty szerelmi költészetének remekei. 1830-tól 1844-ig (amely évszám ismét fordulópontot jelent költészetében) átrajlik e lelken a szerelem egész skálája, az *Idához* c. heinei hatású, de mély és komoly dalocska gyengéd epedésétől a *Késő Vágy* mindenek ellenére való szenvedélyéig. Mennyi édes nő képét hordja magában, mennyi édes nő képét festi meg, a gyenge, gyermeteg *Szép Ilonkától*, a begyes kis *Pipiskétől*, a döbbent és tragikus *Enikő*ig, vagy az *Úri Hölgy*ig, akinek fürte tengervészes éj, és csupa gőg és kéj a lelke. Hajdan az ilyeneket hajlandók voltak stilisztikai szóvirágoknak tekinteni ; s Vörösmartyról azt mondták, hogy a nyelve remek, de . . . de . . . és nem vették észre, hogy mikor azt mondták, hogy a nyelv remek és gazdag, avval már minden képzelhető dícséretet elmondtak. Valóban, a nyelv nem lehet *külön* gazdag ; a nyelv gazdagsága mögött a képzetek, a lélek gazdagságának, a nyelv színessége mögött a lélek színességének kell rejtőznie ; a nyelv kristályedény : ha színes, tele van. Vörösmartynak *látni* kellett a nő fürtében a tengervészes éjt, hogy e sort leírhassa.

Látni : mindig erre tapintunk rá Vörösmartynál, mint valami fő érzékenységre, fő büszkeségre és legfőbb fáj-

dalomra. A szerelmes ember legnagyobb kincsét áldozná szerelmeséért. Ime, Vörösmarty szerelmének kiáltó Votuma:

Szerelmedért
Feldúlnám eszemet
És annak minden gondolatját
S képzelmim édes tartományát
Eltépném lelkemet
Szerelmedért.

A képzelmek édes tartománya: ez az, amin Vörösmarty lelke legmélyebben csüng. S e képzelmek tartományának királynéja, ki hajdan Etelka volt, egyszerre Laura lesz. De ekkor a költő már nem fiatal. Sok szerelem lehetősége suhant át a lelkén és maga Etelka emléke, akit szerelme megtett királynénak (mert *kell* lenni egy királynénak), rég fanyarrá és erőssé változott, mint az óborok, amelyeket csak ünnepnap hozunk fel a pincéből. Megváltozik Etelka a távolságban; a költőhöz kezd hasonlítani; tragikus színt kap; Enikő lesz. Egy pillanatra még, az ősz Peterdi úriházában, poharazásnál, mint házikisasszony, búcsúzásnál a tornácon, megvillan a régi Etelka kedves, ismerős képe; de jött azóta sok szerelem és jön aztán az új szerelem.

Azt, hogy *sok szerelem*, nem jól mondtam: egy lélek szerelme mindig egy; tárgya változhatik, de az érzés színén alig változtathat. Laura alakja mégis újat hozott Vörösmarty lelkének: a késő vágyban rejlő tragikumot, mely az akadály erejével lobbantja fel a vágyat, mint ahogy a nyomás nagyobb lesz, ha a tere csökken. Hogy Vörösmarty szerelmi érzésében kezdettől fogva volt valami tragikus, azt már volt alkalmunk látni.

4. Intermezzo a tragédiáról.

Ki kell itt emelnünk (csak zárójel között), hogy Vörösmartyt kitűnő tragédiaírónak is tartjuk, — ez években írta híres és sokat elemzett tragédiáit, melyek közé elsősorban a *Két Szomszédvárat* is sorozzuk. Voltaképen nem szeretjük különválasztani a költészet három országát — ez az elkülönítés nagyon is formális; líra és világszemlélet

— vagyis epika — az ifjú Vörösmartynál már csodálatosan egyesült és ebbe mindjobban beleizzik a tragikum mély érzése. Hogy mily (külső) formába önti a költő e tartalmakat és érzéseket, az voltaképp mellékes. De be kell vallanom, hogy nézetem szerint, Vörösmarty a drámai *formát* is kitünően kezeli. A magyar drámai nyelvet ő teremtette meg és mingyárt a legmagasabb tökélyre vitte; — az egész magyar jambus-dráma, egész Dóczyig és a mai akadémiai pályahősökig, az ő kenyerén élődik, nem a színtelen Kisfaludyén, sem a kemény Katonáén. Vörösmarty érzékét a drámai helyzetek iránt, hangulatteremtő és lélekfestő erejét minden drámában láthatjuk s bírálói különösen a *Marót Bán*ban és az *Áldozat*ban ki is emelték; hozzátehetjük humorát és színezésének rendkívüli változatosságát, mely Shakespeareére emlékeztet, anélkül, hogy tőle ebben függne. A mese gyakran gyermekes és a romanticizmus megszokott fogásaival teli; de nincs-e így Shakespearenél is? és nem mellékes dolog-e ez? Ez a mesterség dolga s hogy Vörösmarty maga is annak tartotta, azt látjuk abból a polémiájából, melyben védelmezi a *Marót Bán*t azon támadások ellen, melyek hasonló szempontokból érték. »Egyébbel« — mondja — »mint csupán ily olcsó leleményekkel törekedvén érdemet szerezni, arra s annak eredetiségére oly keveset tarték . . .«, »Szégyenleném, ha több évi munkálkodásaim sikere egy szegény ötleten szenvedne hajótörést«. Az ilyen mesét és leleményeket az irodalmi kor közös tulajdonának kell tekinteni. A gondolatok öltöztetésében is úr a divat; s nagy egyéniség is járhat oly ruhában, mint a közönséges emberek. »Becsülnünk kell a tulajdont, de a levegőt is végre el ne pöröljük egymástól; mert ez mindnyájunkkal közös.«

A tragikum érzése azonban a lélekhez tartozik és nem a mesterséghez; és ez az, amit Vörösmartyban a végtelen világlátás kifejleszt. De ez nemcsak drámáiban nyilatkozik, nemcsak a *Két Szomszédvár*ban, hanem balladáiban, az *Özvegyben*, *Salamonban*, ahol végre megfogja a költő a régüldözött téma tragikumát; elsősorban pedig lírájában és voltaképp mindig erről fogunk beszélni. Vörösmarty epikusból fejlődik lírikussá és a kettő közt átmenet számára a

drámai forma. A lírikus kétségkívül drámaibb a drámaírónál ; mert a drámaíróban még sok maradt az epikusból. Bővelkednek e művek a legszebb képekkel, a *Két Szomszédvár* gyönyörű tájképe, a Salamon-balladában az évszakok gyönyörű festése is idetartozik — és a drámák minden alakja, mint *Csongoré*, végtelenül szemléleti.

5. *Szerelem az éjben. Visszatérés. Folytatás.*

De a lírikus Vörösmarty tragikusabb a tragikusnál. Lelke tartalmának rendkívüli tarkasága érzelmeinek különös lázas vibrálását idézte elő s a végtelenség folytonos együttérzése mélyítette ezt a vibrálást tragikussá. Vörösmartyban a társas ösztön erősen ki volt fejlődve ; világot szomjazó lelke egyre jobban kereste az embereket. A családi élet szépségét is erősen érezte, mint minden szépséget. De az ő vibráló érzései mégsem teremtődtek a családi életre. Talán ezért is nem nősült meg oly soká. Most Laura alakja, a kékszemű, feketehajú, érzelmes és vidám Lauráé, aki nála sokkal fiatalabb, ezer új lehetőséget, vágyat és félelmet kelt benne. Ha a költő azt mondja : »Haragszom rád, mert nyugtom elveszett« — az nem frázis.

Remélni oly nehéz
Az évek alkonyán,
S szeretni tilt az ész
Letünt remény után.

Milyenek voltak a fiatal lányka érzelmei? Kétségkívül nagy hatással volt rá a nagy költő és rendkívüli ember. »Laura mindinkább érezte Vörösmarty szelleme uralmát« — mondja finoman Gyulai. De az első hatás, úgy látszik, az ijedség volt. Ez az ijedség megjelenésében hasonlított a dacos idegenkedéshez és a pesszimista szerelmes valóban annak látta ; de ez csak még élesítette szerelmét :

Rád nézek, mert szeretlek,
Rád nézek, mert gyülölsz,
Míg bájaid veszélyes
Dacával meg nem ölsz.

Vörösmarty képzeletében ez a késő szerelem elsősorban veszélyes: kétséges *lehetőségeknek*, egy boldogtalan házasságnak, egy elrontott életnek veszélyeit rejti magában — és annál csábítóbb. Erős és szuggesztív, mely aztán a lányt is magával rántja, ellenállhatatlan. Nem a Csokonai játékos, szentimentális szerelme ez, nem is a Petőfi naiv, akadályt nem ismerő szerelme. Vörösmarty nagyon is ismeri az akadályt és éppen a veszély ingerli, mint aki tűzzel játszik. »Én lángot szomjazom« — mondja.

Szomjas vagyok, leánykám, bájaidra,
Hibád, erényed s minden titkaidra.

Érzéki és kíváncsi szerelem ez, öregedő ember szerelme, fiatalénál fiatalabb. De kétségekkel teli szerelem; és megértjük a mély melancholiát, amellyel a boldog és révbe jutott Vörösmarty egy gyönyörű epigrammban azt kérdezi fiatal nejétől:

Nem fáradsz-e reám mosolyogni, ha csüggedek és ha
Megszédít a gond, tűrni szeszélyeimet?
Nagy feladás vár rád: fiatal szívednek erényét
Tenni napul megtört életem árnya fölé.

6. Megint életfilozófia. A fogoly megint visszatér börtönébe.

A *Merengőhöz* c. költemény, melynél szebb nászajándékot, mint Vörösmartyné maga mondta, menyasszony még nem kapott s melyet a szavak vibrálása, a nemes és mély színezés, a heves és mégis gyengéd érzés, amely a gondolatok mélyéről tompán csillog át, Vörösmarty legszebb költeményei közé avatnak; ez a költemény voltaképpen nem Laurához szól, hanem magához a költőhöz, Csongorhoz, sőt önmaga ellen és Csongor ellen: kísérlete az önfegyelmezésnek és egyenes folytatása a *Csongor* gondolatainak. Ez a nagy lélek — sokkal nagyobb és tagoltabb, finomabb, hogysem egyensúlya minduntalan fel ne billent volna — most még egyszer megpróbál végleges egyensúlyba jönni.

Miután megtalálta azt a szerelmet, amely Csongort kielégítette, ő is ki akar elégülni és megnyugodni az egész élettel, melyet senki sem lát és élvez jobban, mint ő. Nem lehet-e most a látás élvezete maga is kielégülés és filozófia? A megoldásnak ezt a módját próbálja meg a *Tót deák dala*. A koplaló, fázó tót diák, akinek semmije sincs, a világ szépségével gazdag és boldog. Erős ég, szilárd föld, nap és hold, arany világ, ezüst világ és a jövő ezer lehetősége — »ha majd nagy úr leszek, Ispán, alispán, potrohos, Magam, cselédem aranyos« — mind az ő birtoka. A vers refrénje — ó szép világ, roppant világ, dicső világ, erős világ és a többi ily felkiáltás — szimbólikusan jellemző Vörösmartyra

De még egy gondolat csillámlik itt föl, még egy lehetőség a kielégülésre, az energia-felesleg levezetésére.

— S ha mindezt megunom — mondja a tót deák:

Csak tőlem függ, mivé legyek.
A legdicsőbb magyar leszek,
Mihelyt csak akarom,
Hazám naggyá teszem,
Ki szólhat ellenem?

Amit a tót diák tréfásan mond, abban Vörösmartynak nagyon komoly, vissza-visszatérő gondolata van, mely immár létkérdés számára. Amikor a merengőhöz így szól:

Ne nézz, ne nézz hát vágyid távolába
Egész világ nem a mi birtokunk, —

akkor már közel van ahhoz a mondáshoz, melyet tanulmányunk elején idéztünk:

Mi dolgunk a világon? küzdeni
Erőnk szerint a legnemesbbekért,
Előttünk egy nemzetnek sorsa áll. —

És ime, e lélek életének örök körforgása: erejét ismét a nagy nemzeti munka szolgálatába veti, mely lázasabban pezseg, mint valaha. A munka: ez az utolsó reménység a kielégülésre, mely túléli a szerelem reménységeit és a költő

lázas kétségbeeséssel lesz a munka bajnoka. A nemzet ügye most a saját ügye lesz és ezzel hazafias költészete, mely régen epikai volt, teljesen líraivá és így remekké. És ha már a réginél kiemeltük, hogy a költő csak látszatra a mult költője, most már e látszat is elmarad: minden a munka, minden a jövő. »Nap a jövő, a mult csak hold« — mondja a költő. Az eposz meghalt; az utolsó, a *Két Szomszédvár*, már nem is volt eposz. A történeti drámát, a Shakespeare-féle históriát még megpróbálja *Cillei*vel: de íme, jobbágy-jeleneteket vegyít bele, melyekre a legújabb politika nélkül nem gondolhatott. A drámai költemény — *Árpád Ébredése* — prológusa lesz a nemzeti színháznak, valóságos apoteózisa a kultúrmunkának. A költő humánus és szabadgondolkodó. A ballada — az *Árvízi Hajós* — Wesselényit dicsőíti; s tragikumán a Jótétemény öntudata győz. Az epigramm — *Hahnemann, Gutenberg, Pázmány* s több — a felvilágosodott munka dicsőségét hirdeti, végül is, hatalmas ötlettel a legnagyobb reakciósnak adva a szájába:

Pázmány, tiszta valóságnak hallója egekben
Megtért térítő, állok az Isten előtt
S hirdetek új tudományt: halld és vedd szívre magyar nép:
Legszentebb vallás a haza s emberiség.

A hazafias beszélyke pedig annyira közeledik a jelen felé, hogy az utolsó, a *Katona* című, már egy új országgyűlési törvénycikkre vonatkozik s a költő egyenes politikai cél szolgálatába hajtja népnyelvi ismeretét és azt a tehetséget, mellyel a naiv ember gondolatmenetét utánérezni tudta. Mindezek a versek Széchenyi szellemét lehelik. A *Fóti Dal*, a *Himnusz*, az *V. Ferdinándhoz* c. versek szerzője lojális és opportunista. De e látszólagos józanság mögött a szenvedélynek époly hullámai zajlanak, mint Széchenyinél — mint a forrás a szikla mögött. A költő munkát kíván és semmi kicsinyt sem vet meg, mint Széchenyi. A legcsekélyebb, legprózaibb dolgok, a hölgyek magyarsága, egyes városok emelkedése, a hazai borok jósága és tisztasága, szenvedélyes, túlzottnak látszó, de önkénytelen magukkal ragadó, mert nagyon őszinte lírai kifakadások okozóivá

lesznek. Minden mingyárt szenvedélyes lesz és ódai. A munka a fő, a lázas munka, az egyetlen remény, felejtés, kielégülés. És a költőnek féktelen gúnyja veri azokat, akik nem dolgoznak, akik csak »szőnek, fonnak és akarnak« — éppen mint Széchenyié. Gúnyolja a magyart, aki »egy kis reszelt alkotmányt« kíván, egy pipa dohányt, diadalt, hivatalt; a magyart, akinek írói »a téli est unalmaiban« írják könyveiket, gúnyolja az Unalmat, a legrettenetesebb rémet, melyet a kielégíthetetlen *Csongor* írójának mindennél jobban utálnia kell:

Holdvilág az arcod
Kályha termeted,
Régi főkötőtől
Boglyas a fejed.

Vörösmarty az unalmat érzi a speciális *magyar* rémnek, magyar átoknak. »Valahára köztünk und meg magadat« — mondja az Unalomnak —, úgyis elég a nyűg e nemzeten.

De a buzdítás és a gúny hátterében, mély melanchólia szólal meg. A költő érzi, hogy a munka maga is hiábavaló és bizonytalan.

Azóta foly a munka
Jól rosszúl, mint lehet,
A sors borongva néz el
A küzdő hon felett.

De — dolgozni kell. Ki tudja, mint lesz? Eddig minden hiába volt:

Ki mondja meg, mit ád az ég?
Harag, káromlás volt elég;
Gyülöltünk, mint kuruc, tatár,
Bánkódtunk, mint a puszta vár...
— — — — — — — —
A gyűlöletnél jobb a tett,
Kezdjünk egy újabb életet.

Dolgozni...

7. *És mégis . . .*

És mégis — a régi történetet mesélem — Vörösmarty távolabb van az egyensúlytól, mint valaha. Ezt éreznünk kell már a nyelvén is, a kifejezésein, melyek egyre különösebbek, egyre vibrálóbbak, egyre jobban távolodnak a közönséges ember kifejezéseitől. Már előbbi tanulmányunkban említettük, hogy e költő majdnem teljesen maga alkotta a nyelvét. Ha van valaki, aki a nyelvszokást semmibe sem veszi, ő az. Gyulai megrója merészségét, idéz egy kifejezést, melyet »sem a régiség, sem a népnyelv nem igazol«. Gyulai kritikai elve helytelen. A költő a saját nyelvén beszél, nem a régiség nyelvén, nem a népnyelven. A költő ki akarja fejezni magát s csak a magaalkotta nyelvén fejezheti ki magát. Vörösmarty különös kifejezései a különös lelket ruházzák. Ha a szavak egyensúlyukat vesztették, a lélek vesztette egyensúlyát. A szerető férj, a munkás hazafi, a világ minden szépségének élvezője *nem boldog és nem nyugodt.* Ez a klasszikus immár csupa láz. S ha Gyulai megrovásként említi, hogy Vörösmarty egy költeményén »nagyon is megérzik a testi láz«, evvel a megrovással egész Vörösmartyt, magát az embert is elítélhetné. Mert ez az egész ember csupa láz. Szerelem, munka, szépség, mind csak csillapító, kábító szerek neki a végtelenség és kielégíthetetlenség azon fájdalmas és soha végkép el nem tompítható érzése ellen, melyet a világlátás folyton táplál, a gondolat mind tudatosabbá tesz. Mennél jobban gyülemlik a világkép, mennél jobban formulázódik a gondolat, annál jobban tágul a lélek a végtelen és kielégíthetetlen felé, annál nagyobb a fájdalom, annál erősebb csillapító szerekre van szükség. A világlátás kielégíthetetlenségét, lázas és fájdalmas végtelen felé tágulását szimptómaként mutatja az a mód, ahogyan ugyanannak a költőnek lelkében, aki hajdan a világ legapróbb dolgait is oly kedvteléssel tudta élvezni, most minden képzet önkénytelenül egyre jobban megdagad és a nagyszerűség arányait ölti. Vörösmarty mindjobban az óriás dolgok és óriás érzések költője lesz: előtte a világ képei elvesztik halandó arányaikat: nyelve fenséges, műfaja az

óda. De ez nem nyugodt, klasszikus fenség, hanem éppen a végletekig modern, lázas, türelmetlen kitörés és lázadás. »Ember, világ, természet, nemzetek !« kiált a költő és semmi sem elég nagy számára. *A nagy körül van nagy világ*, mondta valamikor az ifjú Vörösmarty ; íme, ő körülötte most kitágult a világ, mint ahogy az ópiumevő körül, De Quincey szerint, kitágul tér, idő. Látja a nemzeteket, amint óriás kezükkel fáradnak ; egy szegény nemzetet eleven szobornak lát ; de e szobornak láza van s idegzete, mely küzd mondhatatlanul. Látni kívánja az egész Magyarországot, egy óriási testnek, amelyben

Még a kő is, mintha csontunk volna
Szent örömtől rengedezzen át
És a hullám, mintha vérünk folyna
Áthevülve járja a Dunát

és a nagyszerű haláltól fél, ahol a nemzet sírját népek veszik körül ; s e nagy föld kerekén óriási záport és szelet lát szállni forró szárnyakon ; könnyekből a zápor, sóhajokból a szél.

Ez a nagyság mindig tragikus : Istenben embernek, emberben Istennek tűrhetetlen. Ime, a nagy ember : Napoleonról írt epigrammát Berzsenyi is. Mily más Vörösmartyé ! A mester csak a kor eszközét látja a császárban, a tanítvány a nagy embert, akinek nagysága miatt bukni kell.

Tűrni nagyobbat irígy lőn a sáralkatu ember
Tűrni hasonlót nem bírtak az istenek is.

De nemcsak a nagy dolgok duzzadnak tragikussá. Nincs oly kicsiség, mely ne volna belülről kelleténél nagyobb, ne rejtene mély tragikumot. A kis méh a *méznek és gyiloknak bogara*, sírva tör a légen át. A csalogány, az erdő fájó szíve, énekével fel szeretné gyujtani az erdőt.[1] Egy pohár

[1] Ahogyan Vörösmarty utánozza a csalogány (és más madarak) hangját : az világirodalmi specialitás. Össze lehetne hasonlítani a Milton, a Matthew Arnold, a Shelley, Keats, a Meredith *(Night of Frost in May)* és Arany *(Fülemüle)* csalogányával. A két utolsó az, ki tényleg felidézi a madárhangot : de Vörösmartyé mind felülmúlja.

MAN. MUZEUM KÖNYVTÁR

rossz bor a magyar költők sorsának jelképe, szenvedélyes, fantasztikus kifakadást ad a költő ajkára. A nefelejtsnek, az ártatlan kis virágnak, feddő, durva színként kell átrémlenie az élet ezer borzasztóságain. Egy szegény színésznő életének kísértései démoni arányokat öltenek *(Árpád Ébredésében)*.

E fájdalmas világérzés ellen három kábító szere volt a költőnek : a szerelem, a nemzeti munka, a világ szépségeinek látása és tanulmányozása. De mint a kábító szerekkel szokott lenni, ezek is mérgek voltak és a fájdalmat csak pillanatra szüntették, a bajt voltakép még mélyebbé tették. Csodálatosan úgy találjuk, hogy éppen a megnyugtató, csillapító költemények legszebb részei azok, amelyekben a költő minden megnyugvással dacol s a megnyugtató befejezés, a vers végén felcsillanó »küzdj és bízva bízzál« — gyakran csak formális befejezésnek tűnik fel. Van egy költemény *(Csik Ferke)*, mely a munka dicsőítésére íródott s az őrület rajzában kulminál.

Szerelem . . . de a hölgy hazug szemében mosolyt és átkozott könnyűt hord, fürteiben tengervészes éjet és bájai veszélyes dacával öldököl. S mily tragikus dolog, hogy a férfi életét felteszi egy nőre ; egy szó, egy lehellet sorsa lesz.

Haza . . . Kór, szegény, bús és pirongó önnön szégyenétől. Hol a nagyobb rész boldogsága? — Munka . . . Könyvírás, fáradozás . . . De mely munka az, amely biztosan használ? »Ment-e a könyvek által a világ elébb?« A könyvírók rongykereskedők. S kiért dolgozzunk? Magunkért? Hogy léha tudománytól zabáltan elhenyéljük a napot? Az Isten napját, nemzet életét? Nem lesz-e így számunkra minden munka sisiphusi és üres? — Másokért? Vörösmarty valóságos szabadgondolkozó, hisz a korban, amikor »kifárad az éj s hazug álmok papjai szűnnek«, amikor Gutenberg igazi diadala eljő, amikor a beteg, megzsibbadt gondolat felkel rabágyának kőpárnájáról. De mit fog érni mindez?

Szépségélvezés, alkotás . . . »Istenész« és »angyalérzelem« kellene ahhoz, hogy a szépséget kielégülésig élvezhessük. És így is

Míg nyomorra milliók születnek
Néhány ezernek jutna üdv a földön,
Ha istenésszel, angyalérzelemmel
Használni tudnák éltük napjait.

A nagy többség számon kívül maradt,

Ixion
Bőszült vihartól üzött kerekén
Örvény nyomorban, vég nélkül kerengők.

A nagy többség számára a szépség, az alkotás élvezete nem létezik. Azután emlékeznünk kell arra a megdöbbentő ötletre, amellyel Vörösmarty szimbolizálja azt a gondolatot, hogy minden alkotás hazugság. Emlékeznünk kell a rongyokra, amelyekből a szép könyvek készülnek.

Erény van írva e lapon; de egykor
Zsivány ruhája volt. S amott?
Az ártatlanság boldog napjai
Egy eltépett szűz gyenge öltönyén
Vagy egy dühös bujának pongyoláján.

És végre — nem éppen ez a világlátás, ez a szépségélvezet volt-e minden bajnak az oka? Ugyanaz legyen most orvosság is? Ez a *homeopátia* nem sikerülhetett.

8. Az Unalom világnézete.

Az *Unalomhoz* írt remek szatíra költőjének költészetét e vers szempontjából is lehetne magyarázni. A költő az unalom ellensége s üldözöttje. Ez a lélek, mert nagyon félt a semmitől, nagyon is mohón szítta a mindent, minduntalan a semmi határaihoz ért. 1844-től 1848-ig Vörösmarty költészete folytonos közeledés a nihilizmus felé. De nem valami derűs Anatole France-i nihilizmusra kell itt gondolni (talán csak az egyetlen *Szent Ember* című költeményében lehetne ilyent látni): lázas, szenvedélyes, kétségbeesett, Vörösmartyas nihilizmus ez, égő nihilizmus. Miután e lélek teljesen megérett erre, minden értéknek

rendkívül gyors és gyökeres átértékelése történik meg. Az eddigi ideálok és remények egymásután vetkőznek meztelenre. Láttuk már, hogyan tűnik ki a munka haszontalansága, az alkotás hazugsága, az élvezet tehetetlensége, a vágy elégülhetetlensége ; a hatalom boldogsága csak a képzeletben áll, a tudás csak szavakból.

— Szavak, nevek, ti öltök minket el ! — mondja *Csongor* tudósa.

De a szavak is értéküket vesztik, a költő előtt annyira szent szavak. A »szent ember« így imádkozik : »Légyen átkozott az Isten« — és imádsága szent és üdvös. És mint a szavak, úgy az erkölcsi fogalmak is csupa konvencióknak bizonyulnak. Ezen a lejtőn nincs megállás. Ezen a lejtőn a költő lelke a világ legmélyére csúszik. És ekkor megírhatja azt a remekét, amely így kezdődik :

Hallgassatok ! ne szóljon a dal !
Most a világ beszél.

Mert-e még költő ily hatalmasan kezdeni éneket? És ebben az énekben valóban a világ beszél. És a világ énekének ez a refrénje : *Nincsen remény* Ezt a verset (az *Emberek* címűt) egészen ide kellene írni. Minden, az egész társadalom semmivé foszlik a költő rettenetes gondolata előtt : a törvény öl, a dicső, akinek »hatalmas lába törvény felett áll«, bukik, a hír csak villám az inség éjjelén, a föld dús, az ember mégis szegény. A vallás is megmutatja meztelenségeit, az az ember csak azért néz ég felé, mert »a föld az nem övé«. Az ember maga nem egyéb, mint őrült sár : *az ember fáj a földnek :* a legrettenetesebb különösségű mondat, amit valaha leírtak. De a haza is értékét veszíti. »Fiainak nem hazája«

Neve : szolgálj és ne lásd bért
Neve : adj pénzt és ne tudd mért
Neve : halj meg más javáért
Neve szégyen, neve átok,
Ezzé lett magyar hazátok.

S mindez közvetlen a forradalom előtt, amikor egész Magyarország reményekkel, izgalmakkal volt telve. A forra-

dalom egy pillanatra fellobbantja a régi Vörösmartyt, ír egy buzdító verset, mely époly kevéssé remek, mint Arany forradalmi versei. A költőben már nincs annyi hit, amennyi a forradalmi költészethez kell. Nihilista nem lehet forradalmár. Mégis halálra van ítélve, mégis bujdosnia kell, kiállnia a forradalmár minden izgalmait. Idegzete megrendül, fejében az őrület kezd kalapálni. Ez a harmadik Vörösmarty.

9. *A harmadik Vörösmarty.*

Mily kevés verset bírunk a harmadik Vörösmartytól, aki még hét évig vonta szenvedéseit. De minő versek azok :

Sötét eszmék borítják lelkemet,
Szivemben istenkáromlás lakik,
Kivánságom : vesszen ki a világ,
A földi nép az utolsó fajig.

Mi lett a humánus költőből, aki úgy rajongott a nagyobb rész boldogságáért? *Előszó* c. töredékében mindent visszavon, megfordít. Lefesti az egyenlőség, a szabadság, a munka világát, amelyet képzelt, amikor

Küzdött a kéz, a szellem működött
Lángolt a gondos ész, a szív remélt

(csak mellesleg figyelmeztetek rá, hogy költőnknél az ész is lángol), aztán lefesti a nagy vihart, amely emberfejekkel dobálózik az égre. Tél van : az Isten megőszült egyszerre, mert

Megteremtvén a világot, embert,
A félig istent, félig állatot
Elborzadott a zordon mű felett.

A költő minden dolgok végére jutott. Költészete elnémul. Egy-egy pillanatra még megkísérli a régi formákat, a régi hangokat. Próbál fordítani : a szegény Leart, igen szabadon, igen szubjektíve, igen szépen. Ir egy epigrammát a halálról, epigrammába szorít egy különös, méla viziót,

mely régi Holbein-metszetekre emlékeztet. A klassziku forma különös izgató színt ad a tartalomnak,

Mint a földmivelő felszántott földbe magot vet
S várja virulását istene s munka után,
Úgy a sírokkal felszántott földbe koronkint
Hordja halottait a végtelen emberiség
És halványan a dús, a szegény és a koronás fők
Mennek alá, víg, bús, balga, mogorva vegyest.

10. A vén cigány.

A költő szegény, a megélhetés legapróbb gondjaival küzd. A költő beteg, idegbeteg, valóban az őrültség szélén. A költő hazája rab, barátai halottak, őrültek vagy foglyok. Ha Vörösmarty megőrül, csak osztja sorsát e kor legnagyobb magyarjainak. A költő vén cigány — felejti nótáit, a *Szózat*ot hallani retteg, az emberektől búj, öltözetét, melyre sokat adott azelőtt, most elhanyagolja.

Fogytán van a napod,
Fogytán van szerencséd . . .
Véred megsűrűdött
Agyvelőd kiapadt
Fáradt vállaidról
Vén gúnyád leszakadt,
Fogytán van erszényed,
Fogytán van a borod,
Mire virradsz te még
Szegény magyar költő?

És ebben az állapotban énekli el leghatalmasabb költeményét ; a legszebb magyar verset.

Milyen különös vers ez ! Semmi sincs benne a megszokottból. Egy őrült verse. A logika kapcsolata elszakadt. A képzetek rendetlen és rengeteg káoszban űzik egymást. A költő agyában megrendült a velő. A vére forr. A világ háborús képeit kavarogni érzi a lelkében. A zengő zivatartól tanulja dalát. A kemény jégveréstől — »odalett az emberek vetése !« Ime, hogy lép a képzet, a hasonlat egyszerre

a valóság birodalmába. A képzetek viziókká, a viziók fájdalmakká, a remények kéjjé és istenek borává válnak. Minden képzet a testre hat, mint azé, aki ópiumot evett. A föld, a vak csillag, keserű levében forog. A lázadt ember vad keserveit, gyilkos testvér botja zuhanását halljuk. A szent honban Isten sírja reszket. Ki dörömböl az ég boltozatján? Mi zokog, mint malom a pokolban?

Hulló angyal, tört szív, őrült lélek,
Vert hadak vagy vakmerő remények.

Ez egy őrült képzetkapcsolása. Ez a vers egy őrült verse. De ez szent őrültség. Az őrült látománya szent látomány. A bárka, mely egy új világot zár magába, egyetlen, lehetetlen, vallásos remény. A költő próféta és dalában »Isteneknek tellik kedve«. Zordon homloka derül. Az ember, aki minden dolgok végére jutott, minden dolgok végén különös remények kéjét, különös örömök borát találja Lesz még egyszer ünnep a világon!

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

DANTE FORDITÁSA

(Műhelytanulmány.)

1912.

Az 1911-iki magyar könyvpiacon föltűnt egy valóban kiváló filológiai mű, a Kaposi József könyve, ki tiszteletreméltó bibliografikus pontossággal (gondos szerető, nem lelketlen gép pontosságával) nagyon érdekes adatokat kutatott eggyé Dante viszonyáról Magyarországhoz és hogy milyen volt hazánkban a *Fortuna di Dante*. Bizonyos meglepetéssel láttuk, mily hatással volt a firenzei vates a legnagyobb magyar szellemekre, jóformán azon időtől, amikor Mátyás király annyi viszontagságon keresztülment Dante-kódexének sok szép miniatűrjét készítették, addig, amikor Arany János állt meg e csodálatos vizek mélységei felett. A kiválóan *vizuális* és inventív magyar fantázia nem érezhette idegennek a világirodalom legnagyobb látnokát.

De legtöbb feltűnést Kaposi könyve azzal az ítéletével keltette, melyet Szász Károly híres fordításáról mondott. Első volt, aki erről a nagy presztizsnek örvendő fordításról ki merte mondani, hogy rossz. Hisz amit ő kimondott, e nagy fordítás minden olvasójának éreznie kellett . . .

Előre kijelentem, nem akarom Szász Károly érdemeit kisebbíteni. Sőt azt hiszem, senki sincs e hazában, aki annyira megértené és tisztelné az ő nagy vállalkozásának hősiességét, mint kinek magának is volt alkalma birkózni e munka alig

képzelhető nehézségeivel. Mégis ki vehetné tőlem rossz néven, ha Szász Károly fordítását kritizálom? Ha jónak tartanám, nem volna értelme fellépnem a magaméval, Valóban, hogy a tudós püspök nem győzte le a sárkányt. azt . . . e nagy fordítás minden olvasójának éreznie kellett. Csakhogy mi magyarok, akiknek minden szellemi termék a távolság arányában imponál, minden nyelvek és irodalmak közt olasz szomszédainkét ismerjük legkevésbé. Kérdezz meg egy budapesti könyvkereskedőt, megmondja, hogy olasz könyvekből ad el legkevesebbet. Ujjamon, azt hiszem, felszámolhatnám a budapesti embereket, akik Dantet számbavehető módon ismerik az eredetiben.

Igy eshetett meg az a kómikus és jellemző dolog, hogy a nagyközönség a fordítás nehézkességeinek okát az eredetiben kereste és Dante költeménye évtizedeken át úgy élt a köztudatban, mint valami rendkívül bonyolult, nehézkes, skolasztikus *tanulmány*, nem is költemény. E hit felkeltéséhez Szász Károly egyenes nyilatkozataival is mindenkép hozzájárult, előszavában és ijesztően rengeteg jegyzeteiben számtalanszor úgy tüntetve fel auktorát, mint a nehezen érthető súlyosságnak valóságos példaképét.

Nos hát, ez a benyomás, melyet Szász Károly révén Danteról szerezhetünk, teljességgel téves. Sohasem volt szellem gondolkodásban, mint előadásban tisztább, egyszerűbb, átlátszóbb. Maga a rendszeresség, melyben a skolasztikizmus *formális* hatását ismerjük fel Dante szellemére, csak arra szolgál, hogy még egyszerűbbé és szimmetrikusabbá tegye e szellem alkotásait s nyelvének rövidsége és kifejező volta egyáltalán nem a bonyolultság, hanem éppen az egyszerűség és szöget-fejéntalálás benyomását teszik. Hozzájárul a terzinák síma, szakadásnélküli zenéje, mely oly akadálytalan, egységes lendületben folyatja le minden énekét.

Ne tévesszen meg senkit a jegyzetek és kommentárok végtelen sokasága, amelyet Dante nagy csúcsíves szimmetrikus költeményének énekeire és terzináira ráaggattak, mint egy nagy csúcsíves szimmetrikus fenyőfa ágaira és tűleveleire a sok gyetyát és karácsonyi lim-lomot. E kommentárokat

éppen nem a kifejezés nehézsége, hanem vagy a kora küzdelmeiben nagyon is bennélő költő rengeteg kortörténeti vonatkozása tette szükségessé, vagy a kommentálók természetes vágya, hogy Dante rendkívül életteljes, gazdag és világos szimbolumainak geometrikus sziklái mögül mennél többet fejtsenek ki az allegórikus Értelem titkos aranyából, mely kétségkívül a végtelenig volna bányászható.

Miből származik tehát Szász Károly fordításának különös nehézkessége? Egyenesen kimondom: a forma és tartalom örök küzdelméből, mely majd minden sorában érezhető. A híres fordító maga panaszkodik legjobban a terzinaforma majdnem leküzdhetetlen nehézségeiről: az átkozott *harmadik rímről*, melyet olykor lehetetlenségnek látszik megtalálni, az egész énekek sajátságos, pihenés nélküli összekapcsolódásáról, mely a kötött harisnya szemeinek összekapcsolódására emlékeztet: bonts fel egyetlen rímet s az egész ének fáradságos szövete felfejlik. Egy-egy énekre verselési bravurként le lehet győzni e nehézségeket: de mily kitartás kell száz éneken át állandóan oly verselési bravúrral dolgozni, mely minden sornál új meg új invenciót kíván, melynél a megszokásból eredő gépies könnyűség, a dolog bonyolultságánál fogva, teljesen kizárt. Valóban, Szász fordításában erősen érezzük is a lankadást, a munka csüggedését: és éppen azokban a részekben érezzük legjobban, melyeket Szász, mint írta, legjobban kedvelt: a *Paradicsom* canticájában, melynek csupa szárnyaló zenének kellene lennie s mely Szásznál csupa döcögő okoskodás. Képzelhetni, mily fárasztó e munka, ha kifáradhat benne a fordító, mire ahhoz a részhez jut, melyért legjobban lelkesedik! Elgondolhatni, mily nehéz ez a vállalkozás még közönséges költeménynél is, annál inkább olyannál, mint Danteé, ahol minden szónak, minden szóelhelyezésnek, külön értelme, szépsége, magyarázatai vannak, ahol minden sornak külön irodalma van, úgyhogy a legcsekélyebb vétség a hűség ellen egy egész irodalmat fosztana meg értelmétől. Nem csoda, ha ily körülmények közt nehézkes fordítás születik.

Hogy a könnyedségnek és érthetőségnek ezt a hiányát mennyire érezte mindenki, azt mutatja az a sok fordítás,

mely már Szász Károlyé óta készült. Valahányszor valami okból közelebb kellett hozni a nagy költőt a közönséghez, mindig új fordítás is kellett : a Dante-körképhez a Gárdonyié, az egyetemi tanulmányok számára Cs. Papp Józsefé, a nagyközönségnek Zigány Árpádé. Mindezek a fordítások úgy érték el a nagyobb könnyedséget és olvashatóságot, hogy a forma nyűgét elvetették s vagy prózában, vagy rímtelen jambusokban szólaltatták meg a költőt.

De ha valamiben, abban kétségtelenül igaza van Szász Károlynak, hogy a rímtelen Dante nem Dante. Hisz a rím nemcsak testhezálló köntöse, hanem szinte röpítő szárnya és irányadó csatornája a képzeletnek. A fordításban, ahol az eredeti rímek eltűnnek, a vers folyása medrét, ugrása rúgóit veszti ; oktalanná, érthetetlenné válhat. Ezt még azok is, akik maguk is rímetlen fordítások szerzői voltak, érezték és megírták (mint Witte). Mégis rímetlen fordításokat készíttettek, mert a hívet és rímest lehetetlennek vélték ! Olyan nyelvek művészei is, melyeket a mienknél sokkal fejlettebbeknek szoktak tartani !

És még mindig csak a külsőségekre gondoltunk ; semmit sem szóltunk a nagyszerű költemény szellemének, nyelvhangulatának visszaadásáról. Valóban, lehetetlen nem idéznünk Witte szavát : hogy oda egy szikra kellene Dante saját költői szelleméből.

*

Mi izgathatná a művészt, ha a lehetetlenség nem?

Dante fordítása mindig a világirodalom legnehezebb feladatai, legcsábítóbb problémái közé tartozott. Egy irodalmi körnégyszögösítés, bölcsek köve : oly izgató, olyan népszerű. Nyelvek és nemzedékek vetélkedtek benne, egymás vállára hágva törtek a magas pálma felé. Nagy költők, nagy nyelvművészek és nagy tudósok áldozták rá idejük és erejük jó részét. Hány értékes emberélet egészen ráfeledkezett !

Az ember szinte kétkedve kérdezi : honnan a mesterkélt, külsőleges munkának ily csodás varázsa? Hogy hajthatták oly eredeti költők, mint Longfellow, Ratisbonne, vagy újabban

George, ily lekötő, nehéz igába nyakukat? Vajjon érdemelt-e ez a szükségkép tökéletlen s talán gépiesnek látszó mesterség ennyi áldozatot? A talányfejtés léha gyönyörűsége meddig viszi még az emberi lelkeket?

Igaz, hogy a *Divina Commedia* terzinái még talánynak is tökéletesebbek minden más talánynál, melyet alkotás valaha műfordító elé állított. Az igazi talány, melynek csak egy megoldása van. Más remekműveknek el tudom képzelni több jó fordítását, Dante egy-egy terzináját oly talánynak érzem, melynek minden nyelven csak egy tökéletes megoldása lehetséges : jaj annak, aki ezt az egyet el nem találja ! Eltalálása pedig tisztán ihlet dolga, mint az igazi talányfejtés is : egy felvillanó ötleté ; és egyáltalában nem gépi munka.[1]

A másik, hogy magát a műfordítást is sokkal nagyobb és fontosabb dolognak tartom, mint amilyennek látszik. Az emberek lelki életét semmi sem választja el egymástól annyira, mint a nyelv. Hisz csupán a nyelv segítségével vagyunk képesek gondolkodni és öröklött nyelvünk alkalmazkodó képessége oly elenyésző, hogy jóformán csak annyit vagyunk képesek elgondolni, amennyit nyelvünk enged. A műfordítás tehát, amely a nyelvet a gondolat után hajlani kényszeríti, a nemzetek *finomabb* gondolati közösülésének jóformán egyetlen eszköze. De természetesen igazi közlekedő eszköz két nemzet lelki élete között csak a ritmushű műfordítás lehet, hisz a gondolat legsajátosabb színét ép a ritmus adja meg s aki csak tökéletlenül tudja nyelvét az idegen ritmushoz hajlítani (mint pl. a francia), az elől a megértés és közlekedés legfontosabb lehetősége zárva maradnak. (Azt hiszem, ez összefüggésben van a franciák megértésre alig képes sovinizmusával.)

És hol van szellem, amellyel közlekedni érdemesebb volna, mint az a szellem, mely Dante nyelvében nyert örök kifejezést? Egy oly kornak, egy oly kor legreprezentatívabb népének kifejezése ez, amelynél szellemiekben gazdagabbat

[1] Ezért kell a műfordítónak meggondolás nélkül átvenni elődei munkájából mindazon helyeket, ahol azok ezt az *egyetlen* megoldást már eltalálták.

az ugrásokkal és visszaesésekkel dolgozó világtörténelem nem könnyen produkál. Arról a századról szólok, mely a középkort az újkorhoz köti. A középkor érzésbeli és művészetbeli nagy örökségéhez (melyik korban volt nagyobb érzés s nagyobb művészet, mint a középkorban?) visszahozta ez még az ókor gondolatbeli és formális (rendszerező és kifejező) gazdagságát. Dante a provençal trubadúrok és gótikus templomok tanítványa — de egyszersmind Aristotelesé és Vergiliusé is. És ha vele *belülről* végigéljük e régi kor összes szellemi árnyalatait, melyeket ő mind magába olvasztott — az atheista epikureustól kezdve a misztikus franciskánusig — oly skálát futunk meg, melyhez hasonlót a mi korunkban is alig találnánk.

Danteban több van, mint más költeményben — és sokkal egységesebben van benne több — és ezt az egységet egy csodálatos szellem lelki élete adja meg, mely ugyanaz minden mennyeken és poklokon át. Ezt az egyéniséget is bajos lenne megismernünk, ha meg nem próbálnók lelki világát a mi lelki világunk edényébe, a mi nyelvünkbe átönteni. A lélektan tanítja, hogy voltakép passzív megismerés nincs: minden megismerés aktív, mint ahogy a gyermek szájmozgása önkéntelen utánozza annak szájmozgását, aki hozzá beszél. A közönség, ha kijön a színházból, dúdolja a hallott dallamokat. Azt hiszem, a festő nem ért meg igazán egy képet, amíg meg nem próbálja lemásolni; még magam is, ha nézek egy szép rajzot, ujjam önkéntelen vonalai után mozog. Előttem az egyetlen teljes asszimilálása valamely költőnek, ha megpróbálom lefordítani.

De a műfordítás nemcsak a közlekedés eszköze: egyszersmind a gazdagodásé is. S a művész semmiféle módját a gazdagodásnak nem vetheti meg. A műfordítás a nyelv — és ezáltal a gondolat, az egész lelki élet — gazdagodásának egész külön útja, olyan, amelyre a csupán magából dolgozó irodalom sohasem vezetne rá. Az ó-görög gondolkodás bizonyos egyoldalúságain megérzik ez iskola hiánya. A műfordítás új csatornákba kényszeríti egy nép gondolkodását, mely addig csak nyelvének megszokott folyosóin tudott haladni, mást alig sejthetett. Kazinczy nagyon szé-

pen érezte már ezt és azok a *magyarosak*, akik ellene voltak (s voltaképp még most is vannak) a Kazinczy diadalmas eszméinek, gondolkodásunk gazdagodásának akadályai.[1] Mindezekért egy-egy kitünő műfordítás — ami különben tán még ritkább dolog, mint egy eredeti remekmű — korszakalkotó dátum egy nyelv történetében. Régi bibliafordításaink, zsoltárfordításaink, Boccaccio és a *Gesták* régi átültetései, Kazinczy klasszikus-fordításai, Arany Aristophanese, *Szentiványéji álma*, Bérczy Károly *Anyegin*je, új fordulatokat, új lehetőségeket, új zenéket, sőt új tartalmakat adtak a magyar nyelvnek.

Egészen természetes, hogy a műfordítás e gazdagító ereje arányban van nehézségével — mennél gazdagabb a gondolat és muzsika árnyalatokban, fordulatokban, annál nehezebben ültethető át veszteség nélkül.

És Dantenál nehezebben fordítható auktor nincsen.

*

Az a harc tehát, az a versengés, mely Dante asszimilálásáért folyt a nemzetek között, voltaképp egy világ birtokáért folyt, hasonlóan ahhoz, mely Peru mesés és régi kincseiért vívódott hajdanán. De voltak, akik Peru arany szobrait csak az aranyukért becsülték; eltördösték, hogy kis hajóikon könnyebben vihessék haza; vagy felolvasztották, hogy új szobrokat önthessenek belőle, melyek az ő *modern* ízlésüknek jobban megfelelnek.

Ehhez hasonlítom, aki Dantet prózában, vagy nem az eredeti mértékben fordítja.

[1] Irodalmunkban gyakori betegség az elzárkózásnak e csökönyössége, melyet néha igen kiváló szellemekben is észrevehetünk. Még Gárdonyi is, éppen Dante-fordításának előszavában írja: »nekem a fordítás nem mesterségem s ezenkívül ellene is vagyok minden idegenségnek, ami a magunk világába akár egész mű, akár csak egy szó alakjában is bejön és helyet foglal.« Az ily gondolkodás olyan, mint a makacs gyermeké, aki hogy egyéniségét megőrizze, senkinek szavát sem akarná hallani. S lehetetlenné tenne ez minden szellemi életet s egységes kultúrát.

Valóban, mindent megpróbáltak. És ime : a nyűg nélküli próza nehéz és tudákos, mikor az eredeti könnyű és egyszerű ; a modernizált vers elavult, mikor az eredeti még friss.

A prózai fordításban persze a franciák vezetnek Colbert d'Estouteville és d'Artaud idejétől. De ép, hogy ez az irodalom, amely különben annyira idegenkedik a verses fordítástól és amely versek fordítására oly zenélő prózát teremtett, Dantet már elejétől kezdve (Balthasar Grangier fordítása 1597-ben már második kiadást ért) újra és újra megkísérelte versben is rekonstruálni : mutatja, mennyire lehetetlen a próza-Danteval megelégedni.

A germán népeknél legnépszerűbb Dante-forma a blank vers — *versi sciolti*. Ebben a német Witte és Philalethes (János szász király) s az angol Cary mind aprólékosabb gonddal, értelmi hűség dolgában mind jobban és jobban közelítették az eredetit, mint ahogy a körbe írt sokszögek mind apróbb és apróbb oldalakkal, jobban és jobban közelítik a a kört. Ebben a formában, Shakespeare, Milton, Tennyson versében adta híres fordítását Longfellow is, az amerikaiak nagy költője. De ha valahol, ép Dantenál fontos a rím. Nemcsak zeneelem, hanem a geometrikus tömörségű dikció vázát képezi : tagolja és összeköti : egységeket kerekít belőle s az egységeket láncszemekként kulcsolja ismét egybe. Dante dikciója olyan, mint a finoman artikulált rovartest és nem nyúló és hajló, mint a kígyóé. Az egymásba olvadó rímtelen sorok sohasem adhatják vissza a precíz Dante hangulatát. Cary minden értelmi hűség mellett, Haselfoot jól mondja, lényegében miltonikus, nem danteszk költeményt adott. *English classic* — nem Dante. Ha a fordítás a nemzetek *hangulati* érintkezésének és gazdagodásának is eszköze : akkor nem elégedhetünk meg az oly fordítással, mely a forma szellemét megmásítja. Hisz a hangulat főleg a formának s a forma és tartalom viszonyának emanációja ; s nem túlzás azt mondani, hogy a költeményben a forma a lényeg.

De épúgy nem elégíthet ki a számos fordító (kivált francia), kik a terzina-forma helyett más módon rímelték

meg Dantet. Legtipikusabb az ügyesen síma Chabanon; egy példán látni fogjuk, mennyire mást csinál ez Danteból és azt is, hogyan csábít a versforma változtatása a tartalom körülírására és változtatására is. Az *Inferno* II. énekének egy gyönyörű hasonlata így hangzik:

Qual'i fioretti, dal notturno gielo,
Chinati e chiusi, poi che il Sol gl'imbianca
Si drizzan tutti, aperti in loro stelo:
Tal mi fec'io di mia virtude stanca.

(Az én fordításomban:

Mint kis virág, mely fagyos éjszakában
hajlott és zárt, s mihelyt naptól fehér lett,
nyílva szárán emelkedik magában:
a fáradt virtus bennem úgy feléledt.)

Ebből Chabanonnál ez lett:

Comme un lis qu'attristait la froidure ennemie
Sur sa tige inclinée, infirme et languissant,
Aux premières clartés du soleil renaissant
Lève sa tête appesantie
Et s'ouvre aux doux rayons de l'astre bienfaisant:
Ainsi mon âme épanouie
Renaît à l'espérance et revient à la vie.

Ime: mennél hívebbek maradunk a szöveghez *formailag*, annál több kilátásunk van arra, hogy *tartalmilag* is hívek maradhatunk, legalább ahhoz, ami a tartalomban lényeg.

Akad fordító, ki a terzina tagolódását megtartja, de azzal könnyít magán, hogy az egyes terzinák gyöngyeit nem fűzi egymásba a rím zsinórjával. Ezek között a franciák, akiknél különben is otthonos a hatsoros strófa, két-két terzinát fűznek össze (vagy mint Ratisbonne ilyen rimképlettel: aab ccb; vagy mint Margerie így: aab bcc). Itt azonban nyilvánvaló, hogy a terzinák még *egyenként* sem igazi terzinák. Az igazi terzinában a két szélső sor összerímelve magába öleli a középsőt.

Jobban megfelel az olasz terzina szellemének az a könnyítés, melyet az angol Wright alkalmazott (aba cbc) vagy, ahogy még egyszerűbben a nagy Schlegel csinálta, a terzina második sorát mindig rímtelen hagyva. (Axa, mert hisz ha már szét kell hullni a terzináknak, mindegy, kettesben vagy egyenként hullanak-e szét.) Witte már 1838-ban e Schlegel terzinától várta a tökéletes német Dantét és később Zoozmann, ki előbb már az egész *Commediát* az eredeti versformában átültette, újra hozzáfogott a nagy munkához, hogy a Witte ideálját megvalósítsa.

A Zoozmann két fordítása a legtanulságosabb annak, aki dönteni akar az eredeti vagy a Schlegel-féle terzina között.

Gondolata az volt, hogy az értelmi hűség, amit talán eredeti versformában is el lehetne érni, nem elég. Dantenál hangulatilag és értelmileg egyformán fontos a *szók helyzete* : az, hogy a sor elején vagy végén áll-e a szó. Ez nagyon is igaz. De Zoozmann eredménye azt mutatja, hogy ennek tökéletes visszaadását a könnyebb formában sem lehet elérni, talán nem is annyira a vers, mint a nyelv kényszere miatt. Valóban, Zoozmann Schlegel-verseiben sem találunk ebből a szempontból nagyobb hűséget, mint a formahű fordításokban : a síma Streckfussnál (akit Goethe is dícsért), a zordon Kannegiessernél, a lelkiismeretes angol Haselfootnál. Érdemes volt-e ezért elvágni a gyöngysor zsinórját?

Ennyit a strófák struktúrájáról. Ami az egyes sorok versmértékét illeti, az természetesen az egyes nyelvek verselésétől függ. Latinul például bajos volna másként elképzelni az isteni költeményt, mint hexameterekben, ahogyan Boccaccio szerint Dante maga is kezdte írni : *Ultima regna canam* . . . De a hexameter jóval hosszabb sor, mint a hendekaszillabus, azonkívül enjambementokkal dolgozik, sor a sorba olvad, nem képez soronként külön egységet, mint az olasz forma. Ezekre az enjambementokra a latin Dantenál szükség is van, mert a latin tömörebb nyelv az olasznál : ha ragaszkodna ahhoz, hogy sor a sornak feleljen meg, henye szószaporítással kellene megtöltenie a sorokat. Ezért a latin fordítások (pl. a kiváló Dalla Piazzáé) kevesebb sorból áll-

nak az eredetinél, de egyúttal nélkülözik annak tagoltságát és vershangulatát.

A francia epikus forma az alexandrin. Ennek sorai egységeket képeznek, akár a dantei sorok, de hosszabbak azoknál s így a francia fordítások elkerülhetetlen hibája a bőbeszédűség.

Közelebbről utánozhatják az eredeti mértéket a germán nyelvek. Az angol (shakespeare-i) dráma verse, mely a németeknél is polgárjogot nyert, teljesen megfelel az olasz hendekaszillabusnak. Az angol azonkívül, egytagú szavaival, tömör nyelv, még sokkal tömörebb, mint az olasz. Csakhogy az angolban ritka a 11 szótagú sor, Dantenál meg ritka a 10 tagú. Az angol fordítók ragaszkodnak nemzeti verselésükhöz és Byron példájához, aki a terzinát először hozta Angliába. Dantejük így tömör és kifejező, de nyugodtabb, lassúbb zenéjű, mint a frissen szárnyaló eredeti. A hímrím és nőrím hangulata közt nagy a különbség. Az olasz vers zengő, az angol tompa.

A németek váltogatják a 10 és 11 tagú sorokat. Nemcsak pihenőnek s mintegy forduló rúgónak használják a tomparíműeket, mint Dante. Sőt olyan is akad (Notter, Streckfuss), aki szabályszerűen váltogatja a hím- és nőrímeket, mint a franciák. Hogy e csinált szabályszerűség s általában a zengésnek e tompítása mennyire meghamisítása az eredeti vers hangulatának, már Szász Károly kiemelte. A tompa rímet csak ritkán szabad alkalmazni, oly ritkán, mint Dante, még sokkal ritkábban, mint Szász. Nincsen elég kétszótagos rímünk?

Röviden jellemezve a külföldi fordításokat, a franciák könnyítik, körülírják és mintegy magyarázzák Dantet, a németek vagy simítják és modernizálják, mint Streckfuss, vagy nehézkesek, mint Kannegiesser, az angolok lassítják és tompítják az eredetit.

*

Büszkén, bízva szállhatunk ki nyelvünkkel e nagy népversenyben.

A magyar nyelv tökéletes hangszer: minden zenére

képes. Hatodfeles jambusa teljesen fedi az olasz hendekaszillabust. Kifejezésének tömörségét csak az angol múlhatja felül, semmikép a csacska, naiv olasz, melyet csak Dante erős keze tudott meggyeplőzni. A magyar rímelés kétségkívül nehezebb, mint az olasz; de nem is oly egyhangú; váratlanabb, változatosabb. Tudós műveltségű és költői tehetségű magyar Dantistákban sem volt hiány soha.

Mégis a magyar Dante-fordítások inkább érdekes kuriózumoknak, mint sikerült műveknek tetszenek.

Valóban, az egységtelen szellemi életünket jellemző magyar *magántudósság* ezen a téren is diadalokat ült.

Az akaródzó Döbrentein kívül legrégibb fordítónk a síma Császár Ferenc kuriózuma a neologizmus: neologizmusai azonban, bármily komikusak, tömörségükkel gyakran nem idegenek Dante szellemétől s nyelvünk kifejezőképességének nagy lehetőségeire vallanak. (Pl. A körzetében általlabbik égnek. Vagy: Fogok beszélni más ott láttamokról... L. Kaposinál.)

Egészen kuriózum a Bálinth Gyula műve, aki rímes terzinákban ültette át Dantet, de e terzinák sorai — hexameterek voltak. A sorok száma annyi, mint az eredetiben. Felesleges mondani, mily szószaporító e fordítás, melynek verselése is gyenge, rímei teljesen zengéstelenek és a hosszú sorok nagy távolságaiban szinte elvesznek.

Angyal János fordítását utóda, Szász Károly, nagyon szigorúan bírálta meg. Hűség tekintetében ez máig legjobb fordításunk s külföldiek közt is elől állna. Nem is nehézkesebb (bár itt-ott némi magyartalanságok bántanak), mint magáé Szászé.[1] Csakhogy rímtelen.

Az újabb fordítások igénytelenebbek. Zigány Árpádénak nyelve síma, de zamattalan, ami nagy hiba. Gárdonyié a kuriózumok közé sorozható. Ő vagy kihagyta a nehezebb

[1] Fordításának jellemzésére felhozom a *Malebolge* fordítását. Ez voltakép rossz bugyrokat jelent; bugyroknak, vagyis bolgiáknak nevezi Dante a Pokol bizonyos árkait. Nos: Angyal e bolgiákat *bolygáknak* fordítja; és az egész helyet, a magyar helységneveket utánozva, Bolygásnak (v. ö.: Almás, Bodzás stb.) (Philaletes: *Übelbolgen*; a franciák tulajdonnévnek vevén, megtartják a *Malebolget*.)

helyeket vagy megmagyarázta, de *versben* és *szövegben*. A Dante célzásaiból történeteket kerekített, csakhogy a kommentárt kerülje. A nyelvet a végletekig elmagyarosította és elnovellásította. Egy modern magyar Dante : de Dante nem volt sem modern, sem magyar.

Kuriózum a tudós Cs. Papp József műve is. Ő a magyarázatokat zárójelbe teszi a szövegben ; — a Paolo és Franceska híres jelenetét pedig sok mással együtt kihagyja — nehogy megrontsa az egyetemi hallgatók erkölcseit. (Olaszországban ezt az epizódot a gimnáziumokban olvassák.) Végre, ami a legfurcsább, Dantet az első személy helyett végig a harmadik személyben beszélteti.[1]

A szemelvény-fordítókról, Csicsákyékról, miért szóljak? Ennek az ügyes plagizátornak még kuriózuma sincs . . .

Valóban, végelemzésben Szász Károly műve az egyetlen számbavehető. Elismerten legsikerültebb része a *Pokol*. Ép azért, elsősorban erre gondolok megjegyzéseimben.

Szász bevezetésében, mint láttuk, a formára nézve nagyon helyes elveket hangsúlyoz. Kijelenti azt is, hogy a magyar nyelv *nem* rímszegény és *nem* szószegény. Az igényeket, melyeket az előszó kelt, nem elégíti ki maga a fordítás. Nem hű. Gyakran kevesebb vagy több a vers kedvéért ; félreértés is van. Ezt kimutatta Kaposi. S ez Dantenál *filologice* nagyobb baj, mint más költőnél. De baj tisztán költői szempontból is : a szellemet, a szépségeket is elhomályosítja.[2]

Szász Károly Dante kétes helyeit *magyarázza*, gyakran tévesen, mindig egyoldalúan. Értelmezését beviszi fordításába s ezzel elrontja a gyönyörű szimbolumok ős szűzies-

[1] Mind e furcsaságokat Papp József műve második kiadásában expiálta.

[2] Inf. III. 67—69. : a Dante pontos képét elveszti. Inf. VII. 88—90. : más képeket hoz és jegyzetben menti magát. A változtatásnak nemcsak félreértés vagy verskényszer az oka, néha kifejezésbeli ügyetlenség is. Pl. Inf. XXV. 112. Egy ember kígyóvá változik: *Io vidi entrar le braccia per l'ascelle*. Az én fordításomban : Láttam, hogy a karját hónába gyúrta. Szásznál : A két kar a hónalj-üreg alá nyúlt — értelmetlen, hiányos és nem annyit jelent.

ségét. (Ahol Dante kétes, kétesnek kell maradnia a fordításnak is. A fordítás ép annyiféleképen legyen magyarázható, mint az eredeti !)

Nyelve a formával való küzdés minden jelét mutatja. Hemzseg erőltetett, megcsonkított szóktól: jaj-város, ált (= által), nyúzz'a, irántan, azonba' (rímben), újr'a (a *Pokol* utolsó sorában). Személyneveket és városneveket önkényesen elferdít: Anaxagóra, Hippokrat, Pádva (mégis csak furcsa így v-vel),[1] Galeottúl (= Galeotto gyanánt), Achill stb. Henye szókat használ, gyakran értelem nélkül.[2] Ok nélkül cifrázza az eredetit.[3] Ahol tömör, ott érthetetlen, úgyhogy jegyzetben kényszerül prózai fordítását adni az eredetinek vagy körülírással magyarázni fordítását.

Nem tekintve a nehézségeket, nyelve sem dantei. Egyénisége nagyon távol áll Dantetól. A maga nyelvén fordít, nem Dante nyelvén, képes elejteni az eredeti kifejezés zamatát és egyéniségét, valami lapos magyarosság kedvéért. Erős protestáns ízű magyarosság ez, amelyen nem lehet a legkatolikusabb költőt átültetni. Ő maga Dante plasztikusságának visszaadását tartja érdemének, de a raffinált, artisztikus Dante helyett ügyetlen, nehézkes puritánt kaptunk.

Szász általában igen protestáns módra fogja fel Dantet: szinte Luther elődjét szeretné látni e tipikusan középkori és katolikus szellemben. (Dante ép ellenkezőleg, a katolikus és művészi *renesszánsz*nak elődje, amely ellen Luther küzdött.)

Szász a középkori szellem szépségeit és érdekességeit nemcsak nem adja vissza, de sokszor mintha nem is venné észre. Dante skolasztikus okoskodásait, stílusának bizonyos naiv tudákosságát, mely oly jellemzően középkori s melynek

[1] Ezzel nem azt mondom, hogy a szavakat nem az olasz szótagolás szerint kellene versbe venni. Oly szavaknál, melyek a magyarban még meg nem honosodtak, magam is a Cary álláspontján vagyok. L. *Memoir of Cary translator of Dante*. I. 244.

[2] Dulakodás, *mit vad zaj hirdete*. Inf. III. 27. (Majd az egész sor betoldás.) Csendből oda, hol rezg a lég, *viszontag*. Inf. IV. 150.

[3] *La fiera crudele* szerinte: e fene Baál (Baálról szó sincs! Baál a kálvinista prédikációkból került ide).

kétségtelenül megvan a maga pikáns varázsa, Szász Károly nemcsak hogy nem használja arra, hogy új szépségeket teremtsen belőle a magyar nyelv számára, hanem még tehernek és nehézkességnek érzi (el is panaszkodik róla a jegyzetekben) — és az ő fordításában ez teher és nehézkesség is.

Viszont Szász, ahol zamatot akar adni fordításának, archaizál. Ezt nem tartom szerencsés dolognak. Az egyházi nyelv és jó helyen alkalmazott latinizmusok megfelelnek Dante stílusának ; a régiesség egyáltalán nem. Dante nyelve az eredetiben minden századok dacára tökéletesen friss és modern. Tömörsége is legmodernebb nyelvünkre utal: Arany utolsó modorára. A körülíró régi magyar nyelvben Dante sokat vesztene frisseségéből és erejéből.

Szász egyáltalán nem törődik a szavak rendjével és a sorok értelmi tagolásával. Ez — hogy mi van a sor elején és végén és hogy a sor magában is egy műalkotás legyen, bizonyos befejezettséggel és közmondásszerű erővel — Dantenál néha még fontosabb, mint a szószerinti értelmi hűség, pedig ez is igen fontos. E sokat idézett költőnek éppen tökéletes megalkotásuk miatt annyira köztudatba átment sorainál számolnunk kell azzal is, hogy ilyen sornak külön is kell hatnia, mint Dantenál hat. S ily sorban mindennek megvan a maga helye. Például a *Purgatórium* egy híres sorát idézem :

D'antico amor senti la gran potenza.

A *gran potenzának* a sor végén kell maradni, csattanni. Alig képzelhető másként, mint így : *nagy hatalmát ;* ez egyértékű is a *gran potenzával.* Az első gondolat a szószerinti fordítás :

— — — érzé
a régi szerelemnek nagy hatalmát.

Ez a fordítás, bár egész hű, magyaros és csengő : rossz. Jobb lesz, ha egy sorrá szorítom, kihagyva az egyetlen kihagyható szavat :

Érzé a régi szerelem hatalmát.

De sokkal kevesebbet vesztek az eredeti szelleméből, ha feladom az értelem egy árnyalatát, hogy a szórendet megtarthassam :

a régi vágynak érzé nagy hatalmát.

Ezt érzem e sor végleges magyar megoldásának, a leghűvebbnek, bár értelmileg a legkevésbé hű. (De ehhez persze még két sornak kell rímelni, melyeknek mindenike ugyane nehézségeket adja és melyekre még tekintettel nem voltunk.)

Leggyengébb Szász fordítása verselésben. Maga bevallja, hogy jambusait kénytelen nagyon sok spondeusszal keverni. Nagy hiba.[1] Dantenak elsősorban csengőnek, zenélőnek kell lennie és a súlyos spondeusz a zene, a csengés legnagyobb ellensége. Kivált nagy baj, hogy a sor utolsó lába is tíz eset közül ötször spondeusz és a vers »húzza lábát, mint a sánta eb«.

Szász nagyra van a rímeivel, vagyis inkább asszonáncaival, de bevallja, hogy az asszonánc szabadságát, Arany szabályaihoz képest, tágította. Szász asszonáncait teljesen zengéstelennek találjuk. Oldalakon keresztül nem lelek egy rímet, ami csengjen, holott a terzinában a rímek nincsenek egymás mellett és strófákat kell messziről összekötniök. Azután milyen elegáns, tiszta, fürge, ezüstcsengésű az olasz rím ! A Szász-féle vers pedig lassan baktat, mint egy lomha, kócos, tenyeres-talpas cselédlány.

A magyar irodalomban Arany óta bizonyos előítélet üldözi a tiszta rímet, amely ellen eddig csak Kosztolányi emelt szót. Én megvallom, jobb szeretem az ily rímet : szerelemben-türelemben, mint az ilyent : uramnak — oly nagy (Szász : Pok. XIII. 82—84.), vagy ilyent : Vitaliánt itt — ám mind (u. o. XVII. 68—70.). A fődolog a rímnél a csengés : és ez Dante versének lelke.

Hátra van még a magyarázatok kérdése. Dante egyes kortörténeti vonatkozásait valóban nem lehet jegyzetek nélkül megérteni. De, amily hiba e vonatkozásokat egy-

[1] Kivált a *Purgatórium* s még inkább a *Paradicsom* szárnyaló énekeiben. (A *Pokol* durvább jelenetei s színei nemcsak megengedik, hanem kívánják is itt-ott a verselés bizonyos durvaságát.)

szerűen mellőzni vagy a magyarázatokat a szövegbe szőni, mint Gárdonyi, époly hiba az isteni éneket az ízléstelen szubjektív jegyzetek tengerébe fojtani, mint Szász. Az olvasni való könyvben csak annyi jegyzetnek szabad lenni, amennyi a megértéshez okvetlen kell: a többi zavar. A költő elleni vétség, lapos tudákosságokkal rontani finom allegóriáit. A legnagyobb vétség az olvasót terjengős magyarázgatásokkal elfogulttá tenni aziránt, amit a költő csak sejtetni akar. Nem is említve, hogy a Szász jegyzeteinek egy része a fordítást magyarázza és a fordító mentegetőzéseivel van tele.

Azonkívül a terzinák egységes menetét nem is szabad meg-megszakítani a jegyzeteknek. Ezért tartom jónak a Margerie módszerét, mindazt, ami a megértéshez okvetlen szükséges, az énekek elé csatolt és lehetőleg egyszerű, koncíz bevezetésben mondani el. Ennek nagyon rövidnek kell lenni: a Margerie 1—2 oldala helyett csak fél oldalt szánnék rá. Mert szükséges, hogy az olvasó e bevezetéseket elolvassa, mielőtt az ének olvasásába kezd, mint ahogy egy hangverseny előtt elolvassuk a műsort. E bevezetéseket nem szabad összetéveszteni a Szász Károly 20—30 oldalas értekezéseivel, melyek a jegyzeteket egyáltalán nem teszik feleslegessé . . .

*

Kit érdekelnek a fordító műhelytitkai? E fordítás egy egész kis világ, mint maga az örök költemény. Hol itt, hol amott fogok bele, évek óta. S az utolsó évben elcsüggedt bennem a költő. Az irodalom csüggesztette el. Most Dante szikláiból várat építek lelkem köré. Megútáltatták velem szegény hangszeremet. Amikor hát olyat kellett mondanom, amit csak zenével lehet kimondani, Dante nagy százhúrú hárfájához nyúltam. És e hárfának volt húrja hangomra rezonálni.

Nem érzem magamat műfordítónak. Dantét csak költő fordíthatja. Hogy e költő méltó-e, rokon-e Dantéhoz? Nem tudom, de ha nem hinném, egy terzinát sem írtam volna le.

Lemondok arról a hiúságról, hogy színeredeti költőnek tartsanak. Megpróbálom a legszebb könyvet adni nemzetemnek, amit adni tudok. Hogy mint a középkori másoló, odaírhassam az elejére: olvassák szívesen, mert igen szép.

MAGYAR IRODALOM

1913.

E tanulmányban litteratúránkat világirodalmi szemekkel akarjuk vizsgálni. Nehéz feladat. Ezt a mi kis sötét fülkénket az emberi szellem nagy palotájában vendégek nem járják, Baedekerek alig említik. Sok könyvet írtak már a magyar irodalomról: még senki sem írta meg róla a Fejezetet — abba a nagy könyvbe, amelynek *Világirodalom* a neve.

Pedig tudós és magyar egyformán követelhetik ezt a fejezetet. A tudós: mert ha a világirodalom nem csupán gyüjtőnév, — ha szerves valami, amit e szó jelöl, — maradhat-e bármely része hely és rang nélkül egy pontos rendszerben? A magyar: mert a nemzetek is adni akarnak, adni, beszélni, mint az egyes ember: és nemzetek szava az irodalom. Mit ér a szó, ha senki sem hallja?

I.

De talán nem is érdemes hallani? Csak zavar tán, csak terhel... Kis irodalmaknak van-e több létjoguk, mint a kis költőknek?

Mi dönti el egy *irodalom* értékét? Egy mű, egy írói egyéniség értékére nézve tűrhetőleg megbízhatunk a századok ítéletében *de mortuis:* de az irodalmak még *elevenek!*

Eleven nemzetek irodalmai: s ezek versenytársak! S ha még szabad verseny volna ez, *csak irodalmi* verseny: nem ezer idegen — gazdasági, politikai — érzékenységekkel bonyolult!

Érthető, ha annyira nemzeti értékek, mint az irodalom, nehezen kapják, objektív, helyüket. Még nehezebben a *kis* irodalom, amelynek ismeretlen a nyelve is. Ritka a nagy világirodalmi szemű kritikus, ki fáradsággal akarna utat törni ily kétes és csekély bányákba, mikor annyi gazdag, óriás tárna nyiltan áll lámpása előtt. A *kis* tárnába politikai vagy faji rokonszenv szokott csak vezetni: és az nem irodalmi, annál kevésbé világirodalmi kalauz; kritikátlan dícséreteivel még inkább elriaszt.

Műfordításokban sem lehet több remény. Tudjuk, mily ritka a jó műfordítás: valóságos irodalmi luxus: csak nagy erőfelesleg mellett állhat elő. S a legjobb műfordítás sem használható az értékmegállapítás céljaira: oly amalgam az, melyben az író műve a fordítóétól semmi elemzéssel el nem választható. És különben is: vajjon éppen a reprezentatív művek kapnak-e fordítót? Nem véletlen kalauzok-e a fordítók is: véletlen csónakosok a nagy határfolyón, amelyen keresztül nincs rendes kompjárat. »A Duna száz mérföld« — szokták mondani régen. S ha még be nem áll! és ha még nem zajlik! mint háborúk, mint nemzeti ellenszenvek idején.

A magyar e tekintetben sem tartozik a szerencsések közé. Irodalmunk európai: első királyaink óta teljes akarattal és tudatossággal csatlakozott kultúránk a Nyugathoz, a Kereszténységhez: és régi, pogány kincseit nemcsak kihalni engedte, hanem úgyszólván készakarva irtotta ki, hogy a nyugati kultúra évezredes törzsébe ojtva, egészen új életet kezdhessen. De fejlődése nem volt zavartalan: majd belső reakciók és ellenállások, majd külső háborúk és politikai szakítások választották el választott törzsétől: az ojtvány kókadt, csüggedt, majdhogy egészen levált. Nagy kertészek munkája, mely más fán különös, tripla virágokat, új gyümölcsfajokat hoz létre: itt mind arra kellett, hogy az ojtvány valahogy *megéljen*. S mikor már végre, véglegesen *megélt* s valóban soha nem látott virágai kezdtek fakadni, új gyü-

mölcsei érni, akkorra oly messze maradt nyugati szomszédaitól, kikhez szellemben, kultúrában mindig ragaszkodott; oly politikai és történeti sorompók emelkedtek közöttük, hogy ha a magyar híven ápolta kertjében a nagy nyugati fának e szerény bujtásait, olyan hűség volt ez, mint a szerény falusi leányé, kit nagyvilági kedvese elhagyott vagy igazában sohasem gondolt rá.

Távol volt, a forradalom után, a magyar, távol a világ szemétől, messze elrejtve Ausztria mögé s valóban megvetett szerelmese a nagy kultúrának. Soká, soká. S a távolság és a közöny mellé odaszegődött harmadiknak a leereszkedő jóakarat, az intelligencia nélküli jóakarat, a politikai félreértéseken alapuló lelkesedés. S a külföld nagyjai, még akik a világirodalom egységes nagy folyamának megérzésével törődtek is, vagy egyáltalában nem, vagy csak ilyen félreértésekkel vesznek a mi részességünkről tudomást: a kritikusok úgyszólván egyáltalán nem; a költők — talán észrevesznek — udvarias fölénnyel, vagy bámészan képzelődve, vagy hamisan idealizálva, mint egzótikumot, — törődve talán, hogy dicsérjenek, nem hogy ismerjenek, — pedig ez kell, ez kell! Goethe, a *világirodalom* fogalmának megalkotója, kinek nagy, kutató, átfogó szellemét éppen a kis irodalmak annyira érdekelték, rólunk csak magánbeszélgetésben, alig ismerve szól, a fejedelmek köteles udvariasságával; Hugo Viktor a politikai költő retorikus módján, lelkesen, felületesen, hamisan; Heine, mint Körner, mint azóta Coppée, mint annyi más, egy sablónos hagyomány szellemében, mintha a magyar *csak* katona volna, csak szabadsághős és semmi más; az egyetlen költő Petőfi: ő is inkább szabadsághős, mint költő, egy romantikus élet és Carducci Mamelival hasonlítja össze; és mennyien csak a romantikát látják a magyarban, csak az Ázsiát (talán rajongva, talán örülve egy kis európai Ázsiának, szabadságnak, mesének: de mégis Ázsiát: bennünk, akik oly régóta, oly kitartóan, oly szent vággyal akarunk Európa lenni); és Poe és Richepin és hányan, hányan még, csak a messzit, csak a turáni fajt, csak az egzótikus miliőt, messze mesés mezőt, ahova nagy természetvágyukat, szabadságvágyukat, ahova

mesevágyukat, kalandvágyukat, fantáziavágyukat legelni hajthatják!

A Puszta! A Puszta!

Közöny, félreértés ... Ne áltassuk magunkat avval, hogy vannak világhírű íróink: e hírnév gyakran rosszabb az ismeretlenségnél. »A hírnév nem egyéb, mint egy névhez tapadt félreértések összessége« — mondja Rilke —: s Petőfinél félreértettebb alakja nincs a világirodalomnak. Az a romantikus sablónhős, akit Petőfiben dícsérget a külföld, egy tipikus legenda, — nem Petőfi, a költő. Azt, ami Petőfi valódi nagysága, a szemet, a kedélyt, e nagy gyermeknek egész friss, ép, egyszerű lelkét, e csodálatosan éles és természetes naturalizmusát a fiatal látásnak: hol sejtik? hol bánják? Pedig Petőfi a legkönnyebben fordítható költő: csupa ötlet s oly kevés árnyalat! Ami Petőfiben nagy, sokkal kevésbé veszik el fordításban, mint például, ami Aranyban nagy, Vörösmartyban. S hol van a többi, könnyen fordítható, sokat fordított költőnk? Jókai kölcsönkönyvtári író, kolportázs-regényíró odakünn: s valóban mindaz, amit Gyulai s Péterfy szemére vetettek e nagy mesélőnek, átmegy a fordításokba: s előnyei közül mi megy át? talán csak a nagy meseszövő ügyesség, az érdekfeszítő, a bohózatos ügyesség: az ügyesség megy át és nem a zseni! az ügyesség, úntig elég ottkinn is népszerű regényírót csinálni belőle: nem elég megsejtetni a nagy költőt. S Madách nem veszedelmesen közeledik-e a Goethe-utánzók közé, mihelyt elveszti a nyelv puritán zamatát, mely annyira elválasztja tőlük? nagy rideg épületének falai átmázolva valami sablónos festékkel.

S ha e nagyjaink csak így félreértve, megcsonkítva jutottak világhírre, hol maradnak egyáltalán a világhírtől más nagyjaink — köztük a legeslegnagyobbak? Arany sohasem tudott a külföld érdeklődéséhez férkőzni; Vörösmarty-fordítás alig van. És Kemény, Katona, Eötvös, — nem is említve a lírikusokat: Berzsenyit, Kölcseyt, Csokonait, Balassát. Holott hemzsegnek a jelentéktelen művek átültetései, melyekről a jelentéktelen szerzők maguk siettek gondoskodni. Nem torzképe lesz-e a magyar irodalomnak, amit

így idegenben kapni lehet? S ez a torzulás majdnem szükségszerűnek fog feltűnni, ha elgondoljuk, hogy éppen a legnagyobb költők gyakran a legnehezebben fordíthatók. Minden művészet annál értékesebb, mennél nemzetibb, mennél jobban differenciálódott minden irányban, a *nemzeti* irányában is. S az irodalom, a nyelv művészete, annál értékesebb, mennél nemzetibb a nyelve, mennél *idiomatikusabb*, a görög szó etimológiai jelentése szerint. Így nem lehet csodálkozni, hogy a könnyen fordítható művek többnyire egészen más, nem speciálisan irodalom-művészeti értékekkel bírnak — ha egyáltalán értékesek : s az ilyen művek összessége hamis fogalmat ad valamely irodalom értékeiről.

Az értékeknek ezt az eltolódását legjobban mutatja irodalmunk *jelenlegi* világpiaci bélyegzettsége. Hírlapjaink és folyóirataink nagy diadallal hirdetik, hogy az évszázados félreismertetésnek vége és magyar színművek, regények utat, pénzt, dicsőséget találnak a külföldön is. De, még ha levonjuk is e sikerekből a véletlen, pénzen és összeköttetéseken alapuló érvényesüléseket, állíthatná-e valaki, hogy éppen irodalmunk reprezentatív értékei azok, melyek ez utakat a nagyvilágba megtalálták? Nem inkább a könnyű dolgok-e, az ötlet-művek, a külsőleges technika-termékek? (Mindenhez az irodalomban, ami nem külsőleges és technika, köze van a nyelv géniuszának — és lefordíthatatlan.) A külföldi magyar sikerek valóban technikasikerek ; s nincs jogunk neheztelni, ha a világkritika helytelen, de érthető általánosítással az egész magyar irodalmat valami külsőleges technika-irodalomnak tekinti, valami nagypipájú, kevésdohányú irodalomnak, amilyen parvenű, balkáni népnél természetes, mely kitünő európai iskolákba járván, minden kifejező eszközt pompásan elsajátított, de mély és saját mondanivalója, ami csak régi és külön fejlődésen, hagyományon alapulhat, nincs még.

— De talán, — vethetné szembe valaki — talán a külföld ítélete a helyes és nem a mi elfogult ítéletünk. Talán csakugyan ilyen a mi irodalmunk. Talán az a *konszenzus*, az az elhelyezkedés a világirodalmi közvéleményben, amit előbb kerestünk és nélkülöztünk, ezzel már voltakép meg is

történt. Talán csak azért nem akarjuk elfogadni, mert hiúságunkat bántja!

— Hiszen — feleljük — nem arról van szó, hogy a külföldnek ez az ítélete igazságos-e? Erre nézve nem akarunk most semmit anticipálni. Csak arról lehet most szó: elfogadható-e valóságos ítéletnek, úgy, mint például a latin irodalomról való világirodalmi ítéletünk: vagy legalább, mint valamelyik mai *nagy* irodalomról való ítéletünk, amelyet *az eredeti nyelven* ismerünk? Azt mondhatná valaki: talán nem azok a reprezentatív művek, amelyeket mi olyanoknak gondolunk: *világirodalmilag* talán éppen azok reprezentatívok, amelyek utat tudtak törni maguknak a világirodalomba, akárhogy inkább, mint sehogy, talán éppen ezt az erejüket, az úttörő erőt, el kellene fogadni *per definitionem* a reprezentatív értéknek, a világértéknek, mint ahogy az egyes irodalmak keretein belül elfogadtuk az erőt, mellyel a művek a nemzeti közvéleményben érvényesülni tudnak, nemzeti értéknek (vagy, ami ezúttal mindegy nekünk, a nemzeti érték jelének). Igaz, — mondhatnák — hogy a magyar irodalomról való külföldi ítélet nem alapul a magyar irodalom *teljes* ismeretén; de vajjon nem így van-e ez a nemzeti kritikával is, minden kritikával? nem előzi-e meg mindegyiket már egy természetes kiválogatódás? s nem elég-e, hogy *ezt* irodalmi erők eszközlik? melyik kritikus olvashat el mindent? Nos: a világirodalomban is megtörténik ez a természetes kiválogatódás, mielőtt még a kritikus játékba kerülne, csakhogy ezúttal más szempontokból: nem nemzeti erők eszközlik, hanem világirodalmi erők.

Mit felelünk erre?

A kérdés éppen az, vajjon ez a kiválogatódás *természetes-e?* vajjon csakugyan *irodalmi* értékeken, *irodalmi* erőkön alapul-e? És a felelet: Nem! Csak egy, nagyon feltűnő érvet fogok felhozni. Minden irodalom fordításban (egyebek mellett) *műfaji* eltolódást szenved: a líra veszít hatásából a regénnyel és a drámával szemben. Már pedig lehet-e mondani, hogy a líra világirodalmilag kevéssé jelentős műfaj lenne? Minden irodalomnak lelke a líra. El lehet-e képzelni az angol irodalmat, az angol irodalom világirodalmi helyének

megérzését, meghatározását pl. Shelley ismerete nélkül? És ki képzeli, hogy pl. Shelleyt fordításból megismerhetné? A líra tulajdonképpen mindig lefordíthatatlan: és vannak lírikusok, *par excellence* fordíthatatlanok: ilyen pl. Shelley — (de ilyen Arany, Vörösmarty is). És amint senki sem merheti mondani, hogy Shelley nem tartozik az angol irodalom *világirodalmi* értékeihez, csak azért, mert fordításokban nem élvezhető, — (sőt inkább Shelley egész lényénél fogva világirodalmi nagyság és távolról sem oly kizárólag nemzeti, mint sokan, akik talán sokkal könnyebben fordíthatók) — akként nem lehet mondani *a priori*, hogy pl. Arany és Vörösmarty nem lehetnek világirodalmi értékek: csak azért, mert külföldön, éppen a fordítások lehetetlensége miatt nem terjedhettek el. Az angol persze nem szorul fordításokra, hogy nagy költőit szétterjessze a világon.

Aki ezt velünk végiggondolta, látni fogja, hogy eredeti kérdésünk két kérdésre oszlott — és érezni, hogy e két kérdés nem mindegy.

Az egyik: milyen a magyar irodalom *tényleges* szerepe és elfogadottsága a világirodalomban jelenleg — és milyen volt az irodalomtörténeten keresztül?

A másik: milyen szerepre és elfogadottságra volna *joga* — elfogulatlanul és *tisztán irodalmi* szempontok szerint?

Azonban nekünk a másodikat kell megfejtenünk: ez a nagy feladat. Mert az első ebben tulajdonképpen benn is foglaltatik — mint egy részletkérdés. »Irodalmi szerep«, »világirodalmi hely«: nyilvánvaló, hogy ezek komplex fogalmak. Az irodalomtörténeti fontosságnak nagyon sok tényezője van, s a tiszta művészi érték csak egy a sok közül. Midőn imént *tisztán irodalmi* szempontokról beszéltünk, nem azt értettük, hogy a külső (s akár véletlen) irodalmi hatások történetére *egyáltalán* nem leszünk tekintettel. Evvel elzárnók magunkat a világirodalom egységének és összefüggésének megértésétől, hiszen ezt éppen ezek a (gyakran véletlen, azaz nem irodalmi okokból származó) hatások és kölcsönhatások alkotják. Csupán azt érthettük, hogy minden tényezőt, mely fejtegetéseinkben elő fog fordulni, *irodalmi* fontossága szerint klasszifikálunk s így az ilyen (eset-

leg véletlen) sikereknek is csak annyi fontosságot fogunk tulajdonítani, amennyi az irodalomtörténet eddigi gyakorlata szerint (mint egy tényezőt, sok közül) megilleti: de nem mindenen felül álló vagy éppen kizárólagos fontosságot. Kétségtelen, hogy egészen véletlen hatások és sikerek is valóban *irodalmi* tényezőkké, irodalmi *erőkké* válhatnak: akár mint irodalmi értékek születésének vagy érvényesülésének segítői vagy gátlói, akár azáltal, hogy új technikai és témai lehetőségeket adnak (amik *magukban* még nem okvetlen irodalmi értékek), akár más módon hatva a standard-irodalomra — hisz tudjuk, nagy írókra gyakran milyen csekély értékű művek voltak jelentős hatással.

Ekként azon tényezők között, melyeket a magyar irodalom világirodalmi helyének megállapításánál tekintetbe veszünk, szerepelni fog az ilyen (bármily véletlen) hatások és sikerek minősége és mennyisége is, de éppen nem fogja az egyedüli, még csak nem is a fő szerepet vinni. Mint ahogy az egyes művek értékelő elhelyezésénél az egyes irodalmak keretein belül sem az ilyen hatásokra és sikerekre szoktunk főleg tekinteni. Egészen más lesz az, amit világirodalmi értéknek fogunk nevezni s ez annak csak egy csekély tényezője.

Mi hát az a világirodalmi érték?

2.

Vajjon éppen csak az esztétikai érték-e, azonos a közönségesen úgynevezett »irodalmi« értékkel, mely akkor szokott szempontunk lenni, mikor az egyes műveket helyezzük el az egyes irodalmak keretein belül?

Aligha. Sőt minden okunk megvan, hogy egy *sui generis* világirodalmi értéket vegyünk fel.

Először is, minden irodalom önmagában zárt egység, külön mértékeivel, nézőpontjaival, melyek szerint, keretein belül, összehasonlíthatunk egyes műveket, de melyeket idegen irodalmakra kivinni, idegen művekkel való összehasonlításokra alkalmazni nyilvánvaló hiba. Mindenki, aki

egyforma behatóan foglalkozott több irodalom történetével, érezte ezt és tudja, hogy pl. az angol írót nem lehet ugyanazon szempontok szerint ítélni meg, mint a magyart. Maga ez a szó »irodalmi érték«, nem valami egyszerű szempontot és nem mindig ugyanazt jelenti. Nagy komplexumában az író és a mű eredetével és miliőjével összefüggő mozzanatok is — nagyon is — szerepet játszanak : mint ahogy a virágot sem vizsgálhatod *elvontan*, nem kaparhatod le róla egészen a gyökereihez tapadt földet, ezt a *valamit az egész kertből*. S ha minden irodalomnak más és más értékelő szempontjai vannak, melyiket a sok közül merhetnők érvényessé tenni az egész világirodalom nagy tekinteteire? Nyilván egyiket sem. A világirodalomnak külön szempontokra van szüksége.

Szavainkat a világirodalmi közvélemény hosszú gyakorlata megerősíti. Egy pillantást kell vetnünk a nagyobb irodalmak azon korszakaira, melyek világirodalmi elhelyezkedésüket már megtalálták. Azt fogjuk látni, hogy nem azonos a honi nagy író és a világirodalmi nagy jelenség. Akik nagy és fényes alakjai a világirodalomnak, otthon gyakran magányos jelenségek, valóságos outsiderek. Számos kínálkozó és feltűnő példát hozhatnánk az irodalomtörténetből, hogy valaki a legnagyobb sikereket aratja külföldön és honi kritikusok mégis másokat emelnek fölébe, olyanokat, kiknek neve a hazán túl jóformán ismeretlen. És megfordítva. Shakespeare sokáig nagyobb volt a külföldön, mint Angliában. Byron ma is így van. Hugo Viktor ellenkező irányban, de szintén egészen más helyet foglal el az irodalomban a francia kritikusok véleménye szerint, mint a külföldiek szerint. Nem akarok oly nagyon feltűnő, de kevés bizonyítóerejű, mai példát felhozni, mint a Wilde Oszkár értékelésének ingadozását. Mindezek a példák a külső sikerre is vonatkoznak, legalább arra is vonatkoztathatók s most nem erről, hanem a legmagasabb kritikai értékelésről van szó. A kettőt persze nehéz különválasztani : hisz számos kölcsönhatás van közöttük s egyik gyakran csak kifejezője a másiknak. Mégis vannak példák, ahol nyilván nem esnek egybe. Egy ilyent próbálunk felhozni, bár talán nem oly eklatáns, mint az előbbiek. Matthew Arnold és még inkább Wordsworth, az

angol kritikusok ítélete szerint, kétségkívül az angol lírikusok legeslegelső sorában állanak és ha az angol irodalmat csak mint *angol* irodalmat tekintjük, valóban oda kell őket helyeznünk. De mint *világirodalmi* jelenségek, csak megközelítőleg sem jöhetnek oly súllyal számításba, mint pl. Shelley, Keats vagy akárcsak Rossetti vagy Swinburne is. Holott ezeknek sem voltak külső sikereik a külföldön és fordításaik is alig vannak.

De ha ennyire *sui generis* dolog a világirodalmi értékelés, akkor kutatásunk az eddig ismertetett veszélyeken kívül még két különböző veszélyét rejti a nemzeti elfogultságnak. Az egyik természetesen maga irodalmunk túlbecsülésének veszélye. Ez ellen a tudományos lelkiismeretesség oly fokával kell felfegyverkeznünk, mely valószínűleg áldozatokra is kényszerít és fájdalmas belátásokat is fog számunkra hozni. Vigasztalódhatunk azonban azzal, hogy a szeretet képesebbé tesz a megismerésre, még az elfogulatlan megismerésre is, mint a gyűlölet vagy a közöny, kivált oly dolgokban, melyeknél az átérzés, az együttérzés oly fontos, mint az irodalomnál. Nyugodtan fogunk a nagy ítélkezéshez, mint szigorú bírák, kik el vannak szánva a saját vérüket sem kímélni. Az önismeret nem árthat a magyarságnak, sem irodalmunknak. Valódi értékeink tudata, bármily kevesek is legyenek azok, emelőbb lesz, mint nemlétezőkben való képzelgés.

A másik veszély, — s ez teljes jóhiszeműség mellett is megeshetik — hogy a magyar irodalom speciális szempontjait alkalmazzuk akkor is, mikor a világirodalomról van szó. E veszélyt csak úgy kerülhetjük el, ha előbb pontosan megállapítjuk, mik azok a tulajdonságok, melyek világirodalmi értékké lehetnek: mi mindaz, a legtöbb, amit egy kis nemzet, mint a magyar, a világirodalomnak egyáltalán adhat s a legkevesebb, ami tőle várható.

A világirodalmi értéket nem lehet *definiálni*, hogy az minden más értéktől pontosan és logikailag s egyszersmindenkorra elválasztható legyen. A világirodalmi értéket, mint valóságos komplexumot, csak elemeire bontani lehet. S még arra sincs remény, — sokkal élőbb dolgokról van itt

szó — hogy az elemeket egymástól teljesen elkülöníthetjük vagy felsorolásukat kimeríthetjük. De ha sikerülne adni róluk oly klasszifikációt, mely az összes lehetséges elemeket magában foglalja, célunk elértnek tekinthető.

Miben állhat tehát egy kis irodalom értéke?

Először is : ez az érték nem összeg, nem azonos az illető irodalmat alkotó művek értékeinek az összességével. Aminthogy az irodalmat sem pusztán művek összességének tekintjük e kutatásban, nem egyszerű gyüjtőnévnek, hanem élő és szerves egységnek. Igy könnyen lehetséges, hogy valamely irodalom, melynek egyes jelenségei a világirodalom legértékesebb jelenségeihez tartoznak, a maga egészében mégis csekély világirodalmi fontossággal bírhat. Ilyenek a mai kisebb északi irodalmak többnyire. Ép így találhatunk ellenkező példát. A középkori provençal-irodalom, bár egészében a legfontosabb világirodalmi hatóerők közé tartozik, nagy világirodalmi értékű *egyes* műveket aligha adott. Ekként az egyes jelenségek értéke (és pedig nem nemzeti, hanem *világirodalmi* értéke) ismét csak egy faktor lehet valamely irodalom értékének meghatározásánál — mindenesetre a legfontosabb faktorok egyike.

Tehát még egyszer föltéve a kérdést : mily tényezők tehetnek egy kis irodalmat világirodalmi jelenséggé?

Nyilvánvalóan ahhoz, hogy valamely irodalmat egyáltalában világirodalmi jelenségnek tekinthessünk, a minimumkövetelmény, hogy valóban része legyen a világirodalomnak, kifejezője részlegesen annak, amit egészében a világirodalom fejez ki. Az irodalom — s ez lesz első nézőpontunk róla — *kifejezésnek* tekinthető — s minek a kifejezése? A népek lelkének, — mondhatnók egyszerűen — de ez még, ha egészen igaz volna is, nem volna a világirodalmi szempont. Azonban nem is egészen az, mert az egyes irodalmak nem népek, nem is országok, hanem nyelvek és kultúrák szerint különülnek el egymástól s az, amit a nemzeti irodalmaknál a *nemzet* szóval jelölünk, voltakép nyelvi és kulturális közösség. Az irodalom mindig kultúrának kifejezése a szó legtágabb értelmében : érzelmi és gondolati kultúrának és a világirodalom kifejezője annak, ami több

nemzet kultúrájában közös, valamely nagy internacionális kultúrfolyamatnak.

És itt a helye emlékeztetnem, hogy világirodalmon nem minden irodalmi jelenségnek összességét értjük, amely az egész földkerekségen valahol és valaha megtermett; mert akkor alig beszélhetnénk róla mint egységes folyamatról. Világirodalmon csak az *európai* irodalmat értjük: azt a kultúráramlatot, mely a görög népből kiindulva, először a Földközi-tenger környékét öntötte el s aztán észak felé, friss fajokba gyökerezve, lassan, mint új földben az ős fa, meggyümölcsözött. Más, keleti irodalmak gyümölcsei csak annyiban fontosak számunkra, amennyiben e nagy nyugati fejlődésbe valahogy, bár kívülről belekapcsolódnak. Omar Kháyám csak az angol irodalomban való szereplése révén nevezetes s az *Ezeregy Éjszaka*, vagy Hafiz világirodalmi értékéről szólva, csak azt a helyet érthetjük, amelyet a mi, európai kultúránkban foglalnak el. Ez a világirodalom voltaképpen csak egy földrész irodalma, egy háromezer esztendős folyamat. S ez valóban egység volt, egységes szervezet, ahol minden rostot táplált, minden ágat szívósan együvé tartott, minden pórusba beszivárgott, mint a fának éltető nedvessége, az ős földből szüntelen élettel ömölve s ott fönn ezer színné, formává idomulva az, ami minden kultúrának összetartó lelke, keringő vére, eleven egysége: a tradíció, egy közös hagyomány.

Röviden jeleztük már föntebb, hogy a magyar irodalom valóban, mióta egyáltalán írott irodalom, ebbe a hagyományba kapcsolódik: néhány szóval fogunk itt még utalni arra, hogy ez a vér, ez a nedv hatja át azóta állandóan és minden ízében, és története része az európai nagy hagyomány történetének. Az első magyarok, akik lemondva (tán fájó nosztalgiával, mint Herczeg gondolta *Pogányai*ban, de a véglegesség tiszta érzésével) a magyar szellem régi monda- és dalkincséről, Nyugat felé, a kereszténység felé fordították lelküket, irodalmunk fejlődését is oly úton indították el, amelyen nem volt visszatérés. S azóta a magyar lélek együtt érez és él, szenved, vonaglik a Nyugat lelkével. Utána csinálja a szenteknek önsanyargatásait, utána álmodja

a misztikusoknak álmait. Talán kissé nagyon is akartan, kissé értetlen még, hidegebben, kevés eredeti tűzzel, de egy neofita engedelmes buzgalmával, önmegadásával, elhatározott nagy akaratával. S mikor jön a nagy európai föllélekzés, a renesszánsz, a magyar az elsők egyike, akik hosszú és mély lélekzetet vesznek, a Nagy Lélekzetet, mely egy reflex önkénytelenségével váltja ki önmagát egyik néptől a másikig. A Balassa lélekzete volt ez, a gyönyörű mezőkön : nem importált humanizmus, nem az udvar renesszánszának pünkösdi királysága, nem akart majmolás. Balassa — élet- és természetszeretetével, pompa- és színkedvelésével, erőszakos, kalandos úri vérével — oly mélyen és magától renesszánsz-jellem, mint a nyugatiak. Nem a neofita buzgalma szól itt többé, nem a jó tanítvány : hanem a társ, a testvér, a jóban-rosszban osztozkodó, a nagy nyugati lélekközösség embere, ki önkénytelen vesz részt s talán öntudatlan, minden érzelemben, mely e nagy közösségen végigsivít. Mint ahogy a legkisebb fa is arra hajlik a szélben, amerre a nagyok.

S ettőlfogva hűn kísérjük a nyugati lelket, hatásában és visszahatásában. A józan visszahatás is, a reformáció, új kultúra-kapcsot adott, talán a legerősebbet, Isten szavát magyarul :

> Azki zsidóúl, és görögűl, és vígre diákul
> Szól vala rígen.

S az új kapocs a népig lefogózott. Jöhettek aztán a nagy Szakadások, jöhetett a Török ! A magyar lélek, viharaiból is, úgy követi a nyugati kultúra áramlatait (reformációt, ellenreformációt), mint a világítótorony ide-odavetődő fénycsóváját a hajós. A magyar író : Nyugat élő követe a zajgó Keleten. Bár keleti hazája viharáról írjon — a legspeciálisabban nemzeti tárgyról —, írásának hangján, formáján átérzik valami nyugati : még az igénytelen, műveletlenebb írók írásán is : mint az erdélyi memoárokon a francia műfaj szelleme.

S mikor végre a XVII. század háborgó politikai és vallási érzelmei egy nagy s nemzeti eposszá értek meg, a Zrinyi

eposzává : ez a viharban írott eposz is, egészen modern tárgyú és magyar, valódi kvintesszenciájává lett a nyugati eposz legősibb és legnemesebb hagyományainak, a Vergilius és az olasz renesszánsz-eposz hagyományainak, annak a hagyománynak, mely egész Homéroszig tudja fölvinni tiszteletreméltó családfáját. Talán tisztább és mélyebb tükre lett e hagyománynak a magyar eposz, mint a nyugatiak közül bármelyik.

A magyar lélek akkor már nyugati lélek volt s legönkénytelenebb sóhajtásaiban, kifakadásaiban, népi és vitézi énekeiben, a kuruc dalokban is, mindenütt érezni hangban, formában, fordulatokban azt a leírhatatlan valamit, ami a nyugati nagy hagyomány részesét árulja el. S amint a rím — nyugati virág — (az ősmagyar rímtelen vers helyében) egyre messzebb magzik el a nép ajkán is, úgy a nyugati irodalom *szelleme* is begyökerezik észrevétlenül, mélyen, amilyen mélyre csak lehet, egész a népköltészet legmélyebb rétegéig : s lehet-e erősebb kapocs a gyökérnél?

Igy a nagy fáradt éjszakában is, amely a viharra jött — s mikor az irodalom is alélni látszott a lankadástól —, a sötétben is, az új irodalom legelső kezdetleges próbálkozásaiban, lassan, tapogatózva, Nyugat felé nyujtja ki csápjait a nemzeti lélek. Mikes és Faludi lázas keresése, fordításaik, utánzásaik — madame de Sévignétől Balthazár Graciánig, a selyembogár meghonosításától a magasabb illemkódexig — tapogatózások a sötétben a kultúra elveszett fonala felé. Megragadta újra ezt a fonalat Bessenyei és soha többet el nem ejtettük azóta. Biztos kézzel ragadta meg éppen a főfonalat, melyet akkor Voltaire szőtt, csapkodva vele, mint finom és erős ostorszíjjal. A Mária Terézia politikusai, akik Nyugat mákonyával akarták elkábítani a mi nemzetünket, nem sejtették meg azt, hogy a kultúra, vad népeknek méreg, a magyar számára immár orvosság lesz ; a nyugati hagyomány fonala Ariadne-fonál, amelyen visszatalál önmagához. Ah ! a harcokban eldurvult, fegyverhez szokott magyar kéz hogy megérezte ezt a finom fonalat. A magyar fül hogy meghallotta, ezer közeli zajon túl, a század titkos szavait ! S a magyar nyelv mily lázas,

mily kétségbeesett erőfeszítéseket tett, ezeket a szavakat utána mondani!

Kazinczyban váltak ez erőfeszítések tudatossá: szimboluma az ő neve mindannak, amit e pár szónyi történetben mondani akartunk. Az ő alakja azokhoz tartozik, akik apró nemzetek közé elszórva is, a világirodalom nagy egységének tudatosságát reprezentálják. S e tudatosság nélkül az egység nem is volna egység. Ebben áll Kazinczy világirodalmi jelentősége: új fejezetet adott ő a világirodalomhoz azáltal, hogy teljes tudatossággal és a legkomolyabb igényekkel bejelentette egy új vagy újraszülető irodalomnak csatlakozását. A magyar irodalomnak eleven világirodalmi lelkiismerete volt s éppen ezáltal lett nagy nevelőjévé: mert a legjobb nevelő a lelkiismeret.

S valóban a költők Kazinczy körül — *ut quisque grandior* — tudatával bírtak világirodalmi részességüknek s e tudat műveltségükben, formáikban és eszméikben egyformán kifejezésre jutott. Kölcsey, Berzsenyi és Csokonai, olvasmányaikkal és írásaikkal a világirodalom legnemesebb hagyományaiba kapcsolódnak, egyik a Goethe és Schiller, másik a Horatius hagyományaiba s a harmadik temperamentumának teljes mohóságával szinte az egész európai irodalom asszimilálására tesz kísérletet. De világirodalmiak e kor írói már a *formákban* is s ez több, mint amit a legtöbb nyugati irodalom magáról elmondhat. Ugyanis a forma az, mely az egyes irodalmakat leginkább elválasztja s mindeniket legerősebben kötözi saját külön nyelvének és nemzetének talajához. A legtöbb irodalom nemzeti formái idegen nyelveken teljesen visszaadhatatlanok s igen sok irodalom e nemzeti formákon kívül egyéb formákat nem is tud asszimilálni. Igy például a francia. A magyar is, bár irodalmának kezdetén a rím átvételével[1] mingyárt megmutatta, hogy a

[1] A rím szépségét valószínűleg a latin himnuszokban érezzük meg először. Az első pontosan rímes vers irodalmunkban a *Szabács viadala*. A rím kötelező magyar formája, a *négyes* rím, csak a XVI. században fejlett ki. A renesszánsz hatása alatt nálunk is történt kísérlet a klasszikus forma meghonosítására, de a zseniális Szilveszter János törekvése elszigetelt maradt. A felszabadulás gyors egymás-

nyugati irodalmak kincseiben e téren is részesedni akar, sokáig csak ősi, nemzeti formáiban tudta érzéseit kifejezni. S bár küzdtek már s vergődtek új kultúrával telített érzései ez avult formákban, mégis, régi kísérletektől eltekintve, a testőrírók voltak az elsők, akik az alexandrinban a fürge páros rím alkalmazásával a nyugati verseléshez közeledni mertek. Az a kor azonban, amelyről beszélünk, már formák tekintetében is kiküzdte nyelvünknek az európai irodalmak minden kifejezéslehetőségét s az időmérték szerencsés alkalmazásával a klasszikus és nyugateurópai versalakoknak oly változatosságát importálta, hogy a magyar nyelv valóban a világirodalom minden zenéjének leghívebb letéteményese, legméltóbb edénye lehet, verselésünk valóságos antológiája a nyelvzenének s irodalmunk egyetlen az európai irodalmak közül, melyben a világirodalom formai eredményei összegyüjthetők és áttekinthetők lennének valamely kiváló nyelvművész vagy nagystílű műfordító által.

De nemcsak műveltségben és formában, hanem érzésben és eszmében is valóban *európaiak* a Kazinczy-kor magyar költői ; s amint a testőrírók már európai fegyvernek, az európai felvilágosodás fegyverének élesítették a magyar nyelv keleti pengéjét, úgy Kazinczyék is világkultúrai eszményekért küzdöttek, szenvedtek, Kazinczy, Bacsányi azokért ültek a rabságban, a Martinovics-összeesküvés író tagjai azokért vesztették el életüket. S a világkultúrai eszmények tudata áthatja e korszak műveit is. Kazinczy levelein, fordításain, Kölcsey filozófus szónoklatain és költeményein, Csokonai előszavain, Berzsenyi számos versén (pl. a *Vandal Bölcsesség*) és episztoláján végigvonul a közös kultúra szeretetének és féltésének hangulata. A magyar írót ugyanazon érzések töltik be, ugyanazon problémák izgatják, mint nyugateurópai testvéreit. Minden áramlat képviselve van, minden esemény érezteti hatását. Mikor Európában a *Werther*ek

utánban történt. A kettős rímet francia hatásra Orczi Lőrinc alkalmazta először. A klasszikus verselésre nézve l. Baróti Szabó és Rájnis prioritási vitáját. Az ú. n. nyugateurópai verselés Ráday nevéhez fűződik. A nagy költők, Kölcsey, Berzsenyi s még inkább Csokonai már szabadon élnek az összes formákkal.

és *Adolphe*ok születnek, Magyarországon megszületik *Bácsmegyei* és *Fanny*, s mikor Berzsenyi Napoleonról énekel, nem a kicsinyes, politizáló magyar szól belőle, hanem a szabad látókörű európai költő, a kultúra őre és a kor bírája :

Nem te magad győztél, hanem a kor lelke, szabadság!

Épígy átéltük Nyugattal az irodalom *romantikus* korát. Ez az áramlat a nemzetit, a *couleur locale* jelszavát zászlajára tűzte ; s maga már, hogy nálunk éppen ekkor, a romantikus eszmék hatása alatt, kezdődik az irodalomnak tudatosan *nemzeti* iránya, a legjobban mutatja, hogy irodalmunk mennyire európai még akkor is, még abban is, mikor nemzeti. Az ú. n. nemzeti irány nem jelentett nekünk valami egyoldalú begubózkodást és elzárkózást a világirodalom nagy áramlataitól : hanem éppen az áramlatok egyikét. A kor vezető szelleme, Széchenyi, bár egész életét a nemzeti ügynek szentelte, mégis *par excellence* európai szellem volt. Nemzeti izgatásait is európai látókörből s európai tekintetek szerint intézte, sőt európai céllal : hisz »az *emberiség* számára« akarta nemzetét megmenteni. De Vörösmarty is, a nagy nemzeti költő, minden ízében európai. Még nemzeti érzése is európai érzés, nemzetének életét és halálát egyként e nagy kultúrált világkeretben, mint világjelenséget érzi, fantáziája, érzése sohasem szűkül össze hazájának határai közé, sohasem felejti, hogy jelen van, körül, egy egész nagy kultúra kerete, Európa,

Népek hazája, nagy világ!

érzi közösségét, hozzá kiált a kétségbeesésben, látja gyászolva nemzetének nagy sírja előtt :

A sírt, hol nemzet süllyed el,
Népek veszik körül.

Míg a kisebb írók a divatokba és áramlatokba fogózva, azokat gyakran nagy buzgalommal és lelkesedéssel importálják : a nagyok önkénytelen és szinte öntudatlan fejezik ki koruk legmélyebb érzéseit. Míg Kisfaludy Károly még a

nemzeti irodalom elveit is külföldről plántálja, addig Vörösmarty, elzárva, sohasem utazva és úgyszólván jelentős külföldi olvasmányok hatása nélkül is Európa szívének dobbanását érzi: bánatában a romantikus kor világfájdalma zeng, különcségeiben, káromlásaiban a byroni idők visszhangja, fantáziája az *Ezeregyéjszakáig* kalandozik, mint a német romantikusoké, hősimádata is a romantikusok Napoleon-kultuszával rokon (ő is írt verset Napoleon bukásáról, érdemes Berzsenyiével összehasonlítani), *Csongor*ában a magyar népmeséből az egész emberiség romantikus illúziói és csalódásai, ódáiból az örök ember titáni küzdelmei sorssal és sorsért, még *Vén Cigány*ából is a nemzeti aggodalmak mellett és azokon felül az egész emberiség sorsáért való aggodalom és reménykedés csendül.

S bizonyítsuk-e még, hogy Petőfi is a nagy európai közösség költője, hogy a világszabadság lantosa valóban híven fejezi ki korának európai eszméit, a mult század negyvenes éveinek demokráciáját? Az európai közvélemény maga elismerte. S bizonyítsuk-e azt Kossuthról, Eötvösről, Jókairól? Már műveltségük úgy kapcsolja őket a nagy európai kultúrához, mint ahogy a fát kapcsolja nedveinek örökös áramlása a gyökereken át a talajhoz. Keményt maga ez a műveltség, maga műveinek formaszelleme odaköti s a »magyar Balzacot« legeurópaibb íróink egyikének kell éreznünk, habár témái úgy regényeiben, mint essayiban a legspeciálisabban *magyar* témák is, habár meséit egyre kis hazájának multjából meríti, bölcsességét egyre annak jelenére és jövőjére alkalmazza.

És Arany? Arany valóban nem *kozmopolita;* — de nem is arról van szó. Mégis egyetértünk Reviczky Gyulával, aki az ősmagyar mondák énekesét sokkal magasabbra értékeli, hogysem egyoldalúan nép-nemzeti költőnek tarthatná:

> Nagy vagy a nagyok között:
> Nemzet ily naggyá sohsem tesz,
> Csak az eszme, mely örök...

Mi nem akarunk itt még értékelni, de azt mi is megállapíthatjuk, hogy Arany is valóban *európai* költő, az európai

érzésvilág részese, ha nem is kozmopolita. Mert mit jelent az, hogy ő nem kozmopolita, milyen értelemben tiltakozik ez ellen ő maga? Konkrét költő és a konkrétság nevében tiltakozik: »puszta elvont ideállal inkább nem is dallanék«. Fantáziája, mely mindenütt a pontos realitásokat kereste, művészetére végzetes hibának tartotta volna nemzetének megkülönböztető pontos realitásaitól, melyek életét környezték, elválni. Nemzeti volta hozzátartozik művészi realizmusához; de nem éppúgy hozzá kell-e tartozni ehhez annak is, hogy művészete európai jellegű legyen, ha nemzete valóban európai, lelke, levegője európai lélek és levegő? És csakugyan, Arany egész költészetében a nemzeti levegőn félreismerhetetlenül átérzik az európai, a formán, a hangon, sőt élete vége felé, a *Hídavatás* költőjénél, amint városi környezetbe kerül, már a tárgyon is. Ő kétségkívül legnemzetibb költőnk: magyar lélek minden ízében; de mégis teljesen európai lélek is s ép ezért a magyar költészet európai jellegére ő adja a legfeltűnőbb példát.

Mennyire tudatos Arany költészetének európai jellege, mutatja az az állandó, kitartó, célbuzgó törekvés, amellyel a nyugati irodalom összes kifejező eszközeit elsajátítani s azokat hagyományos magyar témákhoz és kifejező eszközökhöz alkalmazni, azokkal összehangolni már kora ifjúságától mintegy kötelességének tartotta. A magyar irodalom mindig hasonlított azon keleti népek harcaihoz, melyek nemzetük ügyeit európai gyárakban készült fegyverekkel vívják meg. S Aranyt azon nagy keleti hadvezérek egyikének tekinthetjük, akik egész életükben tanulmányozták az európaiak harcmodorát és fegyvereit. Amint ifjú éveiben rajongott Homéroszért és Byronért, úgy öreg korában is alig olvasott egyebet, — a fia írja — mint a »vékony görög betűket, s az angol *Athenaeum* és *Academy* apró, sűrű sorait«. Az európai szellem két legnagyszerűbb kultúrájában, a régi görögben és a modern angolban teljesen otthon volt. S műveiben a tanultat mindenütt felhasználja: Homéroszt és Byront, Shakespearet s Ariostót: szellemét, formáit át- meg átitatja velük; s még a versforma is európai hangulatúvá válik. S ez éppen Aranynál, legnemzetibb verselőnk-

nél. Nem ejti ki az ősmagyar fegyvereket kezéből: de még ezeket is az európai igények szerint alakítja át, az alexandrint valósággal időmértékessé teszi s az ősi nyolcast úgy kezeli, hogy az a trochaikus románcformákkal majdnem összefolyik.[1]

Az a tartalom, mely ezekben az európai műformákban oly könnyen és természetesen kifejeződhetett, csupán egy európai lélek tartalma lehetett. Igy ép az, hogy Arany költészete oly távol minden kozmopolitizmustól, bizonyítja legjobban, hogy a modern magyar lélek immár európai lélek, sőt a leghagyományosabb magyar tartalom sem üt ki az európai költészet kereteiből. Vannak azonban Arany kortársai között, akiknél a tartalom is bevallottan és általánosabban európai: a hangsúly az európai s nem a nemzeti vonásokra esvén. Ilyenek tulajdonképen Eötvös és Kemény is, valódi európai szellemek, Széchenyi méltó utódai, kik nemzetük multját európai szemekkel bírálják, jövőjét európai célok szerint alakítják. Még inkább ilyen Madách, kinél nemcsak a formák, sőt nemcsak az eszmék, hanem azoknak alkalmazása is, a tárgy is, teljesen európai.

S hogy mennyire spontán és mélyen európai jellemű a mi újabb irodalmunk, kitűnően mutatja az is, hogy a hanyatlás éveiben, — amilyenek az Arany korszaka után is következtek, — amikor semmi újabb és erősebb hatás vagy megtermékenyülés nem volt s az irodalom élete úgyszólván csak a tengés folytonosságának látszott, azok a kissé fakó formák és műformák, melyek a folytonosságot fentartották, — az örök jambus s a városi regény stílusa, — egészen kozmopolita formák, míg minden erősebb nemzeti szín megjelenéséhez valamely kiválóbb egyéniség új erőfeszítésére, új lendületre, valamely régi mélységekből való új ásásra volt szükség. A *hagyomány* immár európai hagyomány: s ezért minden inercia-korszak irodalmunkat bizonyos színtelen kozmopolitizmusba ejti. Ezért látszik a leg-

[1] *Szibinyáni Jánk, Bor Vitéz*, stb. — Másutt, a *Tengerihántás* számos sorában, Csokonai egy kísérletét utánozva, egy Horatius által felhasznált görög versforma szerint alakítja át az ősi nyolcast: ∪∪ — — | ∪∪ — —. (Jonicus a minore. V. ö. Hor. Carm. III. 12. — Csokonai: *Egy Tulipánthoz.)*

újabb magyar irodalom európaiabbnak, mint a régibb; de ez *csak látszat:* az igazság az, hogy újabb irodalmunk egyszerűen színtelenebb, mint a régi: s csupán nagy költőitől öröklött drága szeszének újabb és halaványabb leöntéséből él, és ez európai ital. De *erősebb* európai hangok megütése, *friss* zsákmányolás a nyugati forrásból, csak épúgy kiváló egyéniséget, új erőfeszítést igényel, mint erősebb nemzeti hangok megütése: s ilyen új erőfeszítés legalább elég kitartó és sikeres, *nem történt.* Úgyhogy bizonyos értelemben azt lehetne mondani, hogy legújabb irodalmunk, dacára kozmopolitább külszínének, kevésbé európai, mint a régi. Ősi, nemzeti bányánknak időnként mindmáig akadtak kiváló bányászai (mint Mikszáth, mint Gárdonyi és még újabbak); de mélyebben európai műveltségű költőnk, olyan értelemben, mint a régiek, aki a nyugati kultúrát intenzíven átélve és gyökerestül bírná, annak nemcsak az előbbi nemzedéktől öröklött s immár színtelenné kopott formáit tudná kezelni: mai nap alig van. A nyugati kultúrhagyomány eleven fonalát, melyet nagy költőink a kezünkbe adtak, úgyszólván teljesen elejtette ez a nemzedék: s éppen ezáltal vált a nemzeti költészet hagyományaihoz is hűtlenné, mert hagyományunk volt ez eleven fonalat kézben tartani. A legújabb magyar irodalom a nagy nyugati kultúra fájáról leszakadt ág benyomását teszi: s hogy ezt irodalmunk maga is érzi és hogy bajként érzi, legjobban mutatják íróink azon csoportjának jelszavai, mely a *Nyugat* címet tűzte zászlajára. E jelszók áthatották már egész mai litteratúránkat; de olykor, sajnos, az írók kultúrájának egyoldalúsága lehetetlenné teszi, hogy a jelszók az alkotásokban megvalósuljanak. Igy igen kiváló írók a legújabb generációból is épúgy egyoldalúan nemzeti szellemek maradtak, mint Mikszáth s Gárdonyi: pedig náluk ez az egyoldalú és parlagi nemzetiesség még sokkal félszegebb, mint amazoknál. E kultúrátlanság nemcsak a magyar irodalom minden hagyományával, hanem magának a költészetnek természetével is ellentétben van. Mert ha megbocsátható is a naturalista regényíróban, ki a nyers élet folyamából közvetlenül merít; a lírikusnál, kinek éppen lelkének mennél

gazdagabb képzetedénnyé való kimüvelése lenne feladata, szegénységet jelent és még inkább az essay-írónál. Tényleg, az egész világ nagy lírikusainak és essay-íróinak gyakorlatával ellenkezik. S nekünk tízével vannak kultúrátlan lírikusaink és essayistáink, éppen amikor először óhajtunk tudatosan érvényesülni irodalmunkkal az európai kultúrában! Nem csoda, ha csak színdarabokkal, kolportázsművekkel, technikai mesterkedésekkel tudunk: mert európai örökségünk immár teljesen formálissá kopott s újabb megtermékenyülés nem történt. Sőt! Ez a kultúrátlanság alkalmas arra, hogy irodalmunk éppen most veszítse el azt a mély és benső egységet a világirodalom egységével, mely évszázadokon át kétségtelenül a birtokunkban volt.

3.

De *európai* marad akkor is: ezen nem változtathat immár az sem, ha írói az európai kultúrától, akarva vagy akaratlan elmaradnak; európai írók maradnak azért, mint ahogy az akáclevél, leszakadva, sárgább lesz ugyan, de azért csak akáclevél marad.

Egyáltalán, mindeddig nem érintettük a magyar irodalom *értékének* problémáját. Helyet adtunk neki, de csak történeti és nem értékbeli helyet a világirodalom nagy folyamában, mint egy kis pataknak: megjelöltük, hol ömlik belé s a nagy folyó mely kanyarulatjait, mely cascadejait kíséri, szenvedi végig vele; hol tesped meg a szélén s hol kerül ismét fősodorba. Láttuk, hogy irodalmunk aránylag modern jelenség a világirodalomban, amint hogy idegennek ez a modernség tűnhetik rajta először szemébe — egy irodalom, mely őskorát megtagadta, melynek még eposza is — az Aranyé — egészen modern és egy modern regényhez hasonlít. De amint egyfelől ez a modernség nem az ősi erők hiányát jelenti, hanem egy szándékos újjászületést, európaivá válást, akként másrészt ez az európaivá válás, az, hogy valóban a világirodalom része, annak áramlatait, eszméit híven követi és kifejezi, hagyományait bírja, formái-

val és eszközeivel él, még nem jelent egyúttal értéket is ; emellett irodalmunk egyike lehetne azon kicsiny epigon-irodalmaknak, melyek egyszerűen a világirodalom mennyiségét szaporítják, anélkül, hogy valami lényegeset vagy újat adnának hozzá : holott az irodalomban csak a minőségi szaporítás képezhet értéket és sohasem a mennyiségi. Ez értelemben, bármily paradoxnak látszhatik is, valamely irodalom éppen annál inkább lehet világirodalmi érték, mennél *nemzetibb :* mennél több *új* színt, *új* hangot visz belé a világirodalomba.

De félre ne értessünk ; nem a vad és nyers nemzetiséget mondjuk és kétségkívül nem minden nemzetiség alkalmas arra, hogy beleilleszkedjen valamely nagyobb kultúra egységébe ; a nemzetiség pedig csak akkor értékes a világirodalom számára, ha abba beleilleszkedett, avval összehangolódott, átitatódott. A világirodalom általában az egész kultúra — a népek lelkének óriás koncertje : minden nyers nemzeti hang disszonáns, míg e nagy zene egészével összehangolva nincs.

E nagy koncerthez egy új hangot adni, új színt a világirodalom nagy tarkaságához, a legnagyobb szolgálatok egyike, melyeket egy kis irodalom a világirodalomban tehet s része a kis nemzetek azon nagy feladatának, mely nálunk Széchenyiben vált leginkább tudatossá, aki így fejezte ki : »egy nemzettel ajándékozni meg az emberiséget«. Az élet mindig keresi a különségeket és tarkaságokat és milyen szegény lenne az egyszínű emberiség ! Minden nemzet különbözik a többitől (fajban és temperamentumban vagy nyelvben és gondolkodásban) ; s ha az irodalom csakugyan hű kifejezője a nemzet lelkének, alig lehetséges, hogy valamely irodalom ne mutasson külön színeket. Csakhogy valamint az egyes emberek között vannak kevésbé erős egyéniségek, vagy a kultúrától nagyon is idegen fajból származók, akik ha értelmileg el is sajátítanak valamely kultúrát, az ajkukon mindig csak külső máz marad, egyéniségükkel össze nem olvad s éppen ezért minden megnyilatkozásuk beszédben és írásban színtelen lesz és szólamszerű : épúgy lehetnek nemzetek is, melyeknek átvett kultúrája nemzeti sajátságaiktól

mintegy *külön* marad, át nem hasonulva és meg nem emésztve s egész irodalmunk gyakran felületes, idegen máz, álarc, melyen keresztül a nemzeti arcvonások föl nem ismerhetők, legfeljebb sejthetők. Úgyhogy mennél színtelenebbül, mennél inkább külön szín nélkül európai valamely irodalom, gyakran annál kevésbé európai maga a nemzeti lélek, mely létrehozta ; mint azt néhány balkáni irodalomnál láthatjuk.

Közel a kérdés : vajjon az egész magyar irodalom, melyről az előbbi fejezetben láttuk, hogy teljesen európai jellegű, nem csak ilyen felületes réteg lehet-e, a magyar léleknek inkább álarca, mint tükre ; amely alatt ez a lélek teljesen ázsiai maradhatott volna?

Nem ; már egy futó pillantás meggyőzhet, hogy a magyar az európai kultúrát kezdettől fogva nemcsak felületesen átveszi, hanem annak eszméit és irányait mindig a saját nemzeti eszméivel, sorsának és lelkének szükségleteivel összeolvasztani törekedett. Már maga a kereszténység is, mely a pogány magyar lelkének oly távoli és idegen világ lehetett, a magyarsággal érintkezve, azonnal erjedni, alakulni kezdett, új színeket és új szavakat kapott, kiválaszthatatlanul magába vette a pogány magyar istenek neveit, a magyar szentek alakjaiban nemzeti hősök mondáival bővült, képzeletvilága magyar vitézi derűt nyert, Szent Lászlónk magyar hős lett és Máriánk, pátrónánk, magyar istennő. S a reneszszánsz erőszakossága és pompakedvelése nem olvadt-e nálunk egész elválaszthatatlanul össze az ősmagyar erőszakossággal, a keletről hozott pompakedveléssel, melyről már a szent-galleni barát emlékezik? A reformáció és ellenreformáció sem tisztán idegen eszmékkel hatnak, hanem rögtön a magyar nép sorsára alkalmazódnak, mikor katolikusok és protestánsok az ország romlását egymásnak tulajdonítva, vallási eszméiket a magyarság erkölcsi állapotával és politikai viszontagságaival hozzák szoros összefüggésbe, ami a kornak majdnem minden művében, de kivált Magyari és Pázmány írásaiban jut kifejezésre. A XVIII. század egész Európában a nemzetköziség százada : nálunk maguk a francia eszmék éppen a *nemzeti* kultúra ösztönzői, a *nemzeti* haladás jelszavai az osztrák elmaradottság ellené-

ben. Viszont a romanticizmus, egész Európában a középkor renesszánszának, a reakciónak, a ködös, misztikus és pesszimisztikus filozófiának korszaka, Magyarországon valahogy a haladás és a szabadság korszakává, a Széchenyi és Vörösmarty korszakává éleződött ki, anélkül, hogy azért megszűnt volna romanticizmus lenni: csakhogy a dicső mult, amelyen a magyar romantikus képzelete borongott, nem valami visszaálmodott misztikus középkor volt, nem is mult igazában, hanem a remélt szebb jövőnek multba vetített képe. A pesszimizmus nálunk nem is e forrongó romantikus éra kísérője, mint Nyugaton: sokkal később is jelenik meg, csak akkor, mikor már a nemzet nagy szerencsétlenségei okot adtak rá; csak az ötvenes évek Aranyában,[1] Keményben, Madáchban, legfeljebb a hazáját egy nagyszerű haláltól féltő Vörösmarty[2] zaklatott fantáziájában veti előre rémes árnyékát. Míg Nyugaton minden pesszimizmus gyökere individualisztikus, nálunk ez is nemzeti színeket ölt. A demokrácia s a modern munka nagy eszméi is, melyekből az új realisztikus költészet táplálkozik, nálunk, egy ifjú s valóban a nemzeti alkotás nagy munkájára utalt országban, hol ez eszményeknek éppen az arisztokraták közt akadnak legbuzgóbb harcosai, hol a demokratikus ügy nemzeti ügy is egyúttal, szükségképen más hangulatot nyernek, mint Európa többi részében. Ottkünn ez eszmék a nemzeti eszmén kívül, vagy éppen annak ellenére törnek előtérbe.

A gondolkozó olvasó érezni fogja, hogy amiről beszélünk, egészen más és mélyebb dolog, mint amit közönségesen a költészet nemzetiességén értenek: a témák és gondolatok egyszerű hazafiassága, azaz politikai tartalma. Hazafias költeményeket, a politikai különállás himnuszait minden népnél megtaláljuk, s mennél kevésbé európai, mennél inkább, hogy így mondjuk, balkáni valamely nép, annál

[1] *Bolond Istók*, első rész. *Kertben. A dalnok búja. Hiú sóvárgás* stb.

[2] *Az emberek* — s más versekben. — De a legkeserűbb hangok Vörösmartyból is csak akkor fakadnak, mikor már a legrosszabb látszott valóra válni: *Emléklapra. Előszó* stb.

inkább. S ezek minden népnél, kihelyettesítve a tulajdonneveket, többé-kevésbé egyformák is: ugyanazon frázisok, ugyanazon sablónos lendület. Az ily költemények sem nem különösebben nemzetiek, éppen mivel minden külön szín nélkül valók; sem nem európaiak, mivel szűk országpolitikai érdekekre vonatkoznak s szokványosságuktól az európai koncertben új hang nem várható. A magyar irodalom szellemének dicsőségére válik, hogy *aránylagosan is* oly kevés ilynemű költeményt termelt, még a mai háború alkalmával is, például a némethez és franciához képest. Azokban a tényekben, melyeket az imént a magyar irodalom nemzeti különbözésének igazolására fölhoztunk, nem is ilyen külső, politikai érzelmek kifejezésére kívánjuk fölhívni a figyelmet (ez maga alig volna európai érték, alig volna egyáltalán érték), hanem a mély, belső egyéniségnek arra a hatalmas tüzére, amely szükséges volt, hogy a nemes európai érceket *hangulatilag is* ily tökéletesen s ily biztonsággal fölolvassza és átalakítsa. E mély nemzeti egyéniség kitűnik — s talán még jobban és jellemzőbben kitűnik — oly művekből és vonásokból is, melyek a politikai hazafisággal semmiféle kapcsolatba nem hozhatók: itt egyelőre könnyebb volt az említett néhány politikai és történeti vonatkozású ténnyel szemléltetni. Később behatóbban fogjuk vizsgálni mélyebb és rejtettebb jelentkezéseit.

De legelőbb is: nem szabad feledni, hogy a nemzeti karakter *világirodalmi* értéket csupán az irodalom egészének adhat *és sohasem az egyes műveknek*. Az *egyes* művek világirodalmi értéke éppen nincs arányban speciálisan nemzeti voltukkal. Ellenkezőleg, bármely műnek csak azon mértékben lehet szerepe és fontossága a világirodalomban, amint valami általánosat is fejez ki, valamit, ami nem *csupán* annak a nemzetnek érzésvilágába tartozik, amely szülte. Sőt még ha valamely mű alig vagy egyáltalán nem bírna nemzeti vonásokkal: ez sem volna még ok, megtagadni világirodalmi értékét. Az alexandriai irodalom távol áll minden nemzetitől; a középkor vagy renesszánsz latin irodalmát még a nyelv sem kötözte nemzethez. A XVIII. század francia nyelven teremtett egy nemzetközi irodal-

mat. Gyakran az írók maguk is, a humanisták, épúgy mint a Casanova századának írókalandorai, nemzetközi alakok. Mégis ez írók, e korok tagadhatatlanul sok nagy világirodalmi értéket termettek. Itt domborodik ki jobban az a tény, hogy egészen más a világirodalmi érték és más a nemzeti, bár egy műben együtt lehet mindkettő. Mert a világirodalom más közösség lelkét fejezi ki, mint a nemzeti irodalmak. Oly mű, mely *csupán* egy nemzet *speciális* bajairagondjaira vonatkozik, époly kevéssé jelenthet világirodalmi értéket, mint ahogy nem jelent nemzeti irodalmi értéket oly mű, mely pl. csupán a haza egy tájának, nemzetiségének érzéseit, egészen belülről, csupán azon nemzetiség érdekeire vonatkoztatva, és minden általánosabb nemzeti érdek nélkül, fejezi ki. Ellenben világirodalmi értékű lehet a legspeciálisabban nemzeti bajok-gondok visszaadása is, ha *kívülről*, *objektíve* mintázódik, mint az általános emberinek, európainak egyik típusa, az általánosra való vonatkoztatással. Mint ahogy jelentős lehet a nemzeti irodalomban a legjelentéktelenebb környéknek, a legapróbb nemzetiség erkölcsi és érzésvilágának visszatükröződése is, ha kívülről, objektíve, mint a nemzet egy típusa jelenik meg, az egész nemzetre vonatkoztatva. Igy a nemzeti irodalomban értéke van Mikszáth *Jó Palócai*nak, sokkal kevesebb már Lisznyai *Palóc Dalai*nak; értéke lehet egy cikknek vagy szónoklatnak, mely az egész nemzethez szól valamely nemzetiség ügyeiről és érdekében, de nem ugyane témáról szóló vidéki vezércikknek, bármily jól is legyen különben megírva, mert azon nemzetiséghez szólva, csupán annak ügyeit teljesen belülről, minden magasabb nemzeti érdek és vonatkozás nélkül tárgyalja.

Míg tehát egy irodalomnak, *mint egésznek*, értéke annál nagyobb a világirodalomban, mennél inkább új hangot visz bele s mennél több új kifejező eszközzel gazdagítja, azaz mennél kifejezettebben külön nemzeti karakterrel bír: addig, megfordítva, valamely *egyes* műnek világirodalmi értéke annál nagyobb, mennél általánosabban emberi vagy európai érdekkel bír, s mennél európaibb eszközöket használ a kifejezésre.

M.N.MÚZEUM KÖNYVTÁRA

Eszerint a kis irodalmaknak kétféle szerepe és értéke lehet a világirodalomban. Vagy nemzeti jellegük által egy érdekes új színnel és hanggal, vagy kiváló világirodalmi értékű *egyes* művekkel gazdagítják. Ezzel függ össze, amit említettünk: hogy vannak irodalmak, melyek egészükben kiváló világirodalmi fontossággal bírnak, s európai értelemben maradandó műveket mégsem bírnak fölmutatni — és megfordítva is.

Az értéklehetőségek ilyetén megállapításánál azonban nem vettük még tekintetbe a történeti szempontot. Pedig kétségtelen, hogy az a szerep, amellyel valamely irodalom hatások fölvétele és kibocsátása által a világirodalom történeti folyamában résztvesz, a világirodalmi érték egy neme, sőt annak többi nemére is módosítva hathat. Ennek azért kutatásainkban egészen külön fejezet kell. Világos azonban, hogy a történeti hatásnak, amennyiben nem puszta véletlen, csak az előbb megállapított két értékmomentum valamelyike teheti alapját; de viszont az esztétikai értékmomentumok nem alapulhatnak pusztán, sem főleg a történeti hatáson. Igy vizsgálódásainkban is a megállapított esztétikai értékmomentumoknak kell elfoglalni az első és fontosabb helyet, s a történeti szempont csak utólag és másodsorban jöhet szóba.

Hogy a megállapított két értékmomentum — nemzeti karakter és európai horderejű művek — szükségének tudata az egyes irodalmak értéköntudatában valóban szerepel, azt minden irodalom és kritika története világosan bizonyítja. A magyar irodalom története azonban azt a sajátságos tünemény mutatja, hogy e két értékmomentum elismerése állandóan küzd egymással és egymást háttérbe szorítani törekszik. Az egész magyar irodalom történetén két irány vonul végig: az egyik a nemzeti vonások konzervatív megőrzésére és kifejezésére törekvő, minden nyugati hatástól dacosan elzárkózó; a másik ezt az elzárkózást megvető és gúnyoló, európai minták szerint forradalmian újító. S miként a nemzeti karakter megőrzése, ahogy kimutattuk, az *egész* irodalom feladata, az európai érdekre való törekvés pedig az egyes alkotásoké: akként valóban az irodalmi közvélemény óvta rendesen a nemzeti irány zászlaját, míg az *egyesek*,

a zseniális kiválók törekedtek az európai szellem irányában újítani.

E két irány szembenállásának történetét az egész magyar irodalmon végigkísérhetnők : irodalomtörténetünket e szempontból lehetne megírni. A magyar költészet az őspogány mitológiának és költészetnek az európai kereszténység elleni ellenállásával és lassú hanyatlásával kezdődik. Kétségtelen, hogy egész Szent Lászlóig, vagy tovább is, a nemzet óriási zöme költészeti kielégülését a régi pogány képzetvilágban és azon énekesrendek énekeiben lelte, melyek e képzetvilág örökösei és letéteményesei voltak. A kereszténység európai irányának importálása ekkor egy intelligens kisebbség fanatizmusának ügye volt : mígnem a régi énekesrendek előkelőbb közönségüket mindinkább veszítve, a pogány költészet maradványai a népnek mind alacsonyabb rétegei közé szorulnak. Ez a fejlődés tipikus s folyton ismétlődik : ami a régi regősökkel, ugyanaz történik a XVI. század folyamán a Tinódi-féle lantosok rendjével, akiket e században a nemzeti hagyományok csökönyös képviselőiül tekinthetünk olyan európai jelenségekkel szemben, mint Balassa. Ugyane szembenállás tanulmányozható a XVII. században a nagy európai műveltségű, zseniális, egyes és egyetlen Zrinyi, és a csökönyösen, hagyományosan nemzeti, népszerű, az általános ízlést kifejező Gyöngyösi között. A nemzeti ébredés korában, mikor a kulturális szükségleteket éppen a kultúra hosszú és fájó nélkülözése tudatossá tette, ez a szembenállás is tudatosabbá, s valóságos harccá fejlődik ki. Az ortológok és neológok harca, a nyelvújítás körüli polémia a legtanulságosabban mutatja a nyugati és nemzeti irány küzdelmét. Itt is a nyugati szellemű újítás az intelligens kisebbségnek dolga a konzervatív szellemű közvéleménnyel szemben, s itt is győzelmesen szorítja a régi, »nemzeti« irányt a közönségnek mind alacsonyabb rétegei közé, a Kónyi Jánosok közönségéig. Az ú. n. reform-korszakban a küzdelem az irodalmi térről ismét az egész közéletre árad szét, Széchenyi híveinek forradalmi európaiságában jelenvén meg a nemesség többségének nemzeti konzervativizmusával szemben. A nagy többség nemzeti, s a kiváló egyes európai igényei föltűn-

nek irodalmunk aranykorában is: eszmékben, pl. Petőfi gúnyolódásaiban a Pató Pálok ellen; formákban, pl. mikor Arany megpróbálja Byron egy finom versformáját *Katalin* c. költeményében utánozni, és Erdélyi János, híres kritikus, az egész verset magyar vers gyanánt olvassa végig, s nélkülözi benne a hagyományos ősi nyolcas cezúráját. Az európai törekvés, mint mindig, itt is győz, mint egy lassú beojtódás: s ami az egyik korban még új és idegen, a következőben már maga is része lesz a nemzeti hagyománynak. Arany még élt, mikor Reviczky és társai, kozmopolita költők, már elmaradt nemzetieséggel vádolták az Arany-iskolát, s a régi harc új formában támadt újra. Máig sem szűnt az meg, sőt talán hevesebb, mint valaha. A mai, fiatal, *nyugati* írók körüli harc ismét a régi harc, ugyanazon irányokkal és ugyanazon invektívákkal.

Mert ez örök irodalmi harc sohasem volt invektívák, soha bizonyos elkeseredettség nélkül; s míg más, szerencsés irodalmak kezdettől fogva együtt éreztek mindkét faktornak (az általános nemzeti színnek, s az egyes művek európaiságának) szükségességét, addig nálunk az egyiknek híve a másiknak okvetlen ellensége. Az oka ennek kétségkívül történeti helyzetünkben rejlik. A magyar, keleti nép nyugati kultúrával, Kelet és Nyugat közt állandóan egyensúlyozódni kénytelen, s ez okozza szellemének örökös instabilitását. Vörösmarty legszebben kifejezte ezt:

> Néz Nyugatra, borús szemmel néz vissza Keletre
> A magyar . . .

E helyzet annyiban rendkívüli és ellenmondásos, hogy nemzetiségünket ugyanonnan érték egyre a legveszélyesebb támadások, ahonnan kultúránkat kaptuk: t i. Nyugatról, s ezért a nemzetiséget féltő közvélemény mindig bizonyos gyanakvással tekintett a nyugati áramlatokra, míg a kiváló egyesek ez áramlatok kulturális fontosságát a legnagyobb mértékben átérezve, s éppen az ellenük való gyanakvástól felingerülve, gúnnyal és egyoldalú türelmetlenséggel képviselték az ellenkező irányt. Holott világkultúrai jelentőségünket kétség kívül nem az egyoldalúság, hanem csak

mindkét tényezőnek együttléte és összeolvadása adhatja. A nemzeti irodalom már nemzetisége által új színt visz ugyan a világirodalomba, de ott nagyobb súlyt csak az egyes művek általánosabb érdekű tartalma által nyerhet: s viszont ez egyes művek európai tartalma mögött is színező háttérül átizzik a nemzeti irodalom nemzeti jellege. Ekként a legnagyobb világirodalmi értékű írók azok, akikben a két irány mennél jobban egybe tud olvadni, mint nálunk is a legnagyobbakban, mint Vörösmartyban, Petőfiben, Aranyban.[1]

4.

Vegyük most a két szempontot külön elemzés alá. Vizsgáljuk először is, minő új színnel, minő külön, nemzeti hanggal gazdagította irodalmunk a világirodalom nagy koncertjét; másodszor aztán majd, minő kiváló, európai értékeket hozott létre.

Az első vizsgálat — bármennyit fecsegtek is eddig nálunk nemzeti szellemről, nemzeti irodalomról — mindmáig voltaképen előzmény nélküli, teljesen új: mert soha még csak a kérdést sem tették fel pontosan. E kérdés — miben különbözik a magyar irodalom színben és jellemben a többi európai irodalomtól? — *egész* irodalmunknak egy külső, objektív karakterizálására vezet, amilyet még senki meg nem kísértett.[2] Az eddigi karakterizálások nem a regényíró

[1] Az igazi világirodalmi értékű egybeolvadás az, amikor a forma (nem a külső, hanem a belső forma), a színek nemzetiek, a tartalom ellenben általánosabb emberi érdekű. Ezzel ellentétben áll a sablónos hazafias költészet, hol a tartalom egyoldalúan nemzeti, a formák ellenben a legszíntelenebbül kozmopoliták. Az ilyen költészet minden nyelven csekély világirodalmi értékkel bír; ebben rejlik pl. Elisabeth Browning világirodalmi fölénye Felicia Hemans fölött.

[2] A célt még leginkább *Riedl* Frigyes közelítette meg, a régi magyar irodalomra nézve, a *Magyar irodalom fő irányai* c. tanulmányában: de ő meg, tárgya természetéhez képest, nem annyira a magyar irodalom *speciális*, megkülönböztető vonásait, mint inkább az európai áramlatokkal összeesőket vizsgálja. — *Beöthy* Zsolt tanulmánya, a *Magyar Irodalom Kistükre*, nem követ objektív és európai, hanem nemzeti és történeti szempontokat.

objektív jellemzéséhez, hanem inkább a lírikus dicsekvéseihez és panaszaihoz hasonlítottak. De az ilyen belülről néző jellemzés kétségkívül nem a megkülönböztető vonásokat fogja kiemelni, bármennyire hangoztatja is a nemzeti jelszavakat : sőt azokat észre sem veszi, éppen azért, mert teljesen beléjük fogódott. Milyen lehet a magyar irodalom *kívülről tekintve?* melyek azok a vonások, melyek a külső szemlélőnek rajta azonnal szemébe tűnnének, számára újak és érdekesek volnának? e kérdésekre sohasem próbáltunk felelni : pedig egyelőre legalább nem várhatjuk, hogy maga ez a külső szem, külföldi kritikusok szeme, fogna annyi tanulmányt szentelni nekünk, hogy ne csak meglásson, hanem még komolyabban karakterizáljon is : milyennek lát? Pedig e karakterizálás épúgy elengedhetetlen alapja a kritikának *egész* irodalmakkal, mint egyes írókkal szemben.

E karakterizálás azért nagyobb dolog, mint első pillanatban látszik, mert valamely irodalom nemzeti jellemét, megkülönböztető vonásait az ország és a nép színei adják meg, melynek lelke abban az irodalomban kifejezést nyert : az irodalom karakterizálása tehát tulajdonképpen az országnak és a népnek bizonyos oldalról való karakterizálásával esik egybe, körülbelül úgy, mint ahogy egy költő műveinek jellemzése nem képzelhető egyéniségének jellemzése nélkül. Sajnos, e nagy feladat megoldását ez értekezés szűk kereteiben még megkísértenünk is lehetetlen : meg kell elégednünk néhány általános irányelv nyújtásával, néhány vezető jellemvonás felkutatásával, melyekből a többit leszármaztathatónak gondoljuk.

Minden irodalom (mint minden egyes mű), egy képzetvilág kifejezése, melyet egy ország, egy föld, egy éghajlat színei s egy történet viszontagságai alakítanak ki, egy nép temperamentumán átszűrve. Taine elméletének ezt a megállapítását az irodalmi kritika sohasem nélkülözheti. Minden irodalomnak külön hangulatát és színeit elsősorban a klíma hangulatából, a táj benyomásaiból összeállt képzetvilág adja meg, másodszor a nemzeti multtól nevelt és formált faji karakter, mely e benyomásokat földolgozza és színezi. Mindezek a gondolkodásnak és érzésnek nemcsak módját,

hanem tartalmát is megadják, amely a módra ismét visszahat ; mindezek formálják elsősorban a *nyelvet*, mely maga már mód is, tartalom is, mely maga már irodalom s az irodalomnak nemcsak eszköze, hanem csírája : őseleme és inspirálója.[1]

Kérdezzük tehát először : melyek azon benyomások, az éghajlat és föld benyomásai, melyekből a magyar irodalom levegője szükségkép szövődik, s mennyiben adtak ezek irodalmunknak egész külön, egyéb népek irodalmától eltérő színeket? Magyarország földje vidékenként rendkívül különböző és éghajlatát is a legszeszélyesebb, átmenetek nélküli változatosság jellemzi. Ehez képest népünk képzetvilága is gazdag és sokszínű, kedélyvilága mozgalmas és edzett. A magyar irodalom rendkívül gazdag képekben és mesékben s nálunk nincsenek is, vagy csak a legújabb idők városi költészetében akadnak halvány költők. Nálunk alig van nagy költő, sőt a kisebbek között sem sok, akinek csak egy húrja, egy hangulata lenne. Lírikusaink végtelen gazdagok hasonlatokban, mint Petőfi, színekben mint Vörösmarty, képekben mint Arany ; regényíróinkat a mese rendkívüli invenciója és változatossága jellemzi, még pedig nemcsak Jókait, aki e szempontból a világirodalomban páratlan, hanem pl. Mikszáthot, Gárdonyit, Jósikát, Keményt, sőt Eötvöst is. Csak össze kell hasonlítanunk egy magyar lírikust pl. Leopardival, egy magyar regényírót pl. Flaubert-rel, azonnal érezni fogjuk az invenció *természetes* gazdagságának és változatosságának fölényét még az átlagos magyarnál is, bármennyire törekszik is pótolni a külföldi esetleg, mint Flaubert, e hiányt a művészi tanulmány eszközeivel. Éghajlatunk benyomásai és történetünk viszontagságai szerencsésen táplálták fel e gazdagságra Keletről hozott fantáziánkat.

De a benyomások gazdagságával, konkrétságával és változatosságával nem mindig áll arányban mélységük.

[1] Ami egyes írónál a stílus, az a nemzetnél a nyelv : *c'est l'homme, c'est le peuple.* — »Valami mágusi befolyása van nyelvnek a nemzetre, s viszonthatóságok által egyiknek a másikra« — mondja Széchenyi a *Világ*ban.

A magyar, hozzászokva a viszontagságokhoz, éppen az a lélek, akinek egy s más *katonadolog*: föl se vesz holmi kis karcolásokat. Ép és edzett. Az átöröklött edzettség, a kiállt bajok, a hangulatnak minduntalan átélt változásai, a táj maga, mely a térben, az időjárás, mely az időben oly sűrűn hozza a meglepetéseket, kiegészítve ismét egy rest keleti faj szemlélődő természetét, valami fölényes bölcsességet, valami okos és igénytelen *nil admirari*-t szűrtek le e nép lelkében régtől fogva, mely apró érzelmek túlságosan szubtilis elmélyítését mindig megakadályozta. A szenvedélyek gyakran minuciózus ábrázolása nem hiányzik ugyan irodalmunkban, de maga ez ábrázolásnak majdnem állandóan objektív jellege bizonyos értelmi fölényre vall az érzelmekkel szemben, melyet más irodalmakban csak sokkal ritkábban találhatunk. Ez az objektív józanság érték is lehet (pl. Aranynál, Keménynél), de egészben véve mégis irodalmunknak egy hiányát jelenti. Valamely érzelemnek egészen elmélyített, szubtilis és belső ábrázolására alig mutathat példát a magyar költészet. Még a szentimentálizmus korában is, csak össze kell hasonlítanunk *Fannyt Wertherrel*, látni fogjuk, mennyire megmaradt a józanságnak ez a kissé kemény magva Kármánnál (aki különben az érzelmi átengedésnek még ily fokát is csak nőben tudja elképzelni, ami szintén jellemző).

A magyar regény egész a legújabb időkig (egész Mikszáthig, Gárdonyiig, sőt Móricz Zsigmond *Sárarany*áig) inkább az invenció és cselekvés gazdagságával, a színek élénkségével, az alakok változatosságával és élethűségével tündökölt, mint az érzelmi ábrázolások mélységével vagy éppen szubtilitásával. A közönség ezt a változatosságot és élénkséget meg is kívánja és az érzelmi szubtilitásoktól (mely azt és főleg a cselekvés gyorsaságát gátolná) visszariad. Evvel függ össze a magyar regény nagy könnyűsége és technikai kitűnősége is, hogy annyira *olvastatja magát:* aminek Jókaiban és Mikszáthban klasszikus példái vannak. De hiszen a jó átlagot is csak össze kell hasonlítani a külföldi átlaggal: a magyar közönség olvasmányaival szemben élénkség, gyorsaság, változatosság szempontjából

sokkal nagyobb igényekhez szokott, sokkal jobban el van kényeztetve, mint bármely külföldi irodalom publikuma. Sok, külföldön híres mű nálunk nem tudna érvényesülni *unalmassága miatt.*

Ez, látjuk, előny is, de hiba is.

A hangulatok e nagy változatossága és csekély kimélyítettsége leghátrányosabb a drámára, ahol éppen az emberi érzelmek és szenvedélyek mély és belső ábrázolása lenne a fontos s maga a szigorú forma kevés csapongást, kevés szín- és cselekvésbeli változatosságot enged meg. Valóban, a dráma inkább intenzív, mint extenzív műfaj ; a magyar költészet szelleme pedig inkább extenzív. Ehez képest irodalmunkban a dráma van leggyengébben képviselve, s ami van, az is inkább a technikai virtuózitásnak remeke. A vígjáték, és pedig a cselekvésben, fordulatokban gazdag helyzet-vígjáték, a magyar költészetben sokkal magasabb fejlődési fokot ért el, mint a komolyabb drámai műfajok. Igy volt ez már Kisfaludy Károlynál, így Szigligetinél, így Csikynél, így van Molnár Ferencnél is. Ezenkívül legfejlettebb volt nálunk a romantikus dráma, a helyzettragédia, melynek oly előkelő képviselője is van, mint Vörösmarty.

Amit a regényről és a drámáról mondtunk, ugyanaz áll a lírára is : a benyomások, színek, hangulatok végtelen sokféleségével, de aránylag csekély mélységével találkozunk itt is. Igy a magyar líra tipikus műformája a *dal,* a csapongó, könnyű, nem nagyon mély, de annál változóbb kedélyállapotok röpke kifejezője. A magyar lírai versek átlaga rövidebb és könnyebb bármely külföldi líra termékeinek átlagánál, és *ez* az összehasonlítás nem éppen a magyarnak válik előnyére. A legmagasabb és legmélyebb líra, a nagylendületű líra, Pindaros szelleme, nálunk nemcsak kevés kiváló, de egyáltalán kevés áldozót talált ; a magas, szárnyaló óda Kölcsey néhány remekén kívül csak Berzsenyit és Vörösmartyt, a mély elégia, csekélyebb értékű alkotásokat nem tekintve, talán csak Aranyt. Ellenben a magyar líra tipikus alakja Petőfi, impresszionizmusával, könnyedségével, bizonyos egészséges, vidám objektivitással s edzett kedélyével, mellyel a hirtelen és bőven és pompásan fölszítt benyomáso-

kon oly könnyen ismét túlteszi magát.[1] A magyar költő elkét nem nagyon viselik meg az apró semmiségek ; mint sok halványabb, de mélyebb idegen lírikust. S még Aranyban — ő az pedig a magyar lírikusok közül, aki leginkább ki szokta mélyíteni magában érzelmeit — a *túlérző fájvirág* — még benne is van bizonyos józan és objektív fölény önmagával szemben, bizonyos fölényes tudata annak, hogy

... elefántnak néz szunyognyi bajt ...

hogy nagyobb is érte.

A benyomásokban való nagy bőség s a velük szemben tanusított edzettség gyökere irodalmunk feltűnő *realizmusának* is, annak a konkrétságnak, mellyel a külvilág benne megjelenik. A magyart egész karaktere inkább ezer és ezer részlet megfigyelésére, apró benyomás felvételére, mint egy-egyen való rágódásra teszi képessé, inkább környezete szemlélésére, mint lelkének kimélyítésére utalja. Igy irodalmunk színei inkább külsők mint belsők : de maga az a rendkívüli élesség és világosság, amellyel ezeket a színeket, a *környezet* színeit visszaadja, maga ez a realizmus, mindennél inkább nemzeti különbséget, nemzeti vonásokat jelent, a nemzeti környezet vonásait. A vonások mindig a színek határai, és színek nélkül nincsenek vonások, nincsenek elkülönítők, elhatárolók.

Valóban, ha eddig a magyar irodalom formai, általános különbségéről beszéltünk egyéb európai irodalmakkal szemben, most tartalmi, színbeli különbségeire óhajtunk áttérni, előre remélve, hogy ezeket bőven fogjuk találni, éppen irodalmunk festő, mennél többet, mennél tarkábban, mennél inkább részletekben festő, realizáló természete miatt, mely biztosít arról, hogy a környezetnek legkisebb speciális különbségei is megjelennek benne.

Magyarország ég- és tájszínei, mint említettük már, nagyon sokfélék ; mi négy fő színcsoportot akarunk most kiemelni, melyekre gondolva, irodalmunk jellegéről és összetételéről is fogalmat nyerhetünk.

[1] Lásd e témát bővebben kifejtve *Petőfi és Arany* c. essaymben.

A legjellegzetesebb magyar hangulat, mert minden más európaitól egészen elüt, az alföldi: idegennek is ez a hangulat tűnik föl először a magyar irodalomban. E hangulatot minden színével és részletével együtt a legreálisabban rajzolták Petőfi és Arany, és még tízen és tízen; eleget beszéltek arról is, minő jellemvonásokat fejleszt ki e hangulat a magyar lélekben és irodalomban. Nem akarunk most ezekre visszatérni. Csupán arra figyelmeztetjük az olvasót, hogy irodalmunknak imént leszármaztatott fő karakterét az alföld hangulata is a legnagyobb mértékben alkalmas táplálni. Első pillanatra úgy tetszhetik, mintha az alföld, puszta, fátlan és hegytelen, kevés benyomást nyujtó vidék lévén, inkább időt adna a lélek szemeinek *befelé* fordulni. A dolog azonban inkább megfordítva van. Minden tapasztalat mutatja, hogy a hegyes vidék, mely a kilátást elzárja, figyelmünket sokkal kevésbé szórja el, lelkünket sokkal inkább koncentrálja önmagába, mint a végtelen perspektívákat táró rónaság. Mindenki érezhette, ki nagy pusztákon járt, mily nehéz valamiről kitartóan gondolkozni, valami benső érzelmünkön osztatlan csüngeni, mikor körülöttünk mindenfelől nyitva egy egész végtelenség. Valóban, mindig mélyítettebb, bensőbb, lelkibb a hegyi népek irodalma, mint a rónáé; viszont emez külső fantáziában, leírásokban, változatos kalandokban, könnyed, kicsapongó impresszionista lírában gazdagabb: mint, hogy példát hozzunk, az alföldi románc, betyárének, hősdal a hegyi balladánál. A magyar alföld irodalma is amit talán veszt lelki mélységben, megnyeri a látás gazdagságában, a realizmus természetes teljességében. Azonkívül az alföld, időjárásának és természeti tüneményeinek szeszélyes változatosságával, sokkal több benyomást adhat, mint az idegen gondolná; nem is említve a nagy impressziót, melyet a legkisebb utazás is hozhat az alföldi írónak hazája egyéb vidékein, éppen a kiáltó ellentétnél fogva. (Csak Petőfi erdélyi s más útjaira gondoljunk.) A magyar író közelebb éri a nagy úti élményeket, mint más, egységesebb geográfiájú föld írója. (Micsoda óriási benyomással gazdagodhatik pl. minden alföldi gyermek fantáziája, mikor először hegyet lát!) Mindezek valóban

megadhatják a benyomásokban való gazdagságot s az edzettséget irányukban, amiről az imént beszéltünk. De itt — alföldi irodalmunkban — mégsem annyira a benyomások gazdagságán, mint inkább azok élénkségén, realitásán s főleg a fölvevésükben észlelhető objektív nyugalmon, edzettségen, szinte így mondhatnók, flegmán van a hangsúly. Az Alföld levegőjének tisztasága, láthatárának szélessége, atmoszférájának csöndje, tökéletessé emelik az alföldi magyar keleti flegmáját, látásbeli nyugalmát és élességét, ellenségévé teszik minden homálynak. Homály, misztikus és filozófikus elem, mely a lelkileg, befelé jobban kimélyült irodalomnak jellemzője (pl. a németé), nem is szerepel a magyar irodalomban, és kivált alföldi íróknál nyoma sincs.

Egészen más, majdnem ellentétes az erdélyi táj: sokban az erdélyi irodalom karaktere is. A táj, mondják, Skóciához hasonlít: az irodalom is, népballadáival és történeti regényeivel, rokon kissé a skóthoz; az tudatos hatással is volt rá, Walter Scottban Jósikára, Burnsben Gyulaira s Szászra. E hegyes országrész irodalma némileg különálló helyet foglal el a magyar kultúrában s legkevésbé illik rá az a jellemzés, melyet előbb irodalmunkról általában adtunk. A székely balladák homályosabbak, Kemény regényei lélekrajzban kimélyítettebbek, mint egyéb tájakról való magyar balladák s regények. Mindazonáltal éppen Keményben is s még inkább Gyulaiban, kitűnően megfigyelhető a látásnak az az objektív realizmusa, nyugalma; s viszont a székely mondákban, mesékben s aztán Jósikában (aki e szempontból nálunk mingyárt Jókai után következik), sőt Keményben is, a képzeletnek *külső* képekben, kalandokban, mesékben való nagy gazdagsága, változatossága, amelyet előbb leírtunk: úgyhogy azt lehet mondani: az erdélyi irodalom az általános magyarnak csak negatív sajátságait nélkülözi, de nem egyszersmind a pozitívokat is.

Nem is tájirodalmakról szólunk itt: csak egyetlen irodalom komponenseiről. Mert a nagy írók sohasem kizárólag egy tájnak írói. Bár mindig benne gyökereznek valamely tájban, ama táj hangulatainak színét az egész kultúrára vetítik rá. Talán sehol sem látható ez a kulturális teljesség

annyira, mint a Dunántúl íróin, Jókain például, akinek könnyű szelleme a magyar haza minden vidékén megotthonosodik, Vörösmartyban, Berzsenyiben, kik a legtisztább és legklasszikusabb, *legáltalánosabb* magyar nyelvet és érzelmeket tudták megszólaltatni. A Dunántúl Magyarország legváltozatosabb tája — a dunántúli ember épúgy megkaphatja a hegy-völgy, mint a róna könnyed benyomásait — s azonkívül enyhe, nyájas, utazásra csábító és alkalmas vidék. Irodalmi érintkezés, apró irodalmi gócok a Dunántúlon hamar fejlődhettek. E nyájas, enyhe vidék, amellett, hogy változatosságával a fantáziát állandóan foglalkoztatja, azt mégsem teszi sötétté vagy nehézzé, mint a komorabb Erdély hegyei. Kedves, harmónikus színeivel könnyű és elegáns, szinte klasszikus formaérzéket nevel. A Dunántúl íróiban legkevésbé van meg a magyar flegma súlyossága, darabos nehézkessége, amely olyan prózaírókban, mint Pázmán, de még olyan tökéletes formájú verselőkben is, mint Arany, folyton szembeötlik. Jókai és Vörösmarty könnyűek, siklók, elegánsak. A Dunántúl enyhe, *kék* vidék, hogy Ruskin egy szavával éljek, aki négyféle vidéktípust állapít meg[1] s Itáliát kék vidéknek találja: a Dunántúl is kék vidék, hasonló legszebb részeiben Itáliához, Firenze környékéhez. Nem csoda, ha a dunántúli írók állnak a latin könnyűséghez és elegánciához legközelebb. Azonkívül a Dunántúl Magyarország *nyugati* vidéke, legkultúráltabb vidéke, legközvetlenebb érintkezésben Nyugattal, előkelőbb vidék: s a dunántúli kovász adta mindig irodalmunknak az általánosabb, kevésbé népies, összefogó, előkelőbb, európaibb jelleget.

Jelentéktelenebb szerepet visz ezekhez képest irodalmunkban a felvidéki elem és hangulat. A felvidéken városok virultak fel s a városi élet nem volt magyar: éppen ezért felvidéki magyar irodalomról a legújabb időkig alig beszélhetünk. Felvidéki íróink többnyire meglehetősen kevés honi zamattal bírnak (mint Madách), s oly felvidéki író, ki szülőföldjében gyökerezve, annak színeit és hangulatát valóban

[1] *Poetry of Architecture* c. könyvében.

magyarul fejezné ki, először csupán napjainkban akadt Mikszáthban. Ellenben *külső* vonásokat, festői színeket a felvidék gyakran és mindig adott a magyar irodalom nagy palettájára (csak Jókai némely regényére kell példáért gondolnunk) regényes tájaival, színes, ósdi városaival, festői, keverék népével, változatos multjával. Amikor a magyar irodalmat, bár egész durván, kezdetlegesen legfőbb külső színelemeire bontani megpróbáltuk, ezeket a színeket sem mellőzhettük.

Oly irodalom, mely ennyi s ennyire különböző színelemből szövi szövetét, — s kivált ha e színek között annyira sajátságos és minden más európaitól eltérő színek is vannak, mint a magyar alföldé, — kétségkívül egészen más lesz, színben, külsőségeiben, sőt bensőbb hangulataiban is, mint más egységesebb vagy legalább kevésbé különlegesen különbséges színű országok irodalmai. S hangsúlyoznunk kell még egyszer hogy nem tájirodalmakról van szó, hanem a különböző színek mind egyszerre hatnak és összehatnak a magyar irodalom egységes szövetében, aminthogy a magyar irodalom és kultúra mindig egységes volt, még akkor is, mikor az ország több részre volt szakadva. Az a szétválasztás, melyet az imént — csak nagyjából — adtunk, egyike volt a tudomány mesterséges analíziseinek. Osztályozást próbált adni durván azon *külső* színekről és hangulatokról, melyek irodalmunkban megjelennek. Minden irodalom alkotó elemei közt elsősorban kell tekintetbe venni azokat a benyomásokat, melyek az írókat már gyermekkorukban környezhetik, lelküknek mintegy anyagát megadják, az alkatrészeket, melyekből fantáziájuk palotáját majdan fölépíthetik. Mert a fák, a hegyek, a felhők, melyeket gyermekkorunkban láttunk, azon papírmaséból készült fákhoz, állatokhoz, házakhoz stb. hasonlítanak, melyeket gyermekek szoktak ajándékul kapni, amelyekből egész majorságokat lehet összerakni. S kivált nagy lesz a környezeti elemek fontossága a magyar irodalomban: mert külsőleges, impresszionista, realisztikus. És ha valaki az irodalmunkban összeszövődő környezetszínek egész gazdag sokféleségét legalább jelezni tudná s e tarka szövet egészét más, külföldi irodalmakban visszatükröző környezetszínek

szövete mellé fektethetné, mint a kalmár fekteti szőnyegeit egymás mellé: hisszük, hogy élesebb, tarkább és keletibb színeket mutatna a magyar, s tán nem egy egészen ismeretlen színt is, bár mélyebb, árnyalatosabb, halványságában is művészibb színezésű szőnyeg bizonnyal akadna.

Ismét csak irányt akartam jelölni a kutatás számára s nem magára a kutatásra vállalkozni. A kutatás eredményét sem előlegezhetjük. Csak annyit állíthatunk, hogy szőnyegünk, bár bizonnyal nem a legdrágább az európai szőnyegek között, valóban mindeniktől különböző, új szőnyeg s a szőnyegeknek gyüjteménye nem lehetne teljes nélküle. Részleteiben találhatunk más szőnyegekéihez hasonló motívumokat (az erdélyi motívumok hasonlíthatnak a skótokhoz, némely dunántúliak olasz tájakra emlékeztethetnek, a felvidéken német városmotívumokra bukkanhatunk): *egészében* mégis a szőnyeg páratlan s a külső környezetszínek a magyar irodalomban — egy ország színei egy nép lelkén átszűrve — oly tarka és mégis egységes szövetet adnak, melynek már magában is volna bizonyos érdeke.

De ez még csak nagyon külsőleges érdek volna, tisztán tartalmi: csak hogy *minő* környezet impressziói jelennek meg a magyar irodalomban és nem hogy *hogyan:* s az irodalomban mindig a tartalom a külsőség. Az irodalom belseje, lényege a forma s a formának nem az a kérdése, miből, minő benyomásokból szűrődik le az irodalom, hanem hogy minő szűrőn szűrődik keresztül: a nemzeti lélek. Hogy e nemzeti lélek a föld színeivel, hogy a forma gyökere így a tartalom gyökereivel s maga a forma a tartalommal örökös kölcsönhatásban áll, azt részben már említettük is, részben fölösleges említeni. De a gondolkodás világossága ismét ily merev különválasztást kíván tőlünk, s ha ezt megtesszük, azt kell mondanunk, hogy táj és éghajlat csak a nyers színtartalmat adják egy irodalomnak, nem a formai lényeget. A nemzeti lélek karakterizálása, a magyar nép lelkéé, mely a magyar földből, a magyar égből nyert benyomásokat egy nagy megformált kifejezéssé, irodalommá feldolgozza, ez képezhet csak alapot a magyar irodalom formai lényegének meghatározására és az európai irodalmakétól való megkülönböztetésére.

A magyar népet jellemezni, mint egy írót, mint egy költői egyéniséget, oly feladat, melyre, sajnos, nemcsak a hely szűk volta, hanem az involvált tudományos meggondolások messzeterjedése és komplikáltsága miatt sem vállalkozhatunk. Meg kell elégednünk néhány nagyon is szembeszökő vezéreszme hangsúlyozásával. A magyar nép nem egyszerű faj : sok és nagyon különböző fajokból olvadott az össze, mint tudósaink rég megállapították, mint költőink is annyiszor dicsőítették »a magyarság beolvasztó erejét«. E sok rétegből való összeolvadás a magyar irodalom hangulatskálájára csak jó hatással lehet. A világirodalom története mutatja, hogy az ily népkeveredések gyakran nagyobb irodalmi megtermékenyüléseket hoznak létre. Az angol is ily vegyes faj, sőt eredetileg az egységesnek látszó francia is. De az angolnál a nyelv maga is vegyes, keveredett, a franciánál pedig külföldről beszármazott, *harmadik* nyelv : így a nyelv fátyolán át az egyes faji elemek könnyebben és különebben áttetszenek (mint az angolnál a kelta és angolszász, a franciánál pl. a délfrancia). A magyar gondolkodásnak és kifejező művészetnek azonban a legősibb honi népfaj nyelve — egy minden idegentől teljesen távol álló, egységes és nagyon kifejezett karakterű nyelv, mely az összes beolvadt népek nyelvein győzni tudott anélkül, hogy azok bármelyikéből lényegi elemeket magába vett volna — olyan egységes feloldója lett, olyan meleg és eleven oldója, hogy faji elemek a magyar költészetben teljességgel meg nem különböztethetők. Igy a magyar faj keveredett volta költészetünknek csupán rendkívüli hangulati és formai kapacitásában érvényesül : amin azt a képességet értem, mellyel a legkülönbözőbb hangulatokat és formákat átérezni és átolvasztani, asszimilálni tudja. Erre kevésbé gazdag összetételű fajnak irodalma bizonnyal nem képes, ahogy pl. a francia minden csak kissé is szokatlan hangulat vagy forma elől (Shakespeare, Ibsen stb.) makacsul elzárkózik.

A magyar nép nem két-három fajtának egyesüléséből keletkezett, mint pl. az angol, hanem számtalan apró fajtöredéknek egyetlen erősebb törzsbe való beolvadásából : így irodalma is egységesebb és mégis sokszínűbb, mint

számos más népé. S ha a magyar irodalmat kívülről nézve és kritikai szemekkel jellemezni akarjuk, tudományos kötelességünk előbb e keveredett és sokszínű magyar nép jellemképét megalkotni, mint egy írói egyéniségét, mint ahogy egy író műveit nem jellemezhetjük írójuk jellemzése nélkül. Ez a jellemzés nem lehet egyszerű etnográfiai : már irodalmi szempontokból kell történnie ; meg kell találnia a nép karakterében az irodalmilag lényeges sajátságokat. Melyek ezek, micsoda *a priori* ismertető jegyeik vannak s mi biztosíthat róla, hogy őket csak némileg is kimerítettük : oly problémák, melyeket mindmáig tulajdonképpen világosan föl se vetettek.

Egy nép karakterizálása különben is a legnehezebb feladatok közé tartozik : s felesleges is elmondani, a motívumok mily sokasága és bonyolultsága, a fogalmak minő tisztázatlansága, az elfogultságok mennyi lehetősége teszi ily nehézzé. Csak mielőtt hozzáfogni merhetnénk is, oly erdőírtást kellene végeznünk, amire e szűk keretben lehetetlen vállalkoznunk. A differenciálpszichológia maga, melynek körébe vágna, megelégedett a kérdéseknek némi körvonalazásával. Mi is csak kereteket, néhány fővonást, néhány vezető ötletet adhatunk, sem logikai, sem ténybeli teljességre nem tartva igényt.

Az első jellemvonás, melynek gyökereit már föntebb megmutattuk, a magyar nép józan és objektív realizmusa ; most még arra hívjuk fel a figyelmet, hogy e realizmus nem praktikus jellegű, mint pl. az angolé, hanem *szemlélődő*. A látás realizmusa ez : s a magyar éppen az az ember, aki lustán kiáll a kapuba, pipázva, nézelődni. A látás fölényes, tiszta, nyugodt : nem tűr semmi homályt, semmi miszticizmust, metafizikumot ; s mondtuk, ilyesmi a magyar irodalomban nem is igen van. De éppen a sokat- és tisztánlátás közönyössé tesz a cselekvés iránt : bizonyos intelligenciát és szkepszist nevel ez, amely mélyebb, mint hogyha tisztán észbeli, gondolkodásbeli volna : ez látványokból, élményekből szűrődött s legtöbbnyire egyáltalán nem is tudatos : de annál erősebbek az érzésbeli gyökerei.

A magyar nem tudatosan szkeptikus a cselekvés értékével szemben : de keleti flegmájában mégis kifejlett valami

nemtörődöm, valami minden mindegy filozófia, erősen keleti nehézkesség, élesen elválasztva fürgébb európai népek jellemétől. Költészetünk egyik fő jellemvonása ez a rezignált, kissé mélabús nézelődés, egyik fő témája ez a cselekvésben való nehézség, mely éppen a legfajbelibb költője, Arany époszainak hőseit áthatja, sőt hamleti lírájában is gyakran fájdalmas iróniával panaszkodik:

Nem dolgozom, csak ha valami hajt:
Egyébkor lusta mélabú temet
— — — — — — — — — —
S nem tagadom meg a keleti fajt...

Vörösmarty hazafias költeményeiben ugyanez a motívum vezet (l. *Az unalomhoz, Mit csinálunk, A sors és a Magyar ember* stb.) — s előfordul, bár kevésbé lírai módon, inkább kívülről rajzolva, még a nyugtalanabb szláv vérű Petőfinél is (*Pató Pál, Magyar nemes, Ebéd után* stb.), akinek kitünő megfigyelése honfitársain elsősorban épp ezt a vonást figyelte meg. A magyar epikában is nem annyira cselekvéseket, mint inkább történéseket kapunk: vagy álomszerű kiszámíthatatlansággal, mint Jókainál, vagy sorsszerű végzetességgel, mint Keménynél: s talán evvel függ össze a cselekvést kívánó drámai műfajnak szegénysége is irodalmunkban.

Valóban, a magyar történetében sem mutatta magát soha a cselekvések emberének: s talán ezért nem tudott (mert igazában nem is akart) nemzetével a nagyvilágban érvényesülni. A magyar viszontagságos multú nép, annyi dolgokon keresztülment, nem nagyon nagyba veszi már a dolgokat: és nem keresi a kalandokat, mert ismeri őket; fantáziája tele van velük, nem veti meg őket, a nagy dolgokat, mesélgeti szívesen, gyönyörködik is bennük, de nem érintik már nagyon és akaratát kitartóan fel nem buzdítják: sokkal okosabb. Legfeljebb pillanatokra: mert hiszen temperamentum van benne. Szkepszise nem cinizmus, hanem józanság. Nem cinikus keserűség, hanem józan, jóindulatú, fölényes humor. A híres *magyar humor*, irodalmunk egyik fővonása: tulajdonképpen ilyen flegmatikus parasztbölcsesség: a nyugodt szemlélődőnek fölénye a

cselekvővel szemben. Nem csúfolódik, nem is irígykedik, mint más népek humora; sokat látott, tudja, hogy sok minden »nem érdemes«: de azért csak szeretettel mosolyog a világon, azokon, kik törik magukat: mint a tapasztalt férfi a bohó gyermeken. Nem blazírtság ez, hanem edzettség. »Katonadolog« — mondja ez a humor a bajokra — láttam én már különbet is! És a cselekvést —: a cselekvést nem veti meg, sőt gyönyörködik benne; néha, egy pillanatra maga is elragadtatja magát valami nagy dologra: hogy erejét megmutassa; nem is bánja meg aztán, mert semmit sem érdemes megbánni; de könnyen abbahagyja: mert a kitartó cselekvés nem kenyere. A magyar tudós típusa Bolyai, hosszú tétlenségeivel, hirtelen zseniális nekibuzdulásaival; a magyar költőé Arany sok töredékével.

Az ily karakter, mondom, nem nagyon érvényesül, mert nem akar igazán és nem igen érzi érdemesnek: otthon pipázik inkább és jobban fogja szeretni földjét, mely leköti, családját, környezetét, mint a nagy világot és nagy cselekedeteket. A családias érzés a magyar költészet egyik fő motívuma, sokkal nagyobb mértékben, mint bármely más európai népnél és Petőfiben valóban klasszikus kifejezőjét találta meg. A magyar nép szeret mesélgetni kukoricafosztáskor az egyszeri királyfiról, aki »elment szerencsét próbálni«; de maga nem igen szeret szerencsét próbálni: a vándorló iparoslegények nem a magyar faj típusai. A magyar restebb és okosabb: csak képzeletben járja az operenciákat s ha külön kényszer, a katonaság, messze utakra viszi is a magyar legényt, János vitéz vagy az obsitos megtér ismét a falujába, ezer kalandok után is. A magyar hazaszeretetnek is ez a konkrét lokálpatriotizmus az alapja, ez az okos otthon- és családszeretet; nem misztikus presztízzsel fellépő politikai frázisok, mint más népeknél.

Amit eddig mondtunk, jóformán megegyezik a köztudattal is, mely a magyar nép jelleméről századokon át kialakult. Élnek azonban más meggyőződések is, ezekkel látszólag ellentétben. Cselekvésre nem nagyon alkalmas és családi környezetben megvonuló fajtát festettünk: s ugyanerről mondják, hogy politikus nép, hogy irodalma is nem

annyira egyéni, mint inkább politikai érzelmeket fejezett volna főleg ki századokon át. Viszont a történelem mutatja, hogy ez a »politikus nemzet« politikájában sohasem volt nagyon cselekvő : az »üngét is odaadta«, hogy a közmondással éljünk. A magyar hazaszeretet gyökerét az imént jeleztük : most hozzá kell tennünk, hogy évszázadokon át, egész a legújabb időkig (manap a régi nemzet helyét új osztályok foglalván el, a nemzetiségnek új érzése van kialakulóban), de, mondom, egész a legújabb időkig a haza a *nemzetet* jelentette : s a nemzet csak a nemesség volt, jóformán egy nagy család. A magyar egész konzervatív és családi érzésével (mely, mint láttuk, a hazaszeretetnek lusta, keleti vére számára megfelelő formája volt) ült benne ebben a nagy családban : bizonyos meleg családi büszkeség fejlett ki benne (meglehetősen különböző a külföldön úgynevezett nemzeti büszkeségtől) — és féltékeny gonddal őrködött nagy családi nyugalmának és méltóságának minden megháborítása ellen :

Az üngét is odadja,
De a jussát nem hagyja.

Ez a »magyar szabadság« lényege, ahogy évszázadokon át értették : hogy *senki ne háborgasson:* hogy senki ki ne zavarhasson nyugalmamból, inerciámból, kényelmemből. *My house is my castle :* mint az angol mondja, akinek alkotmányával — éppen ezért — a magyar alkotmány kezdettől fogva rokon is volt. A magyar alkotmány, a magyar szabadságszeretet tulajdonképpeni lényege is egy szóba foglalható össze, a Zrinyi jelszavába : *Ne bántsd a magyart!* Minden nemzeti küzdelem nálunk tulajdonképpen csak védekezés az ős nemzeti nyugalom, nemzeti kényelem, flegmatikus nemzeti méltóság valamely megháborítása, megsértése ellen. S bár egyrészt ezen alapul az európaias újítók ellen való felháborodás is, másrészt gyakran maguk az újítások, a nemzeti reformmozgalmak is épp a dacos kiütődésnek következményei.

Nagy nemzeti cselekvésekre, fellendülésekre a magyar majdnem mindig csak ily megháborítások, sértések hatása alatt szánta el magát ; azt lehet mondani, hogy nála a cselek-

vés is inerciából történt : védekezésből a konzervatív inercia megháborítása ellen. Mária Terézia mindent tehetett vele, mert nemzeti inerciáját kímélte, abban dédelgette : II. József ellen, ki abból föl akarta rázni, rögtön a leghevesebb ellenállást tanusította. S ez ellenállás annál erősebb volt, mennél nagyobb az inercia ; mint ahogy a nagyobb inerciájú tömeg megmozdítva, mindig nagyobb reakciót mutat. Ezért hatja át ez a reakció, ez a hirtelen felbuzdult tetterő ilyen pillanatokban a nemzet egész nagy tömegét, minden érzését, egész irodalmát, talán jobban, mint a nyugati népeknél, ahol a nemzeti cselekvés nem a megbolygatott benső, családi nyugalom védelme, hanem egy állandó, kifelé irányuló, harcos erő, nemzeti féltékenységeken, hatalomvágyon, akarhatnámságokon alapuló.

Ehhez képest a magyar költészetben kifejezett nemzeti érzés is egészen más, mint amit külföldön nemzeti irányú költészetnek neveznek s ami nagyobbrészt, mint már említettük, világirodalmilag teljesen értéktelen politikai vonatkozásokból és frázisokból áll. Meglehetősen új és érdekes irodalmi problémát nyujthatna számunkra a nemzeti érzés világirodalmi értéke : mert hiszen magától értetődik, hogy a nemzeti érzést épúgy mint az egyéni érzéseket, olyan módon lehet kifejezni, hogy általános emberi érdeke és értéke is legyen : az emberiség általános életére vagy az ember mély és gyökeres lelki tulajdonságaira vonatkoztatva, mint az a görög és római irodalomban történt. A magyar irodalomban a *haza* problémája mindig a *cselekedet* problémája — gondoljunk elsősorban Vörösmartyra és Széchenyire. És ennek nagyon mélyenfekvő oka van. A magyar, mint láttuk, nem éppen cselekvő nép ; de annál fájdalmasabban és haragosabban érez vissza nyugalmából és méltóságából való minden kizavarodást. Ezek a kizavarodások — amelyeknek pedig nagyon is ki volt téve — minden alkalommal bizonyos lelkifurdalást költenek fel benne : önmagának tesz szemrehányásokat apátiájáért. Nehezen mozdul a tettre :

ahhoz nem csekélyebb
Mint bánki sértődés kívántatik :

de ha egyszer megmozdult, iszonyú, maró megbánással gondol hosszú mozdulatlanságára. Ez adja meg a magyar nemzeti irodalom morális karakterét, a magyar tragédiák örök alapját, sőt általában azt a tragikus érzést, mely a magyar költészet mélyeiben mindig ott szunnyad. Egy kissé hamleti tragikum ez. Bánk lelki küzdelme a tragédia elején tulajdonképpen az apatikus konzervativizmus és a sértődések által fölkeltett harag, furdalás és tettvágy közötti küzdelem. Jellemző, hogy a magyar tragikus hősök bűne legtöbbször nem cselekedet, hanem mulasztás : mint Kemény hőseié majdnem mindig. A gondolkodó olvasó érezni fogja, hogy ez a pont az, ahol a magyar karakter látszólag egymásnak teljesen ellenmondó jelenségei egységbe foglalhatók : ahol ugyanazon alaptulajdonságokból magyarázható pl. a Széchenyi örökké töprengő, magával küzdő forradalmi lelke, mint a hagyományos gravaminális politika — a magyar paraszt flegmája s a magyar nemes pató-pálsága : mint az örökös dacos ellenzékeskedés.

S mindez az irodalomra is rányomja bélyegét. A tragédia testvére e szempontból a szatira : mint ahogy régi törvényekből a régi bűnökre következtethetünk, úgy utal ez a nemzet jellemére, mulasztásaira. A nagy magyar szatirák majdnem mind vagy a konzervatív tetthiányt vagy a gravámenek ellen felbuzduló hirtelen szalmatüzet ostorozzák. Az előbbire a *Falu jegyzőjé*-ben és Petőfi szatiráiban, az utóbbira Széchenyi számos helyén találhatunk példát. Az ifjú Arany e két végletnek jellemző képeit kívánta adni Hamarfiban és Rák Bendében.

Ily alkatú nemzet irodalmában előkelő helyet kell elfoglalnia a *szónoki* elemnek is, a költögető, biztató, korholó szónoklatnak. Aki nehezen cselekszik s aki ezt gyakran morális hiánynak érezi, az folyton akaratát kényszerül biztatni s ez éppen a szónoki. A szónokló magyar típusa a köztudatban él és sok nagy írónkban (Kossuthban, Berzsenyiben, Kölcseyben, Vörösmartyban, Jókaiban is, nem említve a kicsinyek százait) erős a szónoki hajlam, gyakran az esztétikai érték rovására. A magyar ember jobban szeret beszélni, mint tenni, nem erő-, hanem akarathiányból :

Nagyot iszik a hazáért
S fölsivit:
Hej, csak egyszer tenne is már
Valamit!

Hangsúlyoznunk kell azonban e szónoki természet *morális* gyökerét; e folytonos önkorholás, önbiztatás valóban morális szükségletből fakadt, lelkiismeretből. Éppen ez különbözteti meg egyéb nemzetek szónokiságától. A magyar szónoklat nem szellemi torna, mint a francia, nem is a szavak pátosza, mint a latin. A nagy magyar szónoklat egyáltalán nem értelmi természetű, de még kevésbé érzelmi ömlengés: hanem a lelkiismeret komoly szava. Az iskolákban Kossuthot és Deákot szembe szokták állítani, mint az ész és érzelem szónokait: tulajdonképen mind a kettő a nemzeti *morál* szónoka, bár teljesen ellentétes jellemek: az egyik a magyar józanság, a másik a magyar szalmatűz képviselője, melyeknek azonban közös gyökerét az imént már kimutattuk.

Valóban, a magyar irodalom teljesen idegen attól a szó- és szellemjátéktól, amely más szónoki jellegű irodalmakban, pl. a franciában, otthonos. Csak össze kell hasonlítanunk egy szónokiasnak mondott magyar költőt, pl. Vörösmartyt, egy hasonlóan retorikus franciával, pl. Hugo Viktorral: azonnal szemünkbe fog ötleni, hogy a mienknél az ötletek szerepét a képek és emlékek veszik át. A magyar szópompa egészen más, mint a francia. Míg a Hugoé szó- és ötletáradat, addig a magyar tulajdonképen nem csak szóbeli, nem is gondolatbeli, hanem látásbeli gazdagság, kép- és metafóra-gazdagság, nem eszmepompa, szópompa, nem geometriai vonaldekoráció, hanem színpompa, valami hasonló a magyar díszöltözetek keleties színpompájához és megfelelő annak, amit a magyar fantázia túláradó színgazdagságáról mondottunk. A nyelv konkrétsága is segíti ezt, az egész gondolkodás konkrétsága. A magyar szavak még nem olyan halványak, mint elhasználtabb nyelvek szavai. A magyar nem annyira szavakkal gondolkozik, mint inkább képekkel. A magyar irodalomban kevés a szóvirág, a magyar valódi virágot, valódi képet, valódi emlé-

ket használ inkább. S a magyar fantázia ez ifjúi frisseséget mind a mai napig megtartotta és Mikszáthban, Gárdonyiban époly szembeszökő, époly tagadhatatlan, minden más európait époly lényegesen felülmúló az, mint volt Balassában vagy később Csokonaiban, Vörösmartyban . . .

Mindezek a tulajdonságok — a képgazdagság, a realizmus, a kifejezés józansága, az edzett flegma és a bölcs, morális szónokiasság — beszivárogtak a magyar lélekből elsősorban a magyar nyelvbe, mely mint a nemzeti lélek első tükre, ahogy mondottuk, már maga is irodalom, az irodalom csírája és legkezdetlegesebb formája: s onnan — módunk volt ezt is kiemelni — irodalmunk minden ágába minden műfajába. S amint a magyar nyelv, bármennyire is átvett századok folyamán európai elemeket, hatásokat, bármily sikerrel iparkodott is európai gondolatok hű kifejezőjévé válni s vált is azzá, európai nyelvvé, azért grammatikai formáiban, úgy mint leglényegesebb szókincsében mégis keleti nyelv maradt, páratlan Európában és rokontalan: épúgy az irodalom. Bármennyire európai irodalom lett is leglényegesebb, legmélyebb sajátságaiban, mégis egyetlen maradt az európai irodalmak között — mint ahogy a magyar nemzetnek Keletről hozott s egy külön történet viszontagságaival edzett karaktere sem hasonlítható egyetlen más nyugati nép karakteréhez sem. Egyetlen, épúgy különböző a praktikus angoltól szemlélődő természete, mint a belsőséges, misztikus némettől edzett józansága, a logikai ötletekben áradó franciától gondolkodásának és beszédének képies volta által. S bizonyára minden más irodalommal szemben époly könnyen és élesen megtalálhatnók e különbséget. Mert a magyar nemzet (a magyar irodalom) zárt egyéniségű s ily egyéniség olyan, mint a kör: más körökkel mindig csak egy ponton érintkezhetik s az összes többi pontokon különbözik.

S e különbséget még élesebben látjuk, ha a történeti szempontot is tekintetbe vesszük. A magyar nemcsak még Európába költözése előtt gyüjtött fel magának olyan valami iratlan és történelem előtti irodalmat, mely minden európaitól kétségkívül nagyon távol állt s melyet bármennyire is

iparkodott emlékéből kitörölni, lehetetlen, hogy az mint titkos, tudat alatti hatóerő, folyton gyengülve, de teljesen el nem veszve, egész irodalmunk színezésében ne működött volna : hanem azóta is a magyar irodalom, története folyamán, számos oly hatásnak volt kitéve, melyeket a többi európai irodalmak nem ismernek. A XVI. század virágénekein (még Balassán is) félreismerhetetlen a török hatás s az országunkban lakó szláv és román nemzetek irodalma is mindig bizonyos kölcsönviszonyban állt a magyarral. Ilyenformán irodalmunk nemcsak egyéniségében, hanem részben még táplálékaiban is különbözik a többi nyugati irodalomtól.

5.

Mindezzel — az olvasó érezni is fogja — ha dolgozatunk feladatát igazában meg nem is oldottuk, a lényegeset, amit egyáltalán remélhettünk elérni, tulajdonképpen *implicite* már elértük. A magyar jellem azon karakterizálása, melyet az előzőkben adtunk, a magyar irodalom karakterét teljesen involválja. Mikor egy író helyét akarjuk valamely egyes irodalomban megállapítani, nem teszünk s az esztétikai tudományok mai fejlettsége mellett nem is tehetünk egyebet, mint hogy az illető írót *egyéni* vonásaiban jellemezzük s ezáltal más íróktól megkülönböztetjük s azokkal mintegy szembeállítjuk — s ép ezt nevezzük a helye megállapításának. Hisz az esztétikai értékek nem mennyiségi, hanem minőségi dolgok lévén, a tulajdonképeni mérés helyét itt megkülönböztetésnek és szembeállításnak kell elfoglalnia. Ekként igazságtalanság volna egy egész irodalom világirodalmi helyének megállapításánál is bármi mást várni, mint ilyen nemzeti vonásai szerint való megkülönböztető karakterizálást, mely az értékelést implicite foglalja magában.

Azonban a világirodalmi érték komplex dolog s a világirodalomhoz való formai hozzátartozósággal s abban való egyéni — vagy helyesebben nemzeti — különszínűséggel nem meríthető ki. S bár valamely irodalom értéke nem egy-

szerű összege a benne foglalt *egyes* jelenségek világirodalmi értékeinek, ez az összeg mégis szerepet vivő momentum lesz az egész irodalom értékének nagy komplexumában. S mert az egyes jelenségek világirodalmi értéke egészen más, részben ellentétes momentumoktól függ, mint az irodalom egészének értéke: ezekről egészen külön kell beszélnünk.

Egy irodalom értéke nemzeti különszínűségével egyenes, egy irodalmi jelenség világirodalmi értéke azonban avval fordított arányban van. Ekként annyira egyéni és különszínű irodalomnak, mint a magyar (bár az egyéniség az *egész* irodalom értékét kétségkívül emeli is), nagyon jellemző és otthon legnépszerűbb *egyes* jelenségei a világirodalmi érték nem sok valószínűségével kecsegtetnek. S előre várhatjuk, hogy irodalmunk oly jelenségeit fogjuk találni világirodalmilag a legértékesebbeknek, melyek tisztán nemzeti szempontjainkból nem a legjellemzőbbek s tán nem is a legjelentősebbek, melyek itthon egyáltalán nem a legnépszerűbbek, *és összevéve sem sokat.* A magyar irodalom e szempontból azon írókhoz hasonlít, akiket nem annyira műveik hordereje vagy tökéletessége, mint inkább erős és eredeti egyéniségük tesz érdekessé. De ez inzolválja egyúttal irodalmunk értékének aránylagos ismeretlenségét is, minthogy az irodalom *egészét* is csak egyes jelenségeinek elterjedése teheti ismertté.

Az irodalmi jelenségeknek nagyjában három osztályát különböztetjük meg: műfajokat, egyéniségeket és műveket.

Minden irodalom azon műfajokon kívül, melyeket a nagy világirodalmi hagyományból készen kap, a saját szükségleteihez képest még egészen új, nemzeti műfajokat is fejleszthet ki. Ezeknek azonban csak akkor van világirodalmi értékük, ha világkultúrai eszmék és eszmények használható edényeinek bizonyulnak. Ilyenkor — olyan csekély a világirodalom műfajkészlete — majdnem bizonyosan általánosabb világirodalmi használathoz is jutnak. Minthogy egy műfaj kifejlesztése nem egy ember dolga, hanem az egész irodalomé s minthogy az irodalmak műfajaikat mindig a saját szükségleteikhez képest fejlesztik ki: önként következik, hogy ilyen, általánosabban, világirodalmilag

használható műfajokat többnyire csak azon irodalmak tudnak fejleszteni, melyeknek szükséglete az általános világirodalmi szükségletekkel egybeesik, azaz vagy olyanok, melyek bizonyos korszakban még maguk teszik az egész világirodalmat, mint a régi görög, vagy olyanok, melyek egy általánosabban elterjedt irodalmi nyelv segítségével nemcsak egy speciális nemzetnek, hanem nagyobb kultúrközösségnek irodalmává küzdik fel magukat, mint az alexandriai vagy a XVIII. századi francia.

Mindezért nem csodálkozhatunk, ha egy annyira speciálisan nemzeti irodalomról, mint a magyar, azt kell mondanunk, hogy az a világirodalomnak egyetlenegy új műfajt sem ajándékozott. Az eredeti magyar műfajok, amilyenek például a jeremiádok és feddőénekek a XVI. században s a népszínmű a XIX-ben, teljesen egyoldalú nemzeti igényekhez vannak mérve s nem is ismerünk egyetlen alkotást sem e műfajokban, melynek csak szándékai, csak önmagával szemben felállított követelményei is világirodalmiak lettek volna.

Mélyebb kutatást kívánnak az egyéniségek. Irodalmunk egyéniségei többféleképpen osztályozhatók. Az egyik lehetséges osztályozást föntebb már jeleztük. A magyar írói egyéniségek óriási zöme a konzervatív magyarságot a nemzeti hagyományok folytonosságát képviseli. Ezzel szemben a kisebb és — hogy így mondjuk — zseniálisabb az újító, európai. Ezek, amint mindenképpen inkább egyéniségek, úgy nyilván világirodalmi szempontból is értékesebbek a nemzeti hagyománynak egyszerű, Gyöngyösi, Dugonics, Vas Gereben stb.-féle letéteményeseinél. Azonban azt az álláspontunkat is jeleztük már, hogy legtöbb világirodalmi értékük azon egyéniségeknek lehet, akikben a két faj mintegy összeolvad, akikben minden nagyobb egyéniség és európaiság mellett is a magyar hagyományok elevenen élnek, mert így az egyéni értéken átizzik az egész irodalom nemzeti egyéniségének értéke is.

A magyar egyéniségek másik lehető osztályozása a nemzeti karakter ellenmondásaiból következik.

Amint a magyar jellem két végletét egyrészről a józan flegmában, másrészt a szalmatűzben állapítottuk meg, úgy

a magyar egyéniségek egy része is főleg a józanság, más része inkább a szalmatűz kifejezője. De fejtegetéseink értelmében a flegmának kell a primérnek lenni s a szalmatűznek másodlagosnak : hisz, mint kimutattuk, a szalmatűz tulajdonképpen csak a flegma nyugalmából való kizavarodás reakciója. Talán evvel függ össze, hogy a józanság nagy képviselői a magyar irodalomban többnyire a legtisztább fajú magyar írók (Arany, Deák) ; a szalmatűz képviselői kevésbé tiszta magyar fajból származók (Petőfi, Kossuth). S mint a világirodalmi érvényesülésre mindig az oly egyéniség tarthat inkább számot, mely kevésbé egyoldalúan nemzeti, akként megérthetjük, hogy Petőfi egyénisége sokkal érthetőbb és érezhetőbb a külföld számára, mint Aranyé, s hogy Kossuth szónoklatai könnyen utat tudtak találni az angol és amerikai közönség lelkéhez is : mert bármennyire nemzeti volt is a gondolkodása, *egyénisége* kétségkívül európaibb volt, mint pl. Deáké. S pedig Aranyban vagy Deákban a mi magyar lelkünk számára épolyan mély- vagy talán még mélyebb értékek rejlenek.

A magyar irodalomtörténetnek régi ötlete volt, Petőfit és Kossuthot, Aranyt és Deákot, Vörösmartyt és Széchenyit bizonyos párhuzamba állítani. Az ilyen népszerű párhuzamoknak, bármily különbözően s többnyire rosszul indokolják is meg, rendesen van valami mélyebb összefüggésben rejlő és önkéntelen sejtett alapjuk. Természetesen a nevek csak véletlen képviselők, elég közel hozzánk még, azért ötlenek ők szemünkbe : de a három csoportot érezzük : a cselekvésben józan, kissé néha hamleti bölcseket, a sértett, dacos, lobogó és tettszomjas lelkeket és a harmadikat. Széchenyiben kétségkívül megvolt a sokon átment magyar minden látásbeli fölénye és minden cselekvésbeli nehézsége, akár a legjózanabban, a leghamletibben : de evvel egyesült a magyar elmaradottságának, éppen ennek a tetthiánynak oly maró érzése, mely őt éppen a legforradalmibb újítóvá teszi. Épígy Vörösmarty a keleti magyar álmatag fantáziagazdagságával s józan parasztfölényével (aki meg tudta alkotni a Balga alakját . . .) a lelkifurdalásig, szenvedélyig menő lobogó tettvágyat egyesíti. Ép ez ellenmondások egyesülése

adja ez egyéniségeknek a tragikus vonást s talán összefügg idegrendszerük megőrlődésével is. S itt is, ismét azt kell mondanunk, hogy a legérdekesebb, legeredetibb és legkomplikáltabb egyéniségek azok, akikben az ellentétek összeolvadnak. Széchenyi, Vörösmarty egyénisége, az egyéniség, az általános emberi szempontjából nézve, komplikáltabb, mélyebb, érdekesebb, mint másoké, akiket speciális magyar irodalmi szempontokból talán föléjük vagyunk hajlandók helyezni.

De nagyon kényes dolog az értékelés és figyelni kell arra, hogy itt csak az egyéniségek és nem a művek értékeléséről van szó. Az egyéniség értékére nézve egyik fő szempontunk az lehet, hogy mennyire egyéniség ; mennyire különbözik minden mástól : és ez, ha általános emberi szemmel nézzük, komplikáltságával van egyenes arányban.[1] Azonban nem mindig a legkomplikáltabb egyéniségű írók alkották a leghatalmasabb műveket : sőt éppen a magyar irodalomban gyakori eset, hogy nagy egyéniségek életműve torzó marad. Ezért az irodalomban megnyilvánuló emberi egyéniségek annak egészen külön értékei : — műveik világirodalmi értékétől független.

Ez egyéniségek értékelésére is csak szempontokat óhajtunk nyújtani s a felhozott példák csak *példák :* és nem kész értékelések. Nyilvánvaló, hogy a magyar irodalomban is találunk érdekesen és értékesen bonyolult egyéniségekre, csakúgy, mint bármely más irodalomban, sőt a magyar jellemben rejlő ellenmondások a bonyolultságot még elősegítik. Azonban lehet más szempont is ; világérték esetleg éppen az egyéniség egyszerűsége : ha pl. valamely európai korhangulatot vagy általános emberi jellemvonást különös

[1] Magyar szempontból nem egészen így van a dolog. A magyar szempont vagy az lehet, hogy az illető egyéniség mennyire fejezi ki a magyar nemzet ősi, primér jellemvonásait : s aki ezt nézi, Aranyt vagy Deákot valószínűleg jobban fogja értékelni. Vagy éppen az lehet a magyar szempont, mennyire *ellentétes* az illető egyéniség az ősi, rest magyarral, mennyire új, »üstökösszerű« jelenség : mint Petőfi, Kossuth. (De állandóan figyelnünk kell, hogy a nevek csak közelfekvő példák és nem kizárólagos megállapítások.)

tisztasággal és erővel testesítene meg. Ez az eset pl. Petőfinél, akiben a naiv, friss és lelkes ifjúkor minden tulajdonsága oly rendkívüli egyszerűséggel jut érvényre, mint egy nemesfém, melyet a legnagyobb és legszebb ritkaság ily keveretlen állapotban találni. Ez az eset Balassánál is, akiben egy kornak hangulata nagy impetuózitással és élességgel fejeződik ki.

Ez általános szempontoknál tovább nem terjeszkedhetünk. Egyénenkénti összehasonlításokat nem tehetünk, éppen mert *egyéniségekről* van szó s az egyéniség lényege éppen a teljes *minőségi* különbözőség lévén, azok nem mérhetők és össze nem hasonlíthatók. Ezért hamis az, magyar egyéniséget egy külföldivel, pl. Balassát Villonnal, Csokonait Catullusszal, Petőfit Walt Whitmannal (vagy éppen Burnsszel), Aranyt Tennysonnal, Keményt Balzac-kal hasonlítani. Az ily összehasonlítások alapja többnyire külsőség s mennél igazabban *zsenik* az összehasonlítottak, annál lehetetlenebb lesz egyiket a másikhoz mérni, mert annál lényegesebben fognak *minőségileg* különbözni. De éppen az összemérésekben való bizonytalanságok eléggé mutatják, hogy irodalmunk nem szűkölködik egyéniségekben, akik bizonnyal semmivel sem kevésbé zseniék más irodalmak egyéniségeinél.

A magyar fajnak valóban minden ereje és kilátása megvan, hogy — aránylagos frisseségével, szerencsés keveredéseivel és megtermékenyüléseivel, keleti örökségével, s nagy és külön multon edzett nevelésével — nagy és új emberi erőket teremjen. S hogy ez nem önáltatás, eléggé bizonyítja azon elsőrangú zseniknek aránylag nagy száma, akiket más tereken — matematikában, zenében, festészetben, nyelvtudományban, fizikai s egyéb találmányok terén — ajándékozott a nagy világnak. S valamint e kiváló szellemek érdemei gyakran csak elkésve s akkor is csak néhány szakember előtt lettek a külföldön ismeretesek, nem mert az erő, hanem mert az akarat, a *törődés* hiányzott belőlük az érvényesüléshez, akként kétségtelen, hogy irodalmunk eddigi átlagos nemismertségét is egy részben nemzeti jellemünknek ez otthonülő, nemtörődöm vonása okozza. Hisz

a külföldi érvényesülés lehetőségének még gondolata is csak a legújabb időkben, azóta kezd tudatossá válni, mióta nagy keveredések és súlypontáthelyeződések nemzeti karakterünket is átalakítani kezdték. Azonban itt se áltassuk magunkat: fajunknak e fölényes, keleti tunyasága, melyet mindig kissé büszkén szégyenlünk, irodalmunk ismeretlenségének csak részben lehet oka; s még azon kedvezőtlen külső körülmények hozzájárulása is, melyeket e tanulmány elején fölhoztunk, — a történetünkben, nyelvünkben rejlő okok — alig volnának képesek a tudatos világirodalom figyelmének ilymérvű hiányát az irodalmi érdeklődést éppen nem nélkülöző korban megmagyarázni: a nagyobb, belsőbb, mélyebb oknak — be kell vallanunk — magában irodalmunkban, magukban a művekben kell rejlenie.

Mert bármilyen kiváló egyéniségeket tud is valamely irodalom felmutatni: az egyéniségek csak a művekben nyilatkoznak és az egyéniségek ismerete a művek ismeretétől függ. Nagy, elterjedt nyelvek irodalmainak kiváló egyéniségei ugyan, még ha nem is alkottak is minden néphez és korhoz szóló műremeket, mint egyéniség-értékek, beszivároghatnak a világirodalomba s megöröklődhetnek. Ha a nagyközönség szemét nem is igényelhetik torzó-műveik, a filológus érdeklődése kibányássza az egyéniség rejtett értékét s jönni fognak kitűnő essay-írók, kik messzebb látszó színekkel s világirodalmi megvilágításban ez egyéniségnek a sokak számára méltó arcképét rajzolandják. De ismeretlen nyelvű, kis irodalomban, mint a magyar, minden a művektől függ s ha a művek nem elég jó szárnyak, hogy a haza határain túlra röpíthessék, az egyéniség, mint egy szárnyatlan Daedalus, egy sziget foglya marad. A tudományos, a filológiai érdek, mely nyelvünkhöz és irodalmunkhoz fűződhetik, sokkal kevesebb, hogysem ennek munkájától várhatnók rejtettebb egyéniség-értékek kibányászását.

A magyar irodalom összes értékei tehát, melyeknek világirodalmi érvényesülésére számíthatunk, magukban a művekben keresendők.

S itt, mint már említettük, éppen az lesz hátrányos, amit az *egész* irodalom értékének megállapításánál, mint

előnyt emeltünk ki: a nagyon is külön nemzeti szín és jelleg. A magyar irodalom műveinek nagy részét pedig éppen ez jellemzi, nemcsak nemzeti karakterünk erős egyéniségénél, hanem irodalmunk történeti és politikai szerepénél fogva is. Vagy tartalmilag: a művek tárgya annyira tisztán nemzeti érdekű, hogy minden költői erőfeszítés, szárnyalás, szépség az idegenre, kiben a tárgy semmi asszociációt sem kelt, a *tant de bruit pour une omelette* benyomását kell hogy tegye; így a Zrinyi nagyszerű eposzi machinája olyan olvasóra, ki sem a szigetvári hősről, sem Magyarország kereszténységvédő szerepéről, ami belénk mind gyermekkorunktól beidegezve, még sohasem hallott; de így pl. *Buda Halála* is, vagy az olyan regények, melyekben a honi zavaros történelem nagyon is túlnyomó szerephez jut: ami standard-regényirodalmunkban nem ritkaság. — Vagy formailag: mikor általánosabb és közismert emberi érzelmek és hangulatok ugyan, de úgy vannak előadva, hogy minden eredetiség és érdek éppen ez általánosabb hangulatoknak speciális nemzeti formákban, szavakban, hangon való megjelenésében rejlik s mihelyt ezek nem éreztetnek eléggé, mint fordításban, az egész mű közhellyé válik, ahogy népies líránk többségével, sőt be kell vallanunk, azt hisszük, körülbelül a *Toldi* első részével is történik.

A magyar irodalomban tehát igen nagy az oly művek száma, melyek bármily mélyek tartalomban s magasak formában, mégis csupán nekünk tudnak szólni s világirodalmi szerepre igényt sem tartanak. De gyakran minden igények mellett sem remélhetik legkiválóbb irodalmi egyéniségeink is műveikkel e világirodalmi szerepet vagy hatást, mert művük, életművük igen sokszor csonka marad, töredék, ígéret inkább s magyar író csak ritkán tudja magából kiszólítani mindazt az egyéni kincset, ami benne rejlik. Számtalan példa van arra, hogy magyar író csak *egy* kitűnő, sőt egyáltalán csak egy nívón álló vagy mindössze is csak egy művet hoz létre, mint Katona, Madách; vagy több főműve töredékben marad, mint Aranynak; vagy éppen csak terv, mint Csokonaié; vagy hogy erős formai és hangulati egyenetlenségek, szépséghibák rontják, mint Keményét;

vagy titkolja, vagy maga megsemmisíti műveit, mint sokáig Madách, mint Balassa ; vagy hogy dicsőséges kezdet után hirtelen elhallgat, elkedvetlenedik, mint Berzsenyi, mint Arany László ; vagy egészsége, idegállapota nem bírja soká a nagy lelki feszültséget, mint Vörösmartyé, Széchenyié.

Nem új megfigyelés ez : már Rákosi Jenő megírta egy Katonáról szóló cikkében, mennyire tele irodalmunk értékes *torzókkal*. Az oka e tüneménynek íróink szegénységén, az irodalom aránylagos megvetettségén és küszködésén (oly korban, mikor nemzetünknek sokkal vitálisabb érdekekért kellett küzdenie), egyszóval történetünk, nemzeti helyzetünk és társadalmi viszonyaink ezer viszontagságain kívül bizonyára a magyar fajnak kissé akaratgyenge, ellenmondásos s nem nagyon kitartó jellemében is rejtőzhetik.

Ha mindezeket tekintetbe vesszük, be kell látnunk, hogy bármily igazságtalan és külsőleges a világirodalom eddigi ítélete rólunk, mikor oly kevés magyar írót és művet fogadott be nagy pantheonjába : valószínűleg akkor is, ha alaposabb és belsőbb motívumok szerint történnék a kiválasztás, a magyar irodalom csak korlátolt és elpazarolt nagy erőértékeivel arányban nem álló szerephez juthatna a világirodalomban

A legnagyobb hatásra még a líra tarthatna igényt. A mi Parnasszusunkon mindig a líra is volt a vezető műfaj, mint amely a képek legszabadabb, legkönnyedebb csapongását engedi s már csekély terjedelménél fogva is a kitartást, kimélyítettséget kevésbé követeli, mint egyéb műfajok. Azonban európai igényekkel csak újabb líránk léphet föl. A régit s általában egész régi irodalmunkat bizonyos áradó mértéktelenség, műfaji formátlanság és durva nyelvi ömlés jellemzi (Faludiig, sőt Kazinczyig) s hasonlóvá teszi azon őserdői növényekhez, melyek gyönyörűek a maguk szülőhelyén s a természet óriás erőit sejtetik, de melyeket a műkertész mégsem szívesen fog kertjébe ültetni. Az újabb irodalom nagy lírikusai közül Csokonai inkább ígéret és nagyterjedelmű készülődés s ami véglegeset adott, annak értéke nagyrészt annyira a külső formával és nyelvvel forr össze, hogy idegenek elismerésére nem számíthat. Nagy tankölte-

ményének (a *Lélek Halhatatlanságáról*) és komikus eposzának, azonkívül hogy ezek kompozícióban is kiválók, megvolna tán az az érdekessége is, hogy bemutatná egy olyan irodalmi érának és iskolának hatását és átalakulását egy valódi költői egyéniség műveiben, amelynek külföldi képviselői csak eredetibb költői egyéniség nélküli műbírák és irodalmi agitátorok — Pope, Boileau — voltak. Kölcsey és Berzsenyi legremekebb költeményei egészen nemzeti érdekűek, bár mindkettőjüknél találunk néhányat, mely általános emberi tartalmánál fogva is a világirodalom legmagasabb alkotásaival kiállja a versenyt *(Vanitatum Vanitas; Fohászkodás, A Poézis hajdan és most* stb.). Vörösmarty európai érdek- és értékgazdagság tekintetében minden magyar költészet tetőpontja. De egyrészt költészete — fiatalkori műveinek őserdőszerű képömlésével, fantasztikus kuszáltságaival s a későbbieknek az őrültségig fokozódó hangulati bomlottságával — kissé zavarbaejtő és egyenetlen s a nagyobb értékek kiválasztására még saját kritikánk sem szentelt elég figyelmet, másrészt költeményei a legzseniálisabb műfordítót is próbára tennék. Petőfi az, kinek útja kifelé legkönnyebb s hisszük, már-már egészen meg is nyílt. Ma még talán ferdén értékelik, de már vannak lehetőségek megismerésére bármely európai művelt ember számára s e lehetőségek a helyes értékelés felé is utat adnak. Arany művészete sok tekintetben rokon Tennysonéval, csak talán még mélyebb és egyénibb, nehezen érvényesülhet a nyelv egészen különös zamata nélkül, amelyet ez a nagy költő magának megérlelt s amelynél fogva néha egy szófordulatban, egy hangsúlyban többet fejez ki, mint ötleteiben és meséiben. Ily költők versei közepes fordításokban gyakran teljesen banálisan hatnak. Pedig szinte lehetetlennek látszik, hogy Arany mélyhúrú és mélyszínű lírája vagy páratlan kompozíciójú, képekben oly plasztikus és gazdag balladaköltészete, érett emberismeretével és morális bölcsességével, erős történetérzésével és finom stilizáltságával ne lelje meg ugyanazt a közönséget, mely pl. az angol lírikusokat élvezni tudja, ha sem a nyelv, sem egyéb elfogultság el nem állja útját. Újabb lírikusaink érvényesülésének talán zavaros-

ságuk, egyenetlenségük s csekély súlyuk és mélységük fog akadálya lenni — az előbbi tulajdonság még a legkiválóbbakban, pl. Vajdában is megvan ; sőt Ady számos helye is ködös marad az *egész* oeuvre ismerete nélkül.

A magyar epika színes és képgazdag naturalizmusával, a népélet objektív, józan festésével, humorával s a cselekedetlenség örökös, mélyen nemzeti problémájával az oroszhoz lenne hasonlítható s az *Oblomov* valóban minden ízében magyar regénynek illene be, ha kalandokban, történésben, kitalálásban nagyobb változatosságot mutatna : amit a magyar fantázia nem nélkülözhet. Mert a magyar, ha tettre lusta is, fantáziára annál mozgékonyabb : az álmodó Csórik, Hári Jánosok nemzete. A magyar epika két véglete tehát egyrészt a Kemény és Arany[1] gyakran sivár, de mindig dús valóságú és lelkiismeretes naturalizmusa, más oldalon a Jókai fantasztikus meséi. Az első faj érvényesülésének útját az állja, hogy a magyar történelem és népélet, melyre naturalizmusa klasszikus példányaiban alkalmazódik, külföldi olvasó előtt az érthetetlenségig ismeretlen[2] s míg egyrészt alig lehetne más indoka annak tanulmányára, mint éppen az irodalom élvezése, másrészt az irodalmat nem élvezheti e tanulmány nélkül ; oly *circulus vitiosus*, melyen csak egy felfedezésszerű lendület segíthet túl, amint az pl. az orosz vagy a norvég irodalmakkal tényleg történt is. E felfedezésre azonban nyelvünk teljes ismeretlensége miatt véletleneken kívül kevés kilátásunk lehet. A másik könnyebb, Jókai-féle műfaj, mulatságosságánál érdekességénél fogva előbb számíthat elterjedésre, sőt részben el is terjedt, de éppen csak könnyűségénél, mulatságos-

[1] *Bolond Istók* I., *Toldi Estéje* néhol stb. — Nem tartozik ide, csak félreértések kikerülése végett említem, hogy e naturalizmus kép- és kalandgazdagságra maga is romantikus.

[2] Ha nem éppen aktuális nemzeti célok szerint összehordott anyag, mint Eötvösnél *(A falu jegyzője)*. Ez nem zárja ki magasabb irodalmi értékét, sőt világirodalmi érvényesülését sem, amire elég példa Turgenyev műve : *Egy vadász iratai* vagy Tolsztoj némely könyve, de ezekre aztán a szövegben jelzett okoskodás circulus vitiosusa teljes mértékben érvényes.

ságánál, érdekességénél fogva, azaz mint bohó- és kalandregény. Mert ami e bohóságokat, kalandokat mélyebb irodalmi értékekké teszi s a magasabb ízlésű olvasóval elfogadtatja, a keleti faj fantáziájának *lendülete*, a mesélés gyönyörlendülete, tulajdonképpen lírai érték : a nyelv eleven ritmusában és árnyalataiban jut kifejezésre és époly nehezen fordítható, mint a lírai költemény. Mindezekből megint következik, hogy irodalmi értékelésre külföldön egyelőre leginkább tarthat számot olyan elbeszélőnk, kiben a két irány mintegy összeolvad, nyujtván a valóságból annyit, hogy alkotásának némi súlyt adjon, nem annyit, hogy távolivá s mintegy tanulmánnyá különítse ; a meséből is egy kis cukrot, de nem hogy a sütemény minden íze ezen a cukrozottságon, valami lírai mesehangulaton múljon. Ez Mikszáth sikerének titka, főleg Angliában, ahol az egész modern regényirodalom nagy átlaga a magasabb és népszerűbb szempontok e megalkuvásának elveit követi. Mikszáth valóban minden zsenialitása mellett is példája a megalkuvó írónak s majdnem minden művéből a magyar nemtörődömségnek, erők parlagonhagyásának egy egészen új formája beszél : »Tudnám én ezt komolyabban is megcsinálni, de nem érdemes ! «[1] E megalkuvások, ha tisztán művészi szempontból sajnálandók is, kétségkívül alkalmasak a nagyobb elterjedésnek útját egyengetni s nagy erőnek oly nyilvánvaló jeleivel párosulva, mint Mikszáthnál, a magyar irodalom gazdagságát némileg megsejtetni is. Az újabb magyar regényírók többsége azonban csupán a külsőleges és technikai könnyűséget, csupán a mese síma és gyors folyását tekinti céljának mélyebb vagy eredetibb tartalomra való minden törekvés nélkül ; műveik könnyen terjedő, de csekély fontosságú irodalmi kolportázs-művek. S éppen ez adja átlagát a ma külföldön forgalomban levő magyar regényeknek. A kevés számú kivételeket (köztük még Gárdonyit is), egyenetlenségük és kiforratlanságuk könnyebb és símább

[1] Mikszáth jellemét sokan cinikusnak ismerik. Nem hiszem, hogy igazuk volna. Az előbbi fejezetben mutattuk ki, hogy a magyar nemtörődömség nem cinizmus.

érvényesülésre alkalmatlanná teszi. Nagy akadály legtehetségesebb íróinknak arányalagos kultúrátlansága vagy félműveltsége is, éppen ma, az értelmi snobság korában, amikor éppen Németországban, az integrált világirodalom főpiacán, a legkiterjedtebb és legdifferenciáltabb műveltségű auktorok a legnépszerűbbek. De különben, mint más helyen már megemlítettük, az európai műveltség hiánya műveink európai értékké válását benső okokból is megnehezíti.

Kiemeltük már azt is, hogy a dráma, mely előtt a külső és kiterjedt érvényesülés legkönnyebb és legpompásabb útjai állanak nyitva, éppen a legszerényebb műfaj irodalmunkban. Jellemző, hogy az egyetlen mű, melyet klaszszikus drámai termékeink közül, sikereire hivatkozva, bátran világirodalmi értéknek nevezhetünk, *Az ember tragédiája*, csak *drámai költemény*, azaz nem szigorúan dráma. *A Bánk bán* sokkal speciálisabban nemzeti mű és nemzeti érték, hogysem külföldi megértésre számíthatna.[1] A népszínmű nem is nemzeti erők folytán *alakult*, hanem nemzeti célokkal *csinált* műfaj, a csinált műfajok minden sablónosságával és külsőlegességével, még a nemzeti irodalomban is csak aktuális, nem állandó érték, annál kevésbé remélhet külföldön *irodalmi* sikert. A magyar színműírás csak azóta jutott odakünn sikerekhez, mióta egyrészt fajunk és nemzetiségünk — s vele irodalmunk karaktere is — átalakulóban van, másrészt átalakulóban a színműírás művészete maga is, *irodalomból* egy egészen másnemű ügyességgé. Ilyenformán drámaírás és magyar irodalom, e két egymástól oly idegen valami, kölcsönösen közeledtek. Fajunkba oly fajok olvadtak be, melyekben kevesebb a szétszóró képcsapongás s így talán több a kitartó szerkesztésmunkára való képesség ; viszont a drámában, mint műfajban, nagyobb fontossághoz jutott az ügyesség, az eseményszövő, fordulatos ügyesség, melynek, mint kimutattuk, a magyar dráma

[1] L. erre vonatkozólag Schöpflin Aladár kitűnő tanulmányát, melyet a *Bánk bán* berlini előadása alkalmával a Nyugatba írt. Külföldi színészek, még a legnagyobbak is, többnyire hősszerelmest csinálnak Bánk bánból.

azelőtt sem volt híjával. Igy Molnár és mások művei a világpiacon valóságos, bár nem tisztán irodalmi értéket jelentenek.

A magyar irodalom *egyes* jelenségeinek futó értékszemléjét evvel elvégeztük. Nem minden értékfajról tettünk említést: vannak értékfajok, melyek irodalmunkból eddig úgyszólván teljesen hiányzanak. Igy hiányzik pl. az eszmeérték annyira, hogy azon műfajok is, melyek ez értéknemen alapulnak, vagy semmi lényegeset (mint a filozófiai irodalom), vagy (mint az essay) csak nagyon is speciálisan nemzeti érdekű vagy kevéssé eredeti alkotásokat tudtak létrehozni. A magyar szemlélődő és nem okoskodó nép, erről már beszéltünk. A magyar irodalom eszmékben leggazdagabb írója, Széchenyi, eszméi nagy részét külföldi forrásokból fejlesztette és egészen speciális magyar témákra alkalmazta. Az irodalmi essay és kritika nálunk majdnem mindig igen szűk és egyoldalúan nemzeti szempontokat követett s jellemző, hogy az egyetlen írónk, akire e jellemzés egyik részében sem illik, Péterfy Jenő, nem magyar származású. Kemény, Arany, essayikben, költői természetükhöz képest, nem annyira okoskodnak, mint rajzolnak s jellemeznek. Költői műveinkben sem találunk eszmegazdagságra való törekvést, talán csak Eötvösnél, kire ugyanazt mondhatjuk e szempontból, mint Széchenyire, és Madáchnál, aki máskép is kivételes helyet foglal el irodalmunkban. Mindezzel nem akarjuk azt mondani, hogy a magyar a gondolkodásra, eszmék termelésére, az emberiség e legdicsőbb feladatára képtelen faj. Már Széchenyi, Eötvös, Madách példája eléggé bizonyítja a magyar gondolat erejét. De a gondolkodás *akció*, jóval inkább, mint a puszta látás vagy érzés. S az eszmék hiánya a magyar irodalomban újabb bizonyítéka e szemlélődő faj akcióbeli gyengeségének. Nem erő hiánya, hanem akaraté.

Nem említhetjük világirodalmi értékek gyanánt a magyar irodalom külső, verselésbeli értékeit sem. Irodalmunk, más irodalomhoz viszonyítva, kétségkívül kivételesen gazdag a külső formákban s az ősi magyar verselés, nagy költőink kezén kicsiszolva, a világirodalomnak nemcsak

legkülönlegesebb, hanem egyúttal legélénkebb s ha nem is legárnyalatosabb, de mindenesetre legváltozatosabb ritmuskincséhez lenne sorozható. Irodalmunk jelenlegi ügyefogyottságát mi sem bizonyíthatja jobban, minthogy ezt a hatalmas fegyvert is (mint hajdan a görög versformákat) mindinkább kiejtjük kezünkből. Azonban bármily nagy kincs legyen is *számunkra* a magyar verselés : európai használatát vagy csak ismeretét is époly kevéssé remélhetjük valaha, mint a nyelvét, amellyel összenőtt.

Valóban, a nyelvet sem tekinthetjük világirodalmi értéknek, bármily csodálatosan különálló, gazdag, friss, képszerű, kifejező, plasztikus és tömör.[1] A nagy modern világnyelvek, sőt az olasz vagy a klasszikus nyelvek is, külön színeik és egymásrahatásuk által egymást gazdagítják, a világirodalomnak, egymásnak, új színeket, kifejezéslehetőségeket, sőt egészen új képzetlehetőségeket adnak s külön értékeik még jobban érvényesülnek határaikon túl, mint azokon belül, idegen nemzetek íróinak új fordulatlehetőségeket sugallva, s kölcsönhatásaik, irodalmi összehatásaik által maguk is egy nagy, világirodalmi nyelvkoncertté összejátszva. A magyar nyelv nem számíthat arra, hogy e nagy koncertben aktív részt vegyen — bár passzíve, a nyelvújítás óta mindig élvezte gazdagító áldásait. Magyar verselés magyar nyelv, mint annyi más kincse irodalmunknak, nem ható, nem is tudatos érték a világirodalomban — s kincs-e a kincs annak számára, aki nem tud róla?

VI.

Fejtegetéseink végéhez közeledünk. Még csupán a történeti szempont maradt hátra. A legszegényebb irodalom is lehet hatóerő a világirodalomban, lehet történeti fontos-

[1] A magyar verselés és nyelv előnyei jól kitűnnek pl. a franciával összehasonlítva : a francia verselés valóban szegényes a magyar mellett s a nyelv minden finomságával is fakó és bőbeszédű. Egyébként bilinguis kiadásokban könnyen észlelhető, hogy a magyaron rövidség dolgában csak a klasszikus nyelvek és az angol tesznek túl.

sága : s a világirodalmi érték nagy komplexumában a jelentőség e nemének is szerepelnie kell, valamint az egyes művek irodalmi jelentőségének is esztétikai értékükön kívül hatásuk is fontos tényezője lehet.

Minden irodalom, a többire nézve, munkatárs és közönség egyúttal.

S minden nemzet, mint irodalomalkotó erő, kétféle hatással lehet a többire. Vagy egyenesen hat vagy már a kész irodalmon át : vagy erőket kölcsönöz vagy elemeket. Az első eset, mikor egy faj a világirodalom számára szül, vagy egy ország a világirodalom számára nevel — színeivel, hangulataival táplálva — egy írót, aki nem lesz az illető fajnak vagy országnak írója, de az illető faj erőit, az illető ország színeit viszi bele a világirodalomba. Igy szült erőkben nem szegény fajunk egy Temesvári Pelbártot, egy Janus Pannoniust a nemzetközi irodalom számára, így táplált hangulatokban gazdag földünk hangulataival egy Lenaut a világköltészetnek : mint zenében, mint festészetben, úgy irodalomban is magyar faj és föld, állandó és gazdag erőforrás. A másik a kész irodalmak kölcsönhatása. E kölcsönhatás és összehatás adja meg tulajdonkép a világirodalom történeti és jelenségbeli egységét s a magyar irodalom, melyről tanulmányunk elején kimutattuk, hogy szerves alkotórésze a világirodalomnak, szintén benne élt a hatások és visszahatások e kerengésében, bár a belső és külső okok, melyeket ismertettünk, visszahatásait nagyrészt erőtlenné vagy névtelenné tették. A belső okok az érintkezés sokasodásával és a faj keveredésével mindig csökkentek ugyan, de viszont a külső akadályok a mohácsi vész óta egyre nagyobb mértékben rakódtak le, úgyhogy e tekintetben a régi és új magyar irodalom egykép kedvezőtlen helyzetben volt.

Ha e kölcsönhatások történetén átfutunk, valóban azt látjuk, hogy a világirodalmi nedváramlás akadálytalanabb, természetesebb, a tényleges irodalmi erőviszonyoknak megfelelőbb a régibb, elfogulatlanabb korokban, mint újabban. Régibb nemzetek, mint ifjabb emberek elfogulatlanabbak és közlékenyebbek egymás iránt s az érzelmek, képzetek,

gondolatok nagy cseréjében is azok. A magyar nép Európába való költözésekor azonnal kezdte regéit és mondáit kicserélni szomszédaiéval s e szellemi cserének eredménye a hunmondák azon gyönyörűen kusza szövedéke lett, melyből oly lehetetlen a magyar és idegen elemeket különválasztani.[1] A nép nem nézi, hol veszi a mesét, bőven adja és kapja, és keveri és olvasztja, mint a sajátját ; s ha a magyar népnek éppen mesegazdagságára gondolunk, lehetetlen feltennünk, hogy ne adott volna épúgy, mint kapott, ősmeséket, szomszédainak. Igy régi német mondakörökben is, melyekből középkori eposzok álltak elő, kétségkívül voltak magyar elemek ; csakhogy ez elemek oly korban, mikor még a mese a népek természetes fantáziaömlése s nem büszkén tudatos erőfeszítés műve volt, természetesen névtelen s jegytelen maradtak ; egy naiv erővel összezsákmányolt kincsesházban, honnan az egyes nemzetek kincseit különválasztani csak a tudós kutató eszközeivel lehetséges. Ugyanez áll még a középkor *keresztény* mese- és regénykincsére is. Ez már egy alapjában nemzetközi kor, ahol nem is az egyes nemzetek kincseinek cserélgetéséről, hanem az összes nemzetek kincseinek egy nagy közös kincstárba, a kereszténység képzet- és mesekincstárába való összehordásáról van szó ; tulajdonképpen e vallási irodalomnak épúgy, mint a nyomán következő renesszánsznak nyelve is nemzetközi, úgyhogy itt valóban nem annyira az egyes nemzeti irodalmakkal való kölcsönhatásokat, mint inkább e nagy nemzetközi irodalom számára nyujtott erőket kell kutatnunk. Pelbártnak s Janus Pannoniusnak már említett nevei eléggé megvilágítják gondolatunkat.

Az egyes irodalmak nemzeti és világi képzet- és mesekincse e nagy nemzetközi kultúra mögött csak lassan s mintegy rejtve fejlődik még s kétszeresen lassan és rejtve a magyar, melynek még a számára elég új keresztény kultúrához való akkomodáció nehézségeivel is kell küzdenie. Mindez magával hozza, hogy hatásokat e korban már

[1] L. Petz Gedeon könyvét a Magyar Hun-mondáról. — A kérdésnek azóta egész irodalma támadt.

inkább vesz, mint ad: irodalmunk tanulószázadai ezek. A következő századokban pedig már jönnek a történeti akadályok, melyek kultúránknak útjait a külföld felé elzárják, bár sohasem tudják elzárni az európai kultúra útjait mihozzánk. Igy irodalmunknak az európai irodalmak közt való hatása és történeti szerepe egész a legújabb időkig valóban minimális, bár hogy teljességgel semmi legyen, azt magának a dolognak természete nagyon valószínűtlenné teszi.

A forráskutató és összehasonlító irodalomtörténet feladata ez apró s mindenestül is jelentéktelen hatásokat egyenként kikutatni: a tudomány — s éppen a filológia terén, hol a tények fontosságának *a priori* kritériumát még nem ismerjük — a legapróbb adatot sem szívesen nélkülözheti. Ifjabb tudósainknak egész iskolája foglalkozik már az idegen (kivált a német) irodalom magyar vonatkozásainak történetével. Ezek kétségkívül feltárják lassanként a magyar irodalom erőinek folytonos, de rejtett s névtelen munkáját. Nekünk nem célunk most eszmei magasságunkból a filológia hasznos kicsinyességeibe ereszkedni alá. Csak néhány általánosabb ötletet kívánunk itt még lejegyezni.

Amint a régi mese- és mondaáramlásnak az ifjú népek természetes és közvetlen érintkezése, a minden nyelvi nehézségen könnyen és közvetlenül győzni tudó szájhagyomány, úgy későbbi irodalmi hatásoknak nagyobbrészt írásbeli közvetítés, kölcsönzés és műfordítás a médiuma, eleinte szabad csereviszony, később pedig szervezett akció gya. nánt. De a magyarnál csupán akciójellegű közvetítésről lehet szó, mert idegen fajú, sőt ellenséges indulatú szomszédainktól sohasem várhattunk olyan érdeklődést, mely a nagy külső és belső nehézségeken egyaránt győzni tudjon, melyet sem a nyelv ismeretlensége, sem magának az irodalomnak nemzeti különösségei (durvább és áradozóbb régi irodalmunkban még szembeötlőbbek, mint az újban) ne riasszanak el. Csakhogy ilyen közvetítő akciót csupán öntudatos irodalom szervezhet, a mienket pedig éppen akkor látszott eltemetni egy nagy nemzeti

katasztrófa, mikor (Bod Péterben s másokban) először kezdett volna némi öntudatra ébredni. Ekként csak a legújabb időkben, az irodalmi újjászervezkedés munkájának lefolyása után, úgyszólván csak a Toldy Ferenc korában volt lehetséges a magyar irodalomnak műfordítások révén való terjeszkedése. Valóban várhattuk volna-e, hogy irodalmunkra külföldön figyeljenek, mielőtt még magunk is tulajdonképpen figyeltünk volna rá? Mielőtt a magyar irodalmi öntudat — kritika és irodalomtörténet — igazán megszületett volna?

A Toldy és Bajza kora — a romantikus kor — külföldön is alkalmasabb volt, hogy számunkra némi figyelmet tegyen lehetővé. E korszak, mely különös érdekkel fordult a nemzeti különbségek — mint egyáltalán különbségek és különösségek — felé, szívesen vetette szemét a kicsiny, ismeretlen, távoli, lehetőleg keleti nemzetekre — és a magyarban ilyent látott, ilyen »romantikus« népet. A romantikus írók valóban, úgy Német- mint Franciaországban, gyakrabban és mindenféle kapcsolatokban emlegetik hazánkat, bár többnyire teljes járatlansággal és hamis, görögtüzes megvilágításban: hiszen honnan is ismerhették volna? A magyar irodalom kiszivárgása, nyelvünk ismeretlensége, kiváló és önzetlen fordítók, terjesztők hiánya miatt nem tarthatott ez érdeklődéssel lépést.

Az érdeklődés pedig csak akkor ébredt fel igazán, mikor a kuriózitás-érdekhez még politikai érdek is járult s a magyar szabadságharc, népünk nagy tettei reánk vonták a szabadságért lelkesedő Európa figyelmét. A cselekedetek híre gyorsabb szárnyakon száll, mint a műveké: s Magyarországgal is az történt, ami sok íróval megtörténik, hogy csak életének valami különössége, botrányos vagy feltűnő eseménye vonja a figyelmet műveire is: bár azok a figyelmet tán magukban is megérdemelnék. Igy lett, életének regényességével, Petőfi az első világhírű magyar költő, még mielőtt ismerhették volna.

Ez érdeklődés természetesen felköltötte a jóakaratú és ügyetlen buzgóságot egyrészt, de másrészről a vakmerő sarlatánságot is. Ez a Kertbenyek, ez egyúttal a Tissot-k

kora is.[1] És a fordításokkal egyszerre burjánzani kezdtek a kölcsönzések, témaátvételek, sőt plágiumok. A magyar irodalom úgy rendkívüli inventiógazdagságánál, mint Európában való általános ismeretlenségénél fogva kész és könnyű prédája volt az irodalmi kincskeresőknek, úgy mint a pennás tolvajoknak. A témakölcsönzések igen nagyszámúak s számos előkelő külföldi író is írt magyar tárgyú vagy magyar környezetben játszó műveket : de a téma a legjobb esetben is külsőleges, a mű magyar levegő nélküli marad.[2] Talán még gyakoriabbak a plágiumok, melyekkel a magyar irodalom nedvei észrevétlenül szivárogtak Nyugatra. A plagizátorok közt nevezetesebb írók is akadnak, mint Thales Bernard, hajdan tehetségesnek mondott francia költő,[3] vagy Nestroy, a híres német bohózatíró.[4] E plágiumok legjobban mutatják, hogy a magyar irodalom a világirodalomban bármily csekély és titkos, de mégis működő erő

[1] Nem akarjuk a forgalomban levő anekdótákat felmelegíteni e sarlatánságról : mindenki ismer eleget. Még emlékezünk az íróra, aki a híres mondatot írta a »fényes gatyáról«. A fölényes magyar csak mulatott ezeken és még ugratta a jámbor idegent : tudjuk, hogy mutatta be Pázmándy madame Adamnak a híres Rózsa Sándort. Tudjuk, ifjaink máig is minő dallamos szavakra szokták megtanítani az érdeklődő idegent. Lapjaink minden ostoba fordítás vagy ismertető cikk elvi dícsérgetésével maguk adták irodalmunkat a sarlatánság prédájául. A fordítások természetesen németből készültek : magyar szót legtöbb fordító életében sem hallott : s megesett, hogy az imponálni akaró fordító bilinguis kiadást adott : azaz fordítása mellé magyarként lenyomatott egy képzelt és valóban indiánus hangzású szöveget. Fordításbeli félreértéseknek, köztük a legkómikusabbaknak természetesen se szeri se száma : erre is mindenki tud példát. Még legújabb és legjobb Petőfi-fordítóinkkal is megesik, hogy a gólyát golyónak értik félre. Ily csatornákon át jut irodalmunk külföldre.

[2] L. főleg Kölcsey kitűnő tanulmányát Körner *Zrinyi*jéről. Magyar tárgyú műveket írtak Lenaun, Becken, de la Tour grófon, Mühlbach Lujzán s másokon kívül, kiknek ez specialitása volt, J. Verne, Th. Fontane, E. Poe, J. Richepin s más többek, gyakran a legnagyobb járatlansággal.

[3] Arany János leplezte le, hogy néhány verse szószerinti Petőfi-fordítás.

[4] Leghíresebb darabjainak egyike majdnem fordítása Szigligeti Liliomfijának.

volt. És bár Európa nagy írói alig ismerték, mégsem maradhatott reájuk mindig teljesen hatástalan: legalább Heinéra és Nietzschére Petőfi hatása, úgy látszik, meg van állapítva.[1]

Titkosan s észrevétlenül szivárogtak tehát a magyar irodalom nedvei Nyugatra s valóban csekély volt az az erő, amellyel szellemünk az európai szellemre hathatott, annak nagy életében *tettleges* részt vehetett: csekély, de lehetetlen, hogy semmi lett volna. Az az állandó nedváramlás, mely kultúránkat a Nyugatéval összekötötte, nem maradhatott egyoldalú — és mindig kevésbé maradhat az. A szellemi élet törvényei hasonlóak a szerves élet törvényeihez s valamint az élő test minden kis része folytonos anyagcserében áll összes többi részeivel: úgy van az a nagy kultúrákkal is. Nincs ok tehát feltennünk, hogy a magyar kultúra, ha valóban kultúra és érték, az európai szellemközösségből igazán és sokáig, hacsak egyoldalúan is, kizárva maradhasson. Az alakulások korszakát éljük. Nemzeti irodalmunk, egész nemzetiségünkkel együtt átalakulóban van, de átalakulóban van Európa, az európai élet és kultúra is. Minden jel arra vall, hogy a változások úgy politikai, mint kulturális téren az egységesülés felé irányulnak s kultúránk is még szorosabban fog az európai kultúrába olvadni s ennélfogva ott nagyobb és erőihez méltóbb szerepet is vinni.

Ezeket az erőket iparkodtunk a leírt lapokon tárgyilagosan megismerni. Bár a dolog részleteibe a hely szűke és az előmunkálatok hiánya miatt nem hatolhattunk és folyton csak üres keretek rajzolására voltunk utalva: mégis nyugodtan tarthatunk munkánk fölött szemlét. Úgy voltunk, mint az igénytelen munkás vagy rendező, aki még ki sem csomagolva gazdája holmiját, a képkeretek gazdagságából következtet a letakart festmények drágaságára, a csomagok nagyságából és formájából kincses tartalmukra. De nem káprázтatott el bennünket a nagy podgyász, sem az, hogy éppen a *mi* gazdánké az: s megkopogtattunk minden csomagot: ha nem üres-e?

[1] L. erről Barabás Ábel több cikkét, melyek azonban némi túlzásokon alapulnak.

A magyar irodalomban először a *kifejezés* európai értékét találtuk: s történeti fejtegetéssel bizonyítottuk, hogy irodalmunk úgyszólván kezdetétől fogva a nagy európai kultúrának egyik kifejezésformája s már mint ilyen is helyet foglal el az úgynevezett világirodalomban.

Másodszor megmutattuk, hogy e világkultúrába nemzeti sajátságaival s önálló, egyéniségszerű karakterével egészen *új színt* hozott.

E két pontot tekintve, számlánkon igen erős *aktívát* sejtettünk meg.

Harmadszor kutattuk, minő *egyes* értékekkel ajándékozta meg irodalmunk a világirodalmat? Úgy találtuk, hogy a magyar irodalom számos nagy erő- és egyéniségbeli értéket produkált: de ezek nem mindig jutottak hozzájuk méltó kifejezésre: s a valóban világirodalmi értékű magyar művek száma a rendelkezésre álló és elhasznált erőkhöz képest aránylag *csekély*.

E csekély eredménynek *okait* is igyekeztünk feltárni.

Végre megnéztük, mennyire és miként *hatott* irodalmunk a világirodalomra s e hatással minő figyelmet és elismerést tudott kiváltani. Be kellett látnunk, hogy úgy a hatás, mint az elismerés *majdnem semminek* nevezhető.

A magyar irodalom világirodalmi számlája tehát ilyformán üt ki:

nagy erők,
kevés méltó alkotás,
úgyszólván semmi siker! —

Szomorú volna hasonlót egy meghalt íróról elmondani — mint annyi meghalt magyar íróról kellett eddig elmondani. Szomorú volna és nem is érdemes elmondani egy meghalt irodalomról is.

De a magyar irodalom él még!

Él és ifjú és friss!

Multjában sok nehéz küzdelem, jelenében megedzett erők, jövőjében végtelen kilátások!

MA, HOLNAP ÉS IRODALOM.

(Ars poetica forradalmár költők használatára.)

1916.

A nemzedékek is szervezkednek: egymás mögött... és egymás ellen... fálánksz fálánksz után! »Hol vannak a húszévesek?« — kérdeztük még nemrég, eltűnődve, — és aggodalmasan nézegettünk vissza: nem jön mögöttünk senki, akinek hátraadhatnók a fáklyát, mint Athénben a piraeusi fáklyaversenyeken. Mi futunk előre, a jövőbe, a halálba, feledségbe: de a fáklya maradjon, fusson vissza az ifjúság kezébe, kézből kézbe, mindig új életbe: mindig az ifjú életben maradjon! »Hol vannak a húszévesek?« — kérdeztük kislelkűen, — »avagy ők nem törődnek már a mi fáklyánkkal? melyért mi annyit vívtunk? és vívunk még egyre?«

A húszévesek pedig ott mentek az ablak alatt, összeszorított foggal és benéztek. »Ezek már akadémikusok« — gondolták magukban, — »már megcsontosodtak, ellenségei az Újnak: ezek ellen már küzdenünk kell.« Tudom, hogy így beszéltek — sohasem volt még ilyen ür a nemzedékek között. Ma, mikor negyvenesztendős, komoly tanulmányokon edzett, minden nemes tradíciókat őszintén tisztelő s befejezett technikájú írókat éretlen forradalmárokként kezel a hivatalos kritika, ugyanakkor az első, a legfrissebb ifjúság — mely Petőfi korában maga volt az irodalom, az irodalmi közvélemény — mint mereven elzárkózó, megcsontosodott

arrivékre tekint harmincas bátyjaira. Néha eljöttek hozzánk, olykor mint ifjúsági egyletek, mint próbálkozó ifjú lapok küldöttei, olykor hoztak egy-egy verset is, novellát.

— Tehetséges íróra vall, — mondtuk mi ilyenkor, — de még nem elég fejlett . . . az ízlése . . . a technikája . . . titánkodó és naiv: az életet nem ismerheti még: minden során kirí a fiatalság . . . érni, üllepedni kell . . .

— Igen, — felelték docilis arccal, de nem minden mellékgondolatok nélkül: és többet aztán nem is láttuk őket. Összeszorított foggal jártak az utcán és benéztek az ablakon.

Nehéz manapság érvényesülni a fiatal írónak. Ma úgyis az öregeké a világ — ahogy negyvennyolcban az ifjaké volt — minden téren. A fiatalok katonának valók, szolgálni valók: bele sem szólhatnak a világ dolgaiba. Talán azért is nem tud kijutni az emberiség régi, ostoba babonáinak rettenetes, gyilkos kátyúiból, mert a fiatal, friss, merész hangokat nem engedik szóhoz jutni. A köztudat azt tartja, hogy az öregek az észemberek, akik mindent az ész szerint cselekszenek; ez pedig nem úgy van: az öregeknek már nagyon is volt idejük beletörődni abba, hogy a világon úgysem történik semmi az ész szerint. Mit gondolhatnak a fiatalok, akik friss, még meg nem vesztegetett ésszel cseppentek ebbe az esztelen világba, hol már tudatosan, programszerűen intéznek mindent az ész ellen, véresen, ostobán, azzal az egyszerű mentegetőzéssel, hogy ez úgyis »mindig így volt és így is lesz«? Hol e cinikus rezignáció sovány ürügyével viszik őket is ölni, halni, minden piszokba, rettenetességbe s rabolják el fiatal életüket a munkától, a tanulástól, a kultúrától, miket pedig örök frázisokban dícsérnek fülükbe? Csoda-e, ha az ily világban nevelkedett ifjúság szellemi elitje eleve gyűlöl minden tradíciót és megismerni sem kívánja azokat?

Az egész világ egy iszonyú szervezet, minden ifjúságot megőrlő, minden szabadságot kizáró: és napról napra jobban szervezet az irodalom is, munkák és érdekek, keresletek és kínálatok szervezete, ahova épolyan lépcsők és összeköttetések vezetnek, mint minden más társadalmi szervezet belsejébe. A fiatal írónak, még ha szabadon írhatna is, nehezen nyílna tér tehetségeinek kifejtésére: hisz e tér meg-

hódításához ma elsősorban idő kell, lassú, csiszolódó, alkalmazkodó törtetés, idő, rendes, mesterségszerű tanulmányra és gyakorlásra. Sehol sem fontosabb a hosszas és fáradságos, mesterségszerű gyakorlás, mint oly művészetben, mely a kereslet és kínálat szerint igazodik. Mert ha a mélyebb tanulmányt nyiltan megvetik is íróink és kritikusaink, annál nélkülözhetetlenebbnek becsülik a technikai beavatottságot eláruló külsőbb könnyűségeket : s ha minden mélyebben és valóban új hangtól borzadnak is, annál jobban megkívánják *a már újnak bélyegzett*, új hangokként fémjelzett modorosságokat. Az irodalom mellékességeinek fejlődöttsége úgyis nagy ballaszttal terheli már a kezdő írókat : a tónus egyenletessége, a dialógusok és meseszövés valószínűsége a mai komplikált társadalom és a szerfelett differenciált irodalmi zsargónok korában, a naturalizmus által belénk nevelt igények mellett olyan tapasztalást és gyakorlottságot tesznek szükségessé, milyenről régibb írók nem is álmodhattak : s ezen külsőségek láthatóbbak lévén az imponderabiliáknál, melyek a költészet mélyebb lényegét alkotják, éppen azon kritikusok által, kik ily imponderabiliák iránt kevesebb érzékkel bírnak s a régibb nagy költőket kevéssé tanulmányozták, a költői kiválóság egyetlen ismertető jelének tartatnak. Mindezen körülmények a költő elkészülését lassúbbá és nehezebbé teszik ma, mint régebben. Ahol csak a lángész a fontos, teremhetnek az ifjú Shelleyk, Keatsek, Petőfiek, de ahol gyakorlás és alkalmazkodás a döntő faktorok, ott minden szó az idősebbeké. Igy költészetben is, mint politikában, az öregek korát éljük. *Idő* kell elsősorban — és hol ma az ifjúság ideje?

De másfelől meg : nincs termékenyebb és öntudatosabb korszaka az írói léleknek, mint a huszadik és harmincadik életév között. Nincs extenzívebb és explozívabb. Kiválóbb ifjú lelkek csak ma is teremnek, mint minden korban : és hogy tűrnék azok a kényszer-hallgatást? Egyszer csak megszólalnak. És milyen lesz a hangjuk, ha egyszer megszólalnak?

A mi generációnk önnön hagyományai ellen vétene, ha meg nem hallaná a szavukat. Irodalmunknak úgyis régóta sínylett nyavalyája a generációk merev elzárkózása, mely

a valódi irodalmi életet épúgy lehetetlenné teszi, mint a természetes nedváramlás hiánya a testi organizmusok életét. S ha ezt éppen a mi nemzedékünk érezte legjobban, panaszolta leghangosabban: mi joga volna most ez értetlen és önmagát mindig megbosszuló elbánást az utána következő nemzedékkel szemben ismételni? Nem látszik talán még érettnek az új nemzedék komoly kritikára. De a komoly kritika, az érdeklődés melege maga érlel — s dícsérni bűn talán: de megérteni kötelesség. Túlzott megbecsülés-e a gazos ágyásnak a kertész gyomláló munkája? A kritika gyomlálókés — de a hallgatás fagy. Mi pedig . . . mi is szóltunk egyszer . . . némák hallgattak és süketek bíráltak . . . mi nem maradhatunk némák, sem süketek.

Milyen hát az Ifjaknak szava?

Tettnek szeretnék néhányan nevezni ezt a szót. A *Tett* különben egy nagyigényű fiatal folyóirat címe, mely (minden hitünk szerint) az ifjúság őszinte lelkesedésével, talán anyagi áldozatokkal, háborúban, drágaságban, úgy látszik, számról-számra, jóegynéhány számig verekedte magát. Kijelentjük mingyárt, hogy nem e folyóirattal kívánunk éppen foglalkozni s távol vagyunk attól az illúziótól, hogy egy folyóirat betűrácsain keresztül magát az ifjúságot, a jövőt véljük megpillantani. Ily folyóirat lehet egy Herkules bölcsője, de lehet csak néhány kérész tócsaágya is. Emberei között vannak rendesen tehetségesek, vannak már, de vannak *még* sokat ígérő fiatalok is, vannak elhelyezkedni nem tudó idősebbek, negélyezett álfiatalok. De — ismételjük — nem egy folyóirat, nem a benne megjelent nevek vagy dolgozatok érdekelnek minket: az egésznek iránya és szelleme inkább, az is csak mint *tünet:* mint morzsája és monasa mindazon velleitásoknak, melyek a legeslegújabb irodalmi forradalmakból kiütköznek. Ezért lesz szó a Tettről és mégsem a *Tett*ről. Nekünk úgy tetszik, hogy a »tett« szó sem ép csak egy folyóirat címe: bizonyos, hogy program van ebben az ép forradalmár írók által már azelőtt sablónossá emlegetett szóban: program, mely messzebbre nyúl gyökereivel. Cím és program, ha mást nem, vágyakat árulnak el, ideálokat — és megtudjuk e címből, hogy az ifjak elsősorban cselekedni

óhajtanának — szegény mai ifjak, akiket az egész mostani élet iszonyú önkénye megadó passzivitásra ítélt. A — rab — ifjak ma is a szabadságra vágynak: *c«elekedni* annyi, mint változtatni — szabadon! A szabadságot nem lehet eloltani soha és ez a mai ifjúság: makacsul bizsergő parázs a rettenetes nagy hamu alatt.

Cselekedni annyi, mint változtatni: nem törődni törvénnyel, hagyománnyal s céloztunk már rá, mennyire nem sok oka lehet tisztelni törvényt, hagyományt e mai ifjúságnak, mely a legtiszteltebb törvényeket s hagyományokat mint a legesztelenebb vadságok cégéreit tanulta megismerni. Nem alkotni tovább a meglevő formák szerint, nem is új formákat teremteni, hanem törni a régieket, lerázni és megtagadni mindent, ami törvény és forma: ennyit jelent a *Tett* propagandája: valóságos irodalmi anarchia az: s — ne áltassuk magunkat! — anarchia a mai ifjúságnak csakis rokonszenves lehet.

E program — a hagyományok elvetésének e programja — egészében hasonlít a futuristák programjához: de majdnem ellentétes lelkiállapotból ered: és ez nagyon fontos *hangulati* különbséget hoz létre a kettő között. A futurizmus a háború előtti blazírt és neuraszténiásan kalandvágyó hangulat szüleménye: mindig óhajtotta a háborút, mint egy nagyszerű kalandot s hozsánnával fogadta, mikor kitört. Fázott az öreg kortól és hosszú élettől, glorifikálta az erőt és kíméletlenséget, mindenféle »szent« önzéseket, szinte kéjelgett a gyilkosságokban, a szenvedés hisztérikus érdeklődést keltett benne, nem részvétet. A mi új nemzedékünk azonban, mely életének legfogékonyabb idejéből esztendőket töltött a rettenetes háború légkörében, valósággal undorodik attól, tudni sem akar róla. Programjuk nemes megvetéssel ítéli el a »hiú primadonnákat, akik a háború apoteózisát éneklik«, csakúgy, mint a tétlen művészkedőket: a Tett az ő szájukban nem háborús tettet jelent. Új irodalmuk a »szabaduló akarat kapunyitója« kíván lenni, de a szabadságot nem egyes egyéniségek féktelen önzésének értelmezik, mely a milliók rabságával megfér. Ellenkezőleg: ha valamit, azt tanulták a háborúból, e világot átölelő jajból, a rettenetes tömegek

MUZE

együttmozgásából, együttszenvedéséből, a seregben élésből és az emberi hatalomnak messze seregekre sujtani képes modern technikájából, hogy ne az egyén lelkében, hanem valahogy e nagy szenvedő Egész lelkében keressék a világ legmélyét, ne egyes jelenségekben, hanem a jelenségeknek a tudomány által megsejtett nagy összehatásában a világ külsejét. Még lírájukat is ki szeretnék röpíteni az egyén hangulatainak és képeinek szűk korlátaiból: szívük be akarja érezni az egész Emberiség szívének érzéseit, szemük áttekinteni egy villanattal az egész Kozmoszon. *Kozmikus* lírát akarnak (mint ők kifejezik), minden elhatárolódás nélkül valót s folyóiratuk első számában programszerűen közlik Guillaume Apollinairenek egy versét, hol a balladás történet fordulópontján a költő, egy pillanatra, célzásokban és futó sorokban fölvillantatja, mi minden történik ugyane pillanatban, mindenfelé, az egész világon:

S ő csak ment közönyösen játékos dallal
csak ment borzalmasan.

Aztán később
mikor ment Páris felé vonat

E percben
szemeteltek el szerecsendiót Molukka galambjai

Ugyanekkor
római katolikus misszió mit tettél a szobrásszal

Máshol
ő átmegy a Bonn és Beuil közötti hídon s
Pützchen felé tűnik el
E pillanatban
a polgármesterék szerelmes leánya

Egy más negyedben
versenyezz hát költő az illatszerész kirakatával
. . . . . .

És mialatt a világ élt és változott
az asszonyok menetje hosszan, mint egy
kenyértelen nap

követte a boldog legényt a Rue de la Verrerien...

A lírának e *szimultánizmusa*, mely a szimultán színek és események egyszerrelátásán sarkallik, ki óhajt terjeszkedni az egész emberiség szimultán érzéseinek egyszerreérzésére is: s szemet-szívet egyaránt a végtelenbe akar dagasztani: — ahogy maguk az ifjak, fiatalosan bombasztikus nyelvükön, kifejezik: »Az új költészet glorifikált ideálja a végtelenbe derülő ember!«

Senki sem mondhatja, hogy ez a program így előadva és megértve (ők persze mindig egy kissé nagyhangúbban és kevésbé átértetten adják elő) nem szép és nagyszerű. Azonban közelebbről nézve, mégis sok meggondolni valót találunk benne.

Az első meggondolni való az, hogy ez a program — program. Bármennyire szabadságot hirdet is egy program: a művészetben, mihelyt a szabadságból programot csinálunk, az már nem szabadság többé, hanem megkötöttség és kényszerzubbony. Fiatal tehetségeknél természetes az újra és nagyra való törekvés, fiataloknál, akik (hiszen előbb beszéltünk erről) sokkal inkább észemberek még, mint az öregek, az elméletcsinálás is természetes: de mennél valódibb tehetségek, annál inkább természetes az is, hogy mihamar nyűgnek fogják érezni az elméletet. S az Újat és Nagyot, ha valóban nagy tehetségek, meg fogják valósítani úgyis: recept szerint sohasem valósítható az meg. A recept, mint minden *külső* irányozás, csak ártó hatással lehet. S aki ifjú költő egy ily *irány* vagy folyóirat légkörébe kerül, rendesen nagyon láthatólag megérzi az ártást: mind kényteti magát, mind pózokba illeg, mind kevésbé szabad, kevésbé önmaga, kevésbé spontán mint annakelőtte. Sokszor pózoló s nagy komolysággal komédiázó gyermekekre emlékeztetnek.

Kétszeresen így van a dolog, mikor a program a hagyományok és formák tökéletes elvetését teszi kötelességgé. Szépen hangzik ez, de nagy kérdés, hogy egyáltalán lehetséges-e s ha igen, művészi lesz-e az eredmény? Művészetben aligha nélkülözhetők a hagyományok: hisz a művészet lényege maga hagyományszerű momentumokon alapul. A művészet bizonyos értelemben kifejezés és olyan *módon* hat, mint ahogy a nyelv. A nyelv pedig régi konvenciók, azaz

öröklött hagyománykincs segélyével érheti csak el célját. A művészet hatása, mint a nyelvé, asszociációkon sarkallik s az asszociáció már mindig ősi, hagyományszerű beidegzettségeket feltételez. S ez nemcsak a *megértésre*, nemcsak a művek értelmi oldalára vonatkozik : hanem éppen oly mértékben arra, aminek e megértés mindig csak eszköze : a *megérzésre*, a legsúlytalanabb hangulati elemekre. Az érzelem, a hangulat is asszociatív valami : a hatásoknak emlékekbe kell kapcsolódni, hogy egyáltalán valami érzelmet fölkelthessenek : meg kell rezzenteni valami *régit* a lélekben. Az oly író, ki teljesen elvetné a hagyományokat : fegyvereit vetné el. Szerencsére, ez úgyis lehetetlen.

Azonkívül : az irodalom, mint emberi jelenség, élő szervezet s folyton újul ugyan, mint élő szervezet, de újulása szükségképpen folytonos, mint az emberi testé ; sohasem ugorhat ki egyszerre önmagából ! Az, hogy az irodalmat egészében, lényegileg meg lehessen újítani : mindig a kevésbé tájékozott fiatalság illúziója volt. Az irodalomtörténeti műveltségű olvasó könnyen megtalálja a fonalat, mely a mi ifjaink forradalmár-költészetét a százados irodalmi multtal, lassú, észrevétlen fejlődési fokozatokon keresztül összeköti. Semmi sem új a nap alatt vagy inkább : minden csak egy kicsit új. Forradalmár költőink egyike maga említette egyszer Vajda Péter nevét, akinek ritmusos prózája nem mindig ellentétes a mi ifjaink prózaversével s világot betekintő kozmikussága valóban szembeötlő. Vajda Péternek az ifjú Jókai, Petőfi (ki *Apostol*át, *Őrült*jét és a *Felhők*et szintén szabad versekben írta) és főleg Vajda János egyenes tanítványai gyanánt tekinthetők s Vajda Jánostól Adyn keresztül ismét egyenes vonal vezet a mai ifjúságig. Vajda Péternek viszont elődje nálunk Bessenyei, későbbi műveivel, természetrajongó költői prózájával, mely ismét rousseaui hatásra megy vissza. Külföldi támasztéka pedig a Vajda Péter-féle kozmikus iránynak a schellingi természetfilozófiában és a német romanticizmusban keresendő, mely nagyobb kiadásban némileg hasonló mozgalom volt a mi ifjaink mai mozgalmához s szintén egy nagy világháború hatása alatt fejlődött. Semmiből semmi sem lesz ; minden szoros evolúció

törvényei szerint megy végbe, mely átöröklött irányok és kívülről kapott motívumok által határoztatik meg s nincs író, aki más íróknak örököse és folytatója ne volna, bár gőgös fiatalok gyakran esnek abba az illúzióba, hogy semmiből teremtenek vagy egyenesen az életből merítenek.

És szavainkat legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy a legforradalmibb irodalom is érzi maga is, hogy ősökre, rokonokra van szüksége s keres is ilyeneket. A mi ifjaink is keresnek s átallván a magyar irodalomban körülnézni (mert a *hazafias* és *nemzeti* »kritika« hosszú és makacs harcaival elérte legalább azt a végtelenül gyászos eredményt, hogy elvette kedvüket a magyar ifjaknak a nemzeti irodalomtól, minden magyarságot lelkükben a korlátolt maradisággal asszociálván: úgyhogy a ferde preceptorbölcsességgel nevelt nemzedék már-már szinte restelli hazája klasszikusait ismerni) — tehát külföldi rokonságot keresnek. Óhajtják ezzel egyszersmind demonstrálni érzéseiknek és akarataiknak az egész emberiséget átható kozmikus szélességét: óhajtanak tüntetni nemes tüntetéssel a háború ellen is, internacionális számot adva folyóiratukból a világháború közepén, hol német, angol, francia, olasz, orosz művészet együtt hallassa rokonhangjait, sőt a néger. A kultúrtestvériség e demonstrálása sohasem lehetett rokonszenvesebb, mint ép ma, de ifjaink valóban nem igen tudják rokonaikat sem kiválasztani, sem megérteni. Hogy is lenne idejük s tanulmányuk áttekintésre, mely az irányok és jelszavak útvesztőiben eligazodni tudjon?

Az igazi rokonuk Walt Whitman, látásban és érzésben valóban kozmikus és szimultánista (bár kozmosza voltakép bevallottan csak Amerika); témában azonkívül époly szabad, sőt szabadszájú, külső s belső formákban époly törvénytelen, mint ők akarnak lenni: Walt Whitman, szintén egy nagy háború költője, szintén minden emberivel együttérző, előítéletet, hagyományt szuverén megvető forradalmár: — a maga idejében, — de vajjon, ha pontosan tudnák, hogy 1819-ben született, hogy klasszikusa immár egy irodalomnak, hogy modora immár sablón és hagyomány: hogyan illesztenék össze hagyomány- és régiséggyűlölő

programjukba a régi nagy költő tiszteletét? Walt Whitman érzés- és gondolatvilága egyáltalán nem modern: a mult század negyvenes éveinek demokratikus világnézetét tükrözi az, irodalmunkban voltakép a Petőfi stádiumát, akivel Imre Sándor egy régi tanulmányban össze is hasonlítá. Minden valószínűség amellett szól, hogy a mi forradalmáraink pusztán egész külsőségek miatt találták Walt Whitmanban rokonukat, amint hogy erős hajlamuk van mindenkiben rokont sejteni, aki valaha verses forma nélkül írt verseket: legyen az Paul Fort, francia történeti balladák szerzője — különben a leghagyományosabb stílben s majdnem rendes, rímes népdalritmusban is olykor, csak nem írva versként külön a sorokat, — vagy legyen Verhaeren, arrivé belga költő vagy Libero Altomare, névtelen és értéktelen futurista . . . akihez éppen véletlen hozzájutnak.

Pedig a »szabad vers« nem lehet egy költői iskolának ismertető jele: sőt egyáltalán nem tekinthető valami új és forradalomszerű jelenségnek az irodalomban. Szabad vers mindig volt és mindig csak egy versforma volt a sok közül: egyike a legrégibb versformáknak. Mikor a bibliában nem pusztán a gondolatritmus értelmi igényei szerint szakadnak meg olykor a versek, hanem az értelem, valóban a *vers kedvéért*, átszakad olykor a következő versbe: ez már »szabad vers« egészen a mai értelemben. Szent Ferenc *Cantico del Sole*-je mindenképpen szabad vers (és mellesleg mondva, oly *kozmikus*, hogy le lehetne nyomtatni egy szimultánista folyóiratban, ha érzelmi mélysége és spontánsága ki nem ütköztetné onnan). A prózavers, mint modern műfaj is, régi és bevett forma már mindkét elv szerint: a *hangzás* verse sorokba tördelve, mint Walt Whitmannál, vagy a *gondolat* verse mondatonként elválva, mint Turgenyevnél. Nálunk az előbbi formát Petőfi, az utóbbit Jókai már a negyvenes években klasszikussá tették. Technikájában e versformáknak futuristák és szimultánisták aligha tudnak már lényegileg újat teremteni: annál kevésbé, mert nincs versforma, mely gördülési lehetőségeiben egyhangúbb volna, technikájában kevesebb lényegi változatosságot engedne meg, mint a korlátlanságot törvénybe iktató prózavers.

(Hisz változatosság nem a formák és korlátok változatossága-e? s hogy lehetne változatos az edénytelen folyadék alakja?)

Valóban, a hagyományok és formák teljes elvetéséről szóló programpont ürességét és realitástalanságát semmi sem mutatja láthatóbban, mint a legkülsőbb formák, a versformák ügye. Művész sohasem vethet el minden formákat úgy, hogy magával az elvetés tényével ismét forma ne támadjon, mely mint éppen a prózavers esetében, nem is lesz mindig új forma. De mindenesetre csak *egy* forma lesz a sokhoz — s a legelfolyóbb, legkevésbé kemény s ép ezért a legkevésbé gazdag és változatos forma. Prózaversek nagyobb tömegben való olvasása rendesen az egyhangú himbálás kissé émelygő unalmát idézi fel s ugyancsak nagy költői egyéniség, hatalmas súlyú mondanivaló legyen, mely e formának huzamosabban erőt s gazdagabb modulációkat tud kölcsönözni. Lehetnek egyéniségek, akiknek természetes kifejezési formájuk a szabad vers, épúgy, mint vannak, akiké a szonett

> Nuns fret not at their convent's narrow room:
> and hermits are contented with their cells;

mint Wordsworth írja a szonettről szóló szonettjében; — de a szabad versre korlátozni magunkat, nagyobb formai önmegtagadást jelent, mint a szonettre korlátozni: hisz a szonett éppen gazdag s szigorú formájának a gondolat ritmusával való ezerféle korrespondeálása folytán ezer oly változatot hozott létre, melyről az egyelvű prózaversnél szó sem lehet. Ha azonban ez a korlátozás még csak nem is önkorlátozás, ha a prózaverset külső divatok, vagy ami művésznél majdnem egyre megy, észbeli meggondolások erőltették reánk, ez éppen olyan ferde kényszert jelentene, mintha valaki divat vagy jelszavak hatása alatt azt venné a fejébe, hogy semmi más formában nem *szabad* vagy nem *modern* verset írni, mint pl. szonettben — akár van éppen a szonetthez kedve, akár megfelel az egyéniségének, akár nem. Nem formai felszabadulás volna ez, hanem a legnevetségesebb formai rabság. És minden jel arra vall, hogy a mi

»forradalmár íróink« valóban ebben a formai rabságban szenvednek. Úgy látszik, olyan presztizse van előttük vagy szerkesztőjük előtt a szabad versnek, mely egészen leigázza őket : gyakran érezhető, hogy mondanivalójuk vagy lelkük zenéje egészen más formába kívánkozik és félszegen, elnyomorodva illeg a rájakényszerített idegen öltönyben. Bizonyos, hogy vannak dolgok, amiket legjobban a szabad versben lehet elmondani (ilyen volt pl. a Whitman mondanivalója a demokráciáról) : de vannak, amelyek e formában kómikusak és lehetetlenek. Akár lemondani az ilyen mondhatókról, akár rájuk erőltetni a nem nekik való formát : érzékenyen sérti a művész szabadságát. S valóban, a magyar *legújabbak* közül egyedül annak egyéniségét látom a szabad vers formáiba erőltetés nélkül beilleszkedőnek, aki azokat már hosszabb fejlődésen át érlelte magának s nem mingyárt elvszerűen választotta, mondanivalója, egy erős demokratizmus és indusztrializmus hangulatában a Walt Whitmanéhoz rokon, nem ellenkezvén e forma lényegével — aki pl. egyik legsikerültebb versét ilyenféle hangokkal fejezi be, mintha csak a nagy amerikai hangját hallanók :

— Örüljenek az új költők, akik az idők új arcát énekelik előttünk :
Rómában, Párisban, Moszkvában, Berlinben, Londonban és Budapesten.

A nagy Testvériség és Szabadság érzése, mely e sorokban szólal, igazán rokonszenves — rokonszenves az önbizalom is, amellyel költőink elénk lépnek, kézfogva távol társaikkal, az »idők új arcát énekelni«. De hajh ! különös arc az idők új arca, változó és komplikált vonásokkal ; s énekelni azt époly kevéssé elég a lelkesülés, mint megfesteni egy ily arcot a festőnek. Vajjon, hogy tudna egy arc valóságához férkőzni a festő, ki a rendelkezésre álló eszközöket s mesterségének százados technikáját elvszerűleg még csak megismerni sem akarná? Nem veszélyes-e, ifjaknak ily elveket egymásba szuggerálni? Hajlandók ők úgyis megvetni a technikát, melynek mind nehezebben elsajátítható tudományszerűsége oly soká elzárja őket a Tökéletes Alkotástól

S ha láthatóan nehezükre esik is lemondani a *külső* formák érzéki kellemességeiről, annál könnyebben mondanak le a belső formáról, a komponálásnak mindig heroikus erőművéről. S nem is a magasabb Egységesítés művészetét értem ezúttal, nem is az eszmék, jelenetek és történetek komponálását. Ez úgysem szokott az ifjúság adománya lenni. S a legújabb irányok írói ösztönszerűleg kerülik is az oly műfajokat, melyekben erre volna szükség. Líra — és pedig komponálatlan, egy végbe nyúló líra a műfajuk — nyúló és tagolatlan, mint maga a Szabad Vers: holott vezető irodalmunk kétségkívül az új közönség igényeinek nyomása alatt mindjobban kezd a lírától a regény felé hajlani. Az ifjak novellája is természetesen csak álcázott líra: s mikor az imént komponálásról szóltam, nem egyebet értettem, mint a gondolatoknak és képeknek azt a — gyakran csak mondatról-mondatra való komponálását, mely a prózában körülbelül azt a szerepet tölti be, mint a versben a versforma — belső forma mégis, különböző minden verstől, a szabad verstől is, mert semmi köze nyelvhez és hangzáshoz: belső összeilleszkedés, fejlődés és lendület. S e belső forma már annyira hozzátartozik a művészet legbensőbb lényegéhez, hogy beszélni sem lehet itt már a formák elvetéséről, csak sikerült vagy nem sikerült komponálásról lehet beszélni. A legforradalmibb futuristák is álmodhattak ugyan elvetéséről a grammatikának, a mondatnak is, gondolataink minden gondolatszerűségének elvetéséről, meg is valósíthatták ezt talán egy-két oldalon át: de amennyiben egyáltalán alkottak, ők is *komponáltak*, jól vagy rosszul. Művészi alkotás valóban egyértelmű a komponálással (az angol *composition*). A komponálás mélyen a tartalomban gyökerezik s a stílusig nyujtja ki összefogó, markoló kacsait. A stílus sok máson kívül a kompozíció látható és testhezálló öltönye is: nem mint nyelv és hangzás, hanem mint tempó, tagolás és építés. A stílus ilyen értelemben lerázhatatlan s futuristák talán új tempót, új építésmódokat hozhattak a stílusba (mint a kitünő Aldo Palazzeschi a regénystílusba), de magát a stílust, mint az építés elvét, mint belső formát, nem nélkülözhették.

Ha e szempontból nézzük a legifjabb Magyarország irodalmát, valóban szomorú eredményre kell jutnunk. Ez íróknál még kísérlete sincs a komponálás valamely új módjának, a stíl valamely új tempójának: egy-egy bizarr ötlet, a futuristák legüresebb külsőségeinek esetlen utánzása, a grammatikának és értelmességnek némi, nagyon is erőltetett és kevéssé következetes fumigálása, a mondanivaló szándékos és oktalan komplikálása (naiv fiatal íróknál gyakori szenvelgés): ennyi az egész stílusújítás. A próza sokkal rosszabb náluk, mint a vers. Nemhogy új verv nincs benne, de gyakran egyáltalán nincs verv: vagy ha van, töredékes csak és akadozó. E fiatal írók közül, egy-egy érettebben kívül, senki sincs, aki csak egy egészen rövid prózai műnek teljesen külsőleges, formai, szinte csak stílusbeli megkomponálásáig is tudna emelkedni.

A komponálásról előbb beszéltünk, mint a közönségesen úgynevezett stílusról, a *nyelvezetről:* mert a kompozíció még a formák közé tartozik, míg a nyelv, mint szín- és képszövet, már *tartalom*, már képzet- és fantáziatartalom az író lelkéből. S bár itt már kissé nagyobb gazdagságot találunk, mint a formákban (ifjú írók képzelete ritkán egészen szegény), mégsem hallgathatjuk el többféle kedvetlenségeinket.

A forradalmi stílust főleg két dolog jellemzi: a mesterkélt bizarrságban nyilvánvaló ízléshiány és a képek túlzott komplikáltsága, mely néha készakart érthetetlenségig emelkedik.

Mind a kettő majdnem elvszerű. Ifjú írók az ízlés megvetésével is szabadságukat akarják érvényesíteni s a szabadságnak a *tabu* képzetek és képzetösszeköttetések felé való kiterjesztése nem is helyteleníthető elv. Az ízlés tulajdonképpen konvenció, gyakran elég oktalan konvenció; s mint minden konvenció, változhatik: sőt, művészetben kell is, hogy változzék. Az ízlés bizonyos értelemben csak illedelmi korlátozás, s az ízléstelenség gyakran nem egyéb, mint új területek felszabadítása a fantázia és költészet számára. A francia irodalom klasszikus korában ízléstelenség lett volna az, amit Hugo Viktor később stílussá emelt. Nagyon meg kell gondolni, mielőtt ízlési momentumokat esztétikai

érvekül alkalmazunk. Nem joggal vádolták-e ízléstelenséggel egy időben Shakespearet, Petőfit és sok mást, kik éppen ez ízléstelenségük révén nem kevésbé nagy költők maradtak? Azonban van valami, amit sohasem lehet elfeledni: az író minden ízléstelenségéből, akarva, nem akarva, ismét egy új stílus, egy új összhatás, jó vagy rossz, harmónikus vagy harmóniátlan, kellemes vagy kellemetlen áll elő. Mondhatja ugyan a forradalmár: »Hisz én éppen ez ellen lázadok, e harmónia, ez ellen a kellemesség ellen!« De nem a harmóniátlanságot kifogásoljuk, nem a kellemetlenséget. Az *akaratlan* harmóniátlanság ellen szólunk, a céllal ellenkező kellemetlenség ellen: mikor az író minden ízlésbeli szabadsága láthatólag csak azért nem olvad eggyé, egy új ízléssé, mert az író nem képes eggyéolvasztani.

A legnagyobb rokonszenvvel vagyunk az új költők iránt, mikor (ebben is Walt Whitman példáját követve) a modern élet számos oly jelenségét igyekeznek a költészet körébe vonni, melyek eddig eminensen prózaiaknak tetszettek s a versben ízléstelennek hatottak. Különösen a szimultánista programnak megfelelően, a társadalmi tömegélet és a modern technika nagy társadalomátalakító tényezőinek a magas érzelmi világ számára való meghódításáról van szó. Fenséges tennivalók várnak e téren a modern költőre: de ha valahol, úgy itt igaz az, hogy a fenségest csak egy lépés választja el a nevetségestől. Minden merészebb eltérés az ízléstől, könnyen nevetségessé válik, ha új ízléssé össze nem símul: s valóban, senkinek sincs annyira szüksége az ízlés magasabb művészetére, mint a konvenciós ízléstől magát felszabadítani kívánó írónak. E magasabb ízlésművészet fiatalnak ritkán adatott meg: s mily gyakran tesznek egészen kiváló költők ifjúkori merész művei eleinte kómikus hatást! S kivált a mindennapi s prózában nagyon is megszokott dolgok lesznek könnyen nevetségessé versben. A nevetségességgel pedig vigyázni kell: mert sohasem használ és nagyban öl.

A konvenciós ízléstől való eltérésnek másik iránya, amely felé ifjú írók rendesen hajlamosak, az erotikus irány. S itt is bizonyos fokig engedményekre vagyunk hajlandók. Bár

meggyőződésünk, hogy értelmileg minden igazán lényeges dolgot ki lehet fejezni, anélkül, hogy ebben a tekintetben a közízlést megsértenők: mégsem fogjuk tagadni még az erősebb erotikumnak olykori szükségét és jogosultságát sem, mint színfoltnak, mint eszköznek, hangulatnak. És kétségkívül inkább azt tartanók hibának, ha az ifjú költő nem fejezné ki mindazt őszintén, ami benne él, *ezt is*, amily erővel és erős színekben, természetesen, benne él. De mindenesetre nagy hibának tartjuk, ha az ifjú költő hangulattalanul és temperamentumának vagy fantáziájának kényszerítő lendülete nélkül is, akár elvből, akár a közönség képzelt — még semmiesetre sem ismert — ízlése kedvéért, akár hogy szenvedélyesebb temperamentummal szenvelegjen, erőltetten és kelletlenül hoz be egy át nem élt s csak irodalmilag elképzelt erotikát.

Mindezekbe belejátszik a *pour épater les bourgeois* fiatal íróknál természetes motívuma is: de vajjon, ha e fiatal írók valóban jóhiszeműek, szabad-e e gyermekes motívumból feláldozniok a művészet nagy érdekeit? Itt tapintunk rá arra a pontra, mely úgy a művészi, mint minden hitvallásnak vitális helye; az őszinteségre és jóhiszeműségre.

S még érzékenyebben rátapinthatunk e pontra az ifjak stílusának másik feltűnő sajátságáról: a komplikáltságról szólva. Szomorúan látható, hogy íróink itt mennyire, túl az egyszerű affektáláson, a rosszhiszeműség lejtőjén és határán vannak. Egészen gyermekes módon restelik valamely gondolatukat egyszerűen elmondani: mintha félnének, hogy ezáltal gondolatuk naivságát meztelenül fognák elárulni. Itt is áll a törvény: hogy mindig a legnaivabb kerüli legkétségbeesettebben a naivság látszatát. Kifejezéseiket addig komplikálják, míg a legőszintébb mondásaik is bombasztoknak hangzanak: s mikor ezt maguk is észreveszik, a bombaszt elől az érthetetlenségbe menekülnek. Naiv gyermekarcukat felismerhetetlenné kormozzák, mint a gyermekek, hogy a koromréteg alatt felnőtteknek képzelhessék őket. De mint a gyermek, csak egymás fantáziáját csaphatják be: kívülük mindenki látja, hogy a korom csak korom — s a gyermek arca is szebb lenne és kifejezőbb, tisztára mosva. Igy leg-

feljebb egy-egy értelmes szem villan ki itt-ott a korom közül, de többnyire bizony csak mosolyt kelt a bekormozott álca: bizony nevetségesek ezek az izzadságosan érthetetlenné költött nagymondások!

De mindeddig csak külsőségekről beszéltünk, formákról, stílusról — mondaná valaki — s a szimultánista programnak van egészen tartalmi oldala is, melyet már dolgozatunk elején rokonszenvesnek, sőt nagyszerűnek jeleztünk. Vajjon bármennyi ügyetlenség és gyermekesség a formában megronthatja-e a tartalom, a mondanivaló e kiválóságát és korszerű fontosságát?

Azt kell felelnünk erre, hogy: igen! Mert először is a szimultánista program nagyszerű ugyan, de éppenséggel nem oly új, mint látszik s bizonyos oldalról tekintve, nem is jelent mást, mint egyszerűen annyit, hogy az ifjak nagy költők szeretnének lenni. Tulajdonképpen minden nagy költő szimultánista volt: mert nem éppen az-e a nagy költő — legalább, ha a fantázia nézőpontjából vizsgáljuk — aki egy villanatban tud átlátni egymástól távol eső dolgokat s úgyszólván mindent a kozmoszból, ami céljának és hangulatának irányába esik, önkénytelenül kiragadni és egységesíteni? Nem fejezte-e ki ezt már Shakespeare is:

> Szent őrületben a költő szeme
> földről az égbe, égből földre villan.

s nem követte-e, bár minden program nélkül, a legnagyobb költők gyakorlata? Nem kozmikus-e Dante, Goethe, Aischylos? Ily programot újként és forradalomként valóban csak oly iskola fedezhet fel, s köthet össze a régi nagy költők elvszerű megvetésével, mely e régi nagy költők megismerésétől *a priori* elzárkózik. Kozmikusnak lenni valóban nem egyéb, mint nagy költőnek lenni — s ezt nem lehet program szerint.

De tegyük fel, hogy igazán van — amint láttuk, hogy igazán van is — valami új és korszerűen szükséges a szimultánisták mondanivalójának élében legalább és hangsúlyában. Akkor sem a mondanivalón, mint célon fordul meg semmi, hanem a művészi élezésen és hangsúlyozáson. A cél maga igen egyszerű, néhány prózai mondatban tudtul adható,

aminthogy a program többszörösen tudtul is adja, s mi is megpróbáltuk ismét tudtul adni. Még azt is könnyű kritikai feladat jelezni, minő irányban volna korszerű és szükséges a szimultánista mondanivaló hangsúlyozása és élezése; de e hangsúlyozás és élezés szuggesztív keresztülvitele: ez a művészet! Eszméket kimondani, hangulatokat jelenteni nem nehéz: de átplántálni, szuggerálni őket, ez a nagy dolog s ez már csak a művészet formai eszközeivel lehetséges. Megértetni, elhitetni lehet valamit művészet nélkül is, de ez még távol sem a szuggesztív hatás, amire a költő törekszik. Ezért van az, hogy a költőnek nem kell új eszme, hogy új hatást hozzon létre: s ezért, hogy a művészetben lényeggé éppen a szuggesztív hatás eszköze, a forma válik.

Ezért egy új irodalmi iskola kritikája elsősorban formai eszközeinek kritikája.

Túlszigorúak voltunk? Inkább az ellenkezőt hisszük. Készakarva nem említettünk neveket és egyes dolgozatokat. Azok az új irányok írói közül, akik tehetségesebbek, maguktól meg fogják találni útjukat és helyesebb utakat. Adja Isten, hogy programjuk legszebb pontjait a lehető legfényesebben megvalósíthassák! Mi a programot s annak mint programnak eddigi eredményeit néztük s igyekeztünk jövő veszélyeire hasonló programoknak figyelmeztetni. Nem egyes írók, nem is valamely jelen írói csoport volt tanulmányunk tárgya, mely lehet jelentéktelen, mint jelenség, sőt mint szimptoma is. Mi magát az ifjú irodalom *elvét* óhajtottuk bíráló szemekkel vizsgálni, úgy, amint az e szomorú huszadik században kialakulni látszik.

NÉPKÖLTÉSZET.

1918.

I.

Egy érdekes kritikát olvastam nemrég Schöpflin Aladártól; egy háborús népdalgyüjteményről beszél. Amit mond, az megint felidézi teljes komplexumában a népköltészet problémáját, mely az irodalom legparadoxálisabb problémáinak egyike. Mit mond Schöpflin? Csak egy szóval fogok utalni rá, mert nem erről lesz most szó.

Tehát azt mondja: A népdal haldoklik. Az új népköltészet lényegében félművelt emberek költészete.

Ha ez értékmegállapítás, ellenállhatatlan föltámad a kérdés: nem foglalja-e ez magában az egész népköltésnek elvi elítélését? Jelentett-e valaha mást a népköltészet, mint félművelt vagy egészen műveletlen emberek költészetét?

A népdalokat a tankönyvekben a mezei virágokhoz szokták hasonlítani. Ki festette olyan szép színesre a mező virágait? Vadon nőnek hát ezek a népköltemények, vagy valami csodálatos úton a »nép ajkán« születtek? Be kell vallanom, hogy én nem hiszek az ilyen csodálatos utakban és az az érzésem, hogy a népköltészetről való egész felfogásunk tele van mitológiával. Azt hiszem, egészen könnyű lenne valami *advocatus diaboli*-t megszólaltatni a népköltészet ellen, egy rosszhiszemű dialektikust, aki az igazság erős látszatával beszélhetne ilyenformán:

— Mit jelent az, hogy ezek a versek a »nép ajkán« születtek? Micsoda mitológiai szörnyeteg az a »nép«, és micsoda ajka van? Előállhat-e egy költemény másképp, mint hogy egy költő megalkotja? Később talán mások faragják egy kicsit, elváltoztatják, rontanak rajta; — meg vagyok győződve, hogy sokkal ritkább esetben javítanak; — de alapjában az, ami a költemény lényege, lelke, az olyan *egy* valami, hogy csakis *egy* lélekből sarjadhatott elő... Akármit beszéljenek a német tudósok, én nem tudok mást hinni, mint amit Goethe hitt, amit talán minden *költő* hitt, aki valaha Homerost olvasta: hogy mindazt, ami az Iliasban lényeges, egy ember alkotta! mindazt, ami az Odysseiában lényeges, egy ember alkotta! És minden népköltéményt, ha igazán méltó a »költemény« névre, lényegében *egy* ember alkotott: legfeljebb a könnyű nótákhoz toldottak-foldottak strófákat, mint ahogy az operettek kupléihoz lehet végnélkül toldani-foldani. (S ezek sokszor bizony csak olyanok a népköltészetben, mint az operett-kuplék a városi embernek: azért helyettesíthetik ma már oly könnyen őket a nép »ajkán« is az operett-kuplék...)

»Az igazi költemény, ha népköltemény is, aligha lehet más, mint egy költő műve, s a legújabb népdaloknak rendesen elég könnyű kinyomozni a szerzőit is, ha valaki veszi magának ezt a fáradságot. (Abban a háborús népdalgyüjteményben, amelyről Schöpflin szólt, igen sok vers alatt meg van jegyezve a költője is, valamely tizenkettes baka személyében, — sőt megesik, hogy Petőfi egy versét olvassuk a Marschall Lőrinc tizenkettes baka neve alatt!) A vers eredete itt se más, mint a műköltményeknél; de van valami közömbösség az eredettel szemben. A »nép fia« époly kevéssé kérdezi, ki csinálta a nótát, — az edényt, melybe érzéseit önti — mint ahogy nem szokta érdekelni, ki csinálta a tarka kancsót, melyet megvett a vásárban. Ezért marad a népdalok költője rendesen ismeretlen.

»De hát ha minden igazán értékes népköltemény *egy* ember műve csakúgy mint a műköltemény, mi különbözteti meg igazában a népköltészetet? Talán éppen csak ez a

közömbösség az eredettel szemben, éppen csak az, hogy a szerzője ismeretlen? Ez nyilván nem így van. Hisz láttuk, hogy a szerző nem is mindig ismeretlen — aztán különben is: akkor minden, bármely művelt, városi stílusú vers is, ha a szerzője nevét véletlen nem tudnók, népköltemény volna. Mit mondjunk hát akkor? Én igazán nem tudok egyéb definiciót találni a népköltészet számára, mint hogy az: *olyan költészet, mely irodalmilag műveletlen költőktől származik.*

»De hát akkor hova lesz a népköltészet híres méltósága? Hova lesznek a sokat hangoztatott szólamok, — amiket mindannyian már az iskolában megtanultunk, — hogy: *a legnagyobb költő, a legigazibb költő* a nép maga; hogy semmiféle műköltő sem versenyezhetik a *nép* hatalmas fantáziájával, csodálatosan mélyről jött poézisával? Ha a népköltemény csak éppen úgy *egy* ember csinálja, mint a műköltemény, s az egész különbség csak annyi, hogy ez: irodalmilag műveletlen ember: akkor igazán nehéz megérteni, hogy mért legyen okvetlen nagyobb költő a műveletlen ember — holott bizonnyal sokkal kevesebb képzet- és szókincse van, sőt sokkal kevesebb érzése is — amiből a poézis szövődik? Vagy hogy mért tudja akár csak fajának karakterét is jobban kifejezni, aki fajának kultúráját kevésbbé sajátította el? Más szóval, mért volna ama régi, ismeretlen nevű, kölesdi kántor okvetlenül nagyobb költő, mint Vörösmarty Mihály? Nem babona-e a népköltészet?«

2.

Igy beszélne, mondom, az *advocatus diaboli*, az ördög ügyvédje. Mit tudunk felelni neki?

Lehetne talán ily módon felelni:

— Az is megeshetik, hogy a kölesdi kántor nagy költő. Mi tudunk egy időt, amikor Magyarország leghíresebb műköltői többek közt például Garay János és Jámbor Pál voltak. És a szalontai jegyző nagyobb költő volt, mint ezek ketten összevéve; mert Arany János volt. Csakhogy Arany János művelt, tudós emberré vált; valódi műköltő lett;

de hány Arany János lehet, aki falun marad, műveletlen marad? Lelke nem lesz talán olyan gazdag, sokoldalú, differenciálódott, mint a műköltőké: de egyszerűbb marad, még mélyebb talán, még gyökeresebb. Nem fog oly sok hang születni lelkéből: mert lelkének anyaga kevesebb. De az a kevés anyag talán jobb, erősebb, romlatlanabb; az a néhány dal, ami születik belőle, talán értékesebb a műköltő minden művészeténél. A műveltségnek sok előnye van a költészetre, de sok hátránya is. Gazdagságot ad, de az erőből elvesz. Elvesz főleg a léleknek abból a gyermeki elfogulatlanságából, a lélek szemének abból a tiszta frisseségéből, ami talán a legnagyobb dolog a poézisban: üvegeket rak a szem és a világ közé, szép, színes, finoman metszett üvegeket; de mégis csak ablakok ezek!

»Igazán, bizonyos szempontból azt lehetne mondani: a modern műveltség, az újkor kiterjedt és változatos kultúrélete valóságos csapás volt a költészetre és minden művészetre. Miben különbözik ez a *modern* kultúra pl. a középkor vagy a kora renaissance egyszerűbb és mélyebb kultúrájától? A könyvek sokaságában és az utazás könnyűségében. Azt merném mondani: az emberi kultúra szerencsétlensége ott kezdődik, amikor a könyvnyomtatást forgalomba hozták; az emberiség szellemi életének igazi gyásznapja az, amelyen az első vasút elindult. A tények nem ellenkeznek ilyen felfogással. Tudjuk, hogy a könyvnyomtatás elterjedése előtt *volt* kultúra; az emberiség legnagyobb és legmélyebb kultúrái nem ismertek könyvnyomtatást és olcsó könyveket. Az olcsó könyvek a szellemi kultúrának igazi átkai. Mióta sok könyv van, azóta nincs könyv, mely az emberi életben eseményt jelentene; nincs könyv, nyomós lelki tényező. Nincsen biblia. A szellemi kultúra ideálja a régi klastrom, amelynek csak néhány könyve van, amit minden barát már tízszer olvasott, kiolvasva belőle és beléolvasva már mindent. Ily klastromokból sarjadt ki a középkor végének és kora renaissancenak bámulatos kultúrája, melyhez hasonló szellemiségű kultúrát máig nem produkálhattunk. (Mert nem az írni-olvasni tudók száma teszi a kultúrát. Könyvek és olvasók pl. soha úgy meg nem szapo-

rodtak, mint az utolsó években: de elég olvasni néhányat e nagy tömeg könyvből, hogy érezzük, mennyire hanyatlott maga a kultúra.)

»És ami a szellem kultúrájának a sok könyv, az a benyomások kultúrájának a sok utazás. Mióta gyorsan utazhatunk, hamar látunk sok mindent, elfelejtettünk látni; semmit sem látunk igazán. Mióta ezer tájon járunk, ezer városban, egy tájról, egy városról sincsen igazi mély hangulatunk. Chesterton mondja egy helyütt, hogy senki sem él szűkebb világban, mint a globetrotter. Mert az emberi világ igazi keresztmetszete nem a térben van: hanem befelé, a tájnak és az emberi társaságnak is, belső, rejtettebb rétegei felé, melyeket a globetrotter sohasem ismer meg igazán. Pedig ehhez képest a külsőségek változásai lényegtelenek.

»Nem érezzük-e itt a parasztnak óriás előnyét? A parasztét, aki mélyen, gyökeresen benne él egyetlen tájnak, egyetlen falunak szellemében, akinek minden fa, minden úthajlás mély és gyermekkorától beedzett lelki élményt jelent, az utazott városi ember felett, aki már észre sem veszi a fákat és úthajlásokat? A parasztét, akiben a falu szelleme él, egy egész emberi társaság, teljes átmetszetében és belülről? A műveletlen, egyszerű emberét, akiben a könyvkultúra gazdagsága el nem takarta még a faj ősi, mély és meleg színeit, a temperamentum természetes csillogását; akiben a könyvből tanult, irodalmi szavak túl nem zenghetik még a nyelvnek friss, vadon hajtott, elhasználatlan őserejű szavait? Igen, az, hogy kultúrálatlan emberek költészete a népköltészet: ez éppen az erénye és ereje . . .«

3.

Igy lehetne talán felelni a népköltészet támadójának; de én mégsem felelnék így, mert úgy érzem, nem lenne igazam teljesen.

Igaz volna-e az, hogy a kultúra árt a költészetnek? Micsoda költő volna az, akiben a könyvek szavai elfakíthatnák a Természet ősi és szabad szavait? Igazi nagy költőkkel megeshetnék-e ez? Nem inkább az történik-e az igazi

nagyoknál, hogy ők a könyvkultúrából is elevent szívnak ki, s föltámasztják, visszaifjítják lelkükben azzá, amiből minden kultúra eredetileg származott: életté, életanyaggá. Igy nem teher, hanem gazdagság nekik a kultúra, lelkük egy darabja, s épp oly természetes örökség, mint a kedély, vagy a temperamentum: egy örökölt képzetkincs. S ez az örökség az, amire minden költészetnek szüksége van, hogy gyökértelenné ne váljon: földje ez, fája, összekötő ereje, az életnedv, mely egyik jelentkezéséből a másikba, egyik leveléből a másikba áramlik.

Ha valaki tudja ezt, — s ennyire ismeri a kultúra fontosságát minden költészetre nézve, — nem becsülheti a népköltészetet többre, azért, mivel kevesebb a kultúrája. Én hogyha nem félnék megint a paradoxon látszatától, azt mondanám inkább: azért tartom sokra a népköltészetet, mivel *több* a kultúrája. Nemcsak a könyvekben rejlik a kultúra. Kultúra van a nyelvben magában, az ősöktől öröklött beszédmódokban, közmondásokban, kultúra van a régi szokásokban, vallási és babonás hagyományokban, a természet és az élet átöröklött, hagyományos interpretálásában. Egy hagyományok által kormányzott élet már maga kultúra. A városi ember sok kultúrát tanult, de sokat is vesztett, sokat is felejtett, mikor fajának ősi hagyományos életét felejtette.

Az ősi élet és ősi szó e kultúráját őrizte meg a falusi ember. Ez a kultúra az, amiből a népköltészet kinőtt.

És itt visszatérhetnénk oda, ahonnan indultunk. Minden olyan esemény vagy állapot, mely a népet ősi, hagyományos életmódjából kiforgatja, — s így a háború is, — minden, ami régi szokásokat tesz értéktelenekké vagy lehetetlenekké, a népköltésre nem előnyös, csak hátrányos lehet. Mert a nép kultúráját bolygatja meg az ilyen változás: azt a kultúrát, amely nem könyvekben, hanem magában az élet formáiban öröklődött. Ezért az ily korszakok népköltésében is mindig csak az a jó, ami régi meg tudott bennük maradni: a háborús népköltésben az a jó, ami még ősi, igazi — háborúelőtti.

KÖLTŐ ÉS TOLMÁCSA.

(Odry Árpádnak.)

1918.

A művész kiválaszt egy csokor verset: amiket nagy hatással és igaz művészettel interpretál. A hallgató azonban, ha véletlenül versértő és versolvasó is, többnyire a legnagyobb zavarban van. Nem tudja megmagyarázni magának a művész választását.

Nem mintha az szorulna épen magyarázatra, amit előad. Azt — még ha nem is igazolná maga magát — legjobban igazolja az ő előadása: mely úgy megmutatja a költemény belsejét, úgy elénktárja a *sous-entendu*-it, hogy még a szegényebb költemény is gazdagnak tűnik föl ilyen ragyogásban, mint az egyszerűbb táj is meggazdagodik a napfényben, amikor rejtett kincsei előjönnek. Azt kell inkább meg magyarázni, ami hiányzik a programból: úgy tűnhetik fel, hogy semmiféle szempont sem vezérelte a választást. Miért? Mert a kiválasztás az előadó művész szempontjai szerint történt és az ő művészetének szempontjai szerint.

S még hozzá egész jogosan történt így. A vers nem marad ugyanaz előadva, ami olvasva volt: és nem szabad ugyanazon szempontok szerint tekinteni többé. Az előbbi hasonlathoz visszatérhetünk itt is. A napfényben egyszerre átváltozik a táj. Néha egészen igénytelen pusztaság váratlan fölragyog; máskor nem bírja a vidék a napfényt, banálissá

válik, ami előbb, az árnyék csendjében, még szívünkre hatott. Napfényben nem ugyanaz a szép vidék, ami árnyékban.

És épp így van a költői alkotásokkal, ha az élőszó erős fényébe öltöznek. Nem ugyanaz a vers szép előadva, amelyik olvasva. A tájnál is, mihelyt fölsüt a nap, a nap lesz a fontos, és amit a nap megmutat és ahová a nap beférkőzik: így kerekedik fölül az előadó művészete a szegény költőén... Csak azt hagyja a versből elevenen, ami őt elevenné izgatja a versben: csak ott hagyja föllobogni a költő szavait, ahol ő bennük föllobogható. Viszont föllobogtatja a verset ott is, ahol az magától talán nem lobogna.

Egy új műalkotás keletkezik ekként, mely egészen különbözik a költő műalkotásától: habár egyáltalán nem független tőle. Nem lehet mondani, hogy a költőnek semmi része sincs ebben az új műalkotásban: de az eredmény nem az ő számítása szerinti. Az eredményhez az előadás is nagyban hozzájárult, melyet ő többnyire nem vett számításba. Egészen másként van a drámaírónál. A drámaíró már eleve előadásra számítja ki művét: s így ugyanannak kell azt tekinteni az előadásban is, amivé megírta.

A lírikus azonban nem gondol fényes termekre és hangos szavakra. Egy szellemi fül számára írja ő ritmusait, amely érzékenyebb és értőbb a test füleinél, és nem jut eszébe, hogy durvább testi hangok fogják majd zavarni azokat a lelki hangokat, amiket fölidéz. Ha kitűnő költők előadásra és a testi füleknek mérnék verseiket: abból egy külön művészet lehetne: de ez a művészet még alig született meg.

Nem azt akarom evvel mondani, hogy a költő ritmusa nem a fülnek szól, hanem például a szemnek, vagy tisztán az észnek. Nem azt akarom mondani, — hisz ez képtelenség volna — hogy a lírikus nem gondol a hangra, a szó hangosságára, a levegőrezgés fizikai ritmusára, mikor verseit leírja és pusztán az értelem számára csinál néma zenét. Ez a némaságra született zene nem is lenne zene. Az igazi zene nem az értelemhez szól. Az igazi zene az érzékeket rezgeti meg és azokon át jut el a lélekig. A kótaolvasás még nem zeneélvezet. A versek *néma* olvasása pedig sok tekintetben hasonlatos a kótaolvasáshoz. Senki sincs jobban meggyőződve

mint én, hogy az igazi vers minden szépsége csak hangosan mondva érvényesülhet.

De ez a hangosan-mondás még nem előadás. Ez annyit jelent, hogy *magunknak* mondjuk hangosan a verset, vagy például olyan valakinek, aki velünk egy könyv fölé hajol, vagy aki már a szöveget ismeri. A megértés közvetítője mindig csak az olvasás marad, a szem vagy az ész, amely visszatérhet, időzhet egy helyen, a szavakat élvezheti külön és együtt, latolhatja a sorokat, mint a borkóstoló a bort nyelve hegyén. Igy érzi a *művészetet* és még titokteljesebben, még lassabb és szabadabb megállásokkal és visszatérésekkel érzi a *lelket*, ami a versben van. A verset nem úgy szánta költője, mint a mozifilmet, hogy egyszer és egyszerre legördítsék. A vers élvezetének lényeges kelléke az olvasó szabadsága, aki, ha akarja, tízszer elolvassa ugyanazt az egy sort, ha akarja, elülről kezdheti a strófát.

A verset tehát, ahogy a költő szánja, mégis csak magunknak mondjuk és olvassuk. Az ilyen olvasás nem előadás, és bár hangosan történik, célja nem a közlés. Nincs kötelezve a megértetésre, az értelem kidomborítására, mely a művészien bonyolult nyelvű verseknél az előadónak gyakran oly nehézséget okoz. Az ilyen magányos olvasás még ha hangos is, nem *beszéd*. Nem megértetni akar, hanem a nyelv titkos zenéjét élvezni, és testet adni a vers ritmusának. Inkább skándálás ez, mint szavalás. Hanghordozása éneklő és a grammatikai értelem másodrangú benne. Olyanok előtt, kik a vers szövegét még nem ismerik, többnyire érthetetlen volna, és gyakran kómikus.

Pedig ez az a *hangos-olvasás*, amely a költő intencióinak megfelelne. És ha a költők maguk adják elő verseiket : az az előadás többnyire ehhez közeledik.

Egészen más a művészi előadás. A művész-előadó sem akar egészen lemondani ezekről a szempontokról sem. Mennél többet akar megéreztetni ő is a vers zengéséből, a szavak finom és árnyalatos muzsikájából. De tudja előre, hogy sok mindent el kell ejtenie : és ezeket kész is azonnal elejteni. Nem minden szépség hathat egyszerre : senki sem érti és érzi meg a költői nyelv minden árnyalatának varázsát az

első hallásra. Az ilyen árnyalatokat feláldozza az előadó: ezzel szemben azonban más súlyos kötelezettségek nehezednek rája. Kötelezve van a vers *megértetésére* is: egyszeri hallás utáni megértetésére annak, amit a költő lassú szürcsölésre, áhítatos, többszöri olvasgatásra szánt! Azt tanították nekünk az iskolában, hogy az igazi költészet egyszerű. Ez nem igaz. Az egyszerűség lehet egyik eszköze olykor a költőnek: a költészet elve távol áll az egyszerűség elvétől. A költészet lényegében ünnepi valami: mindig újat akar, új ruhát, új szavakat. S az előadó-művésznek ezt a szokatlan, ünnepi, bonyolult, tömör beszédet kell átértetni egyetlen hallással!

De ez még nem minden. Jó ha ez a tolmácsoló szerep nem jut ellenkezésbe a művészi céllal. De nagyon gyakran ellenkezésbe jut. A vers titkosabb és zenei ritmusa nem mindig esik össze az értelem menetével. Sőt nagyon gyakran éppen a ritmusnak és az értelmi tartalomnak különböző megfelelései, szétválásai és egymásratalálásai és az az új és még mélyebb ritmus, ami ebből kialakul, teszi a vers főszépségét.

Már most, ha a kettő nem esik egybe, mit tegyen az előadó? Mint művész szeretné a vers ritmusának és nyelvének zenei szépségeit mennél tökéletesebben érvényesíteni, de másrészt mint tolmács kényszerül az értelmi menetet is híven követni. Művész és tolmács lévén egyszerre mint a műfordító, munkája örökös megalkuvással jár a két szempont közt mint a műfordítóé. S mindez azért, mert a költő nem gondolt rá, mikor a verset megírta, éppoly kevéssé mint ahogy nem gondolt a fordítóira.

Könnyű aztán elgondolni, hogy ahol ezek a megfelelések, ezek a ritmikus szétválások és egymásratalálások forma és értelem között nagyon bonyolultak: azok a versek, — majdnem azt mondtam lefordíthatatlanok — azok a versek *előadhatatlanok*. Úgy van ez igazán mint a fordítással. Legkönnyebben fordítható és legkevesebbet veszít a fordításban az a vers, amelyikben az értelemé a döntőszerep; éppígy legkönnyebben előadható az a vers, ahol a zene jóformán csak testhezálló öltönye a gondolatnak. Tehát nem mindig éppen a legjobb vers.

De a művészén és tolmácsén kívül egy harmadik szerep is jut az előadónak. Nemcsak a műfordítóhoz lehet őt hasonlítani, hanem az illusztrátorhoz is. Hisz ebben a minőségben is művész és tolmács ő : valami a művészből és valami a tolmácsból van az illusztrátorban is : de egyik sem tisztán és egészen. Művésznek nem eléggé önálló : tolmácsnak nagyon is az.

Ki az az illusztrátor? Mit jelent az, hogy az előadóművész — illusztrátor?

Aki egy könyvhöz a képeket rajzolja, nem akarja éppen *ugyanazt* mondani, mint az, aki megírta : ugyanazt a képpel, amit az író mondott a szavakkal. Mert kép és szó közt nincs meg az a párhuzamosság, ami például a különböző nyelvek között mégis megvan. A kép nemcsak *más módon* fejezi ki a mondanivalóját : hanem egészen *mást* tud kifejezni a valóságból, mint a szavak. Az író elmondja alakjainak érzéseit, gondolatait, beszédét. A rajzolóra most már az maradna, hogy ezeknek az alakoknak arckifejezését, mozdulatait, testi attitüdjét mutassa meg.

Mily keveset tudna megsejtetni a rajzoló abból, amit a költő mondott el : az érzésekből és gondolatokból ! De másrészt mily szegényes fogadalmat adhat például az arcról — színekről, vonalakról — minden leírás, mely csak szavakkal történik : egy jó rajzhoz képest !

A rajzoló tehát nemcsak *fordítója* a költő művének, hanem annak mintegy *kiegészítője*. Mert éppen azt mondja el, amit a költő elhallgat, amit a költő nem is tudna elmondani.

De ez a tényállás különös dilemmába hozza a rajzolót és szinte egész művészetét problémává teszi. Történhetik-e ez a kiegészítés *tisztán csak* a költő intenciói szerint? Úgy értem : lehetséges-e, hogy a rajzoló-művész pusztán csak azt és úgy rajzolja, amit a költő maga is éppen úgy elképzelt, de eszközeinek — a puszta szónak — elégtelensége miatt már visszaadni nem tudott? Ugyebár ez teljesen lehetetlen? Az illusztrátor bárhogyan is törekszik auktorának intencióihoz tapadni, mégis a saját egyénisége, a saját művészete fog nyilvánulni a rajzban és lényegesen több lesz benne, mint amit az író elképzelt. A rajz bizonyos teljességet kíván;

és a költői műben jelzett szűk célzásokból, vagy akár azoknak mintegy geométriai meghosszabbításából is alig lehetne ilyen teljességgel kiolvasni mindazt egészen a költő elképzelése szerint, amit vonalak és színek dolgában ő elmondani nem tudott.

De többet mondok: nem is bizonyos, hogy a költő mindazt ilyen teljességgel egyáltalán el is képzelte. Mert kétségtelen, hogy a költő műalkotása úgy teljes, ahogy van: és semmiféle *kiegészítést* voltaképp nem kíván. A költő éppen annyit és úgy kívánt képzeletünknek anyagot adni, amennyit és ahogyan tényleg adott is; igaz, hogy bizonyos dolgokat nem tudott volna kifejezni, de ezeket nem is akarta, ezek nem tartoztak bele a mondanivalójába, melynek határait és lényegét már eleve a saját művészetének eszközei szabták meg. Mondom: amennyit ő adni akart, annyit meg is adott tényleg; és minden további megkötése az olvasó fantáziájának tulajdonképpen már illetéktelen beavatkozás az ő művészetébe, túlnő az ő alkotásának kijelölt formáin, s ekként magát azt az alkotást is elváltoztatja.

Úgy tűnik föl tehát, hogy teljesen igaza van annak, aki az illusztrátor művészetét nem is művészetnek, sőt inkább művészet-ellenes valaminek tartja.

És mégis be kell vallanom, hogy én nehezen tudnék lemondani az illusztrált könyvről. Nehezen tudnék megelégedni az olyan *Buchschmuck*-kal, — amilyenek manap divatosak — amely teljesen függetlenítette magát a díszített műtől, amely tehát a költő művészetébe be nem avatkozik. Ebben sem tudok elválni a gyerekkorom emlékeitől, a gyerekkorom ízlésétől. Micsoda élvezetet jelentett akkor egy ilyen *képes*könyv! Az ember százszor is előre lapozott a képhez és nézte: ez itt Mari, a százados leánya, ez meg Tamás, a matrózfiú! Így fonódott össze az őserdő és így nyíltak az apró ablakok a nagy és odvas fatörzseken, melyekben laktak az erdei törpék! Mindezt a boldog gyermeki gyönyörködést, amire úgy emlékezem vissza, mint az első nagy művészi szenzációkra szoktunk emlékezni: egy alapjában művészetellenes dolog fakasztotta volna?! Hisz kinek az ösztöne művészibb, mint a gyermeké? Amit a gyermek

így élvezett hajdan, elmerülve a nagy családi asztalnál, a petróleumlámpa szűk fényköre alatt: az lehetett naív mese, lehetett kezdetleges, rossz rajz, de nem lehetett alapjában, elvében művészietlen valami. És az is eszembe jut, hogy nagy művészi érzékű, igazán művészi szellemű, de naivabb korok mennyire szerették az illusztrált könyvet. A késő középkor miniatűrjeire gondolok, a Dante első illusztrátoraira, a krónikák, a legendák képeire. Tisztán művészietlen elvből fakadt volna mindez?

Nem. Kell lennie lehetőségnek, hogy az illusztrátor, az illuminátor egy magasabb egységbe olvaszthassa azt, amit kapott, és azt, amit ő ád. Igaz, hogy amit kapott, az maga egy tökéletes mű, kész és hiánytalan egység. De e világon mindenütt azt látjuk, hogy kész és tökéletes egységek is továbbépülhetnek és kiegészülhetnek még nagyobb egységekké. Az Isten művészete is ezen az elven alapul: mért ne alapulhatna ezen néha az embereké is? Minden sejt magában egy kész és egész szervezet: mégis kiegészülhet tovább, nagyobb szervezetté. Igy a jó illusztrátor azt a kész és szerves műalkotást, amit az írótól kapott, úgy egészíti ki képeivel, hogy avval együtt, amit ő ad hozzá, egy másik kész és szerves művet alkosson. Persze ez az új mű más természetű lesz, mint a régi volt: nem is tisztán irodalmi mű és nem is egészen és csupán az író intenciói szerinti.

Úgy tűnik föl, hogy ijesztően nagy kitérést csináltam tárgyamtól. De tulajdonképpen nem is volt kitérés. Mert mindaz, amit az illusztrátor művészetéről mondtam, szórólszóra ráillik az előadó művészetére is. Ő is egy kész és hiánytalan műalkotást kap maga elé: és kényszerül azt mégis *kiegészíteni*. Ő sem pusztán fordít. Az ő anyaga is: az élőhang, az arckifejezés, egy-egy mozdulata, mást tudnak és mást kénytelenek megfogni a valóságból, mint a költő eszközei és csápjai, az írt és olvasott szavak. Mert más az érzés drámai oldala, mint a lírai: és az előadó, éppen eszközeinél fogva, akarva nem akarva kényszerül ezt a drámai oldalt is kidomborítani. Nem itt van a helye megmutatni, hogyan különbözik a drámai ábrázolás anyaga a líraiétól: hogy amaz magában foglalja az érzés külső kifejeződésének mecha-

nizmusát is, — a hang viszontagságait, melyet az érzés izgat vagy bénít, az arc változását, a tekintet fényének holdfogyatkozásait — míg a líra tulajdonképpen mindig belül marad azon a Rubikonon, mely szív és ajak közt olyan mély árkot von . . . Tény az, hogy az előadó is kényszerül egészen újat adni a költő művéhez, mint az illusztrátor. Olyan valamit, amit a költő nem mondott és nem is képzelt el és nem is gondolt rá, hogy elképzeljük. Kényszerül kiegészíteni a költő művét, bármily teljes és kész az már magában. S a jó előadó ösztönösen úgy fogja ezt a kiegészítést megcsinálni, hogy új művészi eredmény áll elő ; nem azonos a költő művével, de nem is egészen idegen attól.

Bizonyos, hogy ebben az új műalkotásban nem lesz meg mindig a költemény teljes gazdagsága ; vannak szavak és vannak képek és vannak fordulatok, szépségek, melyek elvesznek a fül vagy az értelem számára, vagy fakók maradnak az élőszó erős fényében ; melyeket az előadás éppúgy nem tud érvényre juttatni, mint az illusztráló rajz a költő elvontabb gondolatait. De másrészt az is igaz, hogy az előadó, ha valódi művész, ebbe az új, általa befejezett műalkotásba a saját egyéniségéből olyan gazdagságot vihet be és kényszerül bevinni, amely mindenért kárpótol.

Persze ehhez az kell, hogy az előadó egyéniségével összhangban legyen az a mű, amelyet előadásával illusztrál ; amelyet új műalkotásához anyagul használ föl. S ezért nem szabad a művésznek előadására más szempontok szerint választani darabokat, mint a saját előadásának szempontjai szerint.

De ahol ez a két feltétel megvan, a művész kiváló, és a műsorát ő maga választotta ki : ott egészen új műélvezetben részesül még az is, aki a verseket már mind ismeri. Egészen új verseket hall, melyeket nem olvashat el azután sem újra, melyeket senkisem olvashat soha. Egyszeri és egyetlen műélvezet ! A költő alkotása ezer meg ezer példányban foroghat közkézen és szellemünk mindennapi csemegéje lehet : az előadó művész alkotását éppen ez az egyszerisége és egyetlensége olyan ünneppé avatja, melyért érdemes összegyűlni, ékesen és ékes teremben, mint egy ünnepre.

TANULMÁNY ADYRÓL.

1920.

I.

Ahogyan az Ady dacos alakja immár másfél évtizede foglalkoztatja a magyar fantáziát, ahogyan ő merész és fájdalmas kézzel belenyúlt az országnak legkényesebb, legmélységesebb problémáiba: az még ebben a kizárólag politikai érdekeltségű Új-Balkánban is megokolttá tenné, hogy a halálát követő esztendő az ő felfedezésének első esztendeje legyen, hogy honfitársai mohón és izgatott ujjakkal kutassanak a kivételes és szinte még ismeretlen Kincsben, ami Tőle maradt.

Minden politikai zsivajon keresztül az ő nevének folyton és hangosan kellene kihallatszania.

Ehelyett különös némaságba süllyedt Ady neve. A támadások elhallgattak, de hallgat a hű lelkesedés is; — csak egy-egy görbe mentség, álszent védelem hozakodik elő — olyan és oly táborból, hogy Ady felháborodással dobná vissza; — ő és mentség! ő és védelem! Olvastam egy erőltetett és nagyhangú Ady-utánzatokkal teli verseskönyvben egy *Ady Elmenetele* c. verset (érzik ennek a címnek a felesleges »modern«-ségét?), ahol elmondatik, hogy a holt Ady szelleme megjelenik az Isten előtt; s az Isten ünnepélyesen megbocsát neki; miután a szellem bevallotta élte nagy bűneit:

Fajtám káromoltam,
országomat vertem,
Behemót sípjába
tüdőmet leheltem:
Gáncsolt bús fajomnak
lettem kergetője:
siklusok fejében
űztem temetőre.

Ami magyarra lefordítva annyit jelent, hogy eladta hazáját pénzért a zsidóknak. Nem volna méltó szót vesztegetni erre az ostobaságra: ha nem volna szomorúan jellemző adat ez arról, mily hitvány fogalmaik vannak Adyról a márma-üvöltők közt még azoknak is, akik verseit dícsérik és utánozzák, s forradalmias magyar nevét a saját hecc-magyarságuk cégérévé szeretnék hamisítani, mindannak megcsúfolásával, amit Ady szeretett s hirdetett.

Ezektől a tisztelőktől Ady szelleme undorral fordul el. De hol vannak az *igazi* tisztelők, akik méltók e szellemet közibénk idézni? Hallgatnak ők, talán emlékezve Költőjük szavára:

Hát kicsit hallgatunk,
Csuklódjék ajakunk,
Bús szitkokat lenyeljünk.
— — — — — —
Gyujtó, szent betűink
Holnap gyujtnak megint...

Mintha szegény Ady testi élete is — ez a tökéletes, gyönyörű bezártságú élet — azért húnyt volna el abban a pillanatban, mikor fénye a legszabadabban fölragyoghatott: mert jönni kellett mindjárt a nagy Hallgatásnak, ahogy a Sors írta, hogy e dicsőség parazsa egy ország hamvai alá rejtőzködjék. Mint a Petőfié 49-ben... Halál ez? Távolról sem. A parázs ég. A forradalom vérbe-szennybe fulhat: a forradalom költője örökké él.

Az Ady körüli nagy hallgatás egyébként nem a bolsevizmus elbukásával, hanem a bolsevizmus diadalrajutásával kezdődött. Ady nagyon távol állt attól, hogy a bolsevizmus költője legyen; s akik életének és halálának sorsszerűségét intenzíve érzik, szinte kiválasztottnak látják azt is, hogy

abban a pillanatban távozott e földi Országból, amikor még egy *nemzet* gyászolhatta benne utolsó nemzeti költőjét, épúgy mint egy forradalom első forradalmi prófétáját; a szabadságnak futó pillanatában, amikor még azt lehetett hinni, hogy e forradalom a Nemzet Szabadságának a forradalma marad. A bolsevizmus alatt már nehéz volt Adyról igazat mondani. Már nem lehetett mindent megmondani. Hisz Ady legmélyebb gyökerében épen a nemzeti öntudatnak, a fajiságnak költője volt, mindannak költője, amit a Vörös Utópia tagadott, nem vett számításba; amibe beleütközött és belebukott. Ady az ős Tények költője volt, az Életé, mely nem kérdez Miértet, mely nem hagyja magát ésszel igazítani, mely ellenszegül az utópiának; az Élet szabadságának költője, melyet az Utópia hiába akar ésszel kimért korlátokba szorítani. (Az élet épúgy áll tényekből, mint lehetőségekből.) Az Élet Szabadságának költője! Az ő igazi felfedezését époly kevéssé bátoríthatta föl az az irány, amely nem vette figyelembe az Életet, nagy tényével, a nemzeti élettel, mint az a másik, utána következő, amely tagadni szeretné a Szabadságot, a forradalmat.

Nem csoda ekként, ha ez az első esztendeje Ady halhatatlanságának meddő esztendő volt, s ez a drága név a föld alatt lappangott (a nemzeti lélek meleg humusában) mint télen a rózsa. Adynak még sok hátrahagyott szava, meg nem hallott vagy meg nem értett üzenete van nemzete számára; sok kibányászatlan kincs. Ez az esztendő nem bányászta ki őket. Kötetnyi verse, mely könyvbe nem gyűlt még — s köztük a legszebbek, a »*Mindent Hurcolva*«, s azok az énnekem külön is felejthetetlen szavak is amiket az én szavaimról *Babits Mihály könyvére írt*:

> Öntött szavak, kik egyre olvadóbbak,
> Barátom és én lelkem szavai,

— máig is szétszórtak, és szinte elveszettek, ismeretlenek. De nemcsak jobban hallatni: jobban érttetni sem tudtuk Ady szavait azóta. Igazi megértéséhez még az előmunkálatok is hiányoznak, azon a kevésen kívül, amit a *Nyugat* gyűjtött össze két Ady-számában. A költő életrajzát, me-

lyet több oldalról vártunk, nem tartották opportunusnak most közrebocsátani. A politikai tél szele süvöltött: s az egyetlen jelentős könyv, ami ez évben elkészült Adyról — az Ady-irodalom első, úttörő munkája — máig se került könyvpiacra.

Földessy Gyula könyvét értem, amelynek címe: *Ady Endre: Tanulmány és ismertetés.*

Amikor készen lett, a kommün alatt, nagy magyarsága, nemzeti érzésekkel teltsége tette időszerűtlenné;[1] s azóta más okok miatt nem tud feltámadni a tetszhalálból — pedig igazán megérdemelné, hogy eleven könyv legyen. Az első Ady-összefoglalás ez, első kísérlet Ady-megértésre, mely eléggé alázatos ahhoz, hogy komoly legyen; s mintegy az első Ady-propädeutika. A szerző — kiváló tanárember s Adynak éveken át belső barátja — szinte érezve a magyar gondolatok sorsát e közel jövőben, sietett feltárni az Ady-titkokat.

— Ne haragudjál érte, legszeretettebb poétám, — szólítja meg utolsó mondatában a nagy Esotericust, — de egyre nőnek az árnyékok fölöttem s a mi áldva-átkozva szeretett messiási fajtánk fölött: sietni kell.

Hasztalan volt a sietés: a Sors, az Árnyék — ennek a rettenetes évnek az árnyéka — ráesett erre a könyvre is; s a kis mécses belehalkult a sötétségbe. Vegyük kézbe a szerény világot, próbáljuk felélesztem a lángját, próbáljuk itt is, ott is egy-egy oldalát legalább meglátni fényénél annak a homályban maradt gigászi szobornak, amelyet a jövő századok számára az ADY neve jelenteni fog

2.

Földessy tüzes, de konok magyar, aki mélyen képes érteni és szinte naivul lelkesedni, ha egyszer kigyulladt; de nem könnyen ért meg, és nem hamar gyullad ki. Intelligenciája nem minden oldalról eleve tárt intelligencia, hanem

[1] A fajiságot semmibe sem vevő internacionálizmus: internacionalizmusnak is hazug — írja egy helyen. (A kommün alatt!)

olyan mint a zárkózott úri ház, ahova nagyon nehéz bejutni ismeretlennek, de aki egyszer bejutott, biztos lehet a meleg, marasztó szeretetről. Nem a kritika nagy, korlátlan mesterei közé tartozik; bizonyos határoltság van benne, nehézkesség a megértésében; — de ez csak még izgatóbbá, mert élményszerűvé teszi azt a kritikát, amit ő csinál: minden megismerése küzdelem, minden elismerése új felfedezés, minden meghódolása hódítás. Egész kritikai multja mutatja ezt. Igy tudott nekünk azon frissiben adni egy frissen-szerzett Petőfi-képet, mikor még Aranyt nem értette; így később egy küzdelmesen megnyert Arany-élményt; míg Vörösmarty élvezéséig, mint maga bevallá, máig sem jutott el. Egyenkint tárja föl lelke kapuit a vendégeknek; s minden új tanulmánya életrajzának új fejezete. Korlátolt kritikus: csak egy-egy szellemet tud látni és szeretni egyszerre; de erre az egyre annál elevenebb fényt vet a lámpája, mert mások, körül, homályban maradnak.

Ilyen kritikus adta nekünk az első Ady-könyvet.

Ady is élmény neki, sőt életének elhatározó nagy élménye: melynek naivul átengedi magát. S az egyes versekkel úgy van, mint az egyes költőkkel. Egyenkint fedezi fel, »hódítja meg« őket, s egyenkint adja át hódításait az olvasónak. Ez determinálja könyvét alakilag és tartalmilag. Alakilag csupa lelkes szólam, csupa lírai rajongás, mely bizony távol van az »objektív kritika« hangjától; s néha igazán naiv benyomást tesz. Tartalmilag azonban mégis több a könyv általánosságoknál, ami a líra és rajongás rendesen lenni szokott: részletekbe, egyes költeményekbe, sőt egyes sorokba ható kommentár az; az első komoly próbálkozás példákat adni ennek a nehéz és mély költőnek megfejtésére és megértésére, első, alapvető kísérlet Ady bonyolult és gyakran készakarva burkolt szimbolumait a próza nyelvére lefordítani. Kell ez? Kell talán, hogy tudatossá váljon bennünk lassan mindaz a Kincses Mélység és szigorú Rend, ami a versek soraiban sűrítve van. És hasznos főleg térképül az Ady országába indulónak, aki először tanácstalanul áll meg a Szimbolumok ez őserdejében. Mondom: egy Ady-propädeutika.

Senki sem hivatottabb ezt megadni Földessynél. Ő segített hajdan a költőnek kötetekké gyűjteni verseit. Nincs is e verseknek intímebb ismerőjük, mint ő; szemmellátható-lag emlékezetből idéz (apró hibák mutatják); s ismeri a versek keletkezésének körülményeit is, s vonatkozásaikat, szándékaikat, úgy mint akárki, olykor Ady szájából is, bár Ady az ilyenekben nagyon szűkszavú volt.

(Ez az intímség némi szabadságot adhat egy költő hű satellesének. De nem szabad visszaélni velük. Ha pl. Ady kifogásolható, de tisztelendő furcsaságát a *Mindent hurcolva* utolsó sorában: »Ki holtáig *borzonja* a Mindent«, amit Ady az előttem lévő, sajátkezűleg átjavított két példányában változatlan hagyott, s ami más, hasonló szóképzéseinek analógiáival is támogatható, Földessy így javítja megszokottabbá: *borzongja:* ez már nem olyan könnyen elnézhető emlékezethiba, mint egyebek,[1] melyek szintén csak itt elnézhetők, s figyelmeztetve kell óvnunk Földessyt, akitől Ady hátrahagyott verseinek kiadását várjuk, nehogy hasonlók oda is bekerüljenek. A nagy költőnek minden furcsasága, minden betűje szent; semmiképp sem szabad azokon változtatni, sem elnézésből, de még kevésbé szándékosan, sőt bármilyen tetszetős feltevés kedvéért sem — pedig Földessy erre is hajlamos; amiről, verstani elméletéről szólván, még beszélni fogunk.)

Minde szabadságokra való hajlamosság mellett Földessy mint kommentátor hű tud maradni költője intencióihoz — épen szimpatiájának zártsága, kritikai megértésének egyfelé korlátozott volta segíti ebben — és ha olykor mégis túllő a célon, ezt is, hogy úgy mondjam, a költő intencióinak irányában teszi. Ha pl. a *Tíz éves Évában*, a természetes és mindenkinek érthető magyarázat helyett a lélekvándorlásra gondoltat (amit maga is merészségnek érez): akkor nincs igaza; de másrészt kétségtelen, hogy a lélekvándorlás esz-

[1] 32. 1.: Háborús bús kitérő: *fájdalmas* b. k. helyett. — 27. 1. Nagyon-nagyon szeressetek: *hajh,* nagyon szeressetek helyett; itt már a szótagszám is megváltozik, melyet éppen Földessy fő-fő fontosságúnak tart — amire egyébként visszatérünk.

méje egyáltalán nem volt idegen Ady fantáziájától.[1] Vagy mikor a megkapó sorokról:

Fekete virágot láttál,
Különös volt, tehát letépted —

azt mondja, hogy ez »erőszakos metonimikus megfordítása az eredeti szemléletnek« — mert a költő az ifjú leányhoz szól, »holott a virágtépő a férfi« — s ugyane versben a *ledér Isten* épily metonimikus átvitele a nő jelzőjének az Istenre —: akkor megint nincsen igaza, mert itt a virágtépő nyilván a nő, s az Isten a Ledérség istene; de másrészt kétségtelen, hogy ilynemű metonimikus megfordítások nagy számban vannak Adynál, mint például: *Ajkadon a nedves hazugság.*

Földessy egyelőre — amint az Ady-kutatás mai stádiumában még természetes is — a versek pontos megértésére szorítkozik, és nem igen kérdezi a *genezisüket.* Igy teljesen figyelmen kívül hagyja Adynak költői elődeihez való közvetlen kapcsolódását, ami mégis csak minden költő genezisénél elsősorban számbaveendő. Ady magasabb távolokba szökkent föl elődeitől, mint talán bárki más, — valami hasonlóan, mint Dante, obskurus előzői között — de mégis csak az ő vállaikon kezdett emelkedni. Megértése nem tökéletes addig, míg összefüggése a Reviczky-Makai-féle jambikus költészettel, a Heine-iskolával, a diákkorában olvasott vagy tanult versek költőivel — épúgy, mint a később megismert dekadensekkel — meg nincs állapítva. Ez nem annyit jelent, hogy hasonlított ezekhez a költőkhöz, vagy azok hatottak volna rá; csak hogy első kifejező eszközeit — melyeket oly merészen megújított aztán — tőlük örökölte; első témákat, verstechnikát, sőt hangulatokat, képzeteket is. (Például az a sor az *Ős Kajánban: Feszület, két gyertya, komolyság,* nyilván a *Tetemrehívás* reminiszcenciája; *Gyertya,*

[1] Négy-öt versében is van célzás a lélekvándorlásra: — már az *Új Versek*-től kezdve *(Valaha mint asszony bolyongtam;* és a *Lelkek a pányván).* Legfeltűnőbb az a hely, amelyre már Riedl Frigyes Földessy előtt figyelmeztetett: *Valamikor lányom voltál; Lányom avagy feleségem;* — mellyel oly feltűnően egyezik a goethei *Meine Schwester oder meine Frau.*

feszület, kánoni pap; valamint a *Befalazott Diák* balladaformája is Arany-emlék.) Visszatérünk erre a versformákról szólva. Földessy, mondom, ezzel a tudattalan genezissel nem foglalkozik, s csak a későbbi tudatos visszacsengéseket mutatja ki Balassához és a kuruc költészethez, ami már a költő intencióinak magyarázata és kommentárszámba megy. Általában véve Földessy statikus és nem genetikus kritikát csinál; ellensége a miliő-elméletnek, a zseniben isteni titkot lát s óvakodik fölvetni a kérdést: hogyan lett azzá, amivé lett? Bizonyára igaza van; ez a kérdés megfelelhetetlen, miliőből, előzményekből sohasem lehet maradék nélkül leszármaztatni az egyéniséget, s Adynál ez a maradék különösen sok lesz.[1] Mindazonáltal: nem épen ezt a nagyszerű kivonást, ennek a maradéknak a megismerését tekintheti-e végső céljául a kritika? s nem szükséges-e ehhez az előzmények, a hatások pontos számbavevése, egyszóval a kinőttségek ismerete?

Effelé fog törni az elemző Ady-kutatás. Földessy könyve nem elemzés, hanem kommentár: e nehéz versek élvezésének breviáriuma.

A kommentárnál az első kérdés a diagnózis; s hogy mi okozza a nehézségeket? Adyról régen az volt a közfelfogás, hogy könnyű, de könnyelmű költő; nem nehéz, mintha szigorú és tömör volna, hanem csak homályos, épen mivel hanyag. Még legnagyobb rajongói is egy-egy helyét hajlandók voltak elejteni, mint »értelmetlent«; és koncedálták, hogy az értelmetlenség a nagyon is spontán költő megsikamlásából származik.

Ady — a »muszáj-Herkules« — meghökkentő termékenysége igazolni látszott ezt a feltevést. Földessy nagy érdeme, hogy bátran szembeszáll vele. Ha Adyban valamit nem értünk, annak nem az az oka, hogy a költő értelmetlen hagyta. Az értelmetlenség nem a *kevésből*, hanem a *sokból* származik. Nehezen érthető a költő gondolata, nem mintha

[1] Sem utódja, sem boldog őse,
Se rokona, sem ismerőse
Nem vagyok senkinek.

nem gondolta volna el vagy fejezte volna ki elég dúsan, pontosan és szigorúan, hanem mivel nagyon is dúsan gondolta el, s nagyon is tömött pontossággal fejezte ki. Nem az ő magyarsága a hanyag, hanem a mi magyarul tudásunk a kevés. A költő nagyon is jól tud magyarul ahhoz, hogy ma és Pesten jól megértsék. Mulatságosan mutatja ezt ki Földessy ennél a sornál: »*Fölzajdult a cinterem*«; amely azért »homályos«, mert Pesten azt hiszik, hogy a cinterem: temető; holott az: templom körüli játszótér.

De legtöbbnyire sokkal mélyebb okai vannak az Ady »homályosságának«. Nincs a világirodalomban költő, aki következetesebben, mélyebben, lényegesebben szimbolista volna. Talán az egy Dantét kivéve. Azért mondom, meggondoltan, Dantét, mert Adynál is, mint Dantéban, az egész világ szimbolumok óriási láncolata, szimbolumoké, melyek szigorú egymásba-illeszkedésükkel, szinte a valósággal egyértékű szövetet alkotnak. Hogy Ady épenúgy benn él ezekben a szimbolumaiban, mint Dante az övéiben, azt legjobban mutatja, hogy nem ejti el őket, vissza-visszatér hozzájuk, nő, gazdagodik, de ugyanaz marad benne ez a szimbolumvilág, elfelejtettnek hitt szimbolumok merülnek föl évek után újra; úgy, hogy (amint Földessy mondja) »egész Ady-konkordanciakötetet lehetne összeállítani«, — és kellene — egy Ady-kulcsot, Ady-lexikont. Ha pl. a *Hunn, új Legendá*ban, *(Ki látott engem?)* olvassuk a sort: *Életük ez a mérsékelt csodáknak*, — és nem értjük tisztán mindaddig, míg az évekkel ezelőtt írt Petőfi-tanulmány kezünkbe nem akad, ahol Ady az *Univerzum kisebb titkairól* beszél: akkor lehetetlen, hogy ez a visszatérő és következetesen egyjelentésű szimbolum-nyelv, ez az éveken át való pontosság, ez a költőben vasszilárdsággal megőrzött és meg nem hajló szimbolumvilág a Dante-ismerőnek a firenzei látnok szimbolikus univerzumát ne juttassa eszébe.

Persze ez nem annyit jelent, hogy Ady máskép bármiben is hasonlítana Dantéhoz; — de mégis egy pillanatra még folytatnom kell ezt a hökkentő párhuzamot. Danténál a költő saját élete is szimbolum lesz, sőt minden szimbolumok tengelyévé válik; egy jelentőségekkel teleszürcsölt élet,

ahol minden emlék, minden kis mozzanat nagy, titkos értelmű. Valahogy így van Adynál is. Élete az örökkévalóság számára eleve elrendelt szimbolikus élet, amelyet maga is mint egy csodát él át és ad tovább az embereknek, mint egy kinyilatkoztatást... Minden szimbolumok kerete és foglalata ez az élet. Adynak a maga csodálva és lelkesen élvezett életében nyilatkoznak ki a Minden Titkok, s e körül jegecedik ki a páratlanul gazdag szövésű szimbolumnyelv, amelyen őket el tudja mondani.[1]

Az ilyen költő nyilván nem úgy ír, hogy azonnal és teljesen megértsék. A szimbolumokat mintegy bányászni kell, s teljes kibányászásuk gyakran nagy idők műve, mint Danténál. A Próza, földönlépő lábaival, messziről tud csak utána futni a Szimbolum fölerésztett sárkányának; de utána kell futnia, hacsak el nem akarja ereszteni a Megértés zsinórját. Ady esoterikus költő, mint Dante, amin mitse változtat az, hogy kifejezésben mindketten többnyire egyszerűek, s mindkettő írt gyermekesen könnyű verseket is. A bányászó mindig mélyebb és mélyebb szimbolum-rétegekre akad, olyanokra, melyeket előbb jelentékteleneknek vagy értelmetleneknek hihetett; s föltárul annak, aki ismeri az erek irányát: először a Költő élete, belső élete, káprázatos gazdagságában, a gazdag szimbolumok mögött; — s aztán e mögött az élet mögött, mely maga is szimbolummá válik, fölsejlik valami nagy Titok, ami másképp el nem mondható, mint épen evvel a szimbolummal...

Földessy szerény, de szenvedélyes bányász; itt is, ott is megnyit egy erecskét; megmutat egy összefüggést; meg-

[1] Egyéb kapcsolatok is vannak Dantéval. *A Vezekl6 vigadozás zsoltára* (Rút bűn az én szomorúságom) motívumához, amely máshol is előfordul *(A Vér és Arany:* Örömváros volt a hazám c. versében: »Szomorúság bűnébe estem«) — s Ady világnézetének legmélyivel összefügg — méltán idézhetők párhuzamul a híres sorok: *Tristi fummo nel' aer dolce...*

Azonkívül kuriózumképpen megemlítem Ady furcsaságát, melyet ő mint egy titkot tartogatott, hogy minden verscíme három szóból áll. Az ilyen furcsa titkok sem idegenek a középkor nagy szimbolikusától.

lesi a szimbolumot születésében, finom megfigyelésekkel,[1] hogy nő ki az egyszerű asszociációból, hogy nő túl a hasonlaton ; s makacs egyfelénézésével sorról-sorra, versről-versre hódítja a soha-meg-nem-hódítható költőt, bányássza a kimeríthetetlen kincsű bányát . . .

3.

Igen : e bánya kimeríthetetlen gazdagsága az első egységes benyomás, amit leszűrődik. Akárhol kezdjük fejtegetni, mindig új mélységekre akadunk. Adyról a közhit az, hogy nagyon egyenetlen költő. Ezt a hitet épen a kimeríthetetlen gazdagság és mélység okozza. Annyira nagy, hogy nem is érthetjük egyszerre ; hogy emeletek kellenek a megértéséhez. Ám — kortársunkról lévén szó — ebbe nehezen nyugodhatunk bele. Danténál nem igényeljük az azonnali és kommentár nélküli megértését a mélységeknek, de azt igényeljük Adynál, és ha nem kapjuk meg, benne keressük a hibát, nem pedig magunkban. Földessy, aki — épen kritikusi alaptermészeténél fogva — élménszerűen tudja, hogyan zárkózhatik el előlünk egy-egy szépség makacsul sokáig, s hogyan kell a nagy szépségeket küzdelmesen egyenkint fölfödözni — tanult annyi alázatosságot, hogy ettől a közgőgtől megszabadult legyen ; s ki meri mondani, hogy Adynak, kilenc könyvében, alig van vagy nincs is rossz verse ; alig van okunk hinni, hogy van, amely a megértés bizonyos emeletéről kitünőnek ne tűnne föl. S ily világításban tűnik igazán szembe az Ady kivételessége. Való igaz, hogy egy költő értékét csúcsai szerint kell megítélni, s kevés költe-

[1] »Mi mindig mindenről *elkésünk*« folytatása : »Mi biztosan *messziről* jövünk« — »Szeretem az *elutazókat*, sírókat és felébredőket« — s itt megint tovább diktál az utazás képzete, a korareggeli hűvös vonaton-ébredés elméjét vetve föl : »déresős hideg hajnalon a mezőket«. — Az ilyen példák csirában mutatják, hogy szakad túl a hasonlat a *tertium comparationison*, hogy önálló életet kezdjen, s magasabb fejlődési fokokon *szimbólummá* váljon. Igy a szimbólum más lesz, mint egyszerű allegória : folytatott hasonlat.

mény naggyá tehet valakit. De Adyt *sok* költemény teszi naggyá. Oly termékenység, oly erő, oly lírai áradás ez, mely párját ritkítja a világirodalomban. Ez a kifogyhatatlan, egészséges ömlés egymagában is megkülönbözteti a dekadens költőktől, akikkel bizonyos táborban össze szokták téveszteni. A szimbolista költő gazdagsága ez ; — de nem a programmszerű szimbolistáé, aki akarattal és művészettel alkotja meg a szimbolumokat, hanem valakié, aki úgyszólván keleti természetességgel szimbolista és nem fogyhat ki soha a szimbolumból, mert életében adódik a szimbolumok teljessége . . .

Ez nem annyit jelent, hogy Ady nem tudatos költő mert ellenkezőleg nagyon is tudatos ; s Földessy erre is rámutat, megint ellentétben a közvéleménnyel. Adyban kezdettől fogva tudatos — és mind tudatosabb lesz — életének ez a szimbolikus volta. S épen ez teszi prófétává. Az olyan módon szimbolista költő, mint Ady, okvetetlen próféta lesz, *vates*, mert kijelentései vannak, csak szimbolumokban elmondható titkokról, a világ számára. A kijelentő nyugalmas tudatossága jellemzi őt. Még a stílusán is meglátszik ez. Ady csupa kijelentő mondat — ami igazán ritka más költőknél. Földessy emeli ki, hogy Adyban nincs is fölkiáltójel (csak egy, az se könyvben). A tények beszélnek itt, a szimbolikus tények. Még az érzés is tény, még az óhaj is egy szimbolikus tény. A tipikus szimbolista vers (amilyen pl. a *Csók-csatatér Lovagjai* s hasonlók, tíz és tíz) egymás után következő leleplezések, revelációk nyugodt sorozata. A költő itt is önmagát beszéli, saját életét, lázait és látomásait ; de itt is, másutt is, még leglázasabb verseiben is, láz, látomás, élet, minden csak szimbolum, tudatosan szimbolum, revelláció, egy nagyobb Titokról. Ez a magyarázata, hogy ebben a leglíraibb költőben, akinek minden hangja életéből fakadt: mégis hiába keresnénk külső életrajzot, amilyent pl. Petőfi versei megadnak. Még a szerelem is szimbolikus, a Lédák is szimbolumok, nincs egy női arckép. A költőt csak az érdekli az életből, ami szimbolikus jelentőségű ; nem önmagáért érdekli az élet, hanem azért amit *jelent.*

Az ilyen költőben — és ezt jól látja Földessy — van

valami metafizikai. De, azt hiszem, helytelen úton jár a kritikus, ha a metafizikumot a *gondolatokban* keresi, az életről, halálról, Istenről prózában is elmondható hitekben; s Földessy is naív egy kissé, mikor ilyenekből Adynál filozófiai értékeket akar kibányászni. Ahogyan pl. jól és híven elmondja Ady gondolatait a halálról: azok szép és költői gondolatok, de filozófiának sovány ka lenne ez. Még kevesebbet tud az Isten-versekből kihozni. Nem, nem osztom a Földessy meggyőződését, hogy »Ady költészetének a köztudatba jutása a magyar filozófiának a fellendüléséhez fog vezetni«; az Ady metafizikájának a metafizikusokéhoz semmi köze és nem is lesz soha. Az ő metafizikája egyszerűen minden dolgok szimbolikus voltának nagy érzése, elsősorban a saját élete szimbolikus voltának érzése; ez a metafizika nem halványítja, hanem még növeli az Élet fontosságát. Az élet maga a nyelv, amelyen a Titok beszél: más nyelven az Ady-titkok nem tudnak beszélni. Igy itt minden szó ezé az életé.

De ebben az életben van valami zord jelentőség, valami sorsszerű Magasság. Kijelentéses élet ez, mondom, szimbolum, a próféta eleve-elrendeltségű élete; s ennek intenzív érzése [1] avatja ennek az életnek lírikusát a »pacsirta-álcás sirállyá«. Ady legmélyében zord költő és egyáltalán nem »édesszavú lantos«. Az Illés tüzes szekerén száguld ő, hűvös, magas szépségek felé és »bús-hazátlanul«. Próféta ő, mert rájött, hogy élete több mint egy esetleges tünemény; hogy életének, szavaiban, titkos nyelvvé kell jegecednie, melyet eleinte csak kevesen és nehezen érthetnek; próféta a meg-nem-értettség és egyedülség dacos gesztusával. A prófétaság nem a hirdetett igék igazságában, vagy éppen jövendőmondások teljesülésében rejlik; mert ami ezekben lényeges, az kívül esik az »igazság« és »idő« kategóriáin. Ha jóslásokat vagy eszméket keresünk, ki fog derülni, hogy majdnem minden költő ugyanazt jósolta, s a teljesülés véletlenektől függ, hacsak nem hiszünk a Nagy Teljesülésben, mely az emberiség millé-

[1] Az eleve-elrendelés zúg,
Ha én fájdalmasat kiáltok.

niumában eljövendő.[1] A prófétaság maga az attitüd, a költő kincsesen egyedül állása kortársai között, s hite önmagában, küldetésében, egy valóságos vallásos hit. Ez az Ady élet-hite, hogy élete fontos élet, nagy Rendelés; szent revelációkkal teli; amit ki kell teljesítenie, végig kell csinálni áhítattal, nemcsak magának, hanem nemzetének és a világnak számára; s így Ady prófétai attitüdjét jelzik nem is annyira azok a nagyon is kifejezett helyek, ahol tudatosan foglalja el ezt az attitüdöt (amilyeneket Földessy költészetének inaskorából idéz, s amik keveset bizonyítanak, mert hasonlókat más költőknél is bőven találunk) — mint inkább azok, ahol élete nagyszerűségének és sorsszerűségének érzése szólal meg, legelső köteteitől elkezdve:

Az én yachtomra vár a tenger,
Minden mi új felém üget —

egész a legutolsóig, ahol a háború borzalmai közt meri leírni:

Tudom én jól, én jó Istenem,
Mi ilyenkor az óhajtásod:
Élni, élni, hiteket osztva,
Élni, élni, s éltetni tudni...
Éljünk, éljünk, vígan, szilárdul,
S ha elhullnak milliók, mások,
Vegyük át vígság-örököket...

S ez az oka, hogy ma visszanézve, utólag is sorsszerűnek tűnik föl ez az élet, melyet a költő eleve sorsszerűnek érzett, s úgy tudjuk csak látni, hogy amilyen rendelés szerint kellett Petőfinek elesni a harcban, ép oly rendeltetés folytán kellett Adynak távol maradni a rettenetes harctól, mely egész világnézetével ellenkezett, de melyet átélni szintén eleve-érzett rendeltetése volt:

[1] Néha a jövendölés nem is jövendölés, csak a vágy kifejezése; mint a *Felszállott a Pávában*, ahol Ady alternatívát állít fel a sorsnak:

Vagy lesz új értelmük a magyar igéknek:
Vagy marad régiben e bús magyar élet.

(Az ilyen vagy-vagy jövendölés, mint jövendölés elég értéktelen volna.)

(Testem, ez a kényes szent szerszám,
Mint valami ördöngős posta,
A most-idők rémületeit
Előre és magával hozta ;)

és megőrizni magát egy pontosan és jókor-jött halálra, a szabadságnak egy fellélekző, ritka pillanatában, a Háború és a Bolsevizmus két nagy rabsága közt . . . De ne spekuláljunk. Kétségtelen csak az, hogy ez az élet és halál, eleve sorsszerűnek és szimbolikusnak érzett, és szinte mámorosan igenlett élet és halál volt. Ki rendelte el, és mi az a nagy Titok, amely mögöttük rejtőzik? erre a költő nem felel, mert ez más nyelven nem is mondható meg, mint épen ennek az életnek és halálnak szimbolum-nyelvén. Földessy tiszta szemmel látja, hogy nem a Halál a nagy titok : élet és halál egyaránt hajszoltjai egy még nagyobb Úrnak (Összetévesztitek a Halállal, Pedig ő a Halálnak is ura) ; egyaránt táncolnak és inognak a Nagy Cethal hátán. Ez a nagy Úr, aki van vagy nincs, de aki minden eleve-elrendelések ura, az, akivel egész életében küzd Ady, úgy, mint ahogy a próféták küzdenek Istennel. Bizarr képekben látja őt, átkozva-áldja, és még mikor tagadni szeretné, akkor is hisz benne, mert szimbolikus életének ő a nagy korrelátuma. Örök probléma neki a nagy Ismeretlen, aki mélyensorsos életét kimérte ; probléma maga a sors, a »sötét sorsok folyói«, a rendeltetéses »Véletlen Idő«, mely a szerelmeket, életeket és halálokat tereli ; — véletlen vagy nem véletlen, alázattal elfogadja tőle magas, zord és egyedüli Illés-sorsát, maradéktalan kiélendő életét : engedelmeskedik neki, de közben folyton kérdezi, hogy ki ő? (L. a *Portus Herculis Monoeci* című tanulmányát is.) — Míg végre megszólal az érthetetlen *Isten*, s »az ő bús *Ádám hol vagy?*-ára Felelnek hangos szívverések«. — A magasságban, ahol él, az Istennel társalkodik Illés.

»A prófétaság félelmetes, baljóslatú életsors« — mondja Földessy —, mely »a gyűlöletbe kergeti bele a szeretetet« — s a próféta átka szörnyű magányosság, kivált ebben a szomorú országban, mely oly nehezen érti prófétáit. Ebben a magányosságban Adyt a nagy Mámor tartja fönn, a saját

életének mámora, melyet nemcsak joga, hanem kötelessége is, minden lehetséges szenzációval, borral és örömmel kiélni. Ez a *magyar Pimodan* teóriája : — a Csokonai-elmélet : — magyar próféta nem lehet bor nélkül. De kétszeresen nem lehet Ady, aki elsősorban a maga mámoros életének prófétája, melyet minden módon a lélek és test minden boraival kiél és gazdagít. Ez a mámorkeresés nem élettagadás, hanem a legnagyobb fokú életigenlés.

S ezzel az életigenléssel megint visszaérkeztünk az Ady-rendszer központjába. Aki önmagában az életet oly vallásos áhitattal érzi, oly szimbolikusan nagy dolognak érzi : az nem a »halál rokona« (mint ahogy egy fiatalkori versben írta, mikor még nem ismerte eléggé önmagát) — hanem szerelmese minden életnek és életszerűnek, az élet és továbbélés minden nagyszerű szabadságának. Ha van Adynak hirdetett igéje, prózában kimondható proféciája : ebben van az.

Az Isten : Élet — halleluja ! —
S az Életnek sohasincs vége,

— mondja ; és másutt ismét :

... Isten : az Élet igazsága
Parancsa ez : mindenki éljen,
Parancsa ez : mindenki örüljön,
Parancsa ez : örömgyilkos féljen,
Parancsa ez : mindenki éljen.

És ebből fakad Ady egész emberi hitvallása, állásfoglalása a politikában, szociálizmusa. Szeret minden kultúrát, haladást, szabadságot, mindent, ami az Életet gazdagíthatja, színesítheti, elevenítheti. És gyűlöl minden elnyomást, minden szegénységet, minden maradiságot, mindent, ami az élet kiélését akadályozza vagy lehetetlenné teszi. Ez a kulcsa a Pénzhez szóló himnuszoknak, majd forradalmi verseinek is. Pacifizmusának is ez a kulcsa. A háború rossz, mert az életet pusztítja, korlátozza, rabbá teszi. Utolsó kötetében nem győzi dícsérni az élet régi, eltűnt, szép szabadságait ; s harsányan figyelmeztet :

Őrzők, vigyázzatok a strázsán,
Az Élet él s élni akar:
Nem azért adott annyi szépet,
Hogy átvádoljanak most rajta
Véres s ostoba feneségek,

Egyszóval: Ady az Emberiség nagy vallásának híve, amely annyira egyszerű, igaz és magától értetődő, hogy talán épen ezért csak a zseniék tudják ma látni és vallani. Aki ennek a vallásnak tagadója, az rossz tisztelője Adynak: annak Ady sírjára vitt áldozata rossz illatú. De époly távol vannak Adytól a faj és a nemzet tagadói, s az ész-utópisták. Ady nemzeti költő, épen azért, mert az Élet költője, s semmi életet nem tagad. A nemzet pedig nagyon is élet, a legszínesebb és legmelegebb élethullámok közül való. Földessy nagyon igazul mutatja ki, milyen, nemcsak nem ellentétes, hanem *egy dolog* Adyban az emberség és magyarság, nemzetiség és nemzetköziség. Ő önmagában megvalósította már, amit a nemzetek ki tudja milyen vajudás után fognak majd megvalósítani, mikor majd tudatára jutnak, hogy igazi érdekeik eggyek az Emberiség érdekével és egymás érdekével. S ha ellentétbe jutott nemzete hagyományos politikájával: arra is e nemzet szeretete vitte; mert érezte már, hogy ez a politika micsoda iszonyú szégyenbe és romlásba dönti az országot; — amit a háború beváltott. Persze itt legélesebben kitűnt a próféta egyedülvalósága. De Ady, szemben bár egész fajtájával, mégsem volt nemzetközi soha. Távol attól, hogy halványítani akarja a nemzeti színeket, azokat mindenképen erősítette és előtérbe állította. Szimbolumai, szavai magyarok. De hát felesleges erről beszélni is. Köztudat ez ma már. Ady magyar, mélyen, fajban magyar; egész nagy szimbolikus életérzése magyar életérzés: mert magyar életnek érzi ezt a szimbolikus életet; tudatosan magyar. S e magyarságból kiindulva, a lázadó magyar dacából, le lehetne vezetni költészete alapvonásait. Talán nem véletlen az sem, hogy e legtipikusabban szimbolista lelket a mi — keleti — fajtánk adja a világnak?

4.

Aki valamely költőt legmélyében megérteni akar, annak elsősorban a nyelvét kell tanulmányoznia. Kétszeresen így van ez a vérbeli szimbolistánál. A szimbolizmus gyökerén a fantázia van, a fantázia pedig *nem egyéb*, mint a költői nyelv. A szavak egymásutánja a képzetek egymásutánjának felel meg, s ez, mondom, nem egyéb mint az asszociáció: a fantázia. A nyelv tanulmányával meg lehet állapítani az asszociáció alaptermészetét, azt, ami benne öröklött és tanult; tetten érni első merészségeit s fokozatos bátorodását; kinyomozni az érdeklődés és megfigyelés sajátosságait; az olvasmányok és látványok hatását a fantáziára. Titkos összefüggéseket lehet felfedezni, furcsa visszatérését képzetkapcsolásoknak,[1] melyek a fantázia fejlődését vagy változatlanságát, egyszóval a költői alkotás lélektani kuliszszáit illusztrálják. Ez azonban analízis, elemekre bontás lenne: a hatás genezisét kutatni — s ez Földessytől idegen methódus. Ő csak a kész hatást állapítja meg; — s Ady költői nyelve, úgy amint van, *készen*, rendkívül egyszerűnek látszik. Földessy nem is igen beszél róla, legfeljebb nagy magyar gazdagságát említi; (pedig ez a nyelv egyáltalán nem oly egyszerű, mint látszik, s különös titkai vannak — még grammatikában is).

Az igazság az, hogy Földessy egyáltalán nem a tudós szemével, hanem csupán az élvezőével nézi a verseket. Ez okozza művében a genetikus módszer teljes hiányát: csak a versek szépsége és értelme érdekli, s a keletkezésük semmiképp sem. Ez az oka, hogy ott, ahol, úgy látszik, csak a genetikus módszer vezethetné biztos megértésre: a versformák

[1] Csak egy példát hozok. *A Vízió a Lápon* c. versben (Új Versek) előfordul ez a sor: »A veszteglő bús akaratból Lesz diadalmas akarat;« — majd ugyane versben: »Vérvörös büszke lobogóval A torlaszok fölött süvöltök.« Három évvel később a *Magyar Jakobinus Dalában* felhangzanak a híres sorok: »Ezer zsibbadt vágyból mért nem lesz Végül egy erős akarat?« — és *ugyane versben*: »Mért nem találkozunk *süvöltve* Az eszme-barrikádokon?« — A két vers egyébként semmi másban sem hasonlít.

kérdésénél, értetlen marad és érdekes, de helytelen elméletet csinál.

Földessy egyszerűen nem érti az Ady-versformák többségét. Benne is valószínűleg zengenek e versek valahogy: de nem tud magának számot adni róla, hogy' zengenek? Nem a közönséges magyar formák: ezeket Ady csak kuruc verseiben, s hasonló stílutánzatokban alkalmazza. De nem is egyöntetű »nyugateurópai« sémák; mert legtöbbjében ereszkedő és emelkedő ütemű sorok vegyest vannak egyazon strófában; ez pedig az iskolában tanult verstan szerint lehetetlen. Földessy tehát arra a gondolatra jön, hogy ezek a versek *semmiféle ütemekben nincsenek írva,* s versvoltukat tisztán a szótagszám ugyanazonossága teszi a megfelelő sorokban.

Már most azonban: Földessy evvel nem akarja azt állítani, hogy Ady tehát formában hanyag és gyönge és zenétlen; hanem ellenkezőleg, azt állítja, hogy Ady evvel egész új versformát talált ki, az »önkényes meghatározottságú szótagszámon« alapuló verselést, mely »összehasonlíthatlanul nehezebb és szigorúbb megkötés« a hangsúlynál vagy időmértéknél, »méltó (zeneiségben) a görög formákhoz«; hogy Ady tehát »a legnagyobb formainventor« a magyar verselésben; — sőt tovább megy: azt mondja, hogy Ady tulajdonképen evvel az ősmagyar verselés igazi titkát találta meg: hogy Adynak egy kijelentése (»mi Balassáéktól, kurucéktól, Csokonaitól ösztönöztetünk«) őt rávezette arra, hogy a költő itt a magyar verselés szívébe hatolt bele, s hogy verséhez képest az időmérték idegen, a közönséges magyar »hangsúlyos« méret pedig csak egy-egy egyes esete ennek a legáltalánosabb magyar szótagszámos verselésnek; — és példákkal iparkodik igazolni, hogy Balassánál, vagy a kuruc versekben gyakran semmiféle más versszabály nincsen, mint a strófánként megújuló sorszótagszám, hogy ez egy külön, nagy változatosságot megengedő verselési elv, amely Adyban ébredt tudatossá, aki programmszerűen ki akarva aknázni a »magyar« verselés összes lehetőségeit, a legváltozatosabb szótagszámú sorokból állítja össze strófáit; — s következik aztán egy oldalakra

terjedő összeállítás Ady sémáiról, ahol csak a sorok szótagszámára ügyel az összeállító: háromsoros versszakokban: 4, 9, 4; 5, 7, 9; 5, 8, 8; stb.; — négysorú versszakokban: 4, 4, 8, 3; 4, 4, 8, 8; 4, 9, 4, 6; stb.; stb.; — a versek címeivel, hosszú oszlopokban.

Azonnal látható, hogy ez az egész szép elmélet a rajongás túlzásán alapul, s jobban megnézve összeomlik. Ha igaz volna, hogy Ady »minden időmértéket elvet« s kizárólag szótagszámra alapítja verselését: ez nem annyit jelentene, hogy Ady egy új verselést talált meg, hanem annyit, hogy egyáltalában nem versel: mert a szótagszám nem verselés. Zenétlen sorok egymás mellé írásából sohasem lesz zene, (akárhogy megegyezik is bizonyos távolságokban a szótagszám) — ezek mindig zenétlen sorok maradnak. Igaz, hogy a szótagszámok különböző csoportosítása végtelen-sokféle variációt adhat; de ez csak gépies variálása lesz a számoknak, amelyre akármely iskolásfiú képes lenne; — s ha Adyt ezért formainventornak lehet nevezni, akkor nagyon könnyű volna formainventornak lenni. (Swinburne formainventora volt az angol verselésnek, mert új zenéket talált: nem mert új számokat.) Hozzáteszem még, hogy Ady, Földessy bevallása szerint is, nagyon gyakran »elhibázza« a szótagszámokat; — micsoda verselés lenne az, amelynek legfőbb, egyetlen szabályát csak úgy egyszerűen »el lehet hibázni« — szórakozásból vagy »neuraszténiából«, mint Földessy mondja, — aminek a szabályát csak úgy ésszel lehet kimérni és nem füllel azonnal érezni, hogy lehetetlen legyen elhibázni? Földessy elméletének csak az adhatna némi támot, ha ebben — a szótagszámban — legalább halálos pontossággal dolgozna a költő; — s ehelyett külön táblázatot lehetne összeállítani, (legalább oly hosszút, mint a Földessy táblázata) az eltérésekből, melyeket mégsem lehet ily tömegben tollhibának vagy sajtóhibának tudni be. Csak néhány példát jegyzek ide annak illusztrálására, hogy bárhol lapozzuk föl a könyveket, mindenütt (egymásután jövő lapokon is) találunk eltérést a Földessy törvényétől; és főleg az utolsó kötetekben is, ahol pedig már e törvény egészen kialakult és tudatos kellene hogy legyen. *(A Vér*

és arany-ban meg pl. *Lázár a palota előtt* című vers I. részében a megfelelő sorok *körülbelül* egyforma hosszúak — *de nem pontosan!)*

Példák az eltérésre:

Illés Szekerén (III. kiadás.)

24. l. Az éjszakai Isten 3. str. 1. sor
25. l. Az Isten harsonája 1. str. 4. sor
160. l. Galamb és Seregély 1. str. 5. sor
u. o. 3. str. 5. sor.

Szeretném ha szeretnének (III. kiadás.)

77. l. Küldöm a Frigyládát 4. str. 3. sor.

Minden titkok versei (II. kiadás.)

9. l. Hiszek hitetlenül Istenben 1. str. 3. sor
12. l. A kimérák Istenéhez 3 str. 1. sor
u. o. 4. str. 1. sor.

Menekülő Élet (I. kiadás.)

7. l. Köszönet az életért 5. str. 1. sor. (Földessy is idézi így, tehát nem tekinti sajtóhibának.)

Magunk Szerelme (I. kiadás.)

16. l. Visszahozott zászló 2. str. 7. sor
23. l. Hajh, Élet, hajh' 2. str. 6. sor
43. l. Kérdés kék szemekhöz 2. str. 2. sor
u. o. 5. str. 2. sor
46. l. A kiürített ágyasház 5. str. 2. sor
u. o. 5. str. 4. sor
48. l. Imádság a csalásért 2. str. 2. sor
91. l. Azután vége volna 1. str. 5. sor
102. l. Bolyongás az országban 5. str. 3. sor. (Egy tökéletes jambikus versben egy anapaestikusan megtört sor. Földessy (73) kijavítva idézi; ha ez a javítás szövegen nem alapul, akkor önkényes és semmi szükség rá a teórián kívül: a sor így ahogy van, még szebb zenét ad. Az ilyen »simításokról« ugyanazt mondanám, amit Swinburne mond a Shelley szövegének »kijavítóiról« aki hasonlóan törte meg itt-ott jambusait. — A versben van ezenkívül egy sajtóhiba 1. str. 6. sor *s* helyett *és*.)

Ki látott engem? (I. kiadás.)

15. l. Föl, föl, Uram 4. str. 2. sor és
u. o. minden strófa 3. és 4. sora (Földessy is így idézi)

131. l. Kis kék dereglye 4. str. 2. sor
132. l. Aki magának él. (Az első két strófa sorának szótagszáma csak körülbelül, a harmadiké egyáltalán nem egyezik.)

Halottak élén (I. kiadás.)

21. l. 3. str. 3. sor
89. l. minden strófa 4. sora
126. l. 1. str. 4. és 5. sor
191. l. 3. str. 3. sor.

És végre, a kötetbe még nem gyűjtött versek közt mindjárt a legfontosabban, a *Mindent Hurcolva* című̈ben, a 3. str. 1. sora, melyet Földessy is így idéz. — Mondhatta Ady, hogy »én a szótagszámra nagyon vigyázok«, de tényleg nem vigyázott olyan nagyon — és okosan tette.[1]

Mindezekből látható, hogy Ady verselése távol van attól a gépies pedantériától, melyet Földessy neki tulajdonít.[2] De távol van attól arégi magyar verselés is. Ha Balassánál vagy a kurucoknál csakugyan vannak versek, ahol a szótagszám az egyetlen látható szabály: ezeket nyilván — mint Földessy is megengedi — a dallam magyarázza, amelyre készültek, s amely kényszerített a szótagszámot betartani, míg a külföldi eredetinek (valószínűleg időmértékes) ütemeit akkor még nem tudván a magyar verselés utánozni, a sorok ütem nélkül maradtak. Ezeknek a verseknek tehát csak a dallam ismerete adhat tulajdonképeni zenei értelmet — és ez nyilván nem magyar lejtés lesz. Jó régi költőink verseinek legnagyobb része azonban nem ilyen, s nem ilyenek a Földessy által idézettek sem. Ezekben a versekben annyira nem a szótagszám az egyetlen fontosságú, hogy gyakran rendkívül erős magyar ritmus

[1] Hozzá kell ehhez venni, hogy Adynál gyakoriak a strófátlan versek is, mint a *Hiába hideg a Hold*, a *Feltámadás szomorúsága*, vagy utolsó kötetében, sok közt, *Az öreg Árvaság*.

[2] A legnagyobb bűn volna tehát e pedantériának feltevése alapján sajtóhibákat gyanítani és Ady szövegén változtatásokat eszközölni. Óva intjük Földessyt, mint a hátrahagyott Ady-versek kiadóját: *ezt el ne kövesse*: félünk, hajlamos rá. *Semmi* sem jogosíthatja föl a kritikust, hogy saját elméleteit vagy ízlését, még ha maga meg is van győződve helyességükről, filológiai bizonyosság nélkül a költő szövegére alkalmazza.

lüktet bennük, amely lassúlásaiban és frissüléseiben sokszor változtatja a szótagszámokat, és Földessy is kényszerül sémáiban egy-egy előforduló változatot zárójelbe tenni, bár itt sokat rá lehet fogni a másolókra és téves olvasásra. De ahol meg is van tartva a szótagszám: senki se mondhatja, hogy az olyan pompásan lüktető magyar sorokban, mint a

Vénus fattya
Lelkem hatja
Ha szózatját hallhatja

vagy a: /»Te vagy a/legény//Tyukodi/pajtás« — amely versekből idéz Földessy — a szótagszám lenne a fődolog. Ha Földessynek lenne igaza, akkor Amadé lenne a legjobb magyar ritmizáló, mert ő (különböző dallamok kényszere alatt) a legváltozatosabb szótagszámú strófákat követte el; persze azért Amadé is minden jó versében erős magyar, hangsúlyos ritmust vitt az egyes sorokba. De Csokonai elméletére vagy gyakorlatára hivatkozni itt — aki már egészen szakított a régi verseléssel s kétrímű alexandrinokat vagy időmértékes verseket írt — egészen téves dolog; (még inkább lehetne Berzsenyi elméletére hivatkozni, melyet verstani értekezésében fejtett ki.) — A szótagszámos verselés a magyarban idegen volna, legalább annyira, mint az időmértékes (mely nem is annyira idegen, mint ahogy gondolják); s ha valahol szó lehetne róla, inkább a franciában lehetne. Arról a képtelen állításról, hogy ez nehezebb vagy szigorúbb megkötés volna, mint az időmérték vagy a hangsúly, nem is beszélek: hisz az időmértékes vagy a hangsúlyos verselés a szótagszámú megkötöttséget *magában foglalja*.

Minden azon fordul meg: igaz-e, hogy Ady soraiban nincsen ütemzene, és egész zeneiségüket csak más sorokkal való azonos szótagszámaik adják meg?

Két szóval felelek: nem igaz.

Annyira nem igaz, hogy épen oly versek, melyek Földessy elméletének legtipikusabban megfelelnek (mint a *Fekete virágot láttál*, vagy a *Be szépre-nőttél bennem)* egyes soraikban is a legmélyebben, legkülönösebben ritmikusak.

MUZE

Lehetetlen ezt észre nem venni Földessynek is, és koncedálja, hogy azonos szótagszámú soroknak sokszor egészen különböző ritmusuk van; s azonos szótagszámú sorokból álló strófákat egymástól megkülönböztethet nemcsak a »rímkapcsolat másminősége«, hanem a rímek trochaikus vagy jambikus kicsengése is. (Szépen mutatja ezt meg a *Vér: ős áldozat* c. versről.)

Teljesen rájött volna az igazságra, ha a genetikus módszert alkalmazta volna s nem elégedett volna meg annyival, hogy Ady egyszer, véletlenül, »alighanem csak költői sugallatra« feltalált egy egész új verselést. Nem mondaná akkor, hogy »a *Vér és Arany*-ban már nincs időmértékes vers«, hanem csak »szinte megzavaróan különböző szótagszámú sorokból felépített strófák«, és nem idézne erre olyan példát, ami épen ellene bizonyít:

Valahol Erdély ősi szögében
Titkos nagy kőház. Ósdi, mállott.
Alatta mélyen
Bús boltok alatt süket falak
Őriznek egy diákot.

Annyira rossz példa ez, hogy még Ady fejlődő korszakából való, s majdnem egészen ortodox, időmértékes vers. Aki nem veti meg a genetikus módszert, azonnal észreveszi, hogy az utolsó sorok pontos, Arany-szerű balladaformát mutatnak (amire a ballada-műfaj is rávezet) anapaestizált jambusokkal és középrímekkel:

Bús bol/tok alatt / / süket / falak . . .
(V. ö. Vadat és halat s mi jó falat . . .)

Az első két sor a *modernség:* de még egészen félénk s Ady közvetlen elődeinél is ismert modernség ez, pl. Kiss Józsefnél

Valahol / Erdély / / ősi szö / gében . . .
Valahol / messze / / valaha / régen . . .

Ezek kissé elomló, de pontosan ütemezett versek; sőt, ha akarom, jambus. Ady tehát itt még annyira nem »szakí-

tott teljesen az időmértékkel«, hogy egész pontos időmértékben ír; amint hogy egész élete végéig nem »szakított teljesen«, s még az utolsó kötetben is vannak végig jambizált vagy trochaizált versek.

Igaz azonban, hogy ezek mindig ritkábbak és ritkábbak lesznek. S itt lett volna helyén a fejlődés meglesése. Az *Új Versek* tisztán jambikus vagy trochaikus verseiben — a Heine, Reviczky, Makai verselésében — Ady még nem tudja eléggé érvényre juttatni egyéni hangulatait; ezek a versek nagyon is símán, megszokottan gördülnek; pacsirták zenéjéhez illettek az ilyen ütemek, de a »pacsirta-álcás sirály« számára legfelebb álcának jók. A zord próféta zord és szokatlan hangjait nem tudta kiadni ezen a hangszeren. Ha tudós vagy külföldi műveltségű poéta lett volna: talán keleti vagy ókori formák közt nézett volna szét, vagy a külföldön divatba jött szabad verset alkalmazta volna. De neki igazában csak magyar mintái voltak; s ezek is csak újak; a régi magyar verset még ekkor nem fedezte fel (s később is mindig csak stilizáló szándékokkal alkalmazta).

Egy útja maradt: a disszonancia. Már Kiss József beleejt jambikus versbe olykor egy-egy trochaikus kihangzású sort, ami nála kétségtelenül zökkenő (Földessy szerint a formaérzék hiánya). Ez adta-e Adynak a gondolatot, nem tudjuk, hogy egy-egy tisztán jambikus, Reviczkys verselésű versbe, egy-egy trochaikus sort csöppent bele, minden strófába egyet, megfelelő helyen. Később mind merészebben és szabadabban komplikálja ezeket a zökkenéseket, a jambikus és trochaikus sorokat a legváltozatosabb módokon cseréli, és a síma pacsirtahangokat a sirály visításával váltogatja. De azért végig fölteszi olykor a pacsirta-álcát, s van úgy, hogy az ellentétes ütemű sorokat művészi harmóniába tudja összesimítani. Ahol azonban nincs meg ez a harmónia, ott Ady tudatos disszonanciával dolgozik.

Ady verselése tehát *időmértékes*, s eredetisége abban áll, hogy az ereszkedő és emelkedő ütemű sorokat (az ortodox verstan szabálya ellen) egy és ugyanazon versben változatosan elegyíti. Nincs igaza Földessynek, aki ha meg is engedi, hogy egyes sorokban van időmérték is, komplikált

és szabad mértékeket keres bennük, s pl. ezt a sort: *Vörös haja messze kilángolt*, anapaestikusan skandálja. Ez jambusi sor, amit az egész vers (a többi strófák megfelelő sorai-val) mutat. Általában Ady sorai majdnem kivétel nélkül jambusok vagy trochaeusok, persze nagyon gyakran elég gyenge jambusok és trochaeusok. Ezeknek semmi közük a *régi* magyar verseléshez.

Hogy vajjon hatásuk lesz-e a jövőre, s Ady velük egy új magyar verselést alapított-e meg? Ki tudhatná ma még? Én, részemről, hajlandóbb volnék azt hinni, hogy e verselés Ady egyéniségéhez van nőve; s ha az új magyar költészetnek szüksége is van új, zordabb, símává nem koptatott zenére (amely szükséget ma talán minden költő érez): vagy a külföldről hozott szabad versben fogja azt találni, mint Kassák és társai, vagy a hangsúlyos magyar ütemhez tér vissza.

Ady versét pedig — mint a Toldi buzogányát — csak bámulják, de forgatni nem tudják többé a törpe utódok.

5.

De — ó Istenem! — lesz-e még magyar poézis? Él-e még a nép, és vele költője? Mert »elmúlnak a renyhe népek«:

Ó aszottak és be nem telltek
S óh, magam is faj-sorsom osztván
Be igazság szerint hullunk ki
A kegyetlen óriás rostán,
Kedvét nem töltvén az Időnek!

Igy kiáltott a zord Próféta, mikor látta, hogy a renyhe magyar »csak egy bús kis Ország álmát keresi«,

Mikor körülte véresen loholnak,
Nép-óriások, századok, világok,
És trónok és ősi álmok remegnek.

ANTOLÓGIA

1922.

Mindig ingerel az olyasféle cím mint ez: a magyar vers fejlődése. Olvass el egy csomó magyar verset, egymás után a legszebbekből, úgy ahogy megszülték őket a századok: s akkor érezni fogod, hogy ez nem »fejlődés« — más szó kellene rá, amit még nem lelt meg a tudomány. Mert a versnek nincsen fejlődése oly értelemben,, mint a gépiparnak vagy a gyorsírásnak... azaz inkább, csak oly értelemben van: technikai értelemben. A rímek és ritmusok bizonnyal fejlődhetnek, de fejlődhetik-e az, ami a versben a lényeg, a vers szépsége, ami nem függ a ritmustól, mert hiszen a vers bármely ritmusban, sőt még kötetlen is egyformán szép lehet? S az avult vers szebb lehet mint az új. Szent Gellért, a régi hittérítő, egy kézimalmot hajtó magyar szolgálóleány énekét leste meg. A malom, amit ez a lány forgatott, bizonnyal nem volt oly tökéletes műszer, mint azok a pompás gőzgépek, amelyek ma őrlik Szent István országának gabonáját: de a dal, amit énekelt, tán igazabb poézis, mint amit a mai Mari vagy Teri dalol a konyhában. Nem kell Tinódi-féle laposságokra gondolni, ha régi magyar költészetről van szó. Tinódiak minden korban voltak, ma sem hiányoznak, — s azok ma sem különbek mint régen, — de a Tinódiak nem képviselték a magyar poézist Tinódi korában sem. Tinódi százada a Balassa-versek százada is, melyeknek édes tüzessége régi híres borok ízeit idézi; de a nagy magyar vers világcsodája jóval idősebb Balassánál és Tinódinál is. Nem is tör-

ténetről lehet itt szó, aminek kezdete és fejlődése van, inkább valami örökkévalóról kellene beszélni, valami rejtelmes és mindig egyformán tökéletes kiömléséről a magyar léleknek, melynek históriája inkább egy kincsesház leltárához hasonlít, és időrendje csak oly kevéssé jelent rangsort, mintha a betűrend egy fajtája volna. Ki volt a legrégibb magyar költő? Talán az a lovas, aki a diákkorunkban olvasott irodalomtörténet első lapján megáll és szétnéz a Volga nomád síkságain? talán a csillagleső méla pásztor, ki féltett nyáját tülkölve hajtotta át ismeretlen és hazárd mezőkön? talán a táltos vagy sámán, ki titkos istenek kezében reszketve különös varázsigéket olvasott rá a füstölgő áldozatokra? talán a kóbor és kicsúfolt regős, ki félig bohókás éneket gajdolt egy népvándorlási király asztalánál? vagy talán éppen csak az a malmot forgató lány? Nincs első s nincs utolsó; végtelen menet ez: örök sora a különös vadászoknak, mindig egyforma hévvel kergetve a csodagímet, mely mindig egyforma messze és egyforma fényes! A szegény igric, tán csonka füllel és levágott orral, csoportba verődve valamely szabad koldustelken; a hegedős, várról-várra járva primitív hangszerével, reszketve a kegyetlen udvarbíráktól s kezet csókolva a városszonyoknak; a portyázó vitéz, lova mellé heverve a fűben s deák verseket skandálva magában a rigóének huncut ütemére; a bús rab, bibliás prédikátor, akı a gálya padján leláncolva kántálja zsoltárát; a szomorú mágnásasszony, ki ablakából unatkozva nézi a sebes vizek irgalmatlan elfolyását; a bujdosó kuruc, ki verten, éhesen, rongyosan lohol a fakó, színváltó, idegen rónákon; a száműzött, ki kopott szőnyegen guggolva török és francia könyveket lapoz, hogy unt honvágyát megcsalja; a római gyóntatópap, ki elszórakozva lép föl valami nagy barokk szószékre, hogy egy ismeretlen ázsiai idiómában mondja el beszédét; a vidéki földesúr, ki bor fölött paraszt- és betyárénekekre köszörüli torkát; a pompás testőrfiú, ki hökkent áhítattal s a szomjas hazai puszták mohóságával szürcsöli a francia szellem italát; a kicsapott kollégiumi diák, korhely és csavargó, vad, kópés lángésszel és már menthetetlen tüdővel; a félszemű magányos, zengő gyászbeszédek, sejtelmes bánat és salamoni töprengés embere; a göndörhajú gazda, barna, tüzes szeme, érces hangja és elválhatatlan zsebhoráciussa; a piktorrá

züllött katonatiszt, ki megissza a bort, s csupa virtusból megrágja és lenyeli a poharat; a félőrült zseni, ki lázas énekét négy világon át az egekig csapja, s fölhallja a pokolbeli malmok zokogását; a sápadt szabadsághős, ez a megtestesült fiatalság, naiv és isteni hangosságával; a meghasonlott kedélyű vidéki pap, ki a zsoltárok békéjébe töri beteg lelke hisztérikus panaszait; a méla professzor, iskolásfüzetek fölött görbedő, míg lelkében különös csatát vív az eloláthatatlan ihlet bora őseinek paraszt józanságával; mennyi izgató arckép a magyar századok sivár falain s mindannyiok szeme egyetlen pontra néz, túl minden falakon és minden századokon! Minden század új bort szürt a régi szent kádba — és minden bornak más és más az íze, de egy a mámora! aki ezt a mámort egyszer megízlelte, nem fogja restellni a fáradságot, hogy leszálljon érte a pince legmélyének pókhálós, zöld palackjaihoz is. Új századot élünk, s a szőlőbe új vincellérek jöttek: megint új must forr az ősi kádban, melybe már annyi régi borok íze ivódott be, — de az új mámor nem feledtetheti el velünk a régit: ez az új mámor megint csak a régi: az örök, egyetlen s páratlan magyar mámor!

ELŐSZÓ MADÁCHHOZ.

1923.

Száz esztendeje, hogy Madách Imre megszületett: olvasd újra művét, s úgy fog hatni reád, mint valami véres aktuálitás; korod és életed legégetőbb problémáival találkozol; szédülten és remegő ujjakkal teszed le a könyvet. A versek, amik nehézkesek és avultak voltak megírásuk napján, frissek ma, mintha tegnap keltek volna; mint némely sütemény, mely szárazon és keményen jön ki a sütőből, frisseséget nyer az az idő fürdejében.

De Madách remeke máshogyan friss, mint egyéb monumentumai az Irodalomnak. Azokat a *forma* örök öröme tartja fenn; eszméik koruk eszméi, s úgy hatnak ránk, mint a homok, melyet a léghajó visz: valami az alacsony földből, ahonnan érkezett; mennél kevesebbet cipel belőle, annál messzebb szállhat. A szépség minden koré és avulhatatlan; a gondolat a századok múzeumi bélyegét viseli, még a legnagyobbaknál is. Madáchnál másként van: itt a tartalom az örök; s az eszme nem csupán téma és anyag, hanem maga a hímzés és bűvölet. Ebben az értelemben azt lehet mondani: Madách költeménye az egyetlen igazában filozófiai költemény a világirodalomban. Goethe és mások verseiben a filozofikum csak eszköz és nem cél: az eszme csak szerény szolgája színeknek, érzéseknek. Madáchnál színek, érzések szolgálják az Eszmét...

*

És ez a speciális Madách-probléma : a tartalom, a mondanivaló szerepének problémája a költészetben. A költeményben a forma a lényeg : a tartalom csak néma anyag, s vászna a hímzésnek : — de Madáchnál tagadhatatlanul a tartalom a fontos. Az eszme, mely véresen aktuális tudott maradni épen azért, mert *nem* volt aktuális : nem a kor eszméje volt, hanem minden korok eszméinek eszméje, az aktuálitások semmiségének örök aktuálitása, mely véressé válik minden eszmefordulóskor. Ez filozófia, mert kritika, felül a századok hangulatain ; világkritika, de hogy tud az egyúttal költészet is lenni? Hisz a Költészet féltékeny úrnő, s nem tűri az *egyuttalt*. S a költészetben a forma a lényeg . . .

*

Madách a formai puritánság klasszikusa ; ősei protestánsok voltak s mintha szellemében is volna valami protestáns ; költeménye a purián templomra emlékeztet, nemes formákkal, de minden dísz nélkül ; szigorú kompozíciójában a mondanivaló majdnem meztelenül jut érvényre ; sehol egy felesleges szó, sehol egy, a szükségesnél jobban és a maga kedvéért egyénített jelenet ; még a hasonlatok is mintha csupán a megértést szolgálnák, akár valami tanulmányban ; az érzelmeket felülről látszik nézni, beállítása mindenütt felségesen racionálisztikus.

Ennek dacára Madách műve mégsem száraz bölcselgő költemény, s hatása nem a hideg tanítás hatása, hanem a meleg életé. Hogyan lehet ez? ebben áll, ismételjük, a speciális Madách-probléma : az eszmei tartalom problémája. És mi a megoldás? Az, hogy itt az eszmei tartalom maga csupán forma. Más filozófikus költeményben színeken és életeken át csillognak az eszmék. Madáchnál az eszméken ég keresztül az élet, a líra : az eszme jégszekrény, melybe fájó, forró szívét rejti . . . A gondolat kristályán át tüzet érzünk : s olykor a kristály maga olvadni kezd . . .

*

Madách huszonhat éves korában nemzetének tragédiáját élte át ; az életrajzokból tudjuk, hogy két testvért vesztett és börtönt szenvedett maga is. A szabadságért való küzdelem csak még nagyobb szolgaságba vetett, s mintha »ész, erő és oly szent akarat« leküzdhetetlen átok nyomását éreznék . . . S az ideálokban való csalódás mellett ott van az életben való, a Köz csalódása mellett az Egyesé : az Asszony, a »bestia«, ahogy ma szokták mondani, kicsinyes és morál nélküli lelkével, ki udvarlókat tart, míg férje hazájáért szenved, eszmék helyett pénzt éhez, s képes a boldogság hímes fátylát fölfejteni, hogy darabjaiból új ruhát varrasson magának.

Madách nem menekült a kiábrándulás elől, hanem elmélyedt benne és elmélyítette magában : filozófiát csinált belőle. Eszmékkel fejezni ki a szív eleven kínjait még megrázóbb, mint képekkel és zenével tenni azt, hasonlattal s rímmel : mert az eszmékben a csalódás túlnő egyéni jellegén s a természeti törvény könyörtelen általánosságába öltözik ; egyetlen ember könnyei elborítják az egész világot. Ebben áll az *Ember Tragédiája* hatásának titka.

*

Madách költeménye alapjában pesszimista, sőt nihilista mű : rettenetes ítélkezés az emberiség ábrándjai, rajongásai és egyáltalában az emberi élet érdemessége fölött ; annyira, hogy a *Mondottam, ember, küzdj és bízva bízzál* első pillanatra szinte engedmény és ellenmondás színében tűnik föl : mint bizonyos visszarettenés a legsötétebb konklúzió levonása elől. Majdnem gúnynak hat az, hogy Ádám, nem kétkedve a jövő rettenetes semmiségében, a csalódások reménytelen körforgásában, a nyomtalan pusztulás bizonyosságában, amelyet Lucifer elébe fest, mégis elfogadja ezt a sorsot, oly gyengeséggel, mely azt szinte igazolja s megérdemeltté teszi. Ha ennyire nincs semmi érdemes a világon, akkor e semmihez való ragaszkodás, s e minden meggyőződés elleni bizakodás kacagni és megvetni való.

De Madách hangja nem a kacagás és megvetés hangja.

Ha az volna, — ha csak annyi volna — műve egyszerűen a XIX. század nagy pesszimista költeményeihez sorakozna, sóhajaihoz annak a folytonos kiábrándulásnak és elégedetlenségnek, mely e nagyonis cselekvő, egeket ostromló századot gyötörte, mint a nagyon is sokra vágyó embert. Byrontól Anatole France *Pingvinek Szigetéig* a kiábrándultság és a gúny kórusa zeng végig e századon; s lehetetlen nem éreznünk, hogy a mi költőnk hangja valahogy mégis idegen ebben a kórusban. A vágyak kicsapongásának blazírtsága, az érzésbeli kimerültség frivolsága helyett Madáchnál komolyság és fájdalom szól az eszmék nyelvén, s ez a puritán és racionális alkotás talán melegebb és érzőbb életet takar, mint a költészet minden külső pompájával csillogó külföldi rokonai. Ez az érzés igazolja a befejezés logikátlanságát, fenségessé teszi a nevetségest, tragédiává emeli azt, ami nélküle csak az *Ember Komédiája* volna . . .

*

A XIX. század többi nagy pesszimista költeménye kiábrándult filozófiát takar az élet és színek tarka köntösébe. Madách a kiábrándult filozófia köntösébe vérző életét takarja.

Igy lesz az eszme formává, a gondolat puritán mentelensége gazdag költészetté. S ép ebben rejlik e mű klasszikus volta és maradandósága: a szobor nincs kifestve; anyaga a szikla, s színe is a szikla: semmiféle eső le nem mossa. A kendőzetlen gondolat ereje őrzi meg sorait — nincs költemény, mely a modern gondolatot oly egyszerűséggel és pontossággal rögzítené. De az egész költemény is, egyetlen ilyen klasszikus sor gyanánt, fölbonthatatlan konstrukció pontosságába zárva őriz meg egy emberi lelket, a Madáchét, mint az Isten egy örök gondolatát.

MAGYAR RITMUS.

1923.

— Minden irodalomnak lelke a líra — írtam egyszer; s ez különösen igaz minálunk, ahol a jó Tinódin kezdve Adyig a lírikusok ajkáról a *nemzet* beszélt, s a líra ütemei szinte e mythologikus lény lélekzésének érződnek. Ez ütemek változásai, mint a magyar kedély lélekzésének változásai, minden figyelmünkre igényt tarthatnak; s nem legutolsó feladata lenne mai kritikánknak diagnózist adni és prognózist a magyar lírai versforma fejlődéséről és lehetőségéről, mely nem egyéb, mint lehetősége az új hangulatnak, az átalakult lélek kifejeződésének. Annak, hogy líránk Ady halála óta ha nem is hallgat, mégis csak úgy szól, mint a csüggedt madár, bizonyára egy oldalról a jámbus-forma kijátszottsága az oka (mely persze mondanivalónk kijátszottságát szimbolizálja). Ady nem adott új formát, legalább nem olyat, melyet ő utána mások is használhatnának; s a szigorúbb művészetre való törekvés, melyet kortársai inauguráltak, egy pillanatra fölfrissíthette verselésünket, de új és új kezekben epigonságra s mesterkedésre kellett vezetnie. A »nemzeti« formákhoz való visszatérés előbb e — sokáig elhanyagolt — formák modernnéolvasztását igényelné, s ez csak egy előreláthatatlan zseni aktusa lehet. Nem csoda végre is, ha fiatalaink egy része a szabad vershez fordul, mely ismét éppen formátlansága által vihet elomló egyhangúság zsákutcájába. Ilyen körülmények között (mint a megakadt mozgás pilla-

natában az öntudat) természetesen beáll az érdeklődés a verstani kérdések iránt, melyek vitálisaknak tűnnek fel; ez az oka annak a figyelemnek, mely Sik Sándor egy évekkel ezelőtt megjelent tanulmányát fogadta.[1] Csakugyan, ez a tanulmány felfedezni látszott az utat, mely az újabb magyar verset biztatón vezeti az új, modern, nyugati és mégis nemzeti verselés felé, melynek lehetőségei csak most kezdenének feltárulni. E cikk nyomán, mely a modern magyar jambus olykor művészi, máskor hanyag pongyolaságait mint gazdagodást, újjá és nemzetivé fejlődést fogta fel, a vágynak oly optimizmusa dagadt, hogy a kritika is inkább istápolta, mint megnyírbálta. A magyar verstan, mint minden speciálisan magyar tudomány (talán a bennünk lappangó sovinizmus miatt), az elméletek nagy bőségét és a kritika gyengeségét mutatja. Annál inkább »méltán kérheti a művelt magyar olvasó figyelmét« Horváth János könyve, — *Magyar ritmus, jövevény-versidom* — mely a magyar verselés mai kérdésének egész komplexumát gyökereiből vizsgálja, tudatában annak, hogy »nem holmi verstani kuriózum, hanem műköltészetünk kifejezésbeli lehetőségeinek a kérdése forog itt szóban«, s mégis teljesen elfogulatlan józansággal.

Horváth észreveszi, hogy a kérdés nem a jambus *megnemzetiesedésének*, hanem egyáltalában a magyar jambus (vagy általában ú. n. időmértékes vers) *lehetőségének* kérdése. Hisz »pongyola-jambust eleitől fogva írtak magyarjaink, s ha a jövevény-versek ritmusában egyáltalán van valami probléma, az már ott kísért a legelső idegenelvű magyar vers fogantatásánál, s magyarázatot kíván a legkimértebb magyar jambusban is.« A probléma pedig ez: Mi átvettünk egy idegen prozódiát, mely teljesen közömbös nyelvünk természetes hangsúlyrendszerével szemben; s íme az idegen prozódián alapuló verselés kiszorítja a természetes hangsúlyon alapuló régi, nemzeti verselést. Hogyan lehetséges ez? S hogy

[1] Meg kell itt jegyeznem — a bibliográfia teljességének kedvéért, — hogy ezt a tanulmányt ismét évekkel előzte meg Ignotus egy cikke a *Hét*-ben, mely már hasonló gondolatokkal foglalkozott, de akkor még észrevétlen maradt, s Horváth János sem említi.

áll tulajdonkép szemben a jövevény versidommal a magyar ritmusérzék? »Megvalósítja-e a prozódia szándékát a felmondás ritmusa? Viszont nem érvényesülnek-e a felmondásban oly ritmikai ösztönök is, melyeknek feltételei nincsenek beleoltva a vers alkatába?«

— Kétségtelen igazság, hogy a jövevény-versformák felmondásbeli, tehát valódi ritmusa részint kevesebbet, részint egyebet is létesít, mint mit prozódiájuk előír — felel azonnal Horváth, s evvel az *a priori* valószínű választ mi is teljesen egyetértünk. S előre hangsúlyozva itt, hogy Horváth fejtegetéseit nagyjában nemcsak lényegbe vágóknak, de eredmény szerint is helyeseknek ismerjük el, sietünk itt mindjárt jelezni a pontot, ahol tőle mégis eltérünk, illetve ahol nézeteivel szemben kritikát látunk szükségesnek.

— Részint kevesebbet, részint egyebet is — mondja Horváth ; s ez igaz ; de ebből nem következik, hogy *azt* éppen (amit a prozódia előír) egyáltalában nem, hogy *abból* semmit ! Igaz, hogy ezt kimondottan Horváth sem állítja ; mégis a prozódia lehetséges felmondásbeli szerepét fejtegetései során annyira negligálja, hogy szinte (bár más módon mint Sik Sándor) maga is abba a hibába esik, melyet »*előítélet*«-nek jellemez : »mintha eleve bizonyos volna, hogy a jövevényvers ritmusa csakis magyarelvű, tehát hangsúlyon alapuló lehet.« Horváth abból indul ki, hogy a naiv felmondó az idegen formájú verssorban is, amikor csak lehetséges, magyar ritmusérzékét érvényesíti, s jambust is magyar ütemeknek olvas. Ez igaz ; de nem szabad feledni, hogy a mai magyar vers általában nem naiv felmondók által, s nem naiv felmondók számára készül, s vajjon ezekben a vájtfülűekben kifejlődhetett volna-e a szótaghosszúságon és rövidségen alapuló ritmusnak oly élénk érzése, amilyen tényleg kifejlődött, ha a magyar nyelv hangzásának természetében nem volna meg az alap, ha a primitív magyar fülben is nem volna már meg valami lehetőség a hosszú és rövid szótagok időmértékének ritmusbeli megkülönböztetésére? Hogy ritmusnak megérzése lehetséges hangsúlytól függetlenül, hangsúllyal szemben is : eléggé bizonyítja a görög verselés ; és

a latin, hol (akár a magyarban) szintén egy hangsúlyon alapuló ős nemzeti verselést szorított ki az időmérték. S hogy az időmérték importálása nálunk sem történt a magyar nyelv és ritmusérzék természetében meglévő alap nélkül, azt mutatja egyrészt, hogy a hangsúlyos német mintákkal ellentétben az importált ritmus azonnal, természetesen és minden esetben az időmérték felé hajlott; másrészt, hogy ezt az időmértéket nem lehetett egyszerűen átvenni a latintól: a magyar nyelv saját külön prozódiát kívánt, s (pl. a *h* betű értékével, vagy az elizió megnemtűrésével) ellenszegült a diák szabályoknak. Sylvester János prozódiája a XVI. században nagyjában ugyanaz, ami tőle függetlenül a későbbi meghonosítóké, jeléül annak, hogy a magyar fül magával hozta a szótagok hosszúságának és rövidségének valami természetes és primitív érzését, melyre igenis lehet ritmust építeni. Vajjon megmagyarázható-e az időmértékes verselés gyors elterjedése, vérréválása, az a gond és készség, mellyel legnagyobbjaink és legmagyarabbjaink jambizáltak és trochaizáltak, ha a szótagok hosszúsága és rövidsége vagy az ezen alapuló ritmus a magyar fül számára csak tanult és nem érzett valami, s a primitív érzékben semmi alapja nincs? ha hideg, erőltetett importálás az egész? Meg vagyok győződve, hogy ha mindezt Horváth meggondolta volna, sohasem mondta volna, hogy pl. a Petőfi *Salgó*jának első hét sorából éppen a legtisztább jambusú:

»Borus napokban a pihenni vágyó . . .«

a magyar fül számára teljesen közömbös lejtésű, s hogy ha csupa ilyen jambust írnánk, »melynek hosszú szótagja sohasem nyeri meg a hangsúly támogatását: a jámbusi lejtést képtelenek volnánk előállítani.«

Ezeket fenntartva és előrebocsátva nézzük Horváth vizsgálatait, melyek természetesen két részre oszthatók: 1. Miféle hangsúly adja nyelvünk ritmusának a lüktető erőt? 2. Hogyan érvényesül és alakít ez a hangsúly az »importált« versformában?

I.

Szóhangsúly vagy mondathangsúly? Arany az utóbbi mellett dönt, ami annyit jelent, hogy egy-egy szólam (= egyetlen hangsúlyt uraló része a mondatnak) ad egy-egy ütemet; s itt merül fel az első ellenmondás. Nem minden szólam kezdődik hangsúllyal — pl. itt: *Ki lepét fog, lopva járjon* az első szólam első szava hangsúlytalan —; bizonyos, hogy a naiv ritmusérzék ilyen esetekben mégis az első, azaz hangsúlytalan szótagot fogja kiemelni, ami annyit jelent, hogy (mint Négyessy mondja): »a logikai nyomatékot elhallgattatja a versnyomaték«: ez pedig ellenmondás, ha a vers ritmusa éppen a mondathangsúlyon, a logikai hangsúlyon alapul.[1]

Nem azon alapul.

Itt Horváth kitűnő éleslátással mutat rá, hogy már a közönséges beszéd sem tisztán gondolati, hanem hangidomi törvények szerint is tagolódik; hogy több egymásra követ-

[1] Gábor Ignác úgy akarja az ellentmondást megszüntetni, hogy a hangsúlytalan szót ütemelőznek fogja föl. E fikciót végérvényesen megcáfolja Horváth: »Arany ezt a sort nyolcasnak írta, négytagú ütemekkel; mi jogon veszi ki Gábor az első szótagot a négyből?« Mindazonáltal talán Horváthnak sincs egészen igaza, mikor az ily sorokat egyszerűen hibásaknak fogja föl. (Túlsok lenne a hibás sor, éppen Aranynál, legtökéletesebb verselőnknél.) Itt nem lehet általános szabályt állítani: a ritmus egyéni. Petőfinél pl. az ily sorok csakugyan önkénytelenül megnyomódnak a hangsúlytalan szótagon, a döccenés érzik — de Arany verselése komplikáltabb. Ő maga úgy számol be erről, hogy »egyhangúság kerülése végett« használja a súlytalan kezdetű ütemeket; tény az, hogy Arany ütemeinél nagyon gyakran nem az a fontos, hogy súlyos taggal kezdődjenek, hanem csak az, hogy egy súlyos tag körül meghatározott számú súlytalan csoportosuljon. A súlyos tag aztán állhat itt vagy ott: a fő, hogy csak egy legyen, ne több! (Arany elméletében is nyoma van ennek; pl. a Himfy-sor: *Szívünkben szent tűz lángolt*, első ütemének döccenését avval magyarázza, hogy ott egy helyett két súlyos szótag van.) Ilyen módon aztán a súlyos tag ide-oda rázódva, de mindig állandó mennyiségű súlytalan udvarát maga körül tartva (mintegy az ütem Chladni-lemezén) komplikált zenét ad, mely igaz, hogy már nem szűzi magyar ritmus, hanem átmenet mintegy a chorijambikus és anapaestikus lejtéshez, melynek Arany későbbi technikájában oly nagy szerepe van. Ez ejti Gábor ütemezését is tévedésbe.

kező súlytalan tag után megkívánja és megteremti a hangsúlyt akár a szó közepén is ; s idézi Arany László klasszikus mondását, mely szerint a versszerzőnek »se módja, sem hatalma« nincs, a közbeszéd hangsúlytörvényeitől független maradni. Általában Horváth könyvének talán legnagyobb érdeme, hogy felhívja a figyelmet Arany László töredékben maradt tanulmányára, mely méltó verstanunk alapvető *chartá*jává lenni. Arany Lászlónál a nyelvtani szólam helyét fonetikai egység foglalja el, s ez Kolumbus-tojásszerű felfedezés. Megmagyarázza elsősorban a magyar ütem négyszótagos maximumát ; megmagyarázza az értelmetlen ütemek szabályosságát (mint : *Úlj mellém a* . . . (kandallóhoz) ; *Im halljad egy* . . . (agg rege) stb. ; megszünteti a Négyessy-féle ellenmondást. S gondoljunk erre is : Petőfi versét *Nagy a legény, de nagyobb Boldogtalan-sága*, a fül nem érzi rossznak, noha a végén az ütem kettémetszi a szót. Vagy erre : Arany sorának : *Este van, este van, kiki nyugalomba*, második felét önkénytelen így ütemezzük : *Kiki nyuga-lomba*, bármennyire ellenkezik is ez az iskolai szabályokkal ; míg az iskolás ütemezést (amelyhez Gábor Ignácé is csatlakozik) : *Kiki — nyugalomba*, elmélettől meg nem fertezett fül sohasem fogja elfogadni.

Nem igen tehetnék itt egyebet, mint hogy ismételjem Horváth perdöntő fejtegetéseit ; de szükséges is ezeket mégegyszer összefoglalnom, mielőtt áttérnék a második tételre, melyhez több megjegyzésem van.

2.

Horváth János észrevételeit tehát — alapjául az analízisnek, mellyel modern verselésünk legmélyebb elvét kell illetnünk, ha a Magyar Vers lehetőségeit egyáltalában tisztázni akarjuk — célomhoz képest a következőkben fogalmazom :

1. A magyar fül hibátlannak érzi az ütemet akkor is, ha az értelmileg csonka, mint ez : *Úlj mellém* a (kandallóhoz) ; vagy ez : *Im halljad egy* (agg rege) ; vagy éppen ez a Petőfi-sor : *Boldogtalan*(sága) ; s a verset nem az értelem szerint, hanem gyakran az értelem ellen tagolja pl. így :

Kiki nyuga-lomba e helyett: *Kiki — nyugalomba.* Az ütem elve tehát nem tisztán értelmi, hanem fonetikai elv, mely legfelebb három hangsúlytalan szótagot tűr meg egy hangsúly alatt s ezen túl új hangsúlyt teremt magának.

2. A gyakorlatban a hangsúlyos szótag nem áll mindig az ütem elején; s épp a magyar ritmus legmélyebb érzője, Arany János, teljes tudatossággal helyezi azt »egyhangúság kerülése végett« gyakran a második, harmadik helyre is. Aki Arany alexandrinjait egyfolytában és fennhangon olvassa, érezni fogja, hogy ezek nem zökkenők — s nem is ritka fűszer hisz legalább átlag minden második sorban van ilyesmi — néha egy sorban kettő — névelővel, kötőszóval kezdődő ütemek — s nem befolyásolják az ütem símaságát, hanem ellenkezőleg föloldják meredt, gépszerű kopogásából s új, változatos lejtést adnak neki, mely könnyen átolvadhat emelkedő, anapaesztikus vagy choriambikus lengéssé s fölvehet bizonyos ú. n. nyugateurópai sémákat.

Mi következik ebből, e tényekből a »nyugateurópai« verselés analízisére?

Legelsősorban az, hogy nyugateurópai és magyar verselés közt még sincs olyan lényegbevágó idegenség és ellentét, mint amilyent Horváth, pedig igen fínom megfigyelésekkel, ki akar mutatni.

— Ütem, kezdő hangsúly nélkül; ütem, hangsúlytól függő időhuzam nélkül: a magyar ritmusérzék számára non-sens, — mondja Horváth; csakhogy ez, a saját előzményei szerint, nem így áll. Ha non-sens volna magyar ütem kezdő hangsúly nélkül, akkor nem írhatna a legnagyobb magyar versművész *minden lapján* ilyeneket:

*Szo*morún mosolygott a szép *Pi*roskára
Mint *fel*hőn keresztül a *nap* zöld sugára
*Per*meteg esőben, *nyá*ron ebéd felé:
Hogy a *sze*gény lányka *sír*va fakadt belé —

(vagy mégis az ütemelőző fikciójához kellene fordulnunk.) Az pedig, hogy a magyar ütemet »hangsúlytól függő időhuzam« jellemzi, annyira nem így van, hogy még inkább a hangsúly függ az időtartamtól. »Van időmérés, tudjuk,

a magyarban is« — írja Horváth János, a nyugateurópai verselésről szólván, — »de egészen másnemű : a hangsúlytól függő, avval együtt járó«. De hisz ellenkezőleg : — Arany László után épp Horváth mutatja ki — a magyar időmérés-érzék oly erős és annyira független a hangsúlytól, hogy négy szótag lepergése után maga megteremti az új ütemet és hangsúlyt — s épp ebben különbözik pl. a német verseléstől, ahol ilyen hangsúlytól független időmérés-érzék nincs. Van ellenben a latinban s van a latinhoz hasonló modern magyar »időmértékes« versben, csakhogy itt nem egyszerűen a szótagok számához, hanem azok rövidségéhez és hosszúságához kapcsolódik.

Nyilvánvaló ekkép, hogy az »időmértékes« vers, bár új elvet hoz is, a hosszúság és rövidség elvét, a magyar verselésbe, egyáltalán nem ellentétes e verselés ősi elveivel ; majdnem azt lehetne mondani : meghosszabbított vonalukba esik. És csakugyan : a szótaghosszúság s -rövidség érzése sem teljesen idegen a »hangsúlyos« magyar verselésben sem. Szemmelláthatő ez pl. a félalexandrin ötödik szótagánál, ahol a magyar ritmusérzék *a priori* és öntudatlanul inkább hosszú szótagot kíván — és pedig természeténél vagy helyzeténél fogva hosszút. (De általában hosszabb szótagokat kíván a kurtább, mint a terjedelmesebb, négytagú ütemekben.[1]) Mihelyt a magyar verselés kissé nagyobb művészetre — s dallam kísérete nélkül is érezhető zeneiségre — törekedett,

[1] Ugyanez az alexandrin magyaros megmértékelésének elve, s valóban nem a chorijambus. Igaza van Horváth Jánosnak, mikor azt mondja, hogy ez a sor : *Hosszú haja árnyát lendíti a fűz is*, így magában és mértékelve nem más és nem magyarosabb mint ez az anapaestusi sor : *Én hittem-e egykor Átoknak az éltet?* Azonban észre kell venni, hogy az Arany-sor zeneisége, mint alexandriné, nem döccen és nem romlik akkor se, h a második szótagját rövidnek ejtjük, erős iktussal az *első* szótagon : ***Hosszu haja árnyát . . . ;*** mint ahogy nem gyengébb a zeneiség ebben : ***Óh bizony a fő-fő, a nyakasabb szittyák ;*** vagy éppen ebben : ***Buda paripái,*** *új elevenséggel* . . . ahol a »nyugateurópai« értelmezést már a három egymásmelletti rövid szótag is kizárja. Sőt a megmértékelt alexandrinnak végtípusa és ideálja az, ahol a négyes-ütem csupa rövid szótagokból áll ; amikor teljesen magyaros, szaporázó ritmusérzék alkalmazza (semmiféle nyugateurópai sémába nem foglalható módon) a szótagok időmértékét.

ezek a szabályok azonnal, önkénytelenül érvényesültek. Igy a félalexandrin ötödik szótaga már Gyöngyösinél a sorok óriási többségében hosszú — jóval előbb, mintsem az idegen »időmértékes« verselés a magyar nyelvben otthonos lett volna. Még ha azt hisszük is, hogy e korban már a latin vers által kimüvelt fülnek köszönhető önkénytelen a hosszúság és rövidség nagyobb szerepe : akkor is ez mindenesetre öntudatlan s nem elméleti importáció ; s képzelhetetlen volna, ha magában a magyar nyelvben s a primitív magyar ritmusérzékben nem bírna semmi alappal. A magyar ritmusérzék tehát *megérzi* a szótagok hosszúságának és rövidségének ritmusértékét ; legalább is megérzi azóta, mióta a magyar verselés egyáltalában művészibbé kezdett válni s függetlenedni a zenétől, melynek erős aláfestése primitívebb fokon, pl. a népdalokban, a szótaghosszúság és -rövidség szerepét pótolja, feleslegessé és nélkülözhetővé teszi.

Horváth János következtetése tehát, aki azt mondja jövevény versidomunkról, hogy annak — »minthogy nyomatékul csak oly tényezőt használ, mely (hosszúság !) a magyar ritmusérzék szempontjából közömbös — versszerűsége *ab ovo* kevesebb lesz nálunk, mint a maga hazájában volt s kevesebb, mint az eredeti magyar versé« — helytelen premisszából indul ki, mert a hosszúság a magyar ritmusérzék szempontjából nem teljesen és principialiter közömbös! De azonkívül is ez csak elméletileg levezetett, s a gyakorlatban nem igazolt állítás. Mi Horváth János állásfoglalásában logikai siklást érzünk : a versszerűséget annak gyakorlatlan fülre tett hatásával téveszti össze ; ez pedig nem mindegy. A primitív magyar fül lehet gyakorlatlan a szótaghosszúságon alapuló ritmus megérzésével szemben, de nem képtelen rá, s nem ellenszegülő vele szemben ; kellő gyakorlat után éppoly versszerűséget érezhet a jövevény formában, mint akár egy

Lásd egyébként az alexandrin magyaros megmértékeléséről *Magyar Irodalom* c. tanulmányomnak a magyar ritmusra vonatkozó függelékét, melyet Horváth is idéz : az ott adott sémáknak egyike-másika csak véletlenül egyezik egy-egy nyugateurópai sémával ; az egész verselés alapelve különbözik a nyugateurópai verselés elvétől, s teljességgel a magyar (4, 2) ütemezéstől függő.

latin fül: s esetleg többet, mint egyik-másik ősmagyar formában. A jövevény forma versszerűsége tehát nem *ab ovo* kevesebb nálunk. Igaz, hogy a gyakorlatlan fül ezt a versszerűséget nem érzi meg minden esetben; de mihelyt a megérzés lehetősége (a fül ezirányban való kiiskolázásának lehetősége) megvan: a versszerűség objektív valami, s független a tényleges megérzéstől. Azok a fejtegetések, melyekkel Horváth megmutatja, miként interpretálja az iskolázatlan magyar fül a megnemértett nyugateurópai sorokat, érdekes és értékes megfigyelésekkel vannak tele; de értékük tisztán pszichológiai, nem objektív verstani; semmit sem mondanak nyugateurópai verselésünk alapjaira nézve. Elsősorban pszichológiai értékű a *sorkihúzás* fogalma is. Kétségtelen, hogy a sorkihúzás — vagyis a felmondásnak az a módja, mikor a ritmusérzék, képtelen lévén a sor belsejében a tagoltságot felfedezni, ritmuselemeket megkülönböztetni, az egész sort tekinti egységnek, *kihúzza*, s legalább a sorok egyenlő hosszúságát éreztetve visz valami ritmust előadásába — létezik, illetőleg előfordul mindannyiszor, mikor a felmondó nem képes a sor mértékét megérezni, vagy a sorban nincs is mérték (mint a zsoltárokban, ahol azonban nem szabad feledni, hogy zenére vannak). De ám nem lehet a sorkihúzást a jövevény versidom objektív elvévé tenni — mert annak más elvei vannak — és nem szabad azt mondani, hogy »ily sorok ritmusában *egyetlen fix tényezőül* a szótagszámban adva levő időmértéket tekinthetjük«. Hisz ez annyit jelentene, hogy az ilyen vers nem is vers, csak egyenlőre mért szótagszámú sorok egymás alá sorozása, melyekben lényegileg egészen mellékes, hogy van-e időmérték vagy nincs? Nem is említve, hogy ilyen módon versvoltukat teljesen elvesztenék az anapaestusi és daktylusi sorok, melyek *nem egyenlő szótagszámúak*. Horváth is kétkedve kérdi: »fel tudja-e fogni a magyar ritmusérzék pl. a hexameter-sorok időtartambeli egyenlőségét?« Csakhogy nem jut eszébe, hogy az akadály (abban az esetben, ha időtartambeli egyenlőségnek csupán a szótagszám egyenlőségét érezzük) nem annyira e sorok hosszú volta, mint inkább az, hogy azokban a szótagszám *tényleg nem egyenlő*.

A valóság az, hogy a magyar ritmusérzék igenis meg tud érezni a szótagszámén kívül egyéb időtartambeli egyezéseket is; s ekként elvileg egyáltalán nincs arra szorítva, hogy csupán a sor hosszú és nehézkes egészét tekinthesse ritmikai egységnek.[1] Igaz ugyan, amit Horváth fínom történeti érzékével kifejt: hogy az első metrizálók, akik szótagot szótag után *mértek*, csak döcögős, darabos verselményeket hoztak létre, s az első igazán tetszetős időmértékes versek akkor álltak elő, »mikor egy szerencsésebb pillanatban egyszerre az *egész* sort sikerült, silabizáló mériskélés nélkül, kiömleszteni«. Csakhogy elfelejti, hogy ez minden verselésben így van, s a magyar-elvű vers is darabos és döcögős lenne, ha ütemről ütemre összerakva — 4, 2, 4, 2 — darabonként akarnák kimériskélni. Horváth elismeri, hogy a sorkihúzás fogalma »nem zárja ki azt, hogy az egymást követő sorok ne tagozódjanak szabályszerű egyformasággal«. De hogy magyarázza azt, hogy ez a tagozódás nem úgy leggyakoribb és nem akkor legszebb, pl. az ötös jambusban, ha a magyar ütemek tagozódását követve, a 4, 6 sémát ölti, hanem akkor, ha egy egészen idegen 5, 5 sémát vesz fel? (Mindenki meggyőződhetik erről, aki, pl. hogy mindjárt a legtökéletesebbre hivatkozzunk, Vörösmarty blank verseiből csak egy oldalt is elolvas; Horváth maga is ily sorokat idéz.) Az 5, 5 séma pedig a jambusnak külföldön is szabályszerű caesura-sémája: az, hogy a magyar fülben is ez a séma hangzik legjobban, azt bizonyítja, hogy a blank vers a magyar fül számára is lényegileg jambusi képződmény, s a magyar fül itt a hangsúly támogatását éppen a jambusi lejtés kiemelésére kívánja. Nem igaz tehát, hogy a jövevény versidomok ritmusa »prozódiájuktól részben függetlenül« alakul ki a magyar »hangsúlyú« ritmus hatása alatt: a prímhegedű mindig a jambusé, és a hangsúly csupán a szekondáns.

*

[1] Az, hogy a ritmusérzék kiiskolázódjék egész sorok szótagszámbeli egyenlőségének füllel való megérzésére is: nem lehetetlen, de mindenesetre nehezebb (s így valószínűtlenebb feltevés), minthogy az időmérték megérzésére iskolázódjék ki.

E hosszúra terjedt kritikai észrevételek fenntartásával azonban sietünk az eredményben és a lényegben megint igazat adni Horváth Jánosnak, és kiemelni kutatásainak nagy jelentőségét.

A lényeg az, hogy jövevény versidomunk, ha nem is a prozódiától függetlenül, kétségtelenül a magyar ritmus hatása alatt alakult ki; hogy itt bizonyos megalkuvás jött létre, mely a két különböző verselési elvet egymáshoz közelítette, s többé-kevésbbé, néha szinte megkülönböztethetetlenül, összeolvasztotta.

S itt éppen az a tény szól leginkább Horváth mellett, amit előbb egy túlzásának cáfolására emeltünk ki: a caesura fontossága a magyar jambusi verselésben. Csakugyan a szabályos és gyakori caesura annyit jelent, hogy a hangsúly gyakran esik össze az iktussal s így sok ponton támogatja a jambusi lejtést; s evvel már magyarázatot nyer az a tény, hogy a caesura a magyar jambusban öntudatlanul is túlnyomó szerepre jut. Horváth finom és érdekes fejtegetésekben mutatja meg, hogyan emeli ki a hangsúly egyre jobban, tökéletesebben a jambusi lejtést, hogyan tudja már az ütem elején megadni az emelkedő ritmus benyomását (ellentétben a babonával, mely a magyar ritmust gyökeresen ereszkedőnek tekinti s inkább az ütemelőző fikciójához nyúl), hogyan tendál változatos fokozatokon át a tökéletes jambusi képletig, ahol a hangsúlyváz az időmértékvázzal összeesik; s menten a pedantériától kiemeli egyúttal azt is, hogy ennek az összeesésnek szabállyá válása nem volna kívánatos; hogy egy-két főhelyen alkalmazott hangsúly magában is kellően azt a benyomást kelti, hogy a beszéd értelmi lejtése azonos a vers jambusi lejtésével s beteljesíti Vörösmarty posztulátumát: hogy a jó vers legértelmesebb szavalása metrikus szavalás lesz (aminélfogva a metrika tanulását ajánlta színészeinknek). Így a caesurák folytonos változásával, a hangsúlynak hol egyik, hol másik iktusban való jelentkezésével adja a gazdag és áradó-apadó hullámzásnak azt az érzését, mely a magyar jambus megbecsülhetetlen ereje.

Mindez a magyar hangsúly különös ritmusképző erejét

bizonyítja, amely, mint Horváth kimutatja, olyan nyomatékú, hogy az időmértéket is pótolni képes, s lehetővé teszi a magyar jambusnak azt a fejlődését, mely az időmérték tekintetében mind nagyobb és nagyobb szabadságot enged meg. Csakugyan a modern magyar jambusban immár sokkal fontosabbá válik a caesura a jambusok tisztaságánál. A költők gyakorlata eljutott odáig, amit az elmélet nem tudott, még csak nem is sejtett : hogy a magyar jambusi sor tökéletes hangzású és félreismerhetetlen lejtésű lehet akkor is, ha az utolsót kivéve egyetlen jambus sincs benne. A sor azért mégis jambus marad, s »tévedtek mindazok, akik . . . az időnyomatéknak olykor hangsúllyal való helyettesítéséből . . . valami újszerű, magyaros ütemrendszerre igyekeztek következtetni a jövevény-sorokban« : e verseknek lényegileg és primär módon mégis időmértékes jellegét nem engedi elfelednünk az, hogy egyetlen szabályuk, mely megközelítően fixnek mondható — az utolsó jambus tisztasága — időmértéki szabály. E szabály szerepét, s egyáltalában a jellemző jambusi sorvég fontosságát a próza ritmusos mondatvégeinek analógiájára finoman jellemzi Horváth János. Ami ezen túl van, az az időmértéknek és a hangsúlynak szabályokba nehezen foglalható komplikáltságú összejátszása ; s ahogy Horváth megcsinálja a hangsúly szerepének skáláját, úgy meg lehetne csinálni a vele összejátszó időmérték tisztasági skáláját is, avval a különbséggel, hogy míg az utóbbinál az időmértéki skála leghanyagabb foka is okvetlenül mutatja legalább valami rudimentumát az időmértéknek, addig a jó időmértékű sor bizony ellehet a hangsúlynak legcsekélyebb támogatása nélkül, s, ismételjük, egyáltalán nem áll az, amit Horváth mond, hogy »ha csupa olyan jambust írnánk, amelynek hosszú szótagja sohasem nyeri meg ezt a támogatást, a jambusi lejtést képtelenek volnánk előállítani«.

*

Az elmondottak speciálisan magyar dolgok ; végeredményben azonban a magyar jambus ilyetén fejlődése nem valami új magyaros versforma, hanem a *szabad vers* felé

vezet. Mihelyt a sor utolsó jambusa sem tiszta, a vers elveszti egyetlen fix szabályát, s kizárólag olyan hangsúlyjáték elvére támaszkodik, mely a *szabad vers* elvével rokon. Arany utáni jambusköltészetünk hanyag és másodrendű lirikusainál ez a jelenség a hiba és zökkenő jegyét viseli; Adynál azonban oly különösséggel és rendszerességgel jelenik meg, mely gondolkodásba ejt. Horváth Jánosnak van egy kitűnő szava az Ady verselésére: *alaksejtelmeknek* nevezi ezeket a verseket, melyeken át a jambus (sőt olykor komplikáltabb, még görög formák is) csak mint valami fátyolon keresztül csillog át, »részint elmosódva, részint — mintegy félálomban — múló módon felidézgetve«.

Ady formája mindazonáltal még teljesen kötött forma, mert ez alaksejtelmek teljes rendszerességgel és kötöttséggel ismétlődnek; a következő lépés azonban már a *szabad versbe* vezet. Hisz a *szabad vers* is voltakép ily alaksejtelmeken alapul, s ez teszi lehetővé, hogy a próza minduntalan versnek hasson és versre emlékeztessen. Igaz, hogy a mi szabad versünk nem evvel a logikával s Adyból fejlett ki, hanem függetlenül, külföldről importálódott. De a modern szabad vers külföldön is majd mindig az alaksejtelmek felhasználásán és vegyítésén alapul; s ez már eléggé s végzetesen meghatározza karakterét. A modern szabad vers nem valami friss és primitív forma, visszatérés az ősi-újhoz, egyszerűhöz, erőshöz, hanem raffinált és dekadens verselés, mely egy kor számtalan kijátszott ritmusának emlékeivel játszik, fölöttük lebeg és szivárványoz. Következésképpen a szabad vershez mint megújuláshoz és felfrissüléshez fűzött reménységek valószínűleg hamisak — csakhogy ez már nem diagnózis, hanem prognózis, ami nem erre az óvatos lapra tartozik.

BALASSA.

1924.

A magyar lélek sivatag gyökértelenségének, furcsa ingatagságának nemcsak tünete: részben tán oka is az a példátlan közöny, amivel multjának értékeit elejti s mindjobban elejti, a helyett, hogy mindjobban asszimilálni, köztudatba vinni törekedne. Szellemi erőt csak érzelmi és gondolati hagyomány adhat, s hol lehet ily hagyomány gazdagabb, mint az irodalom klasszikusaiban? De klasszikusaink nem hozzáférhetők, s a legszentebb, erőtadó szavak kiesnek memoriánkból. Az a kiadó, aki klasszikusaink új, jó kiadásáról gondoskodik, igazán nemzeti hivatást teljesít.

Kétféle jó klasszikus-kiadást képzelhetek. Egyiket a tudománynak. Másikat a művelt közönségnek. Egyik adja az apparátust. Másik az eredményt. Egyik salakos szesz, tölcsérrel és szűrőpapírral. Másik a tiszta, lepárolt aranynedv. Vaskos, nehéz, könyvtári kötetek. Vagy aranydíszű *livre de chevet*. Egyik csupa kérdés és probléma. Másik csak kincs és felelet.

A *Geniusz* könyvkiadócégnek nagy arányokban megindult klasszikus-kiadásai, melyek közül előbb Csokonai, most meg Balassa jelent meg, szemmelláthatólag inkább az első kategóriába tartoznak, mint a másodikba. Inkább nyersanyagot s előmunkálatokat nyujtanak, mint kész és rendezett kincsesházát a magyar szellemnek. Talán kár. Bizonnyal több szükség lett volna az utóbbira. Nem mondom,

előbb-utóbb össze kellett gyüjteni a filologice-teljes Csokonait s a kötetnyi morzsát: gyengét, zsengét, alkalmit s rögtönzést; előbb-utóbb össze kellett foglalni a Balassa körül rajzó kérdéseket, az újabb történeti kutatások fényében. De bizonyos, hogy az irodalom még jobban nélkülözte a jó Csokonait és Balassát, mint a tudomány; a művelt közönség jobban, mint a szakemberek. A szakemberek a forrásokat használhatják, s vitáik lefolyhatnak a tudományos folyóiratokban (noha elismerem, hogy ma ott is kevés a helyük). A könyv a közönségnek kell elsősorban; az ifjúságnak, és az íróknak. És én a magyar közönség és ifjúság végleges Csokonaijában nem kívánom látni a soha kiadásra nem szánt rossz — szervilis vagy obszcén — s gyakran kétes szerzőségű verseknek ez óriási tömegét, melyek a költő képét inkább zavarják, mint gazdagítják (vagy legalább nem a standard versekkel egysorban); a végleges Balassa számára pedig akadálytalanabbul olvashatóvá rekonstruált szöveget szeretnék, ahol a problémák legfellebb jegyzetben bujjanak meg, s ott is puszta adatok alakjában, hosszú diszkussziók nélkül. Igy, ahogy van, mindkét kiadvány a tudósoknak szól, s ára, terjedelme, anyaga, módszerei egyformán alkalmatlanná teszik a szélesebb elterjedésre.

De senki sem tagadhatja, hogy erre is szükség volt, s ezek is nagy szolgálatot teljesítenek; hacsak másrészt nem odáztatják a közönségnek alkalmas, olvasnivaló jó kiadás megjelenését. Addig is ezek pótolják amazt is: elvégre a szöveget legalább egy magasabb cenzusú réteg számára ezek is hozzáférhetővé teszik, még pedig jó papíron, szép kiállításban. Igaz, hogy a két szempontot jobban is össze lehetett volna egyeztetni. Mindkét kiadásnak oly hátrányai vannak, melyek tudományos jellegéhez nem tartoznak okvetlenül hozzá, s az olvashatóságot mégis lényegesen befolyásolják. Egyik sem a verseket adja ki: hanem a forrásokat, a régi gyüjteményeket. Igy, ahol egy vers két vagy több ilyen forrásban vagy gyüjteményben is előfordul, a kiadásban is újból előkerül, helykímélés végett csupán az első sorával s egy lapszám-utalással. Ez kivált a Csokonaiban zavart gyakran, de a Balassában is előfordul (pl. a 274.

lapon). Azután zavar mindkettőben a perspektivátlan rendezés, mely nem választja szét az irodalmi olvasó számára fontos anyagot a kétestől s csupán filológiai létjoggal bíró selejtestől, vagy, mint épp Balassánál, a szétválasztásban kizárólag külső filológiai szempontot követve, a belső valószínűséggel és a köztudattal olykor élesen szembehelyezkedik.

S ezek után próbáljuk meg az új Balassa-kiadást mérni, amennyire lehet, maga mértékével.

Az életrajz.

A kiadást Dézsi Lajos dr. intézte, aki a kötetet hosszabb életrajzi bevezetéssel látta el. Az életrajz essay-szerűen indul, de végelemzésben nem más, mint az adatok egyszerű felsorolása, melynek megvan annyi érdeme, hogy a legújabb eredményeken alapul. Gyakran, ahol túlmegy az adatokon, naivságokba, sőt ellentmondásba hull; életrajzírók szokása szerint csöpp adatból mély következtetéseket von, s nem veszi észre a diszharmóniát. Pl. Balassa magyar-huszáros karakterével kezdi, mint őspszichológiai gyökérrel: »Szerette a jó lovat« — mondja, s igazolásul hozzáteszi: »Erdélybe is elment főlovakért«. Holott később maga beszéli el, hogy lóeladások közvetítéséből kényszerült megélni (»lókupec volt«, mint a szegény Beöthy Zsolt szokta mondani), s *ezért* ment Erdélybe, nem pedig a passzionátus magyar lókedvelő minőségében. Biztosabb alap lett volna a versekre hivatkozni: »Ti is, rárószárnyon járó hamar lovak!«... Az is kissé merész következtetés, mikor az *1772*-ben kelt »Egy szép táncot...« kezdetű gyönyörű költeményt azon az alapon tulajdonítja Balassának, mert amint mondja, »valóban az lehetett szerzője, aki ebben az évben ragadta el táncával a koronázóünnep közönségét«. Táncnótát nemcsak Balassa írt, s az, hogy ebből az évből följegyzésünk van egy táncbravurjáról, még nem ok hinni, hogy ebben az évben kelt táncnóta okvetlen az övé. Több az ok e hitre magának a versnek szépségében: amihez hasonlót nem akárki írhat.

Egyáltalán, Dézsi kissé túlbecsüli a külső, apró adatok

értékét, mikor életrajzát teljesen rájuk alapítja, s munkájának történeti részét szinte óvatosan külön-tartja az irodalmi résztől. A külső adatok adhatnak vázat és fix pontokat egy költő életrajzához: de aki lélekkel, élettel akarja e vázt megtölteni, annak a versekhez kell folyamodnia, különben csakugyan általánosításokra és apróságokból való mély következtetésekre kényszerül. Dézsi hajlani látszik ahhoz a felfogáshoz, mely a költészetet egy kizárólag önmagában fejlődő zárt valaminek tartja, s az irodalmi hatásoknak több fontosságot tulajdonít benne, mint az élet hatásainak: »Ha Balassát nem is tartjuk szobapoétának, mégsem lehet minden sorát szóról-szóra venni« — mondja többhelyt, s ez igaz is, amennyiben külső tényekről és adatokról van szó; de ha a karaktert, az érzéseket, a *lélek* történetét keressük, akkor a költői mű teljesen biztos forrás oly életíró számára, aki tud olvasni. Egy költő sem fejezheti ki azt, ami nincs meg benne, s még az irodalmi hatások sem csupa véletlenek: hanem lelki okokat s lelki eredményeket árulnak el. Ellenben a külső adatokat véletlenek őrzik meg számunkra, s aki kizárólag ezek nyomán rajzol, kiteszi magát annak, hogy arcképét a véletlen torzítja el és hamisítja meg.

Az igazi rajzot (az adatok helyét és értékét) csak a művekből kiolvasható karakter szabhatja meg. Dézsi adatai is megkapták volna a helyes perspektívát, ha mögéjük állítja s folyton szem előtt tartja a költő alakjának azt az eleven és csalhatatlan képét, amit versei óhatatlanul lelkünkbe írnak. A levelek, melyeket Dézsi a versek mögött összegyüjt, plasztikus hatásokat adnak ebben a távlatban. A korábbi levelek, egyik a másik után, különös ügyeket emlegetnek, melyekben folyton Balassa volt a vádlott fél. Folyton a hatóságokkal van baja erőszakoskodásokért. Egy tiszttartót véresre ütlegel, mert eszébe jutott, hogy miatta kapott verést egyszer gyerekkorában. A Rubigallus-fiút, egy gazdag selmeci bányapolgár öccsét, jóformán azért veri meg, mert egy patakban mert fürdeni vele. A szegény Göppel bányászgazda tóbaugrott előle, s panasza szerint még áldott állapotban levő feleségét is megrugdalta. Egy hentes özvegye

ellen nyilt országúton intézett szerelmi rohamot. Botrány lett. S még milyen országos botrány lett a pataki házassággal kapcsolatos várfoglalásból, mellyel az egész közvéleményt magára zúdította. Kivételesen indulatos, erőszakos, önmagán uralkodni nem tudó karakter bontakozik ki ezekből az adatokból, melyeket Dézsi elszórva említ meg, s nem hagy teljes erejükben érvényesülni. Verseinek hátterében a magyar renaissance e költője úgy tűnik föl, mint a tipikus renaissance-ember, féktelen és zsarnok, mint olasz kortársai, de magyar nyiltsággal még őszintébben az; a keverék azonban nem szerencsés; s épp oly kevéssé alkalmas a talaj. A derék Magyarország nem Itália. Balassának nincsen itt talaja, s forrongó indulatainak minden kitörése félszeg erényeket, kicsinyes felsülést, halmozódó ferde helyzeteket eredményez.

Egész sorsában van valami végtelenül sivár tragikum. A költő nem jobb, mint kora; s nekünk szinte rosszul esik ma olvasnunk az utasításokat, melyeket török foglyai kínzatására ad (»nem kegyetlenségnek ostentatiójából, hanem igen szívem szerint s bosszúságomból«); vagy a cinikus kijelentést: »azt gondolom, hogy nagyúr leszek, ha egyébképpen nem is, f . . . m után«. Csakugyan érezzük ilyenkor, hogy egy családból való ama hírhedt Balassa Menyhérttel. Vallást cserél érdekből, mint amaz: házasodik; válik . . . Máskor csupa harci kaland gyanánt vásárokat foszt ki, Hatvan ostrománál pénzesboltokat tör fel. Csakhogy minde *moral insanity* nála valahogy nincs helyén és nem használ: anyagi helyzete nem javul vele, ellenkezőleg megromlik, vagyonát elveszti, ellenségei megsokasodnak, végérhetetlen pörökbe bonyolódik, minden hatóságot maga ellen lázít, s ahogy maga mondja, ő lesz »a község csudája Magyarországban«; a végén jön a dicstelen »lókupecség«, s kétségbeesett tervek: elmegy a parmai herceghez zsoldosvezérnek . . . vagy török hitre tér . . . Aztán a bujdosás, az »Óceánig« . . .

Mi e sivatag, céljaferdült élet vigasztalása? mely nélkülözte a család és az otthon melegét, a hasznos munka fényét, a rendezett emberi helyzet öntudatát? A szép erdő-mező

volt otthona, »sétáló palotája« hosszú portyázásokon ; s még verseit is lova mellett leheverve, »fűben való létében« írja vagy fordítja. Mely költőnek volt jobb dolgozószobája? Burckhardt szerint a »természet felfedezésének« kora volt ez, s Balassa, olasz kortársaitól függetlenül, spontán és mohón itta a magyar tájak gyönyörűségeit. Családja a »jó vitéz legények« csapata volt, akik kalandjain követték, s akikre mindig meleg emberséggel gondol. Munkája a harc, a török háború, mely, a régi perzsa háborúkhoz hasonlóan, a kultúra harca volt a barbárság ellen, s melynek jelentőségét teljesen átérzi, talán először fejezve ki, igazán praegnánsan, Magyarország évszázados históriai szerepét : »Ki kereszténységnek viseled paizsát«. De a harc ránézve apró és dicstelen kalandokká forgácsolódik szét, s e fegyelmetlen kalandok ódiuma végre hazájából is kiűzi, melyért harcolnia kellene. Vagy Cupido űzi ki, amint maga mondja egy versében, Cupido, aki hatalmasabb Marsnál? A szerelem nagy kiélési lehetőség e sivár életben, s nincs a magyar irodalomban költő, aki speciálisabban szerelmi költő lenne, mint Balassa. Futó kalandoktól a nagy, életetátfogó érzésig,[1] gőgös csapongástól a könyörgő megalázkodásig, a szerelem egész skálája szóhoz jut benne, hogy végül valami sivár keserűségbe torkolljon ez is : »keserűség rám áradt,

Virága éltemnek'
Aminek örüljek,
Teljességgel elszáradt«.

[1] Coeliát Dézsi is azonosnak tart a Juliával mint Szilády, s ezt a feltevést főleg éppen arra a versre alapítja, *»kiben Juliához hasonlítja Coeliát minden állapotában«*, holott ez inkább az ellenkezőre lehetne érv, mert nem különös-e kissé : valakit önmagához hasonlítani? Nekem, bevallom, ez a Coelia-vers a kor sablonjait juttatja eszembe, s nagyon csodálnám, ha nem lehetne megtalálni e fordulat mását is valamelyik renaissance-költőnél. Akárhogy legyen ez, a motivum fölkerülése vagy átvétele mindenesetre bizonyítja a régi érzés fölvillanását, s még ha képzelt is a Coelia alakja (kinek neve is Angerianusból való, s összes vonásai, egész az öccse halálán való kesergésig, megtalálhatók más költőknél) : akkor is : oly nőről álmodik, aki Júliához hasonlítson ! új szerelemről, de a régi íze legyen benne ! Ez az ifjú kortól búcsúzó Balassa álma.

A »képtelen nagy szépség« hajszolása (ennél a szónál ki nem gondolna Adyra?) csak mégjobban szétzilálja ezt a lelket, s az élet kegyetlenül csúnyul bele a szépségekbe : Balassa pénzzel tartozik élete nagy szerelmének, Losonczy Annának, s a szép asszony utolsó éveiben mint hitelező jelenik meg s adósságért pörli az akaratgyenge, lezüllött költőt, aki a lengyel-szép citerás lányoknál, Tifingraal-utcai bécsi Zsuzsannáknál keres vigasztalást. Ebben a sivár fordulásában minden dolgának egyedül a gőg tartja fenn állandóan, és pedig, — mint Dézsi helyesen figyeli meg és emeli ki — nemcsak Mars gőgje, hanem Pallas gőgje. Ez nekünk fontos dolog, s a magyar irodalomtörténet szempontjából talán legjelentősebb megállapítása a Dézsi életrajzának. Mikor a költő azt írja : »Nemzetséggel, emberséggel és egyébbel ollyal, kit gonosz szerencse embertől el nem veszthet, alábbvalónak magamat egyik Dobónál sem vallom, értékkel kisebbnek nem mondom« ; akkor szelleme kincseire is gondol, melyeket gonosz szerencse szintén nem vehet el, s nemcsak a nemesi, hanem a költői önérzet is beszél belőle (mint Dézsi mondja), szinte Petőfire emlékeztető szavakkal. Ha Balassa egy-egy levelében felhozza az új verseket, melyek legutóbb »jutottak elméjére« : »Nem rosszak bizony azmint én gondolom !« ; ha panaszkodik azok ellen, »akik akarmi irásimot is elméjeknek csontos pórázára kötvén, sok igéknek változtatásával (obruálván sensusit is) vesztegetik, festetik és izetlenítik« ; ha önérzetesen jegyzi meg Marullus versét fordítva, hogy

Igéről igére
Nem szinte teheté,
De hertelen jobbítá :

mindez az írói öntudatnak olyan megnyilvánulása, mely ebben a korban nálunk mindenképp új jelenség, s mely eléggé bizonyítja azt is, hogy Balassánál az írás nemcsak a szeretkező vitézúr amatőr kedvtelése volt, mint azt eddig szerették elhitetni, hanem teljes tudatossággal vállalt írói hivatás : az első írói hivatás a magyar költészet történetében. A sokat korholt »virágénekek« nem szégyellett és

titkolt magamulattatása volt csupán, hanem méltó dicsőség és büszkeség, amelyet dacosan kell magasztalni és védeni, mint Rimay már teszi is azok ellen, akik (Balassa szavaival élve) verseiért »engem való rágalmazásokkal nyelveknek hegyeit is fenik«: »Haki az szerelem argumentumában való énekének munkáját nem javalja pedig, sőt kárhoztatná, inkábban kárhoztassa az egyéb minden nemzetségek nyelvén írt hasonló munkákot is: az deáki nyelvnek kincses tárháza is felette megüresülne, bizony meghalványodnék igen a képe is, ha az ábrázatját ékesítő egyéb színe közül ezt az tekintetit felette szépítő miniumjait letörlenők róla«... oly érzés ez, a dacos védekezésnek (ismételjük) oly attitüdje, mely itt jelenik meg először, s mely azután egész jelentkezésmódjában, szinte még a szavakig, a külföldre való hivatkozásig, évszázakon át, mind Adyig, meg-megismétlődik a magyar lírában, újra és újra reklamálva az élet és érzés jogát arra, hogy kifejeződjön! a nyelv jogát, hogy beszéljen! Általában a Rimay rendkívül szép és érdekes előszóterve (melyet Dézsi szintén kiad), a Balassa szavai után s általuk sugallva közvetlen-második dokumentuma a magyar líra e Balassában először felébredt öntudatának, mely azután lélekről lélekre száll, nem a sokakéba, és az úgynevezett »nemzetébe«, amely még mindig üldözi a virágénekeket, hanem a kevesekébe, akikben a lélek igazán él: »énnekem elég az, ha Kegyelmed és egyebek, kik ollyak mint Kegyelmed azaz *quorum nativa virtus aliis quoque virtutibus est cumulata*, szeretik« — mint Balassa írja verseiről Rimaynak.

Igy hordja magában a magyar líra veleszületett s most-született gőgjét ez a különös, hajszolt, »vén cigányként csak cseréléssel« élő, vénségére hátán házát hordó csigává lett,[1] »sehonnai«, »falu csudája«, lókupecségre jutott nagyúr. Megváltja-e, megnyugtatja-e ez a gőg meghasonlott és szenvedélyes lelkét? Aligha. Cupido ura e léleknek, a rettenetes, telhetetlen vágy; Cupido, akinek nem árt

[1] »Amely jámbor csigát kíván, bár ne kapálja az szőllők tövét érte, hanem egyék énbennem ezután, mert én innéttova csiga leszek«.

Sem Mars, vitézséggel,
Sem Pallas, elmével.

A versek is csak Cupido szolgái, s alkotójuknak »bajnál egyebet« nem szereznek, hogy már-már elkeseredetten szánja tűznek őket: nem utolsó példa a magyar líra történetében. Az Istenhez magához kell folyamodni, gyermeksége áhítatához visszatérni, s mintegy mennyei Atyja előtt kisírni magát, hogy a zaklatottság enyhülésre jusson, mint a szélvert felhő, ha besírja magát a nyugodt tengerbe. Vallás és szerelem: ez ennek a léleknek két sarkpontja, s istenes énekeihez csak szerelmes dalai foghatók. Egy bűnben és rendetlenségben töltött élet könnycsöppjei . . .

Hosszasabban foglalkoztunk Balassa életrajzával, kissé eltérve Dézsi könyvétől, hogy adatai nyomán megpróbáljuk megrajzolni a portrét, melyet az ő dolgozatában nem találtunk eléggé markánsnak. A következőkben immár teljesen az ő kiadásának filológiai munkáját követve nyomról nyomra, óhajtjuk megállapítani értékeit és hiányait.

Az anyag.

Ez az »*Ungarus sed impius*« — »magyar, de istentelen«: ahogy az egykori tudósítás halála alkalmából nevezi — gazdag örökséget hagyott nemzetére. Szimbolikus megindítója ő a nagy magyar lírának, mely azóta mindmaig annyiszor merített új erőt az »istentelen« falucsúfjainak fölgyülemlett keserűségeiből, s melyet talán épp ez a keserűség avatott oly páratlan érzelmi telítettségűvé, s tartott meg annak a hideg ész és parókás poézis lírátlan századain át is. Balassa műve — első kamrája a pompás kincsesháznak — mint *dokumentum* és *oeuvre* egyformán magas érték.

Dézsi — igen helyesen — hagyja, hogy e mű magáért beszéljen; jellemzést vagy értékelést meg sem kísérel. Bevezetésének csupán két fejezete kelt esztétikai asszociációkat. Az egyik a Balassa versformáinak összeállítása, nagyon szükséges és hasznos fejezet, mely azonban a kiadót

inkább a forráskutatás és szövegkritika szempontjából érdekli. A másik valami »*Fortuna di Balassa*«-féle felsorolás: Balassa a magyar költők lantján: kevésbbé szükséges és hasznos. Rimay elogiumai fontosak, mert a költő helyzetét mutatják korának szellemei közt, s hatását reájuk; — de a modern poéták Balassa-versei (drámái, novellái) — az egy Kölcsey csodálatosan átérzett stilimitációját kivéve — alig mutatnak egyebet sivár témahiánynál, témakeresésnél. Érdekesebb lett volna Balassa költői hatásáról, s a Balassa-strófa feltámasztásának modern kísérleteiről szólni.

Jóformán ennyi az, amit Dézsi az obligát forráskutató, szövegkritikai és bibliografikus jegyzetekhez hozzáad. Ez az obligát körítés magában is eléggé bőszavú; Dézsi gyakran ismétlésbe esik (a Radvánszky-kódex bibliografiai leírásánál pl. lapokon át ismétli az összes versfelírásokat és nótautalásokat, melyek a szövegben már úgyis olvashatók). Ez annál feltűnőbb, mert máshol több ízben panaszkodik, hogy pl. a levélanyag fontos részét kényszerült elhagyni — helyszűke miatt. Holott minden klasszikus-kiadás főszabálya: teljesség az anyagban, s ekonómia a körítésben.

Maga a kiadott anyag két részre oszlik: életrajzi dokumentumokra, s költői művekre. Sajnos, az ekonómia és liberalizmus az anyag kiválasztásában sem teljesen egyensúlyozódott. A dokumentumok közt a rendkívül érdekes levelek és okmányok sorozata távolról sem teljes, teljes azonban a terjedelmes bártfai latin epitáfium-gyüjtemény kiadása, mely sem életrajzi, sem költői értékkel nem bír, s nagyrészben nem is a költőre, hanem testvérére, Balassa Ferencre vonatkozik. Ezt a teret jobban lehetett volna fölhasználni. — Közelebbről érdekel bennünket a költeményanyag, melynek közlésre való kiválasztásánál Dézsi a legnagyobb liberalizmussal járt el.

Mindent fölvett, amit Balassával, bár a legtávolabbi, vonatkozásba lehetett hozni.

A liberalizmussal szemben a kritikát a kötetekre-osztás képviseli. Az első kötet a kétségtelen, a második az állítólagos vagy lehetséges Balassa-verseket tartalmazza. A szétosztás azonban alkalmas arra, hogy a laikust csodálatba

ejtse s perspektiváját megzavarja. Talán egy költeménye sem ment Balassának át annyira a köztudatba, egyet sem érzünk annyira vele összenőttnek s egyéniségére jellemzőnek, mint a »*Boldogtalan vagyok*« kezdetűt, melyben a »Zöld erdő harmatát, Piros csizmám nyomát«, vagy az »Immár sólymocskádat, Kedves madárkádat« jólismert akkordjai zengenek föl. Nos, ez a vers Dézsinél a »Balassának tulajdonított« versek élén áll, gondosan kizárva a kétségtelenül-hiteles Balassa-versek közül. Ezzel szemben a *Táncnótá*ról, melyet az eddigi Balassa-kiadások nem vettek fel, azt olvassuk a jegyzetben, hogy kétségtelenül Balassa-vers, és még sok másról is. A könyv tájékozatlan forgatója könnyen azt a benyomást nyerheti, hogy régi nagy költőnk hírneve, képe, megítélése teljesen bizonytalan hagyatékon alapul, melynek állaga folyton a filológiai vélemények szeszélyesen s szinte önkényesen változó hullámzásának van alávetve.

A mi véleményünk természetesen az, hogy úgy a »*Boldogtalan vagyok*«, mint a *Táncnóta* bizonnyal Balassa-vers: mert nem valószínű, hogy két ember élt volna egyszerre e harci században, aki ilyen verseket tudott volna írni. Viszont más versek szerzőségét (melyet talán nem kevesebb külső tény látszik támogatni) épp oly bizonyosság érzésével vagyunk hajlandók elvitatni Balassától: egyszerűen azért, mert érdekes egyéniségétől távolállóknak érezzük az érdektelen ritmusokat.

Dézsi azonban, ahogy életrajzában túlbecsüli a külső és apró adatok egyedül-üdvözítő voltát, úgy a kiadott anyagot is kizárólag ily külső és apró adatok nyomán választja szét. Dézsi nem akar szenzációs, hökkentő kritikát, irodalomtörténeti leleplezést csinálni: távol áll ez tőle; a »*Boldogtalan vagyok*« kezdetű verset pl. ő is Balassáénak tartja, mint akárki — annál inkább, mert noha eredetijét, melyre első kiadója, Thaly hivatkozik, nem találta meg, talált más régi ponyvafüzeteket, melyek ugyane költemény variánsait őrzik s igazolják, hogy nem a XIX. században készült utánzat. Meggyőződésünk, hogy a kuruc versekben is, melyeknek gyanús voltára Riedl oly tiszteletreméltó

erkölcsi bátorsággal mutatott rá, csak Thaly-féle simításokról lehet szó, s nem egész költemények, vagy akár csak strófák »hamisításáról«. Thaly sohsem tudott ily verseket írni. Igy a vitatott Balassa-verset is csak Balassa írhatta; s Dézsi sem gondol mást. Dézsi egyszerűen a filológiai szigorúság elvének enged, mikor a külső érvekkel támogatható hitelességű verseket különválasztja azoktól, melyeknek szerzőségére ily *külső* adata nincs.

Csakhogy az ily *tisztán* külső elven alapuló szétosztás nemcsak a költő képét zavarja meg (kétesek közt állván néhány legjellemzőbb s legfontosabb verse, s a kétségtelenek közt természetesen számos olyan, aminőt bármely kortársa megírhatott volna): hanem egyúttal — bármily paradox ez — a tévedésnek is több teret enged, mint az, amelybe *belső* meggondolások is beleszólhatnak. Például egy oly esetet idézek, mely csak a napokban, szinte a közönség előtt játszott le. Mindenki emlékszik még annak az állítólagos Ady-versnek felfedezésére, melyről később kétségbevonhatatlanul kiderült, hogy nem egyéb, mint egy Juhász Gyula-féle szándékos és kitűnő stílutánzat. Ennél a versnél minden *külső* érv az Ady szerzősége mellett szólt. Láttam az »eredeti« kéziratot. Az írás ismerős volt, azonnal régi évekre emlékeztetett, a régi Holnap éveire. Persze, mert Juhászé volt. De Juhász írása mindig hasonlított az Adyéhoz, s ezúttal még tán utánozta is, s alákanyarította az Ady nevét. Egy szavahihető szerkesztő pedig világosan emlékezett még a körülményekre is, ahogy Adytól a kéziratot személyesen kapta. Szavait támogatta egy minden bizonnyal Adytól származó levél, melyet felmutatott. És a vers mégsem volt Adyé. Szép vers volt és Adys (talán egy kissé túl Adys is); de belső formájában volt valami kerekség és zártság, Adytól idegen. Ha ösztönünkre, e »belső érvre« hallgatunk, talán elkerüljük a tévedést; de mivel teljességgel leborultunk a külső »tények« előtt, azt kellett hinnünk, hogy a vers Ady régibb éveiből való lehet, amikor még a belső forma zártságától és kerekségétől nem távolodott el teljesen, viszont ez évekbe helyezve valóságos csodának látszott, s túlzott fontosságot is nyert.

Példa ez mindazoknak, akik mint Dézsi túlbecsülik a filológiában a külső »tények« döntő voltát a belső meggondolások rovására. Ez a gépies eljárás, ha egyfelől túlóvatosságra csábít, másfelől a túl-liberalizmust sem zárja ki. Igy Dézsi első kötetében — természetesen — a Radvánszky-kódex tanuságát a legrégibb kiadások adalékaival őrzi ellen, s e külső elv merev alkalmazása csábítja arra, hogy pl. az »*Óh szegény megromlott s elfogyott magyar nép*« kezdetű költeményt a kétségtelenül Balassától származók között közölje. Ez a vers — különben igen szép, s a Rákóczi-nótával (»*Jaj régi szép magyar nép*«) való rokonsága folytán fontos — kétségtelenül a Rimay verse. A Radvánszky-kódex Rimay versei közt adja ; Szilády ezt kritika nélkül regisztrálja, Dézsi azonban hozzáfűzi, hogy »a kiadások mint Balassa költeményét közlik, így ment át a köztudatba s azért nem hagyhattuk azt innen ki még akkor sem, ha a kódex másolójának több hitelt tulajdonítanánk, mint a nyomtatott kiadás rendezőjének«. Bizonnyal következetlenség köztudatról beszélni annak, aki a »*Zöld erdő harmatát, Piros csizmám nyomát*« kivonja a Balassa-versek törzsállagából. Ám akárhogyan is : nem a kódex másolójának kellene elsősorban hitelt »tulajdonítani«, de nem is a régi kiadás rendezőjének : hanem magának a költeménynek, mely jellegzetesen pedáns rímeivel, símaságával, feddőénekszerű témájával s kifejezéseinek drasztikus plasztikájával teljesen távol áll a Balassa modorától, s egészen közel a kor másodsorban álló költőinek témaköréhez, s a rímvirtuóz Rimay technikájához.

A második kötet anyaga különböző forrásokból van összeállítva. Szerepel a »*Lucretia éneke*«, ez első magyar versesregény, s a *Credulus és Juliá*-nak nevezett pásztordráma-töredék, melyeket Dézsi is joggal Balassának tulajdonít ; a szendrői névtelen hiányzik. Épp úgy elmaradhatott volna a kisebb versek fele. Nehéz megmondani, mi volt az elv ezek kiválasztásában. Eleinte úgy látszik, mintha Dézsi csak azokat közölné, amelyeket ő maga Balassáénak tart. Maga több ízben mond ilyesfélét. Később azonban oly darabok jőnek, melyeket semmiképp sem lehet

a nagy költő műveihez sorozni. (Pl. a gróf Balassa Bálint-féle versek közt.) Mintha mindazt kötelességének hinné adni, ami költőnkkel valahogyan asszociálható, vagy amit valaha neki tulajdonítottak : a Balassa egész sleppjét. (De akkor hol a *Szilágyi s Hajmási?)* Egy versről jegyzetben azt mondja : »itt közlöm, mert Balassa-utánzatnak tartom«. Ily okkal egy-egy egész század líráját közölhetné, majd az összes »főrangú lírikusokat« : Rimay vagy Beniczky szorosabban függnek költőnktől, mint a II. Balassa.

Az okok, melyek alapján egy-egy költeményt Balassának tulajdonít, nagyon különbözők, s néha nagyon gyengék. Viszont : sokkal erősebb ellenok sem elég neki az ellenkezőre. Ha egy versben a költő halála utáni évszám fordul elő, az még nem cáfolja szerzőségét, mert »a másolók az évszámot gyakran megváltoztatták«. (Ezt lehet tekintetbe venni egy különösen indokolt esetben, mint Szilády ; de nem állandó elvként használni.) Ilyenformán nincs szó, nincs is kifejezés, oly ellentétes a Balassa egyéniségének s költészetének karakterével vagy lehetőségeivel, mely akadály lehessen abban, hogy egy verset Balassának tulajdoníthassunk. »Aki a változatokat egybeveti, az egyes költeményeket nem fog pusztán egyes szavak miatt Balassának követelni vagy tőle elvitatni.« Dézsi azonban egyes szavak miatt is képes verseket Balassának *követelni.* (Igy egyhelyt a »palota« kifejezés emlékezteti Balassára ; másutt a *Julia* név már elég ok, holott Balassa-utánzók bizonnyal nevezték Juliának hölgyüket, mint maga Balassa Angerianus után Coeliának ; ha a versfőkből ANANRÉH jön ki, már Balassa Annájára gondol ; sőt a *Kata* nevet is érvül használja —, mert Balassa is írt a »Morghai Kata nevére« — : oly versben, hol minden Barakonyira vall, s legelsősorban éppen a *Kata* név !)

Nem elég megokoltak Dézsi következtetései a versformából sem. A »Palkó nótájáról« pl. (mely modern népies költészetünknek is kedves formája maradt, s még Kiss Józsefnél is előfordul) maga mondja, hogy mintája valami népdal lehetett : semmiesetre sem lehet e forma használatából Balassa szerzőségére következtetni. De épp oly kevéssé a

»Dobó Jakab énekéből«. (L. a 737. lapon közölt két strófát.) Sokkal finomabb, árnyalatibb és komplikáltabb tényekre kell tekintettel lennie annak, aki a versformából a költőre akar következtetni.

A kifejezésmódból és hangulatból való következtetések Dézsinél szintén kissé vaskosak és szimplexek ahhoz, hogy a bonyolult igazság nyomába férjenek. Az, hogy valamely vers feltűnően hasonlít egy nagy költőnek valamely ismert versére, vagy *feltűnően* emlékeztet a modorára : egyáltalán nem ok azt a verset neki tulajdonítani ; még inkább az ellenkezőre. Kivált ha még gyenge versekről is van szó. Nagy költő sohasem áll annyira hatása alatt — önmagának. Ez az talán, amit a filológia tudósainak elsősorban figyelmükbe kellene ajánlanunk. Az utánzás, az ú. n. hatás, gyakran kifejezhető és megállapítható külső és szimpla tények által is. A költői egyéniség finomabb valami. Az, ami »szemmellátható« : az utánzás ; ám a rokonság, mely egy nagy költő verseit egymáshoz fűzi, belsőbb és sokszor rejtett . . .

Ami végre az egyes versek szerzőségét illeti : nem lesz tán érdektelen ily *sub judice* álló pörben, ha mint egy szerény esküdt, magam is leszavazok, elmondva — igazi esküdtként, nem tények és paragrafusok, hanem érzésem szerint — ítéletemet, mely bizonnyal sokszor téves, de lehet itt-ott hasznos figyelemterelő. Ime :

A Thaly-féle két ének közül csak az elsőt tartom Balassáénak ; a másikon erős a Thaly-gyűjteményekből ismert kuruc-*íz*, s különben részben az első variánsa ; valószínűleg sokkal későbbi. A Borbély-kódex versei közül egyikről se hinném, hogy Balassa írta. A Vásárhelyi Daloskönyvből közölt 30 vers közül csak a 2., 3., 4., 7. és 14. számúaknál és a 29. egyes részeiben gondolnék határozottabban Balassára ; a 18. (Sebes tenger habja) egy töredékvariansában Deák Farkas és Szilády fínom érzékkel sejtették meg a Balassa hangját, de az semmi esetre sem lehet abban az alakjában Balassáé, ahogy Dézsi közli. Az 5., 13., 21., 22., 27. és 28. számúaknál (talán még a 6., 9., 17., 20., 26.-nál is) koncedálható még némi lehetőség ; a többinek közlését egy Balassa-kiadásban semmi sem indokolja. A 25. pl. szép vers, de semmi esetre sem Balassáé ; s a nem kevésbbé szép 24. is aligha.

A hét bűnbánati zsoltárra nézve : a nagyszombati Balassa-kiadás megjegyzése nem azt bizonyítja, hogy az LI.-en kívül a

többi is Balassa műve, hanem éppen az ellenkezőt : máskép nem kellett volna külön indokolnia közlésüket. Az *Istenes Énekek* függelékének nagy részében a versfejekből tűnik ki s Dézsi maga konstatálja, hogy Péczeli Király Imre, s más obskurusabb szerzők művei. Miért kellett itt közölni? A 27. számú, melynél Dézsi Balassa szerzősége felé látszik hajlani, valamint a 32., határozottan nem Balassa-vers. A Radvánszky-kódex »vegyes« énekeiről a kódex, a versfők, s maga Dézsi is vallják, hogy nem Balassa írta azokat. Utánzatok azok, olyik évszáznyi távol Balassától (egy a költő Zrínyi halálát siratja). A II. Balassa verseinek közlését sem tartom indokoltnak. Közülök csak a 13. érdekel ; ezt Dézsi akarja először az I. Balassától elvitatni, s érve nem döntő (hasonló panasz az I. Balassa ajkára is illik).

Egészben véve Dézsi első kötete Balassa verseinek feltűnően csonka gyüjteménye, a második a XVI. és XVII. század magyar lírájának eléggé szemponttalan anthológiája: együtt sem adják a Balassa-opus tisztított és rendezett kincsesházát. Mégis ez a gyüjtemény mostani nagy szegénységünkben sokáig lesz a magyar költészet jelentős részének kánona, s figyelmünket mindenkép megérdemli.

A sorrend.

Dézsi kronológikus sorrendben akarja adni Balassa verseit. Ily szándék mindig meggondolandó. Régi költők kiadásánál jobb talán valamely hagyományos sorrendhez ragaszkodni, mint egy legjobb esetben is hypothetikus időrend rekonstruálásának kísérletével megzavarni. Tipikusan a filológusi logikába vág, ahogyan Dézsi okoskodik : mivel a Radvánszky-kódex, s Szilády is, tekintettel voltak az időrendre, s mivel azóta is többen írtak a Balassa-versek időrendjéről : ez »megannyi bizonyság, hogy evvel a kérdéssel foglalkozni kell«. Ez még nem bizonyság. De eszünkben sincs kétségbevonni a kérdés fontosságát : csupán azt hangsúlyozzuk, hogy vizsgálatának szerényen a jegyzetek közt kell maradnia s nem szabad a szövegen nyomot hagynia mindaddig, míg ellentmondhatatlan eredményekig nem jut el.

Dézsi inkább csak merész feltevésekig jut. Ezek néha egészen ingyenesek. Semmi sem igazolja pl., hogy a *Széjjel tündökleni* kezdetű vers (mely úgyis fordítás) valóban »az erdélyi útra indulás előtt írt búcsúköltemény« volna. Máskor naiv sematizmussal dolgozik: egy megromlott szövegű versnél pl., hol »a szótagok száma is alig állapítható meg«, azt hiszi, hogy ez a tény »a kezdő verselőre« jellemző. Teljes nemismerésére vall ez az igazi költő verselésbeli fejlődésének; s hogy jöhet még a tökéletes ritmusú *Táncnóta* után (mely csak az első Balassa-versek egyike lehet) ilyen botfülűség?[1]

Nyujthat, igenis, a verselés fejlődése alapot az időrend megállapítására. De ez nem lehet fejlődés a ritmustalan botladozástól a ritmusig (mert a ritmus a költővel veleszületik), hanem csak az egyszerűbb ritmustól a bonyolultabb és gazdagabb ritmusig. Balassánál szinte biztos fogózót adnak magának az ú. n. Balassa-strófának különböző stádiumai; ezt a formát kétségkívül ő fejlesztette ki, rímben, ritmusban, mind dúsabb és dúsabb tagoltságúvá: a Lucretia-nótától a Csak búbánat-nótáig. Csodáljuk, hogy ezt a fogózót Dézsi az időrend vizsgálatánál föl nem használta.

A szöveg.

Balassa már maga panaszkodik versei elterjedt szövegének az érthetetlenségig való megromlásáról s Rimay »fájdalommal szánakozik« »ez énekeknek módnélkül való marcongásin«. Innen származnak a sűrű gallimathiások, valamint a botló sorok és ritmustalan strófák, melyek Balassa verseinek élvezését gyakran annyira megnehezítik. Legrégibb nagy költőnk szövegének helyreállítása a magyar filológiának egyik legingerlőbb feladata. Dézsi munkája

[1] Mint sok mindenben, ebben is helyesebb álláspontot képvisel Szilády, aki a ritmusbotlásokért a gyarló másolót fogja gyanúba. — Éppúgy félreismeri Dézsi a költő pszichológiáját, mikor másutt a szótagszámbotlásokat »tollhibának« tudja be. Ilyen tollhibát igazi költő a legritkább esetben követ el.

részletekben kétségkívül e feladat megoldásának leghaladottabb fokán áll, egészben véve mégsem teljesen elégít ki, két okból. Az egyik bizonyos hanyagság, a másik az egységes elvek hiánya.

Csodálatos : épp ő, aki annyira szívvel-lélekkel betűhöz tapadt filológ, hogy a szöveget betűhíven adta volna, ha szerencsére a kiadó nem kívánja a modernizált helyesírást (s ezáltal meg nem menti sok időre egyetlen hozzáférhető Balassa-szövegünket az élvezhetetlenségtől) : minduntalan kisebb-nagyobb hanyagságon fogható, melyek a sajtóhibáktól számok és nevek elírásán vagy a címszámutalások elmaradásán át egész az olyféle következetlenségekig terjednek, mint az, hogy a Rimay előszavában idézett fontos levélrészletet kifelejti a levelek gyüjteményéből, holott más jelentéktelenebb töredékeket a maguk helyén mindig megismétel. Egyenként gyakran kicsiségek ezek, de filológus előtt nincs kicsiség, s az apró pontatlanságok tömege joggal megrendíti bizalmunkat az elénk adott Balassa-szöveg pontosságában is.

Az egységes eljárás hiánya nem alkalmas e bizalmat visszaállítani. Dézsi néha túlmerész konjektúrába bocsátkozik ; máshol túlzott óvatossággal őrizkedik a legnyilvánvalóbb korrekciótól is. Balassánál van egy pontos és érzékeny kritériumunk a romlottszövegű sorok fölismerésére : a szótagszám. Tudjuk, hogy a szótagszám (s így a ritmus) majd minden versében döccen néhány helyen ; s van, amelyikben »alig megállapítható«. Sokszor szinte bámulva kérdeztük : ilyen rossz verselő tud lenni ez a mi nagy költőnk? vagy ilyen botfülű volt a kor? mert nem tudtunk hinni a következetesen halmozódó szöveghibák ekkora tömegében. A Dézsi által föltárt adatok s ránkkényszerülő javítások az esetek oly nagy számában állítják vissza a helyes ritmust és szótagszámot, hogy bizonyossággá érlelődik bennünk az, ami belső okokból már úgyis bizonyos volt : a költő nem követhetett el ily primitív ritmushibákat ! Eldöntöttnek kell tartanunk, hogy Balassa sohasem vétett a szótagszám törvényei ellen. Ez, mondom, kulcsot ád kezünkbe, mellyel Balassa szövegének hibáira rájöhetünk, s gyakran a javítás

egyetlen lehetséges módjára is. (Hisz vannak sorok, melyeket alig lehet kétféleképpen egy-egy szótaggal megnyújtani vagy megkurtítani.) Dézsi használja is ezt a kulcsot, s a szótagszámot sokszor elég merész hipotézissel állítja helyre. Máskor azonban meghagyja a hibás szótagszámot oly helyen, ahol igazán kínálkozik a javítás módja. Teljesen szeszély szerint változtatja eljárását. Helyesebb lett volna valami egységes elvhez ragaszkodnia ; így sem a puritán filológiai szigorúság nincs megóva, sem a döccenéstelen olvashatóságot nem éri el. (Mi az utóbbi érdeket fontosabbnak tartjuk s nem helytelenítettük volna, ha mindenütt, ahol teljesen jelentéktelen változtatás árán lehetséges, helyreállítja a megromlott ritmust, természetesen jegyzetben jelezve a forrásszöveget.)

Sok részletkérdésről kellene még szólnunk. Végig követhetnők a Dézsi szövegét, közben rendkívül érdekes problémákra bukkanva. Ezek hol a versek hitelességét érintik, mint annál, melyet Eckhardt egy vitatott szó miatt Losonczy Annának tulajdonít ; ez az 50. számú a 104. oldalon ; lélektanilag egészen nyilvánvaló, hogy a kegyetlenség megbánásának szavait csak az imádó adhatja a szép hölgy ajkára, s fölösleges ezúttal régi költőnőink listáját szaporítanunk : a verset Balassa írta a Losonczy Anna nevében s nevére. Másutt a költő vers-kultúráját érdekli a kérdés, vajjon a »Malgrudián« valóban madrigál-e? amire vallani látszik a cím, mely mintegy különösséget emeli ki, hogy ez inkább istenes, mint szerelmes ének ; ami egy madrigálnál indokolt is. Egy helyütt örülnünk kellene, hogy Dézsi megtalálja a régi magyarságban való nagy járatosságával homályos helyek véglegesnek látszó megoldását ; pl. az *en a tanács!* szólamot helyreállítva, többhelyt is, ahol *en* annyi mint : *ecce!* (ehen !) Másutt meg kellene rónunk őt, amiért a jegyzetben helyesen megjelölt kínálkozó korrekciót a szövegben nem alkalmazza, vagy a Szilády kitünő javításait visszajavítja, ugyanakkor, mikor maga sokkal merészebbeket csinál. Ismét máshol kompromisszumot kellene létrehoznunk Szilády és Dézsi szövege közt, mint a rejtelmes »kétszer-üszög rám száradt« sornál (207. l.), ahol valószínű-

leg »keserűség rám áradt« a helyes megoldás. Akadna oly hely is, ahol sajnálatunkat fejeznők ki, amiért (teljesen kényszerítő ok nélkül) szétrombol egy-egy emlékezetünkben intimmé vált gyönyörű sort, mint ezt az alliterációival mélységesen megragadó verskezdetet :

Julia két szemem
Olthatatlan szenem
Véghetetlen szerelmem . . .

Jegyzeteink megvannak ; de nem untatjuk a közönséget e szakkérdések további fejtegetésével.

A versformák.

Két fontos témakör van még, melyhez minden költő kiadójának akaratlanul is köze van : az egyik a versformák, a másik a források kérdése. A versformák problémája kényszerítően fölmerül Balassánál már abban a primitív alakban is : 3 vagy 9 sorba irandó-e a Balassa-strófa? Dézsi, Szilády tól eltérőleg, a könnyű olvashatóság szempontjából nagyon helyesen a kilencsoros írás mellett döntött. Ez a kérdés azonban összefügg a strófa alakulásának kérdésével. A szótagszám kérdésével viszont összefügg a caesuráé ; csakhogy a megoldásuk ellentétes. A caesurátlanság nem lehet minden esetben a másoló hibája. A caesurátlanság még nem halála a ritmusnak s nagyon sok adat bizonyítja, hogy a caesurás tagoltság iránti érzék a régi magyar költészetben csak lassan fejlődik ki : példája ennek éppen a Balassa-strófa története is, melynek hatos sorai eleinte még gyakran caesurátlan alexandrint alkotnak. Balassa alexandrinja általában tagoltabb, mint Zrínyié ; de nyolcasa távol marad a szabályos tagoltságtól, noha így is tiszta, szép ritmust ér el. Nem szabad feledni, hogy a nyolcas még modern versművészeinknél (pl. Aranynál) sem teljes szabályossággal tagolt. Felesleges tehát a Balassa soraiban trimetereket (4, 4 helyett 3, 2, 3) látni, s jellemző sajátságát keresni abban, hogy »az egyféle ütemet szereti másneművel vegyítve élén-

kíteni«. Ily módon a legzeneitlenebb sorba is beleláthat az ész fülnek-mitsem-jelentő ritmusokat. (A fül mégis csak 4, 4-et tagol.) Balassa nyolcasa is egészen rendes ritmusú ; de ez a ritmus e primitív fokon a caesura (vagyis mereven szabályos hangsúlyelosztás) helyett csupán az egyensúlyozódva libegő hangsúlyeloszlásra támaszkodik, éppúgy, mint Zrínyi alexandrinjainál.

Annak, hogy a nyolcas sorokban a magyar fül kevésbbé érzi a szabályosan tagoló caesura szükségét, mint más versformánál, talán az az oka, hogy a nyolcas menthetetlenül és szinte magától összeolvad a nyugateurópai (trochaikus) lejtéssel, oly fülben, mely (mint a Balassáé is) nyugati nyelveket s nyugati verseket már ismer. Balassa nyolcasai is itt-ott szinte trochaikus lejtést mutatnak, akár az Aranyéi. Érdekes kérdés volna, hogy vajjon maga Balassa érzett-e ebből valamit? Bizonyos, hogy a nyugati ritmusok pontosabb visszaadását (amit a magyar nyelv csak időmértékes verseléssel tud elérni) magyar prozódia híján meg sem kísérelte. Sylvester János próbálkozásáról valószínűleg nem is tudott.[1] Teljességgel a régi magyar verselésen belül maradva, fordításaiban a nyugati versformákat, az énekelhetőség kedvéért többnyire hasonló szótagszámú magyar formákkal helyettesíti. A kétféle latin asklepiadesi sort [2] nyolcasok és félalexandrinok kombinációjával adja vissza ; az olasz *endecasillabot* azonban tizesekkel ; finoman érezve, hogy ezek nyugalma és folytonossága jobban megfelel az eredeti versforma karakterének, mint a szökdelő, pattogó magyar tizenegyes.

Balassa verstörténeti fontossága nyilván az ősmagyar verselésnek a nyugateurópai gazdagsághoz, könnyűséghez és változatossághoz való közelítése és az ősi népitől való eltávolodás. Ha verselésünk megmarad a régi hangsúlyos alapon : ma őt tisztelnők, mint ez eredetileg népi verselésnek a differenciáltabb *műköltészet* számára való meghódí-

[1] *L. Négyessy :* A mértékes magyar verselés története. 1892. 34. l.

[2] A *Quem tu summe Deus* nyilván asklepiadesi vers ; a *patris* csakugyan *patrio*-ra javítandó. (14. sz. 39. l.)

tóját. E törekvésnek mintegy szimboluma a Balassa-strófa kialakítása, mely magyar hangsúlyos elven maradt s végső formájában mégis oly távol jutott a magyar népies verselés karakterétől. Bizonyos, hogy oly lehetőség nyílott evvel a magyar költészet számára, mely mindaddig megtartotta fontosságát, míg a mértékes verselés megismerése jobb lehetőséget nem adott ; azaz két századig. A Balassa-strófa a verselő Balassa főműve, s lényegben az ú. n. »magam-gondolt« nóta sem egyéb, mint a Balassa-strófa egy formája.

E ritmusbeli európaisodás mellett a rím szinte jelentéktelen szerepet játszik Balassa költészetében. Nincsen rá szüksége, s távol van attól, hogy sallangnak használja, mint Rimay, vagy dobverőnek, mint később Gyöngyösi. Szinte inadaequatnak érezzük Dézsi szempontját, mikor Balassa egyik legszebb ritmusú versénél sajnálkozik a gyenge rímeken. Azt sem szabad feledni, hogy a rím, a caesura, az időmérték helyett, és a ritmus mögött, elevenen állt maga a »nóta«! az igazi ének, a zene, mely még nem vált a költészettől annyira külön, mint manapság. Balassának vagy másolóinak nótajelzései minden bizonnyal valóságos nótákat jelölnek, s nem versformákat, még kevésbbé forrásokat, mint Dézsi gondolja. (A Malgrudián, vagy Siciliana, nem a madrigálnak vagy sziciliánnak nevezett versformát, nem is egy bizonyos vers szövegét, mint Balassa versének forrását, hanem egy bizonyos madrigál vagy szicílián *dallamát* jelenti, amelyre tényleg énekelték.) A forráskutatásnak mégis támpontot nyujtanak ezek az utalások, mert rámutatnak azokra a költeményekre, melyeket Balassa csakugyan ismerhetett.

A források.

Oly költőnél, mint Balassa, akinek legfontosabb történeti szerepe talán az ős magyar formák nyugateurópai ízzel és kultúrával való gazdagítása volt, s aki így költészetünkben mintegy az első nagy »nyugatos« (dicső sor, nemes irány, melyhez legnagyobb költőink szegődtek !) : bizonyára különösen érdekelhetnek az irodalmi hatások és kölcsönzések is,

költészetünk fájának e régi, próbálgató gyökérverései Nyugat felé. A kiadó pedig alig kerülheti ki, hogy ezekkel ne foglalkozzék : hiszen a szöveg megállapításában is gyakran útbaigazíthatják.

Dézsi jóformán kritika nélkül közli az összes forrásegybevetéseket, amiket az eddigi kutatás elénk tárt. Pedig ezeket élesen ketté kellett volna választani. Vannak, amik oly forrásokra mutatnak rá, melyeket Balassa valóban mindenesetre olvasott és tényleg fordított vagy színeket kölcsönzött belőlük ; ezek megmaradnak a becsületes filológiai munka exaktságában. Ilyenek a Szilády egybevetései, melyek (török és lengyel forrásokon kívül) a Marullus, Angerianus, Johannes Secundus hatásait mutatják ki ; ha hozzávesszük még ehhez Petrarca, Tasso, Remy Belleau némi — közvetett vagy közvetlen — befolyását, körülbelül előttünk áll annak a renesszánsz-költészetnek képe, melyhez mint korának nagy szellemi áramlatához, Balassa a belső rokonság érzésével s az öntudatos költő teljes szándékosságával csatlakozott.

Van azonban egy másik fajtája az egybevetésnek, mely nem bizonyít semmiféle hatást vagy összefüggést : hanem véletlen és jelentéktelen egyezéseket mutat ki, többnyire oly helyeken, melyek minden korok, vagy bizonyos korok költői közhelyeihez tartoztak. Az ilyennek többnyire csak akkor van értéke, ha valamely kor költészetének jellemző vonásait akarjuk példákkal megmutatni : azt, hogy pl. micsoda szólamok, hasonlatok, témák voltak akkor mintegy a levegőben? De mindig nagyon veszedelmes terrénum ez, amelyen könnyen a hiú és értéktelen »párhuzamos helyek« papírpazarlásába csúszhatunk, mely a modern filológia legméltóbban kigúnyolható passziója. Magyar filológusok jól emlékeznek a Csengeri-féle Arany-párhuzamokra ; aki ha Arany valamelyik hőse valahol felel valakinek, nem mulasztja el rávágni a homeroszi *τόν δ απαμειβόμενος*-t. Az Eckhardt Sándor Balassa-párhuzamai nem mindig állanak messze ezektől. Ovidiushoz lehet köze Balassának ; de az Eckhardt-idézte Ovidius-helyek gyakran valóságos költői közhelyek, mint a *»hic amor, hac odium«*, amihez hasonlót Catullusból (vagy

a világ bármely más szerelmi költőjéből) is idézhetett volna. Ilyen közhely az idézett Octavius-vers is: »Szerelemben gyötrődve bolyongok . . .« (730. l.) Némely dolog Balassának eszébe juthatott magától is; nem kellett mindenért régi vagy új latin költőkhöz fordulnia. Viszont az Anakreon-ötletek a kor köz-kincséhez tartoztak: senki sem hiheti, hogy azok egyenest Anakreontól kerültek volna Balassához.

Van még egy harmadik fajtája is az egybevetéseknek; ezek úgyszólván *l'art pour l'art* történnek; tisztán a kuriózum kedvéért; az összeállító maga sem gondol rá, hogy bármit bizonyítanának vagy bármire hasznosak lehetnének. Dézsi Balassa egy helyét Petőfivel, egy másikat pláne Ibsen *Peer Gynt*jével veti egybe. Ugyanakkor elfeledkezik arról, hogy a IV. Coelia-ének (nála 95. sz. *Csodálván egy ferdőt)* megegyez ötletében Shakespeare egy szonettjével; aki 14 évvel volt fiatalabb Balassánál.

Ami még kimaradt.

Bizonnyal nem mondottunk el mindent, ami e fontos könyv forgatása közben eszünkbe jutott; számos kisebb hiány mellett két nagy hiány maradt dolgozatunkban, két nagy igazságtalanság: az egyik Dézsivel, a másik magával Balassával szemben.

Az *irodalmi* kritikát első sorban a művek jelességei érdeklik; ezek a pozitivumok; mennél jobb valamely mű, annál többet lehet beszélni róla; ami rossz, arról nem is érdemes szólni. Egészen másképen van a *kiadás filológiai* munkájának kritikájával. Itt a jelesség maga a korrektség, a hibátlanság: sokszor szinte negatív valami; szerény munka ez, mely nem nyit teret a dícséretre, s csupán hibáiban ad fogózót a szónak. Ilyenmű munka úgy legjobb talán, mint az asszony: ha legkevesebbet lehet beszélni róla. Dézsi munkájáról sokat beszéltünk, mert sok súlyos kifogásunk volt ellene: kevesebb alkalmunk volt megmondani, ami jót találtunk benne. A laikus nem képzeli, mily rengeteg ez a munka: s a sok súlyos hiba mellett még mindig mennyi

komoly érdemnek marad benne hely. Kötelességünk volt a szigorúság: hisz irodalmunk egy *standard*-munkájáról van szó, mindnyájunk érdeke, hogy hibái majdani új kiadásából eltűnjenek. Nem sajnáltam hát a szót, s szívesen közöltem volna részletes jegyzeteimet is, ha a tér engedte volna.

A másik igazságtalanság magát Balassát érte. Nem mutathattuk itt meg költői nagyságát, melyet pedig alig mutatott meg még valaki igazán: érzelmeinek tüzét és gyöngédségét, megható elborulásait, s napsugaras földerüléseit, ahogy a természetet és életet élvezni tudja, színezésének szinte dekadens árnyalatosságát, megragadó hangmegütéseit, »első sorait«, melyek csalhatatlanul visznek az érzés közepébe, verseinek pompáját, primitív, belső muzsikáját, sokszor oly egyéni és édes kifejezésmódját.

Talán máskor lesz erre alkalmunk.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

AZ ÉN KÖNYVTÁRAM

1927.

Az én könyvtáram nem valami bibliográfiai érdekesség. Mégis bizonnyal sokat tudnék beszélni róla. Az ember mindig sokat tud beszélni arról, ami lelkéhez, életéhez, szinte-szinte sajátmagához tartozik; mindenki kimeríthetetlen, ha szónok és téma egy személyben. Ez a könyvtár egy kicsit én vagyok. Noha régóta alig számíthatom magam az »olvasók« közé, s bizony megesik, hogy hónapokig nem ejtek egyetlen csorbát a tömött polcok vonalain. Az író, ha nagyobb terjedelmű könyvön dolgozik, nem ér rá olvasni. Oly építész ő, aki nem utazhat, hanem ott kell maradnia épülő háza mellett. A szellemi rabság egy neme ez. Mikor a nyáron egy kissé fölszabadultam, s hosszú évek óta először ismét olvastam egyet-mást, úgy éreztem magam, mint a pincér, ha civilbe öltözik, beül az étterembe, mint »vendég«, s *ő* rendel. Ritka vasárnapok.

Mindazonáltal ez a kedves könyvtár hosszú hűtlenségem dacára is hű maradt hozzám, őrzi emlékeimet, gondolataimat, egész életemet, s csodálatos módon még hűtlenségem idejének emlékeit is. Nem szakadt el tőlem, s nem halt meg, nem állt meg fejlődésében, még ama legsúlyosabb évek alatt sem, mikor a szegény magyar írónak nemcsak ideje hiányzott az olvasásra, hanem pénze is a könyv-vásárlásra: a könyvtár mégis élt, nőtt, különösen, magától, bizonyos természetes szaporodással, mint az élő szervezetek.

M. NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA

Igy rakódott le rétegekben egy látható élettörténet, mint a korallok palotái, eleven és folyton növekvő, kemény sejtekből épülve, mert még legrosszabb időmben sem mondtam le egészen arról a fényűzésről, hogy minden fontos vagy kedves könyvemet beköttessem, ha csak szerényen is, s a könyvek — mert több a könyv, mint a hely — oly tömött sorokban, s nagyság szerint pontosan illeszkedve párnázzák a szűkös falakat, mint a méhek sejtjei a kaptár oldalát.

Mindezekben már benn is amit mondtam: hogy ez a könyvtár nem bibliográfiai értékek terv szerint kiválogatott gyüjteménye, s nem a gazdag amatőr, hanem a szegény író kizárólag használatra szánt könyvtára. Ezt mutatja már külsejében is, általában megelégedve az olcsó és praktikus tömegkötésekkel, s kerülve az amatőrség divatjait a könyvek fölruházásában vagy föl-nem-ruházásában, kerülve még a művészi pompát s a kényes ízlés különösebb kívánságaihoz való alkalmazkodást is. E lemondás szántszándékos, noha éppen nem a bibliofilia megvetéséből ered: melynek édességét, mi tagadás, én gourmand-lélekkel tudnám élvezni. De nem szegény ember szájának való édesség ez, s alig tudnék elképzelni szomorúbb Tantalust, mint egy pénztelen bibliofil. Bibliofil tehát nem vagyok, s könyvtáramat nem a tervszerű gyüjtőszenvedély hozta létre, hanem az olvasás és tanulmány változó szüksége, karöltve a véletlennel, mely sohasem igazán véletlen, s mely maga az élet.

Csak így lehetett: látható élettörténetté.

S azért bizonyos tekintetben mégis egységes könyvtár ez a pár ezer kötet, mint ahogy egy élettörténet minden változásokon és véletleneken át is egységes marad; sőt azt sem lehet tagadni, hogy éveken át némi egységes szándék kerekítette és egészítette ki, s ez mégis valami gyüjteményjelleget ad. Zömét a világirodalom régi és új klasszikusainak egyszerű és nem nagyon drága szövegkiadásai teszik ki, többnyire a maguk nyelvén, azaz görögül, latinul, olaszul, franciául, angolul, németül, és persze magyarul; oroszok és egyebek lehetőleg magyar fordításban: értve, ha van ilyen, tűrhető. Ebben még némi teljességre is törekedtem. Az igazi magas irodalom nem olyan rengeteg, mint

gondolná az ember, s aránylag kis bibliotékában össze lehet gyüjteni majdnem minden jelentős alkotását. Természetesen az európai irodalmakra gondolok itt, s nem azokra, amelyeknek már megértéséhez is a segédtudományok egész könyvtárai volnának szükségesek ; s az európai irodalomból is elsősorban csak a verset és esszét sorozom e magas thezauruszba, regények közül csak azt, amiben igazán érezhető az a bizonyos *szárnysuhogás* — a nagy Költészet szárnysuhogása. Teljességhez legközelebb áll (a magyaron kívül) az angol gyüjtemény ; legtávolabb attól a német és a modern olasz. Hozzá kell még tennem, hogy csak az olvasó szempontjából való teljességről van szó, s nem bibliográfikus teljességről ; csak arról, hogy minden kéznél legyen, amit bármikor olvashatni, s táplálékként lelkembe szívni kívánhatnék. S többnyire csak egyszerű szövegkiadásról. Bár mindig szerettem, ha ez a szöveg szép papírra van nyomva, s nagy betűkkel ; s olykor még a »képeskönyvet« is élveztem, mint valami gyerek. De *első* kiadás, vagy kritikai, és kommentált kiadás, már amatőrök és tudósok dolga : engem ilyesmi csak egy-egy esetben érdekelt. Filológnak mondanak ; de sohsem olvastam költőt a filológia kedvéért. Filológiát néha a költő kedvéért (amikor a költő élvezéséhez feltétlenül szükséges volt filológiai problémákkal tisztában lenni). Még a görög és latin remekírókat is inkább puszta textusban szerettem : kommentárt csak ahol a nélkül lehetetlen kivájni az értelmet ; vagy ahol a kommentár maga külön érték. Mindez bizony nem nagyon mutatós, sem könyvtári, sem tudós szempontból. Teubnerek és bekötött Tauchnitzok mellett közhasználatra való kéziszótárak húzódtak meg : a Bailly-féle görög-francia, vagy a modern nyelvek egynyelvű magyarázó-szótárai, a Chambers, a kis Littré, sőt a kis Larousse. (Ez jobb, mert pillanatra sem vezet ki az auktor nyelvéből.) De nem volt az antik vagy modern irodalomnak remekműve, melyet e könyvtárban el ne lehetett volna olvasni és megérteni.

Sőt bibliotékám sohasem szorítkozott a puszta irodalmi »mezőkre«, s bármily távol maradt is elvében a »tudós« névtől, nem hiányoztak belőle a tudományos művek. De a

tudomány is *irodalom* volt itt: világképet adó olvasmány inkább, mint technika és mesterség. Ez nem annyit jelent, hogy a tudományt valami népszerű összefoglalások képviselték: ellenkezőleg, az olvasó, ki e könyvtárat magának berendezte, irodalmi olvasó létére, épp oly kevéssé szívesen vette kezébe ily másodkézi, leegyszerűsített tudomány higított nedvének kancsóit, mint ahogy nem olvasta volna például Dantét vagy Homérost valami megkurtított, s közérthetően kivonatolt *ad usum Delphini* fordításban, s épp oly mohón kívánta megismerni a Tudomány eredeti nyelvét és módszereit, — akár még tolvajnyelvét is — mint a remekírók eredeti nyelvét és stílusát. Mindennek értéséhez és élvezéséhez megadni legalább a kulcsokat: benne szerepelt e könyvtár büszke programmjában. A matematikát, az emberi tudás e nagyszerű nyelvét, egész kis szekció képviselte: boldog idők, mikor a fiatalság szabad napjaiból jutott még ily nehéz nyelv tanulására, ily súlyos torna tréningjére is! De e matematika nemcsak nyelv és torna volt; hanem a látható élettörténet egyik fejezete, a szellemi kíváncsiság egyik korszaka. Egy kiesett réteg: mert e matematikai könyvtárkának csak maradékai vannak már. Elajándékoztam egy ifjú tudósnak, ki megteheti, amit a görög mondás szerint az Isten tesz: hogy »mindig matematizál«. Mindig vagy soha: ez a modern tudomány alternatívája, mely előtt a szegény írónak, ki még irodalmat sem ér olvasni, bizonnyal hátrálnia kell. Az író kényszerül manap lassanként megölni magában a polihisztort, ki pedig lényéhez tartozik, mint hajdan Dante, s még Goethe korában is. E részleges öngyilkosságok folyamán a könyvtár kicsi »tudományos« része elmaradt, visszament, nem fejlődött a modern tudományok koralltornyával, mely mind bábelibb emeleteket lök föl esztendőnként. Mindegy! A tudásnak úgysem *tartalma* érdekelte e könyvtárt: csak formája, s összefüggései a világképpel. Igy a matematikának nem anyaga s praktikus eredményei, csak nagyszerű *zenéje*, s metafizikai kilátásai; így a történetből nem a részletkutatások folyton változó eredménye, hanem csak módszerük, s a nagy történetíróknak a tudós szemében tán már elavult klasszikus szintézisei.

Egészben a tudománynak is klasszikusai mint az irodalomnak : s elsősorban a tudományok klasszikusa, a filozófia, mely a módszerek és formák tudománya, s a világképek irodalma. Polcaim egy részén a filozófia történetének nagy könyvei sorakoznak. Az élettörténet egy fontos fejezete : mert ifjúkori ábrándom a Filozófia ; sőt az első lap, aminek szerény munkatársa voltam — félig-meddig még diákkoromban — a Pauler Ákos-szerkesztette *Magyar Filozófiai Társaság Közleményei*. Újabb, szomorú fejezet azután : a háború évei óta egyetlen filozófiai mű sem került többé könyvtáramba.

Igy tükrözi a bibliotéka az életet : a szellemi életet, de még a külső életkörülményeket is. Ime egy egész sor művészeti reprodukció és folyóirat : erdélyi számüzetésem idejéből, ahol a vad havasok tövében, s távol minden kultúrától, ez volt egyetlen mód, kielégíteni a művészet szépségeire szomjazó szemet. Ime egy csomó könyv és vitairat a *question du latin* körül : tanárkorom emlékei. Ime Dante-könyvtáram, mely életem egy egész epokháját őrzi ; noha a legszükségesebb kézikönyveken, néhány fontos kiadás, kommentár, fordítás és tanulmány kollekcióján alig terjed túl. Ki és micsoda áron tarthatna itt igényt teljességre, ha csak egy kis részletkérdésben is? Néhány értékesebb kötettel barátaim ajándékoztak meg. Kisebb — nagyon hiányos — gyüjteményem van a magyar Dante-irodalom köréből és képeskönyveim közt pl. a Botticelli-féle Dante-rajzok reprodukcióin kívül újabbkori Dante-illusztrátorokból is (Flaxman, Genelli, Doré stb.).

Komolyabb gyüjtemény Arany-kollekcióm. Ez még tanuló-éveimből kezdődik, mikor e nagy költőt, s rajta át magát a Nagy Költészetet először megismertem ; s részben még örökölt darabokból áll, mert nagyapám könyvtárában megleltem Arany néhány művének első kiadását. Ezeket másokkal egészítettem ki, s egy időben szinte ambicióm volt az egész, nagy Arany-irodalmat is megszerezni. Ez ambicióról, mint annyi másról, lemondtam azóta; de Arany-könyvtáram így is jelentős rétege marad a látható élettörténetnek.

Meddig áshatnék még e rétegekben, előre és hátra? A legrégibb réteg dátuma előbbi, mint születésemé: amint-

hogy minden élettörténet előbb kezdődik a születésnél. Régi, diákos műveltségű familiából származom, s egész csomó könyvet örököltem. Ezek a könyvek őseimről beszélnek. Először apámról, kinek jogi könyvtára, sajnos, még az én gyermekkoromban padlásra került s jóformán elkallódott; de egy érdekes kéziratos naplóját őrzöm még, s tőle való az a *Briefe über Kantische Philosophie* is, — a Kant-irodalom egyik legrégibb terméke — amelyen ma is olvasható a tulajdonos neve: *Babits Mihály III-adéves jogász;* valamint egy európai *Staatswahrsager*, verses politikai jóslásokkal, a XVIII. századból. Más könyvei szétszóródhattak, még születésem előtti időkben; egy szép, régi, bőrbekötött Faludi Ferencet ugyanavval a kedves, jogászkori beírással, Paulay Erzsi fedezett föl valahol, évekkel ezelőtt; s olyan kedves volt megszerezni s nekem ajándékozni. Több könyvem maradt anyámék részéről, ami így érthető: A család egy régi nagybácsija, Kelemen József pécsi kanonok, Vas Gereben, Tárkányi Béla, sőt a protestáns Baksay ifjúkori pártfogója — amiről különböző műveik több ajánlása tanuskodik — híres könyvbarát volt. Könyveinek egy része a család birtokában maradt, s nagyapám testvére, egy nyugalmazott honvéd főtörzsorvos, újra kezdte a *K.* jelzésű, egyforma barna félbőrkötéses könyvek szaporítását, ezúttal egészen más irányban: mert ő regényeket gyüjtött; a magyar nyelven megjelent regények jóformán bibliográfiai teljességű könyvtárát állítva össze, a legrégibbektől a XIX. század végéig; amit halála után Pécs városára hagyott. A *K.* jelzésű könyvek egy harmadik csoportja nagyapám kezében volt; s ezek közül több került hozzám is. Elsősorban latin klasszikusok szép régi kiadásai; aztán néhány magyar könyv is: a Szent István-Társulat legelső kiadványai; az *Újabb Magyar Nemzeti Könyvtár*, mely Lisztit, Csereit, Szalárdit, Zrínyit tartalmazta; egypár *editio princeps* Arany, Kemény, Czuczor, Eötvös, Jókai stb.; Petőfi, a 48-iki kétkötetes, selyemkötésben; Himfy második kiadása; a Pákh-féle *Magyar Nép Könyvtára*, melybe Arany is dolgozott; s a Kazinczy-féle *Magyar Ritkaságok*, a Sylvester grammatikájának s a Varjas János *E*-vokálisú énekének

szövegével. Megvan a *Hármas Kis Tükör* és Szirmay is, de ez már nem azonos példány; s megfoghatatlan eltűnt a Flóri-könyv, apró korom e gyönyörűsége. Kár, hogy nem Pesten írom ezt, s nincsenek kezemnél a könyvek. Talán tudnék említeni néhány alig ismert és méltányolt nevet. Itt van Fábchich, a *Magyarra Fordíttatott Pindárus, Alcéus, Zaffó*, akit egyszer még föl kell fedezni irodalmunknak, mely ma sem jutott túl a Kazinczy lekicsinylő szavain, amiket Fábchich saját szájába ad, stílszerű skazonokban:

> ... Az kilenc szűzek zordon
> Hárfát adának énnekem ...

A hárfa zordon, de hősies; megküzdeni egy szegény, elhanyagolt, ébredező nyelven a görög ritmus és klasszikus dikció egész tömörségével és gazdagságával; Fábchich liheg, sziklákat görget, erőszakot tesz nyelven és szórenden, s közben kincseket talál: a magyar nyelv rejtett hajlásait s zengéseit, melyekből mai költő is tanulhat; én is tanultam. Noha Fábchich mind e kincsekről nem is látszik tudni: neki csak az fontos, hogy az összes metrumokat pontosan leutánozza; s talán legbüszkébb a metrumok táblázatára, melyet valóságos mappa-módra csatol könyvéhez: valóban rányomtatva szűkebb pátriájának mappájára, mint ahogy bélyegeink fölírását valamely honi táj képére nyomják, úgyhogy Rohoncz s a többi faluk neve mellett egy-egy görög verssor képlete látható egy számmal, míg magukban a versekben minden sor után ugyanazon szám utal az illető metrumra; — mulatságos berendezés, mely a derék Fábchichot oly megelégedésre hangolta, aminek döcögős disztikhonban adott kifejezést:

> Árnyokatlan lángoszlopidat fitogattad, Egyiptom:
> Árguszi százszemű léssz, árnyokot itt ha mutatsz!

Költői teljesítményére távolról sem volt ilyen büszke, amit a könyve elé biggyesztett másik disztikhon tanusít:

> Hogyha magyar könyvére találsz, jó légyen, akár rossz:
> Megvegyed, ámbátor olvasod azt sohasem.

Ez utóbbi disztikhont valamely családi kéz más könyvek elé is beírta. Ezek a beírások általában külön fejezetet érdemelnének, s egy késői kutató számára szinte a család történetét dokumentálnák. Egy amsterdami Tacitus elején például a következő szavak olvashatók: *Natus Petrus 1749.* A gazda fia születésének évét jegyezte ide. Egy *Officium Rákócziánum*ban más dátum áll: *In Zombam veni* . . . az évszámra most nem emlékszem. Egy dédapám élt Zombán. Másutt babonás receptek, imádságok, latin ének- és imakönyvek levelein. Betegségekre bort rendel a bölcs, fogfájásra kökénygyökeret. Itt a szőlősgazda is megszólal: az előlapon különös vonalak, rovások láthatók, melyek nyilván a hegyre fölhordott puttonyok számát jelzik. Ismét más bejegyzés vallásos érzéseket dokumentál, néha elég különösen, mint ez, az Ószövetség apokrif könyveinek egy XVII. századi magyar fordítására biggyesztve (ez már nem családi):

Szentírás-kedvelő jámbor olvasónak
Az Apocryphus is találtatik jónak.

Újabb réteg: Garay János költeményei, nagyapámé, akinek Garay még iskolatársa volt. (Garaynak egy diákkori, kiadatlan verskézirata is birtokunkban volt, amit Eötvös József egy levelével együtt — melyet ama kanonok-nagybácsihoz intézett — még diákkoromban nagy-büszkén a szekszárdi múzeumnak ajándékoztam.) Aztán Blair Hugó kétkötetes esztétikai műve, Kis János által magyarítva: ezt olvassa szegény Kőcserepy Vilma a *Kárpáthy Zoltán*-ban. Aztán a szerencsétlen Dömötör János posztumus munkái, melyet anyám kegyeletből vett meg, mert ismerte a szomorú költőt, ki Heine képét levette a falról, s magát akasztotta helyébe, élő valóságban. »Nem szerelemre való emberke volt« — ahogy egy nőismerőse előttem jellemezte. Mindezek, jól tudom, nem nagy ritkaságok vagy értékek; aminthogy egy emberélet sem az; de azzá lesz, ahogy elmúlik, az időben. Már-már a sajátmagam-szerezte könyvek is emlékek, melyekre meghatódva nézek, akár az apáméira: lévén a »gyermek apja a férfinak«, s minden év apja az

utánajövőnek. Itt vannak az *Olcsó Könyvtár* régi füzetei, amiket diákkorom filléreiből vásároltam hajdan s köttettem be piros vászonba ; itt a Hegedüs Pál-féle hagyaték ; ezt mint szegedi tanár vettem át özvegyétől a furcsa, feledett vidéki tudósnak, ki ott tanár-elődöm volt. Ady-relikviáim szintén történeti emlékek már, egy halott emlékei, s irodalomhistóriai dokumentumok : holott mily ifjú modernség eleven ügyei voltak nemrég ! Kaffka Margittól kedves emlékem van : egy kéziratos régi könyvecske, szépen bekötve, s a címlapra kalligrafikus írással rótta a névtelen kéz : *Költészetek, melyek nagy szorgalom mellett összeszedettenek az 1834-ik esztendőben.* Kazinczy, Kölcsey, Berzsenyi, Himfy verseit másolgatta ebbe hajdan egy ismeretlen honleány : de ma már nemcsak őmiatta emlék és történelem nekem, hanem a nagyszerű íróasszony neve miatt is, aki fölfedezte és nekem adta, tudva, hogy érdekel . . . És más halottak, szegény Kaposy József, szegény Király György emlékei, az elesett ifjú Békássy Ferenc néhány könyve ! . . . A könyvtár egyúttal temető s nekropolisz . . . De élők emlékei is lengenek itt, kedves írótársak szelleme, kik megajándékoztak könyveikkel, fiatal költőké, kik, most lépve tán ki az iskola padjaiból, első zsengéiket küldték el, valami kis vidéki kiállítású füzetkében.

Ősök, barátok, utódok közt vagyok.

A KETTÉSZAKADT IRODALOM.

(Válasz Berzeviczy Albertnek.)

1927.

Elérkezettnek látjuk az órát, higgadtan foglalkozni a híressélett beszéddel, mely a mult hó közepe táján a Kisfaludy-Társaság elnöki polcáról elhangzott.

Első pillanatra alig tűnt föl az egyébnek kemény és indokolatlan támadásnál Ady szelleme s barátai ellen. Az első pillanat nem volt a higgadtság ideje. A kikapott mondatok, melyeket az újságok a beszédből közöltek, érthető szenvedélyeket izgattak föl, pro és kontra, Ady barátai közt, kik a mieink is, s gyűlölői közt, kik minket sem szeretnek.

A szenvedélyek elhallgattak, a személyi ügyek medrükbe tértek már. A beszéd hiteles szövege megjelent az Akadémia folyóiratában, s az Akadémia elnöke, aki a beszédet mondotta, néhány hírlapi nyilatkozattal is hozzájárult szavainak kommentálásához. Mindezen megnyilatkozások után jóhiszeműleg el kell fogadnunk, hogy a beszéd igazi célja nem támadás volt, hanem ellenkezőleg, az Akadémia elnöke érzi az irodalmi »erők egyesítésének« szükségét és »szívesen fogja keresni az egyesülés módjait is«.

Önmagunkhoz válnánk következetlenné, ha nem honorálnánk ily szándékot komoly és megfontolt válasszal e helyről, melyet ma talán még felelősebbnek érzünk ama tisztelt multú Társaság emelvényénél is. Komplikált meg-

nemértések esetén — mint amilyen a mai magyar irodalmat is oly vigasztalanul szakította ketté — legnagyobb szolgálat az őszinteség és elfogulatlan jóhiszeműség. »Remélhetjük és munkálhatjuk is a közeledést a harcolók között« — mondja az Akadémia elnöke — »mihelyt nem helyezkednek a felek egymással szemben a teljes tagadás álláspontjára, amit ma talán inkább lehet a velünk szembenállókról, mint rólunk elmondani«. Nem hisszük, hogy valaha megérdemeltük volna a szemrehányást, mely e szavakban rejlik. Mikor és kivel szemben helyezkedtünk mi a »teljes tagadás álláspontjára«? Nemcsak arra — de még az elhallgatás álláspontjára sem! Elmondhatják-e ezt magukról a Hivatalos Irodalom képviselői? Az Akadémia elnöke maga megvallja, hogy a Társaság, melynek székéről beszél, még oly tagadhatatlan hatású jelenséggel szemben is, mint Ady, »eddig többnyire a barátságtalan hallgatás szerepére szorítkozott«. Ily váddal mi nem illethetjük magunkat. Az Akadémia legkonzervatívabb költői (pl. Vargha Gyula vagy Bárd Miklós, Schöpflin Aladár tollából) folyóiratunk hasábjain tanulmányszerű méltatást nyertek, talán előbb és érdemlegesebben, mint hivatalos orgánumaikban; s e sorok írója emlékszik, hogy legrégibb kritikáinak egyike, mely a Nyugatban megjelent, annak legforradalmibb első korszakában — gondolom 1909-ben — épp az Akadémia elnökének egy könyvéről (a *Beatrix Királynéról*) szóló elismerő kritika volt.

Ez elvi pártatlanság más meggyőző példáit is lehetne kikeresni bizonnyal a Nyugat bármely évfolyamából. A »teljes tagadás« álláspontja tehát nem a miénk, épp oly kevéssé, mint a »barátságtalan elhallgatásé«. Irodalmunk kettészakadását mi már rég fájdalmas átoknak érezzük; s meg is írtuk ezt, ha nem csalódom, már 916-ban, a Shakespeare-ünnepek idején; másfél éve pedig, az Akadémia centenáriuma alkalmából, újra fölvetettük a problémát, mint egy fájdalmas kérdést, fiatalabb testvérekét mostoha bátyákhoz. A tisztelet, mellyel az Akadémia és nagy multja iránt viseltettünk, közös magyarságunknak érzése, a magyar Kultúra egységének szentsége bírtak erre ... Most íme itt a válasz; s mivel az Akadémia elnöke egyik nyilatkozatában egyenesen

engem, talán mint ama másféléves cikk íróját, aposztrofál, alig térhetek ki a kötelesség elől: felelősségem teljes tudatában megkísérelni a lehetetlent, aminek a meggyőzést és a megértést mondják, emberek közt.

A Megértést, mely e nagyszerű Eleven Magyar Kultúrát ismét *eggyé*, s az egész nemzet birtokkává tenné.

*

Micsoda *magyar átok* állja útját e megértésnek? Hisz elvi ellentétek, a nemzeti kultúra e legsarkalatosb pontjaiban, nem választhatnak el magyart a magyartól! S ahogy a Kisfaludy-Társaság szónoka kívánja a magyar kultúra munkálását: multban gyökerezve, s mégis maradiság nélkül, hittel a »nemzeti lélekben, mint eleven valamiben, amely történetileg fejlődik, amelynek fejlődése megszakíthatatlan folytonosság, amelyben mindig benne van a mult eredménye, a jelen hatása és a jövő csírája«: annak mi mindannyian és minden hátsó gondolat nélkül csak tapsolni tudunk!

A szónok maga is érezhette ezt, mert szavaihoz hozzátette a következőket:

— Ez talán mind magától értetődő dolog, de azért mégis ellenmondással találkozik olykor, mert hiszen sokan vannak, akik azt tartják, hogy a mult oly teher, melyet le kell rázni magunkról, hogy mindennek a mából vagy legfölebb a tegnapból kell kiindulnia, hogy a külföld jelenkori hatása és példája az irodalomban előbbrevaló a hazai hagyományok útmutatásánál s hogy amit magyar ember produkál, az szükségkép magyar, bármennyire elszakadt a multtól és bármilyen kevés köze van a nemzetlélekhez.

Tegyünk őszinte lelkiismeretvizsgálást s próbáljuk föltárni, hogyan gondolkozunk mi e kérdésekben?

Ami az első két pontot illeti, nem hiszem, hogy akadna köztünk valaki, aki úgy érezné, hogy a multat »le kell rázni« vagy hogy »mindennek a mából és tegnapból kell kiindulnia«. Sőt épp mi, a Nyugat első generációja, voltunk azok, e század kezdő évtizede végén, kik az akkori *tegnap* — a kilencvenes évek — elfakult lanyhaságából régebbi magyar multak

frissebb forrásaihoz áhítoztunk vissza: Ady a kurucokhoz, Csokonaihoz; mások Vörösmarty vagy Berzsenyi felé. Itt hát nem választ el bennünket semmi. Ami a harmadik pontra vonatkozik — vajjon a külföld jelenkori hatása vagy a hazai hagyományok útmutatása előbbre való-e? — Berzeviczy Albert bizonnyal jól tudja, mit szólt volna e kérdéshez Széchenyi vagy Kazinczy?[1] Nemzetünk e nagyjait a maguk korában nem is kímélte a hazafiatlanság vádja; ma már talán fölül állnak ők azon; de örömmel kell hozzátennünk ehhez, hogy az ő idejük óta a magyar irodalom egyrészt oly hatalmasat haladt aktuális fejlődésében, másrészt oly elfeledett kincseket hozott napvilágra a saját régiségeiből, hogy napjainkban csakugyan mindenkép kívánatosnak kell tartanunk, előbb e saját kincseinkkel gazdagodni meg s csak általuk megerősödve asszimilálni külső hatásokat. S valóban, irodalmunk fejlődése mindinkább autochtonná válik. Mai íróink nagyrészét egyáltalán nem kell a külföldi irodalmak tanulmányozásától visszariasztani; sőt talán nem ártana őket olykor inkább buzdítani arra. Ha Berzeviczy Albert úgy ismeri, mint én, sok különben kiváló tehetségű írónk sajnálatos műveletlenségét, bizonnyal igazat ad nekem ebben.

Ha irodalmunk nagy szellemeinek igazi hagyományait követni akarjuk, magyarság és európai kultúra sohasem lehetnek szemünkben ellentétek.

[1] »Ne kívánjuk hátráltatni, hogy könyveket stb. inkább külföldről szerezzünk, mint idehaza vásároljunk ... Ne mondjuk mindjárt hazafiatlanságnak, ha egy külföldi könyv jobban tetszik, mint egy magyaré; sőt nézzük azt inkább jobb ízlés jelének s készítsünk még helyesebbeket, ha lehet. Ha pedig belseje jobban mulat, írjunk eszesebbet s tegyünk a sajtó szabadságáról józan javallatot...«

Széchenyi: Hiteléből.

»Kis énekem, mely hozzád elhatott,
Külföldnek éneke ...
Csak a butát rettenti az, mi még új;
Külföld termése volt a rózsa is:
A művelés belföldivé tevé ...«

Kazinczy Episztoláiból.

Maradna még a negyedik pont: magyar-e mindaz szükségképpen, amit magyar ember produkál?

Az Akadémia elnöke sokkal inkább tudományos gondolkodású férfiú, hogysem ne érezné, mennyire függ e kérdés válasza a fogalmak tisztázásától: kit nevezünk hát »magyar embernek?« Ha »magyar embernek« csak olyant tekintünk, akinek szelleme teljességgel a magyar szellemben és kultúrában gyökerezik: nyilvánvaló, hogy az ilyennek minden munkája akaratlanul is szükségkép magyar munka lesz, még akkor is, ha elkeseredésében lobogó daccal lázad végzetes magyarsága ellen, mint Ady, vagy épp korcs vérként tagadja meg faját s nemzete pusztulását látszik kívánatosnak festeni, mint Kölcsey a *Zrínyi két dalá*ban. Jó vagy rossz, helyeselni vagy elítélni való: de mindenkép magyar.

Ha nem így van, ha az író kultúráját semmi kapocs sem fűzi a magyarság kultúrájához: magam is azt hiszem, hogy pusztán a nyelv véletlene művét még nem teheti igazán magyarrá; vagy inkább csak oly vitás mértékben, amennyiben a nyelv többé-kevésbé gyökeres tudása magában is a nemzeti kultúra valamelyes részességét jelenti. Azonban két dolgot nem szabad itt szem elől téveszteni. Először is, ha egy mű nem magyar szellemű, az még nem jelenti, hogy okvetlen rossz vagy káros; hisz akkor a külföld összes remekműveit hasonló jogon átok alá kéne vetnünk. Érték leend-e ily mű hatása a magyar kultúrára? az természetesen magától a műtől függ; sőt elvi kérdésül is föl lehet tenni: alkothat-e valóban értékeset oly író, ki más közösségtől nyerte nyelvét, mint kulturális gyökereit? Ha azonban alkothat és alkotott ilyent: magyar vagy idegen, avval a tisztelettel kell fogadnunk, mely minden értéket megillet. Igazi hazafiság nem állhat az értékek elől való elzárkózásban: mert ez nemzetünket csak szegényítené.

A másik, amire e pontnál óvatosan kell vigyázni: hogy a szellemi és kulturális közösség vagy annak hiánya csupán *szellemi* indiciumokból állapítható meg; s nem pedig a divatos »fajelmélet« alapján, mely úgyis csalékony és ingatag, s szellemibb törekvésű korunkban a mult század materialista és determinista világnézetének egy sajnálatos maradványa.

Az Akadémia elnöke maga is céloz rá, mennyire visszaélnek napjainkban a fajmagyarság fogalmával. Gyulai Pál bizonnyal nem állt a fajelmélet alapján, mikor a fiatal Ignotus első kötetére a sajtó hallgatásával szemben fölhívta irodalmunk figyelmét ;[1]) s mindenkép klasszikus kritikánk szellemi hagyományait követjük, mikor hangsúlyozzuk, hogy magyar író magyarságát nem a keresztlevél, sem a családfa, hanem kizárólag művei alapján szabad megítélni. Bizonyosnak kell vennünk, hogy felfogásunk itt sem különbözik lényegileg a Kisfaludy-Társaság hivatalos felfogásától : hisz e Társaság tagjainak sorában is látunk írókat, kiket inkább életművük, mint aszcendenciájuk avat magyarrá.

Mindezekben tehát nemcsak hogy áthidalhatatlan szakadékot nem érezhetünk irodalmi állásfoglalásunk és az Akadémia elnöke által hangoztatott elvek között : de sőt magunk is magunkhozvaló minden következetlenség nélkül aláírhatnók oly irodalmi konzervativizmus programmját, »amely nem üldözi az újat, nem is zárkózik el előle, de mindig megmarad a nemzeti mult talaján s nem hódol be rögtön mindennek, ami új, ami külföldön termett vagy amit a mulékony napi vélemény pillanatnyilag fölmagasztal«.

Mégis, amint a szónok ajkáról halljuk e programmot — és halljuk tovább, amivel folytatja — kiáltó ellenmondást kell találnunk . . .

Hogyan igazolhatja e folytatás (s a gyakorlat, melyet jelez és elárul), oly irány elveit, mely »nem üldözi az újat s nem is zárkózik el előle« ?

Nem arra a gyakorlatra gondolok, melyet a szónok hosszasan védelmez s mely például a Kisfaludy-Társaság tagjainak megválasztásában érvényesül. E pont lényegére nézve az Akadémia elnökének kétségtelenül igaza van. Minden társaság úgy választja meg tagjait, ahogyan akarja s egy irodalmi társaságot semmi sem kényszeríthet, hogy a legkiválóbb írókat csak megközelíthető teljességben is kebelébe gyűjtse, mihelyt ő maga sem állítja, hogy azok mind

[1] »E kötetke több figyelmet érdemel, mint amennyire a sajtó méltatta.« *Gyulai : Bírálatok*, Akadémia kiadása 1911. (A »*Slemil keserveiről*.)

vagy jóformán mind, kebelében vannak. Legfelebb hazafias szempontból fejezhetjük ki sajnálkozásunkat, hogy az ország legnagyobbmultú irodalmi testülete — a Vörösmarty és Arany társasága — éppen ma, amikor a Szellem igazi Fórumára talán nagyobb szükség volna, mint valaha, oly elveket követ, melyek tekintélyének kockáztatására vezethetnek. Kétségtelen, hogy nem őrizheti meg régi súlyát és befolyását a nemzeti ifjúságra és műveltebb rétegeire, ha megengedi, hogy a magyar irodalom igazi élete, mind több és fontosabb jelenségeiben, kapuin kívül játszódjék le. De, ismételjük, ez a Társaság magánügye, melybe mi semmi körülmények közt sem igényelhetünk beleszólást.

Nem hagyhatjuk azonban szó nélkül, amit az Elnöki Beszéd Adyról mond. Ez már a mi ügyünk. Ez egyúttal legjobb példája igazunknak ; mert íme, mikor a Társaság felelős polcáról »több év óta először« hangzik el mintegy hivatalos beszámoló irodalmunk helyzetéről : a lámpás fénykévéje elhalt barátunk friss szobrán pihen meg, mely távol áll ama tisztelt Társaság kertjétől, de díszhelyén egy másik nagyobb és elevenebb kertnek, a magyar Költészet kertjének !

— Ady tehetségének és hatásának nagysága és rendkívülisége vita tárgya nem lehet, — állapítja meg a hivatalos szónok, s e mondat e helyről magában is alkalmas lenne hosszú évek elkeseredett vitáinak vetni véget, ha a következő mondat rögtön újra nem kezdené a vitát ; oly kardot cserélve, melynek szúrása tán még fájdalmasabb, mint a legkeményebb legvisszautasítóbb kritika lehetne.

Az elnöki beszéd kritikája a költő helyett az embert éri — az embert és hazafit — a szegény meghalt Adyt, aki immár nem felelhet erre s talán még inkább minket, Ady élő barátait : mert hiszen szerinte a költő »végletes cinizmusa nem saját lényéből fakadt, hanem annak az *irodalmi körnek* a ráhatásából, amelynek ő — minden esetre a saját hibájából is — egészen odaadta magát«.

A minket illető személyi résszel hamar végezhetünk. Amennyiben a szavakban foglalt súlyos vádak csakugyan reánk vonatkoznak, legyen szabad azokat a leghatározottab-

ban visszautasítanunk. Alig tudjuk elhinni, hogy ez így van. Mi bizonnyal nem tehettük Adyt »az aranyborjú-imádás költőjévé«, annál kevésbbé, mert mi magunk sem imádjuk az aranyborjút. Ha azt imádnók : nem volnánk ma is szegény költők. Aranyborjú-imádók, úgy vélem, visszariadnának a magyar írás nemes, de nem jövedelmes mesterségétől. Éppoly kevéssé tehettük mi nagy költőnket a »proletárság bárdjává«. Minket tisztán irodalmi kapcsok fűznek össze, s a legkülönbözőbb politikai meggyőződésű emberek vannak és voltak mindig köztünk. Soha senkinek meggyőződését nem befolyásoltuk; legkevésbbé Adyét, aki azt nem is tűrte volna. Ha pedig az a vád is reánk vonatkozna, hogy mi készítettünk elő bármily téren és bármily mértékben oly eseményt, »mely az országot vérbe és gyalázatba fullasztotta«: bizonnyal szomorú, hogy ily vád magyar emberek közt komoly és vitathatatlanságig objektív bizonyítás nélkül fölvetődhetik.

Nyilvánvaló pedig, hogy ily bizonyítás nem is képzelhető.

A *Nyugat* a magyar törvények felügyelete alatt állt, — s ama végzetes években az előleges cenzura ellenőrzése alatt, mint a többi lapok. A *Nyugat*ot a forradalom hatalmasságai betiltották és megszüntették, éppúgy, mint a többi hazafias és polgári lapokat. A *Nyugat*ba oly férfiak dolgoztak, akikről föl sem lehet tételezni, hogy közösséget vállaltak volna folyóirattal, mely véres és szennyes események előkészítéséről gyanusítható. A *Nyugat* mindig csak oly állásfoglalást tűrt meg hasábjain, mely távol az aktuális politika szempontjaitól, magas erkölcsi és eszmei elvek szerint igazodott. A háború alatt a *Nyugat* költői többnyire[1] élükön Adyval, s hasonlóan az európai költészet legnemesebb külföldi képviselőihez, fölemelték szavukat a barbár erőszak mészárlása ellen, s az Emberiesség és a Népek Testvérisége érdekében. Nincs okunk titkolni ezt, sőt büszkék lehetünk rá. A magyar kultúrának csak becsü-

[1] Nem mind ; s mindig csak a magasabb Erkölcs emeletein. Eseményekhez kapcsolódó írásaiban a *Nyugat* el tudta ismerni a viszonyokhoz való alkalmazkodás szükségét is.

letet szerezhettünk ilymód, s ma annál nagyobb joggal tiltakozhatunk hazánk borzalmas megcsonkítása ellen, mert az erőszak elvét, melynek alapján az történt, soha egy pillanatra sem ismertük el.

Vajjon lehet-e még arra gondolni, amire az Akadémia elnöke egy zárójelben gondolni látszik: hogy írásaink hatása, esetleg félreértve, észrevétlenül, »talán öntudatlanul«, lassanként készítette elő a türelmetlen idők végzetes hangulatát? Valóban, az írott szó következései kiszámíthatlanok lehetnek, s a költői felelősség kérdése a legkomplikáltabbak egyike. Kinek jutna eszébe Goethét felelőssé tenni mindazokért az öngyilkosságokért, melyek a *Werther* hatása alatt megtörténtek? Felelős volt-e Kasszandra a jóslatért, melyet félremagyaráztak? Mi kötelessége lehet az írónak, azonkívül, hogy írja legjobb tudása és lelkiismerete szerint azt, amit az Ihlet ajkára ad? A többit rá kell bíznia az Istenre, ki szavait sugallta, s azok hatásáról legföllebb saját lelke fóruma vonhatja őt feleletre. Széchenyi, a legnagyobb magyar, fájdalmas tusákat vívott önmagával, mert izgató betűi — mint hitte — egy nemzetet vittek véres forradalomba, s rettenetes katasztrófába. A *Nyugat* írói előkelő szemlébe írtak, kicsi és művelt közönség számára, s mindenkép kevesebb veszélyével a félreértésnek, mint egy izgató politikus. Nem kell hinni, hogy ők nem érezték a felelősség súlyát, hogy nem küzködtek lelkük istenével. Líraibb munkáik őrzik is tán e küzdelem nyomát. De ki meri mondani, hogy ők bűnösek, ha szándéktalan is? hogy belső küzdelmük nem a túlzott lelkiismeret naivságából fakadt? Minden skrupulusuk csak tisztaságuk dokumentuma, mely fölött végre is alig ítélhet más, mint a Történelem.

Adynak nem voltak ily skrupulusai. Az ő lelkében oly erős volt az Isten szava, hogy minden kételyt elhallgattatott. Ez nem annyit jelent, hogy a felelősségérzet hiányzott belőle, hanem, hogy egy magasabb felelősségérzet vitte őt: a saját küldetésével, a saját csodálatos zsenijével szemben. Ha csakugyan igaz volna, amit az Akadémia elnöke feltételez: hogy Ady gyenge, befolyásoknak engedő ember lett volna, akit egy »irodalmi kör« könnyen nyert meg valami nemzet-

ellenes irányzat eszközének, akkor a Kisfaludy-Társaságot kellene vádolni súlyos mulasztással, hogy ezt a »rendkívüli tehetséget«, akit maga is ilyennek ismer el, nem iparkodott inkább a saját nemzeti irányzatának megnyerni, semhogy ama nemzetellenes csoport prédájául hagyja. Minderről azonban szó sem lehet. Ady nagyon is jól tudta, mit akar, s ment egyenesen előre, nem hallgatva senkire, s nem nézve sem jobbra, sem balra. Ady politikája csakugyan végletes volt: mint minden lángészé, ki oly törvényeket érez magában, melyekhez képest a Kor konvenciói kicsinyekké válnak. Meg kell őt értenünk, ami természetesen nem annyit jelent, hogy mint a Kor kicsiny emberei, okvetlenül azonosítsuk magunkat politikájával. Gyulai Pál vajjon azonosította volna magát Petőfi politikájával, amely nem kevésbbé végletes volt, mint az Adyé? Nem ment-e ez a politika egészen ama hirhedt kiáltásig: »Akasszátok föl a királyokat!«? Érdemes visszaemlékezni, hogyan beszél Gyulai nagy költőkortársának politikai állásfoglalásairól. »Képzelme« — mondja — »a közéletben megpendült eszmék legtávolabbi erőszakolt következményeivel foglalkozik... A magyar történetben nem talál más hőst, mint Dózsa Györgyöt... A római történetből Spartacust, a rabszolgák vezérét szemeli ki megdicsőítés végett. Átkozza a palotát, s a kunyhót, mint egy új hitvallás jelképét tünteti föl. S minő önhitt megvetéssel tekint az akkori közélet országosan tisztelt férfiaira!«[1]...

Mintha csak a Kisfaludy-Társaság valamely ma élő kritikusát hallanók — Adyról beszélni! De avval a különbséggel, hogy Gyulai mindebből nem vonja le azt a konzekvenciát, amit a mai kritikus Adyra nézve levonna. Ellenkezőleg: mindez nem gátolja Gyulait abban, hogy Petőfit a legnagyobb magyar költők egyikének, s nemzetünk örök büszkeségének ne tartsa. S mi úgy véljük, ez a helyes álláspont. Nem látunk semmi nehézséget abban, hogy napjaink konzervatív kritikusa is el ne ismerhetné Ady tüneményes

[1] Petőfi Sándor és lírai költészetünk. *Gyulai: Kritikai Dolgozatok.* Akadémia kiadása.

nagyságát, ha annak túlzó politikájával magát nem is azonosíthatja ; s el ne ismerhesse a nélkül, hogy e politikai nézetkülönbségből vádat merítsen, a költő nagyságát befeketíteni.

Bizonnyal kötelessége is ez az elismerés annak, aki érzi a felelősséget nemzete minden nagy értékével szemben.

Ami ez állásfoglalástól jobbhiszemű konzervatív kritikusainkat ma még visszatartja, az nem lehet egyéb, mint a hiányos értesültség. Ki mondhatna igazságos kritikát a költőről, ha nem ismeri alaposan annak munkáit? S aki jobban, aki alaposan ismerné Adyt, bizonnyal nem beszélne annak »minden hagyománytól való elszakadásáról«, s nem állítaná, hogy »nemzetéről alig mondott valaha valami jót«.

Igazán elszakadt volna Ady minden hagyománytól? Nem illethetné e vád hasonló joggal Petőfit is, ha igaz, hogy »a magyar történetben nem talál más hőst, mint Dózsa Györgyöt«? Dózsa Györgyöt Ady is megtalálja, s talán már ez is hagyomány : a Petőfi hagyománya. Ám Dózsa csak egyetlen kép abban a nagy galériában, mely Adynak a magyar multtal való kapcsolatait szimbolizálja. Mennyi »őse« volt neki a magyar korok mélyein keresztül, mennyi Barla diák, Mátyás bolondja, Esze Tamás komája, s Bottyán vezér, mennyi Táncsics Mihály és Vajda János. Nem mindig rokonszenves névsor a Ma konzervatív emberének : de nem vonul-e tagadhatatlanul a magyar történelmen keresztül egy kuruc és rebellis hagyomány is? Nem igaz gyermeke-e ez is a magyar temperamentumnak, s kívánhatjuk-e e hagyomány végleges megszakadását? Ady még leglázadóbb forradalmában is ősöket keres, tradícióba kíván kapaszkodni. S ahol igazán elszakadtnak érzi magát, ahol nem tudja megtalálni az őshöz fűző kapcsot : ott magyar fájdalma a tragikus kétségbeesésig emelkedik :

Tőle jövök, és idegen
Az én ősöm, fajtám, királyom!
Ilyen bánat-folt nincs fölvarrva
A kerek földön senkire,
Csak fajából kinőtt magyarra.

(Ond vezér unokája.)

»Csak fajából ki-nem-nőtt magyarra« — mondhatnók inkább: mert aki fajából kinőtt volna, az már e bánatot nem érzi. Mily távol van a gyökértelenségtől az, akinek minden évezredes gyökérszál megszakadása ilyen fájdalom! De ki mondhatja Adyt gyökértelennek, ki költészetét valamennyire is ismeri? Nem cseng-e szavainak és strófáinak ezreiből az ős magyar szó, magyar ritmus hatalmas, friss, eleven tradíciója, mint senki másban mai költőben? s hogy e tradíció nem csupán önkénytelen, hanem tudatos folytatása a régi magyar költészet nagyszerű hagyományainak, arról tanuskodnak irodalmi tanulmányai, melyek Petőfin és Csokonain át még régebbre nyomozzák vissza saját családfáját: »mi Balassáéktól, kurucéktól s Csokonaitól ösztönöztetünk«... S nem kapcsolja-e egész későbbi költészetét nyelvben és érzésben tudatos gonddal a magyar Bibliához, s hitújító korunk »jeremiád« énekeihez?

S lehet-e az, hogy ily magyar költő, ilyen mélyen, gyökeresen magyar, ne szerette volna nemzetét s ne mondott volna arról semmi jót? Ezt is csak az állíthatja, aki nem ismeri eléggé. Ó igen, korholta, átkozta, ostorozta, nem kevésbbé talán, mint ama Berzsenyi, ki »rút szibarita váznak« nevezte hajdan! De minden szidalom, minden átok a szeretet túlságából fakadt, s a fájdalom zokogásában tört meg. Mily megható szerelmi vallomásokat tesz e kiátkozott költő hazájának:

Föl-földobott kő, földedre hullva,
Kicsi országom, újra meg újra
Hazajön a fiad.

. . . . . .

Tied vagyok én nagy haragomban,
Nagy hűtlenségben, szerelmes gondban
Szomorúan magyar.

. . . . . .

És, jaj, hiába, mindenha szándék,
Százszor földobnál, én visszaszállnék
Százszor is, végül is.

Közismert verset idézek: de vajjon ismerik-e azok is, akik Adyt hazátlannak ócsárolják? Igaz lenne, hogy »alig

mondott valaha valami jót« nemzetéről? Nem ő írta-e a háború rettenetei közt :

Mikor most szinte minden nemzet temet,
Sirathassam meg mégis csudálatos,
Dacos, kicsi, árva én nemzetemet.
. . . . . .
Mindig kicsi volt, hős, bús, ám megmaradt,
Elválasztott és kiválasztott derék,
Igaz s mártir hazug századok alatt.

Igen, igen! Ady tudott vallomást tenni nemzetéről, s »Egyszerűen magyarnak lenni. Pláne ilyen tagadott, tiltott, érzett Szerelemmel«! Mindvégig hűséges vallomást tett; s még utolsó verse is, melyet betegen, nyomorultan, már beszélni is alig tudva, írt még, egy ily tördelt, zokogó vallomás volt, egy végső, kétségbeesett, dadogó könyörgés, az ország megszállásának első rémnapjaiban :

Ne tapossatok rajta nagyon,
Ne tiporjatok rajta nagyon,
Vér-vesztes, szegény szép szivünkön :
Baljóslatú, bús nép a magyar . . .

Ez-e az a »végletes« cinizmusú« költő, akinek amaz Elnöki Beszéd szerint egyetlen mentsége, hogy talán jobb, mint amilyennek tetteti magát? Berzeviczy Albert szerint »az Ady-probléma a költő cinizmusának őszinteségén, vagy tettetett voltán fordul meg«. Dehát Ady sohasem volt cinikus! Különös vád az a cinizmus. Nincs a világnak oly költője, akinek műveiből hajmeresztő cinizmusokat ne lehetne idézni. Hallgassuk csak meg ezeket a hazafias strófákat :

Azzal vagdalkoznak némely,
Nem tom milyen emberek
Hogy ez országban nyilvános
Épületek nincsenek.
Mit? nyilvános épület nincs?
Hát az akasztófa mi?
S ezt bizony majd minden falu
Határában láthatni.

Vagy a következő sorokat :

És egy kiáltás lesz a nemzet
Egy olyan óriás kiáltás
Melytől a csillagok potyognak
»*Vitam et Sangvinem*
Pro rege nostro!«
Mint hajdanában
Bőgtek dicső apáink . . .

Nem úgy hangzik-e az, mint a legcinikusabb kigúnyolása mindannak, ami a magyar ember előtt szentség? Pedig e sorokat Petőfi írta, akit senki sem vádolhat cinikus nemzetgúnyolás szándékával. Hasonló »cinizmusokat« Adyból is bizonnyal bőven lehetne idézni. De Ady éppoly kevéssé volt cinikus, mint Petőfi. Nem akarom most vitatni a kérdést : lehet-e valóban nagy Költő — nagy alkotó — cinikus, vagy épp »lelkileg züllött« ember? Én nemmel válaszolnék... Akárhogyis, Adyra alig lehetne lényével ellentétesebb jelzőt találni, mint ezt, hogy cinikus ! Sőt nem volt még a világon költő, nem volt ember, aki oly komolyan vette volna életét, küldetését, aki oly tragikus komolysággal hitte volna minden egyes szavát, mint ő. Ady életét »eleve-elrendeltetett« életnek érezte, melynek ő maga szinte nem is ura, mert minden tévedésével, gyönyörével, nagyságával, bűnével és gyászával együtt valami felsőbb isteni kiválasztás szerint kell leélnie. Ady élete szimbolikus élet volt, mint a Dantéé. Ady végzetet betölteni jött ; az ő jachtjára várt a tenger kezdettől fogva ; ha győzött, az »Isten járt előtte« kivont karddal ! S mert Adyra divat manapság úgy nézni, mint ama tékozló fiúra, ki végső napjaira, erői fogytán, jobb útra tér : hadd igazítsam itt helyre az Elnöki Beszédnek egy kronológiai tévedését. Ady híres Isten-versei, az Istennel harcoló, hitet kereső s »hitetlenül is hívő« lélek örvényes erejű vallomásai nem a költő utolsó szakából valók, mint Heine *Lazarusa :* hanem azok még pályája első felében, 1909-ben, az *Illés szekerén* c. kötetében jelentek meg. Ez évben írta Ady azt a csodálatos himnuszát amilyet igazán nem cinikus, csak mélységesen hívő lélek tudhatott elgondolni, de még csak megérteni is :

Oszlik lelkemnek barna gyásza:
Nagy, fehér fényben jön az Isten,
Hogy ellenségim leigázza.

. . . . . .

Hallom, ahogy lelkemben lépked
S az ő bús »Ádám, hol vagy?«-ára
Felelnek hangos szívverések.

. . . . . .

Szívemben már őt megtaláltam,
Megtaláltam és megöleltem
S egyek leszünk mi a halálban.

*

Ady a világirodalom egyik legnagyobb költője; Ady egyszermind a magyar nemzet egyik legméltóbb büszkesége is; s aki őt bármely politikai vagy irodalmi pártszempontok miatt nem tudja vagy nem akarja élvezni, a legmagasabb szellemi élmények egyikétől fosztja meg magát, s hasonlít ahhoz a guelfhez, aki a gibelin Dante könyvét olvasópolca helyett a máglyára tette. Igaz: az Ady ellen föltámadt ellenszenv érthető és természetes; nemcsak azért, mert »merészen újító« s formában és tartalomban egyaránt szokatlan költészet az övé, hanem azért is, mert maga a költő, kora szenvedélyeitől átfűtve, mint Dante, éppoly kevéssé kíméli az ellenpárt érzékenységeit, mint a nagy firenzei. De épp mert hatásának minden gátja e »gyászos kor« személyi és párt-érzékenységeiben gyökerezik: bizonyosra kell vennünk, hogy ez a hatás idővel nem csökkenni, hanem még növekedni fog; s ez kívánatos is, mert mit számítanak pártok és ellenpártok az örökkévaló Szépség és Szent Magyarság csodálatos lehelletéhez képest, mely Ady lapjaiból mindenütt megcsap bennünket?

Ez a mi érzésünk, ez a mi véleményünk.

De sohasem tagadtuk a kritika jogát, s bizonnyal ha valakinek más véleménye van Adyról s megírja: azt mi azért nem fogjuk ellenpártnak, vagy éppen ellenségnek nézni; ily esztétikai véleménykülönbség nem fog oly éket verni közénk, mely miatt a »magyar irodalom kettészakadásáról« lehessen panaszkodni. Az Akadémia elnöke egyik

nyilatkozatában kijelentette, hogy ő szívesen nyújtja békejobbját, csak feltétlen kapitulációt ne kívánjunk tőle. Ilyesmit mi nem is kívánunk. Egyet azonban mint emberek és magyar emberek bizonnyal jogosan kívánhatunk mi is; és ez az, hogy legyen bár valaki munkáink esztétikai értéke felől bármely véleménnyel, emberi erkölcsünk komolyságát s hazafias szándékunk magátólértetődőségét ne vonja kétségbe. Lehetünk rossz írók, s erről mindenkinek joga van ítélni; de a hazaárulás rettenetes vád, s nem is irodalmi fórumra tartozik. Ha valakit hazaárulónak tartok, nem fogok vele kezet; s ha egy honfitársamnak jobbomat nyújtom, azt már evvel a ténnyel tisztességes magyar embernek ítélem.

Hisszük, hogy az Akadémia elnöke egyetért velünk ebben. Akárhogyis: egy célt szolgálunk mindannyian: ennek a csodálatos — régi és még mindig fiatal — magyar Kultúrának megmunkálását, — mindig új tavasz elé.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

TÓTH ÁRPÁD.

(Vázlatok költői arcképéhez.)

1928.

Egy nagy költő távozott közülünk e sugaras, nosztalgikus őszben, csöndesen elszunnyadva egy este, mint aki elalszik egy csodálatos vonat pamlagán, hogy reggel felé egy távoli és nyugalmasabb hazában ébredjen . . .

Jönni fog majd az Irodalom, mint dúsgazdag halott örököse és hivatalosan számbaveszi a hagyatékát. Én nem tudok számolni, lajstromozni. Kezem tétován jár-kel a kincsek közt; még érzi rajtuk egy más kéz melegét: egy szelíd, nemes, baráti kézét, melyet már sohasem fog megszorítani . . .

*

A szavam akadozik, s a koszorú, amit hoznék a friss sírra, elfoszlik ideges újjaim görcse alatt. Jobb is így talán: drótbakötött, pedáns füzér helyett szórt virágok és tört babérlevelek. Egy-egy szomorkás emlék árvácskája, és a száraz babér, mely olyan hideg és zörgő, mint a sírokra hulló őszi lomb, vagy a zokogástól kiszikkadt torok hangja . . .

Olyan kevés babért kapott életében! Régente ez az ország legalább a babérral nem volt fukar. Akkor tisztelték az elvonult poétát, ha nem is vegyült az »Élet« harcaiba s nem is verekedte ki magának ököllel és kiáltással a tiszteletet. A lelki hagyaték is nemzeti kincs számba ment. Halk költők

halála egész országokat sujtott : mindenki érezte, hogy egy-egy »szentelt fő« tűnt el az élők sorából.

Ez az érzés fog el ma sokunkat : ahogy őseink érezhették valaha, mondjuk, a Berzsenyi temetése után.

*

Nagy költő volt ; kétségkívül és vitán fölül az. Másokról, hangosabbakról, Adytól kezdve, lehetett vitázni. Az ő költészete nem adott fogózót a vitáknak. Tiszta volt, egységes, töretlen, az első pillanattól kész, az utolsó percig változatlan. Kevés ilyen »harmonikus jelenség« van az egész magyar irodalomban ; igazán a Berzsenyieket, Kölcseyeket kellene idézni.

»Gáncstalan költő« : a Baudelaire híres szava illik őrá. Gáncstalan, nemes és magas poéta, mindvégig hű a költő igazi hivatásához, amely mégis csak a »szépségek teremtése«, s amelyhez mind többé-kevésbé hűtelenek lettünk e »károm-kodó és nyers-dalú« korban. Szépséget teremteni abból az anyagból, ami éppen van — kicsiny és szomorú életünk anyagából !

*

Mennyi mindentől függ, mennyi mindennel összefügg ez az élet, a magas világpolitikától, mely a megélhetés lehetőségeit befolyásolja, a láthatatlan kórokozókig, melyek a tüdőt rágják és pusztítják ! A költő azonban zárt és nemes szépséggé varázsolja, mely kiválik a körülmények halálláncából és megmarad — mint a ragyogó korállpaloták — akkor is, mikor a szegény élő, aki rakta és lakta, már rég kihalt belőlük.

S nem is tudatosan teszi ezt, hanem valami passzív és szinte gépies ösztönből, mely hasonlít a koráll-állatok ösztönéhez. A Költő ősi és igazi ösztöne ez ! De mily kevés költőben él manap, eredeti tisztaságában és erejében !

*

Őbenne élt és alkotott, megteremtve a különös és szomorú szépségnek egy egyéni világát, mely életből formáltatott s mégis magasabb, mint az élet. Mert az ő költészete,

noha semmiképp sem koturnusos vagy nagyképű, mégis minden ízében igazi *magas líra*, nagy költészet, amilyen alig zendül ma már. Görög szépségek költőivel rokon ő, noha trafikoslányról és kiskocsmákról dalol; vagy rokon a Victoria-kor archangelikus nagy angolaival, akiket annyira ismert és szeretett, akiknek egypár költeményéről a magyar versfordító művészet utólérhetetlen remekeit adta...

Ezt a nemes, zárt és gáncstalan poézist, ezt a különösen tiszta költői nagyságot — melyet nem érintett a Kor és az Élet zűrzavara — csodának érezheti századunkban, aki nem ismerte a költő személyét. Szomorú gondolni erre: ezt a poézist csak oly költő teremthette meg, aki maga sem volt egészen ezé az életé; aki mindig egy kicsit vendég és jövevény volt itt: »közöttünk való, de nem közülünk való« — ahogy a sírja fölött idéztük.

Nem mintha e szentje az Éneknek nem érzett volna melegen együtt mindennel, ami élet; s nem fűzte volna őt is mint mindannyiunkat a vágy és szeretet ezer köteléke ehhez a forró, zavaros és édes földi léthez. De ez a vágy előre lemondott a küzdésről s a szeretet az előkelő és szomorú utas szemlélődő és bús szeretete volt, aki szívesen leül asztalunkhoz s elszív velünk egy bölcs szivart: de jól tudja, hogy nem maradhat soká.

*

Talán érdekesebbek és szomorúbbak voltak előtte e földi dolgok — amiért tudta, hogy elmegy —, talán mégsem oly komolyak és szomorúak, mint mások előtt. Könnyebb volt a szemének szépséget csinálni belőlük. Küzdés és acsarkodás helyett csak nézte őket, eljátszogatva velük magában s képzeletben, mint sakktáblán a bábokkal.

Nem küzdő, hanem magányos, játékos, szemlélődő élet volt ez. Egy kicsit nagy, szent diák, aki élte; aki előtt még látvány és játék a világ. Aki botanizál, sakkozik, matematizál és szavakkal lapdáz; egy kicsit kívül az életen; és fölényesebb, mint az élők és öregek.

*

Játék és látvány : ezekből szövődik a költészete. Milyen fantasztikus jelenség lehet ez az élet annak, aki így féligmeddig kívülről nézi azt ! Mint egy különös, exotikus ország ; benn-élni szenny és keserv, átutazni gyönyör és nosztalgia.

S a szelíd néző és utas képzelete vonzódik a fantasztikumhoz és exotikumhoz, mint a nagy diákoké gyakran. Ez vonja különös világításba verseit, melyeknek formai tökéletessége, biztos, hibátlan kompozíciója, nyelvi és verselésbeli virtuózitása, másrészt a játszó, sakkozó okos ész csalhatatlan kontroljára vall.

Valami őszinte és önfeledt öncélúság van ebben a játékban ; a szépségét nagyrészt éppen az teszi, hogy magának és magáért való : időtöltés, elszórakozás, vígasz . . . szinte minden egyéb ambició nélkül . . . (Ahogy a korállállat ösztöne építi gyöngyről-gyöngyre az »örök virágokat«.) Sorait nem a kezdet és cél lendülete diktálja, hanem a fantázia játékos gyönyöre rakja össze : ha volt valaha ötvösművésze a magyar versnek, ő az

*

Ez a nagyon új, nagyon egyéni hangú költő mintha nem akart volna tudatosan semmi újat. Egy nagy diák áhitatával csüggött mindig mintákon, mestereken, s többnyire mintha nem is lett volna más célja, mint mindenféle változatban játszani az egyszer megtalált formával, — avval a különös, dudolgató, hosszú sorral, amit a magyar irodalomtörténet bizonnyal Tóth Árpád-versnek fog nevezni —, vagy kipróbálni, hogyan hatnának mindennapi, apró keservei valami más, régi, megszentelt versalakban. Vagy belemerülni valami idegen költő versébe, s pensumszerűleg, diákos lelkiismeretességgel adni azt vissza magyarul, türelmes pontossággal oldva meg a strófákat, mint egy-egy sakk-feladványt . . .

Nem keresett újat, nem akart hatni, küzdeni, csak játszott magának. Ott volt velünk, az új magyar líra harcos csapatában ; de alig merjük őt fegyvertársunknak nevezni : mert hogyan mondhassuk fegyvernek az ő szelíd tollát? Ő maga vándorbothoz hasonlította azt, melyhez dőlve egy fáradt vándor halad havas pusztákon át.

*

Igy ment át a költő is, vérét és dalait hullatva, e szomorú kor hideg pusztaságán, a biztos halál felé (és közben szinte akaratlanul tárta föl egy új szépség világát) : mint ős mondáink csodagíme, amelyről énekelt, s mely vérezve, fájva is, önkénytelen szebb tájakra vezette a magyart. Küzdelem nem volt ez ; de fájdalom volt ; s talán éppen azért volt fájdalom, mert nem volt küzdelem. E szemlélődő és játékos líra mélyén, e fantasztikus világítás és ópiumos zene mögött egy nagy szenvedés melege ég. Az élet reménytelen vágya — mint az ellenállást találó áram — nagyobb hőfokra hevül, mint maga az élet. S az ötvös összerakott szavai csodálatos belső ízzást kapnak ebben a hőségben ; átízzanak és eggyéolvadnak, — a nagy művészet ízzása és egysége ez.

Igy lesz az ötvösségből Magas Költészet, megmentve az üres virtuozitás és hidegség vádjától, mely épúgy elolvad s elcsúszik e gáncstalan Poézis meleg és síma testén, mint egyéb vádak és viták . . .

*

Egyetlen módon lehetne vitássá ez a költészet : ha vitássá tennők magát a szépségeket teremtő Költészet ős elvét : aminthogy a vad harcokba merült kor nagyon is hajlamos erre. A költő nem volt érzéketlen e vitákkal szemben és sok keserűséget okoztak azok neki. Tudta, hogy az új évek jelszavai aktív és az élet küzdelmeibe bekapcsolódó lírát követelnek, s különös ellenmondással, mely költői karakteréből önkényt következik, ő tisztelte az Életet, a Küzdelmet, az Aktivitást, s mindazt, ami egész lényétől oly távol állt.

Mégis semmit sem tett, hogy e Mába, küzdelembe, aktivitásba belekapcsolódjon. A szerény egység zsenije volt, és alakjának nagyságát és szépségét éppen az tette, hogy sohasem próbált más lenni mint ami. Nyelvünk legnemesebb magasságaiba jutott föl, a Berzsenyiek légkörébe, anélkül hogy a Berzsenyiek zord erejét szenvelegte volna : megmaradt halk szelídségében és gyengédségében. S a Csokonaiak művészetének igaz örököse — ő, a debreceni szobrász fia —

noha a Csokonai életsorsából is ki kellett venni részét: távol maradt a Csokonai-divat duhaj romantikájától. Csak aki volt, aminek született, régi kézművesek beteg diák-üke, élt és halt a maga külön koráll-kastélyában.

*

Mit lehet sokat beszélni ily egységes, zárt és gáncstalan költőről? hacsak nem a Filológia szólhatna róla sokat, föltárva művészetének részlet-titkait; de hát ki törődne ma egy elvonult művész titkaival? Ő érezte a csöndöt maga körül, s küzdelem nélkül mondott le a dicsőségről, mint annyi minden másról. Verseskönyvei ritkásan jelentek meg: halk és gyengéd hangja szinte elveszni látszott az erőt és termékenységet harsonázó újabb hangok között. Ki törődött a tökéletességgel?

Életében talán én voltam az első és egyetlen, aki egyszer a nyilvánosság előtt, kinyomtatott cikkben, nagy költőnek neveztem őt. Szomorú szerénységgel reagált erre: úgy érezte, nem fontos már nagy költőnek lenni, és egyáltalán nem fontos költőnek lenni. Amit csinált, magának csinálta s kissé gúnyos önvígasztalással, a távoli szellemibb századoknak.

*

Milyen szomorú, mégis vígasztaló, nemes alakjára, édes, varázsos egyéniségére emlékezni! A nemesség hiába pusztul el: kincs már az is, hogy *volt*. Halálára el lehettünk készülve; mégis szinte elhihetetlen csapásként hatott és sújtott le: mert lényében volt valami múlhatatlan. S csodálatos gazdagság és kedvesség áradt legnagyobb szomorúságából is: mint egy szent jóságú égitest, mindig a fényes oldalát fordította felénk. Szelleme friss és hős maradt a végsőkig; s mikor kincses hajója már süllyedőben volt, a kapitány ott állt még a hídon, s szeretettel vetett még egy pillantást ránk, barátaira, kik a partról néztük süllyedését s tehetetlen nyujtottuk feléje kezünket.

KÖNYVRŐL KÖNYVRE.

1933. január 15.

Ce vice impuni . . . — Egy francia iró találta ezt a jelzőt az olvasás gyönyörűségére ; s valóban, ennek a gyönyörűségnek tivornyái és orgiái nyitva még a beteg előtt is, akit egyébként minden mozgástól és élvezettől eltilt a gyengeség. *Impuni?* Régi kérdése a teológiának, van-e bűn büntetés nélkül s élvezet bűn nélkül? Bizonyos, hogy az olvasás gyönyöre is, így nagyban és önmagáért űzve, sokszor elrontja a lelkiismeret szájízét, akár az ópium, vagy más magányos szenvedélyek ; de jutalmaz is, mint ők, titkon, s be nem vallott örömökkel. Az olvasó egyedül lebeg a világ fölött, cézári dőzsölésben ; szultánná válik és istenné, mint az ópiumszívó. A lelkek titkai kitárulnak előtte, mint egy hárem. Ő a legfőbb bíró, s egymaga ítél eleveneket és holtakat.

Császársága addig tart, míg ítéleteit hangosan ki nem mondja ; az első hangos szóra megszakad az ópium-részegség. Az *olvasó* megint *ember* lett, beállván a szociális véleménycserébe ; gondolata nem ítélet többé, hanem vita. S mégis, ellenállhatatlan erő készteti, hogy isteni magányát föladja. A meddő és társtalan élvezet nem elégíti ki. Az olvasó *beszélni* akar olvasmányairól. Leszáll világ fölött lebegő trónjáról, melyen úri néző s egyetlen bíró volt. Leszáll a társakhoz, érvelni, hatni, élni . . . S talán ez a leszállás teszi magát az irodalmat is azzá, ami : életté ; — tétlen szellemek magányos gyönyöreinek kincstárából az emberi

lélek harcterévé és tenyészparkjává. Az író műveket alkot, melyek mindenike egy külön világ. Ki fűz e művekből irodalmat? Az olvasó : nem a néma és magányos olvasó, hanem a vitázó, érvelő, egymásnak feleselő.

Az olvasó, aki ír.

1933. február 1.

Regények. — Egy angol esszét olvastam, amely a mai regényt népszerűsége tekintetében az elmúlt századok vallási irodalmával hasonlítja össze. Doctor Johnsont egyszer megkérdezte valaki a korabeli prédikátorokról. Tíz-tizenöt vagy még több nevet vetett föl, a leghíresebb szónokok neveit, kik évenkint vastag kötetekben adták ki beszédeiket. A doktor finom elmeéllel mondta el mindenkiről véleményét, s a jelenlévő úritársaság tagjai hozzászóltak a nagy kritikus megállapításaihoz. Mindenki ismerte a szóbanforgó szerzőket és munkáikat. Vita fejlődött ; kiki emelni törekedett kedvelt hitszónokát ; ötleteket idéztek, fordulatokat. Látszott, hogy oly auktorokról van szó, kiket hallgatni vagy olvasni a divathoz és műveltséghez egyformán hozzátartozik ; akik a közvéleményt izgatják, a korra hatnak ; kikről mindent tud a snob, s mindent tudni akar a kotnyeles vidéki, aki oly szerencsétlen, hogy csak hideg nyomtatásból szürcsölheti elegáns körmondataikat.

E híres írókból — egy kor legbüszkébb csillagaiból —, akiknek munkáit évről-évre várta s izgalommal beszélte meg a legnagyobb kritikus és a legintelligensebb közönség: ma még nevét sem ismeri az olvasó egyetlenegynek sem. Még az az olvasó sem, aki különben az irodalomtörténet lapjain otthonos s régi könyvekben jártas. A tizenöt névből egy sem maradt. S a tizenöt csak példa itt : még és még tizenötöt lehetne mondani minden évtizedből. Ez az egész büszke irodalom nagy könyvtárakra menő termésével, elsüllyedt mindenestül és mindörökre. S amit még másfélszázad multán is olvasunk és ismerünk ama kor irodalmi terméséből, az éppen nem az akkori irodalomnak e fősodrából való. Az szinte csupa outsider-termék más műfajból, amire abban az időben tán senkise figyelt . . .

Az angol esszéíró hasonló jövőt jósol a mai regényirodalomnak is. Ma a közönség úgyszólván kizárólag regényt olvas. A bevezetett regényírók minden évben megalkotják a maguk azévi remekét, melyet illő és szokás is elolvasni, hogy a következő évben már ismét más regényeket legyen illő és szokás elolvasni. A regény egy évig él, mint ahogy az ujság egy napig. Egy évig, vagy tíz évig, vagy ha tovább is, — mi különbség? A remekmű máris gyanusan sok, s egymást borítják el. A műfaj túlkönnyűvé és termékennyé látszik válni ahhoz, hogy egyes alkotásai halhatatlanok és pótolhatatlanok legyenek. Ritka is pályázik ma már erre. Kivált minálunk Magyarországon, ahol a regény mind szűkebb látkörű naturalizmussal köti magát a korhoz és az úgynevezett élethez, amely tudvalevőleg azért élet, mert nagyon is halandó. Verset nagyon keveset olvas a mai ember, de könnyen meglehet (ha lesz még számunkra »késő utókor«), hogy verseinkből több fogja élve megérni azt, mint ebből az egész búja regénytermésből, mely épúgy elsüllyed, mint elsüllyedt a hitvitázók és prédikátorok irodalma.

*

Naturalizmus és giccs. — Mily kilátástalan, elszegényítő műfaj — a mai írónak jóformán egyetlen műfaja, amelyben még (a színpad prostituciója nélkül) a közönséghez szólhat. Nem volt a költészetnek még ily paradox műfaja, mely zsenit kíván, mint minden költészet, s mégis: »nem tűr zsenit«. A legszabadabb, legtágabb műfaj, s mégis az, amely a legnagyobb rabságot s önmegtagadást kívánja a költői lángésztől. A regény valóság-konvenciója zsarnokibb a régi époszok mesterkélt hagyományainál. S az olvasó gyakran megfigyelheti, hogy mennél zseniálisabb a regény írója, annál kényelmetlenebbül, feszélyezettebben érzi magát a modern regény műfajában. Ezért törik át a mai regényírásnak éppen legjelentősebb művelői a műfaj korlátait: Proust az esszé, Virginia Woolf a líra irányában.

Természetesen, minden regényíróra nem vonatkozik ez. Móricz Zsigmond például maga volt az, aki a mai magyar regényírás valóságkonvencióját kialakította a saját zseni-

jének parancsai szerint, s így ezt a konvenciót ő sohasem érezhette a lángész nyügének. Egészen másként van utódaival és követőivel. Náluk ez a naturalizmus már valóban örökölt konvenció, valami obligát szemléleti mód, mely az írót megtörpíti s a műfajt elszegényíti. Lehet-e szegényebb, klisészerűbb, konvenciósabb alkotás, mint egy átlagos magyar naturalista-, mondjuk, paraszt-regény? Nem is az írók tehetnek erről : a műfajban van a hiba, melyből csak a műfaj széttörésével tudnának szabadulni.

Legtöbbnyire, sajnos, nem is akarnak szabadulni. A klisé túlságosan is kényelmes. Konvenciós, de kifogástalan alkotások könnyű receptjét bírjuk ; s az írót nem lehet rajtafogni tehetségének kihagyásain, legalább addig nem, míg élményeit írja. A zseni könnyen nélkülözhető itt, jobb is, ha nincs. A fő, hogy az alkotás tökéletesen »életszagú« lesz, mert megfelel annak a konvenciónak, amely az »életszag« jelszavával kialakult és beidegződött. A konvenció mindig könnyebb és biztosabb hatást jelent, mint az élet friss kifejezése, melynek előbb külön szuggesztió és beidegződés kell.

Egy barátom szokta mondogatni, hogy a naturalista regény ma már épolyan »giccs«, mint hajdan az Ohnet érzelmes történetei voltak. A képzőművészetben már régóta giccs a naturalizmus, s még a Bastien-Lepage zolai modorát is ma már mindenki *vieux jeu*-nek érezné. De kétségtelen, hogy a közönség még mindig könnyebben tudja elfogadni és megérteni a naturalista ábrázolás megszokott konvencióját, mint az újabb festészeti modorokat ; s épily jól elfogadja és megérti már az irodalmi naturalizmus szemléletét is, amely különben kitünően tud témáiban az átlagos közönség mindennapi fogalomköréhez alkalmazkodni. Hozzájárulnak ehhez a szexuális merészségek és politikai baloldaliság, amelyekkel a naturalista író, megtartva a könnyű klisé és népszerű metódus előnyeit, olcsón tudja egyszersmind a modernség és forradalmiság menlevelét és alibijét megszerezni. Ha giccsnek azt nevezzük, ami könnyen előállítható s olcsó sikert ígér, akkor ma nincs a naturalista regénynél biztosabb giccs az irodalomban.

1933, február 15.

Regények. — Levelet kaptam multkori cikkemre, mely igazságtalansággal vádol a modern regény irányában: vajjon Tolsztoj, Dosztojevszki, Thackeray, Flaubert, Balzac, Meredith vagy Hardy, mind csak egy efemér műfaj tűnő értékei? Ezt ugyan bajos volna állítani. A műfaj meghalhat: de Homérosz vagy Vergilius sem vesztették el varázsukat azért, mert az eposz meghalt. A *művek* olykor halhatatlanok; csak a *műfajok* halandók.

Az eposz úgy halt meg, hogy *kihalt:* mindig kevesebb született. A regény talán úgy hal meg, hogy mindig több születik. Ez is egy neme a halálnak: a tömeggéhígulás. A szesz is elveszti erejét, ha fölereszti. A modern regény elvesztette erejét; mint olvasó napról-napra érzem, hogy nem érdekel az új regény akkor sem, ha jó. Minden mást szívesebben olvasok. Igaz, hogy ezzel szemben a jó naturalista regény új meg új tömegekhez jutott el. De ez már csak kultúrstatisztika és szociológia. Az irodalom sohasem az, amit a jelen tömegek olvasnak: az mindig a jövőé és a keveseké. Ezren és ezren hajóznak Amerikába: de ezek már nem felfedezők és nem conquistadorok. Az irodalomtörténet nem kevésbé arisztokratikus, mint a felfedezések története.

A modern regény nagyjai felfedezők voltak. Felfedezték a valóságot. Az élet igazi lehetőségeit, a sors vonalait, az emberi lélek titkait, a cselekedetek rúgóit. Felfedezéseiket izgatott szemmel és dobogó szívvel követtük; s azok nem maradtak hatás nélkül egész látásunkra, életnézetünkre. Egy Tolsztoj-fejezet egész társadalmunk sívárságára döbbentett rá. A naturalisták felfedezték a vaskos valóság életízét. Csupa felfedezés! Móricz a modern magyar parasztvalóság életízét... Móricz, aki utolsónak képviseli a nagy naturalizmust, mint ahogy a másik magyar, Arany János, utolsónak képviselte valamikor az eposzt.

A mai regény már egészen más, és a mai naturalizmus egészen más. Életszaga és életíze nem kevesebb, egyben mégis óriási a különbség. Nem *felfedezi*, csak *ábrázolja* a valóságot. Az olvasó érzése nem a lélek mélyeit fölkavaró

megdöbbenés: hát ez a valóság! ilyen a valóság! Ellenkezőleg: az olvasó öröme a ráismerésé, mint a jó fényképnél. »Tényleg ilyen! pontosan ilyen! én is így ismerem! micsoda élethű rajz! milyen megfigyelés! szinte látom, szagolom, ízlelem stb.«

Ez azonban nagyon alacsonyrendű műélvezet; s erre pályázni alacsony művészet. A képzőművészetben mindenki tudja ezt, s csak a laikus tartja valami nagy dícséretnek, ha egy arcképről például azt mondom: milyen élethű. Rá kell már jönni, hogy ez a portréhűség nem nagyobb érdem az irodalomban sem. A naturalista regény azonban nem tart igényt többre. Mindent, ami ezen túl van, megvet és perhorreskál, s a legnagyobb zsenitől is azt a különös önmegtagadást követeli, hogy minden ambicióját az élet mentül hívebb és elevenebb reprudukálására szorítsa le. A zseni azonban teremteni és nem reprodukálni született; s ez az, amiért azt írtam multkor, hogy mennél zseniálisabb az író, annál inkább feszélyezve érzi magát a mai naturalista regényben. Zseni: még a szó is elavult ma. Az irodalom foglalkozás lesz, céhekbe verődik. S a műfaj — korunk vezető műfaja — művészetből receptrejáró ügyességgé válik, szakmányba gyártott, tömegeknek való cikké, szezoncikké, mely lemondott a halhatatlanságról, s melynek méltatása már valóban nem az irodalom dolga.

1933. március 1.

Parasztság és irodalom. — Kérdés érkezett hozzám: tudom-e, hogy az egyik költő — akinek verseiről a *Nyugat* hasábjain némi bíráló megjegyzéseket tettem — valóságos és hamisítatlan parasztfiú? Ha tudtam volna, bizonynyal egészen más szemmel néztem volna költészetét.

Itt a feleletem: tudtam és nem néztem más szemmel. Nem vagyok hajlandó más mértéket alkalmazni a paraszti, s mást az úri származású költőre. Arany János is paraszti származás, Burns is az volt hajdan. Egyik sem igényelt külön mértéket. A kritika nem vehet tekintetbe enyhítő körülményeket: csak az eredményt nézheti.

De nem is erről van szó, s a paraszti származás nem mint enyhítő körülmény szerepel, hanem mint külön dicsőség, költői érdem, mely egymagában is előre fölszökteti a költő verseinek értékét, presztizsét. Oly babona, mely mind-mindinkább kezd elharapózni irodalmi életünkben, s mely ellen hangosan tiltakozni kell. Értem, ha Móricz Zsigmond különös melegséggel fedezi fel a parasztszármazású írót; de nem értem, ha valaki a paraszti származást mint irodalmi glóriát fonja a költő feje köré. Ez fontos a költő megértésénél, de nem megítélésénél.

Bizonyos, hogy gyermekkorunk miliője döntő hatással van egész lelkünkre, és sokszor mondták már, hogy az író abból él haláláig, amit első húsz évében látott és szenvedett. A parasztfiú nagy kincseket hozhat magával a népkultúra ismeretlen mélyeiből; de mégsem nagyobb kincsek ezek, mint amiket bárki hozhat az emberiség titokzatos mélyeiből. S elsősorban: lássuk a kincseket! Suhancok érkeznek egyenesen a faluról, gyalog! s hetykén követelik, hogy portékájukat megbámuljam. Mutasd előbb: nem szórtál-e el minden jót útközben? s nem cserélted-e be a külvárosban hitvány vásári cifraságért? Nem érdekel, honnan jöttél, s minő alkalmatossággal? Csak egyetlenegy érdekel: mit hoztál?

Melledre ütsz s büszkén hivatkozol rá, hogy te vagy a nép gyermeke, a falu szíve, s talán még azt is hozzáteszed, mint különös rangot, hogy sejtelmed sincs a műveltségről. Nekem ez a rang kevéssé imponál, inkább bizonyos gyanút kelt: ha költő vagy, minden életre s lelki gazdagságra szomjas, hogyan van hát, hogy nem iparkodsz mohón fölszívni a kultúrát, amelybe annyi élet és lelki gazdagság ivódott bele, és öröklődött rád? S ha eredetiségedet és »őserődet« félted a kultúrától: micsoda gyönge legény lehetsz! Arany és Petőfi nem féltették a magukét. Ők csakugyan türelmetlen szomjjal itták a vén Európa szellemi italait pedig ők még sokkal szűkebb csatornákon kapták, mint ahogyan már te megkaphatod.

Nem adok hát semmit arra az ostoba magyar babonára (mely még a Baczur Gazsik korából származik), hogy a

műveltség árt a költészetnek. A világirodalom éppenséggel nem bizonyítja ezt. Még kevésbbé adok arra a kasztszellemre és osztályelőítéletre, mely a paraszt- vagy proletárszármazást tekinti a költői tehetség kritériumának. Jelen voltam, mikor egy ismert fiatal írónk fülig elvörösödött, s majd a föld alá süllyedt szégyenében, mert leleplezték, hogy az apja nem parasztzsellér volt, hanem magasrangú állami tisztviselő. Mintha egy álgrófot lepleztek volna le. A parasztgőg és proletárgőg époly arisztokratikus osztályérzés, mint a grófgőg. Ezeket a szempontokat valóban korbáccsal kellene kiverni a kritikából. A költészet birodalmában nincsenek kasztok és származási előnyök. Mindenki az, ami; de legbelül csak ember. S ez az egyetlen rang vagy kaszt, ami költővé avathat. Óriás csak akkor lehetsz, ha kinövöd ruháidat. Ahogy Tolsztoj kinőtte a grófságot; s Petőfi és Arany a parasztságot.

1933. május 1.

Kultúránk hazugságaiból. — Vidéken töltöm a húsvéti napokat. Egy este vendégségben vagyok, rokonoknál. Gyermekkoromban, ha anyám látogatóba vitt, lehetőleg nem vettem részt a társalgásban, hanem a könyvespolc elé állva, tanulmányoztam a glédát álló művek címeit; minden ismerősünk könyvállományának leltára a fejemben volt. Azóta maradt megrögzött szokásom, hogy akárhol vagyok, körülnézek a lakásban található könyvek közt. Igy teszek ezúttal is. Vendéglátó gazdám derék tisztviselő, a mindenható közigazgatás szolgálatában. A könyv, amit találok, kevés, de valóban kitűnő. Micsoda változás! Ama régmult időkben még az *Osztrák-magyar monarchia írásban és képben* c. díszmű érdektelen piros kötetei töltötték ki a sorokat, esetleg a lexikon, vagy a napilapok selyemfolió ajándékkiadványai, melyeknek tövében törpén szégyenkezett egy-egy Jókai- vagy Ohnet-regény; ez volt az egész irodalom.

Ma (igaz, hogy helyenként feltűnően rossz szomszédságban) oly neveket és címeket olvasok a könyvhátakon, melyek a legkényesebb irodalmi sznobot is kielégíthetnék; s azon-

kívül itt van egy egész sorozat, egy előkelő irodalmi társaság kiadványa, gondolom 40 kötet, mely az összes »magyar klasszikusokat« tartalmazza, Balassától Madáchig vagy meddig... Az idegen, aki »nép és haza« kultúrájára akarna következtetéseket vonni, megmagyaráztatván magának e könyvcímeket, azt gondolhatná: íme az ideális ország, ahol a fáradt hivatalnok, hazajőve este a szolgálatból, a világirodalom nagy szellemeiben keres fölüdülést, vagy nemzete lelkének megszentelt tradícióit szívja magába táplálékul.

Persze, szó sincs róla. Ezek a könyvek, melyeket pillanatnyi fölbuzdulás és a részletügynök szuggesztív ereje telepített ide, megérkezésük óta hiába várják az olvasót; igazában nem is várják, mert nem is születtek olvasásra. A klasszikusok például dúsan aranyozott köntösükkel egészen jól hatnak a könyvespolcon; de ha fölnyitod őket, gusztustalan sűrű nyomásuk, iskolai szemelvény jellegük, a belőlük áradó unalom, azonnal visszadöbbent. Aki ezeket a könyveket csinálta, maga sem álmodta, hogy a közönség, amelynek szánva vannak, olvasná is őket (elég, hogy megveszi). Ki kívánhatná a fáradt hivatalnoktól, hogy dolgai végeztével érdekkörétől távoleső nehéz olvasmányba fogjon, melyek még hozzá legrosszabb iskolai emlékeit idézik? Amit ő tényleg olvas, az sokkal kevésbbé büszke irodalom, s ami legbüszkébb benne, az többnyire amolyan álremekmű, mint a *Krisztus története.*

*

Az irodalom látszat-életéről. — De nem ez a műveltségi kérdés érdekel itt most engem: hanem az irodalom elevenségének kérdése. Mivel elevenebb az igazi nagy irodalom ezeknél az álremekeknél? Az álremek, a szezóncikk, mint az átlagregény, néhány év alatt eltűnik, a polc mögé kerül, vagy csak rossz szomszédságnak marad meg az aranyruhás büszkeségek mellett; az igazi irodalom pedig itt van, a »legrégibb időktől kezdve«, s újból megjelenve változatlanul élni látszik, aranyruhában és büszkén; — de micsoda látszatélet ez? S kinek áll érdekében ezt a látszat-életet fenntar-

tani ? Az a néhány ember, aki az ilyen »klasszikusokat«, mesterségből vagy csodálatos szenvedélyből, tényleg olvassa, alig járul hozzá a fenntartásához. Ellenben ez a szegény közig. hivatalnok hozzájárul a maga részlet-filléreivel, s a kiadó hozzájárul reklámjával és szervezetével, s az egész közvélemény hozzájárul presztizstiszteletével és őszinteséghiányával. A hazugság voltaképen hódolat a magas és nemes dolgokkal szemben, melyekre nincs szükségünk, s melyekre rejtett módon mégis szükségünk van. Így jelennek meg újra és újra könyvek és könyvsorozatok, amiket senki sem olvas, s amik még létüket is csak a konvenció hazugságának, s a szellem arisztokráciája előtt való meghajolásnak köszönhetik. Ha a demokratikus elv, s a teljes őszinteség a szellemi életben diadalra jutna : hova lenne akkor az irodalom ? Furcsa és csüggesztő gondolat : hazugság, meghajolás és majmolás kultúránk rúgója. De jó és rossz kibogozhatatlanul egybefonódott e kusza világban ; s hazugság, meghajolás és majmolás többek között azt is jelenti, hogy a megnyomorított átlaglélek sohsincs egészen megelégedve avval ami, s mindig különb szeretne lenni önmagánál.

1933. július 1.

Nagyúri dilettánsok. (A dilettáns mint hódító.) — Ahogy mondani szokták : mai irodalmunk egyik »rákfenéje« a dilettantizmus. Dilettánsok azelőtt is voltak ; de többnyire szerényen meghúzódtak a divatlapok hátsó hasábjain, alkalmi albumok díszlapjain, vidéki hírlapokban s a műkedvelői előadások programmján. A háború után azonban előmerészkedtek félreeső táboraikból, s valóságos rohammal foglalták el az irodalom napfényes tornyait és előkelő bástyáit. Az idő kedvezett nekik. A Szellem megalázva, sőt bűnbak gyanánt alázatosságra kényszerítve, szinte valami *Minderwertigkeitsgefühl* érzetével hódolt be és félemedett meg ez években minden rang és hatalom előtt. A kritika részéről igazán nem fenyegette ellenállás a dilettáns írót, hacsak némi rang és hatalom presztizsével jelentkezett. A legmerészebb cselekedet amire a kritikus egy püspökkel, egy írogató

államtitkárral, egy közéleti nagyság nejével szemben rászánta magát, az volt hogy hallgatott munkáikról. Az irodalmi világ tudta, mennyire kell komolyan venni a dícséreteket, melyek e méltóságos és kegyelmes egyéniségek könyveiről elhangzottak. A közönség azonban nem tudta. S ha a toll avatottjai nem álltak ellen a dilettánsok rohamának, a közönség annál kevésbbé állt ellen, mert e dilettáns művek javarésze határozottan ínye szerint készült. Az igazi író azt írja ami *neki* tetszik, nem ami a közönségnek ; de a dilettáns maga is a közönségből való s egy ízlésen van a közönséggel. Az átlagból való s eltalálja, ami az átlagnak kell. A témákat amik a »művelt publikumot« aktuálisan érdeklik, s az irodalmiságnak s szellemi sznobizmusnak pontosan azt a mértékét amit a nagyközönség elbír. Bizonyos zsurnalisztikus ügyességet is könnyen elsajátít, sokszor könnyebben mint a született író, akinek egyénisége súlyával, önálló mondanivalóinak ballasztjával kell küzdenie. Legkevesebb ellenállásra lelt a dilettáns a kiadónál, aki e nagyurakat egészen másként kezelte, (még rendesebben is honorálta), mint az éhenkórász, mindig pénzzavarban levő s rendesen egy kicsit lenézett hivatásos írót.

Igy lesz érthetővé a dilettánsoknak az a példátlan felülkerekedése és elhatalmasodása amit ma irodalmunkban tapasztalunk. Nem az a főbaj ebben hogy könnyű sikereik méltatlan és nem egészen becsületes konkurrenciát csinálnak az igazi írónak, bitorolják babérait, s kevesbbítik érvényesülésének lehetőségét oly korban, mely a Szellem embereihez úgyis mostoha. Ez még csak az írók baja volna, félig-meddig céh-ügy. Nem irígyeljük a dilettánsok közönség-sikereit : a közönség sokkal rosszabb irodalmat is szívesen olvas ; de arról legalább tudja hogy rossz irodalom. A dilettáns ellenben a jó irodalom névsorában szerepel, szerkesztők és kritikusok jóvoltából, és előkelő irodalmi társaságok szentesítésével, melyek persze szívesebben választják tagjaik közé a nagyurat, mint amaz éhenkórász literátort. Nem a közönség vétkes itt, hanem az irodalom . A magyar szellem hivatásos őrei vétkesek. S a vétek nem kicsi : mert gyáva bizantizmusból a lángliszt közé korpát engedtek elegyülni, a közön-

séget — melyet útbaigazítaniok kellett volna — félrevezették, s az irodalmat meghamisították. Többre becsülték a világi rangot a szellem rangjánál, s újkori simoniások módjára kiszolgáltatták a szellemi hatalmat a világ hatalmasainak.

1933. október 16.

A legérdekesebb könyv. — Kicsit nehezemre esik beváltani az ígéretet hogy ebben a számban folytatom kalandos kritikai portyázásomat »*könyvről-könyvre*«. Voltaképp ma csak egyetlenegy könyv érdekel: a magamé amit most kell sajtó alá tataroznom, rövid hetek alatt. Az író számára mindig a legérdekesebb könyv a saját készülő munkája. Minden egyéb írást titkon és többé-kevésbbé tudatosan arra vonatkoztat s avval vet össze. Kivált már így, a végső simítások napjaiban. Műve még itt van, előtte; minden lehet, tökéletes remek vagy gyökeres hiba. Idegen könyv mit jelenthet neki? Lehet segítő vagy földresujtó; egyébként közömbös, legalább addig míg a sajátján változtathat. Mert abban a pillanatban amint az gyógyíthatatlan nyomtatásba mered s visszavonhatatlanul kiesik hatalmából: könyv lesz mint a többi, szerzője szemében gyakran halottabb és érdektelenebb bármely idegennél.

Igazában csak az eleven ami nem létezik. A »legérdekesebb könyv« mindig az ami még nincsen megírva — nincs egészen megírva, s talán sohasem lesz. Nem az a papírtömeg izgat ami már szép rendben hever itt mellettem, látszólag készen, befejezve, s csak a nyomdát várja. Az a másik mű izgat amelyet elképzelésemben látok s amellyel ez még nem azonos; még távolról sem azonos, s talán sohasem lesz. Ez az amivel semmiféle létező könyv érdekessége nem tud versenyezni. Néha hetekig, hónapokig nem olvasok semmit: egy nem-létező könyv tart lekötve.

Nem-létező — szeretném megértetni magamat — ez nem egészen pontos kifejezés. Ahogy egy könyv amit nem olvastam még végig, azért nem kevésbbé *létezik*, és létezik akkor is, ha sohasem is fogom végigolvasni: úgy van talán avval

a könyvvel is ami nincs még egészen megírva. Ha nem léteznék, ha most teremteném, akkor azt írhatnám bele, amit akarok, szeszély szerint. De szó sincs róla hogy azt írhatnám. Minden szó mely művembe illik s amelynek ott helyet kell foglalnia, már eleve meg van határozva ; s ha nem azt a szót találom leírni amelynek az illető helyen állnia kell, azonnal érzem hogy ez csak pótlék, hogy ez csak ideiglenesen állhat meg mert *a valódi szó most nem jut eszembe.* Amint eszembe jut, rögtön ráismerek : *ez az !*

Nem találomra »költök«. Megnemírt, »nem-létező« munkám valahogyan és valahol bennem megvan már. »Praeexisztál«, ahogy a filozófusok mondják, — mielőtt egyetlen szót is leírnék. Mintha valamikor kívülről tudtam volna az utolsó betűig, s most csak vissza kellene emlékezni. Micsoda misztikus emlék ez ? Milyen születés-előtti életből származik ? Miféle plátói »eszmék-világából« ? Vagy micsoda különös matematika fűzi össze az írói munka minden egyes szavát, hogy minden szó époly kicserélhetetlen, előre meghatározott, (s mind egymástól-függő), legyen benne, mint a matematikai feladványban a számjegyek ?

*

Minden a szón múlik. — Minden igazi író aki önnön alkotásának folyamatát figyeli, rájön előbb-utóbb hogy az írói mű kitűnősége vagy elhibázott volta legvégső fokon stíluskérdés. Szavak, átmenetek és fordulatok ügye — legalább amennyire az író azt láthatja és megállapíthatja. Egész biztossággal érzem hogy regényem jósága, történetem valószínűsége, s még alakjaim élethűsége is, minduntalan egy-egy megtalált vagy megnemtalált szón fordul meg. A legmélyrehatóbb tanulmányokat végeztem ; gazdag vagyok élményekben és emberismeretben ; őszinte és erős érzelmek hevítenek. Mindez nem ér semmit. Ha a kellő szó a kellő helyen nem áll rendelkezésemre : művem papiros-ízű, rajzom élettelen.

Ez is az irodalom misztikumához tartozik. A szavak bölcsebbek a gondolatoknál.

Ne higyjetek a »rögös és ügyetlen stílusú remekművek« érvének és babonájának. A legrögösebb és legügyetlenebb stílus épúgy stílus és épolyan döntő mint a legügyesebb és legsímább. Csak el kell képzelni *Az Ember Tragédiáját* tökéletesen zengő versekben, vagy a *Bánk bánt* lecsiszolt és könnyenfolyó nyelven. Mindegyik egyszerre nagyon távol kerülne attól a remekműtől aminek ma látjuk és érezzük. Végelemzésben itt is a szavakon múlik minden, akár a nyelv és verselés legnagyobb virtuózainak munkáiban.

Az én új regényem, amely színre büszkén, a befejezettség kövérségében, de önmagával még elégedetlenül néz föl az asztalról alkotójára, egészen más mint amit tiszta művészkedésnek szokás tekinteni. Eszem ágában sem volt szép szavakkal hatni, vagy stílusbeli effektusokat létrehozni. Ellenkezőleg : valami mondanivalóm volt a világhoz, valamire figyelmeztetni akartam az emberiséget ... Az író nem hallgathat. Még ha tudja is hogy művét az emberiségnek csak igen kis része fogja olvasni : ő megtette kötelességét, ő beszélt. Tehát mondani akartam valamit, megmutatni egy lehetőséget, amely rémített és lidércnyomásként ült a lelkemen ; s erre egyetlen mód volt egy képzelt történetet elbeszélni, de egyszerűen, minden cicoma nélkül, tisztán az alakokra, a történetre (a lehetőségre) fordítva a figyelmet. S mégis a szavakat vizsgálom, a stílusfordulatokat mérlegelem ... Jól tudom hogy egy szó mindent elronthat. De egy másik szó sokat helyreüthet. Ama bizonyos eleve meghatározott, misztikusan már magamban hordott szó, amelyre csak vissza kell emlékeznem ...

1935. február

A messzeség és az itthoni fű. — Stílushibák nélküli, gáncstalan magyarsággal megírt könyvet olvastam nemrégen — egy fiatal költő útleírása volt, oroszországi utazás. Kit ne érdekelne Oroszország ? Az »orosz szfinx«, ahogy nemrégiben mondtuk. Ma már »az emberi társadalom kisérleti laboratóriumáról« beszélünk. Ez a kisérlet nem kisebb kérdést vet föl mint a szfinxé. A híres Kapun túl mintha a jövők és

álmok birodalma kezdődnék. Vagy a rémálmoké... Minden hír izgat, ami onnan jő.

És mégis, a fiatal költő útleírásának szinte nagyobb szenzáció volt számomra a stílusa, mint a tartalma. A gáncstalan stílus öröme adja kezembe a tollat — vagy inkább a fájdalom azon, hogy ez az öröm olyan ritka. Nem a könyvről akarok írni, az orosz útirajzról, egyáltalán nem könyvről vagy íróról. Csak szavakról és mondatokról teszek pár megjegyzést, újabb íróink stílusáról, ami olvasás közben eszembejutott. Üljünk le hát a fű közé és feledjük el a messzeséget.

Egész véletlen, hogy az első megjegyzést az orosz utirajz juttatta eszembe, — tulajdonképpen nincs ennek a stíljában semmi rendkívüli. Egyszerű, rendes, jó, magyar stílus. De ép ez a ritka és feltűnő benne. A magyar fű közt vannak virágok és nagyon sok gaz van, de sima, egyenletes, egészséges színű gyepet keveset találok. A magyar író vagy a stilromantika orgiáit üzi, vagy pongyola és zsurnálisztikus. Vajjon szabad-e a stílusra alkalmazni amit Jókai az asszonyról írt: hogy annál jobb, mennél kevesebbet lehet mondani róla? A műfordítás kétségtelenül úgy jó, ha nem venni rajta észre, hogy műfordítás. A stílusról talán nem mondanám ily kategorikusan: úgy jó, ha észre sem venni hogy stílus... De bizonyos, hogy nemcsak magam örülök ma oly könyvnek, amelynek stílusa nem veteti észre minduntalan, hogy stílus.

Se pózzal, se pongyolasággal.

*

A magyar stílus gatyában jár. — Persze, a fogalmazás mindig egykicsit hősi erőfeszítés. Kivált a magyarban. A mi nyelvünk még nem gurul oly jól kijárt kerekeken, nem gondolkozik az ín helyett. Hiányzanak a kész, jó szólamok, a stílus apró gépalkatrészei, melyeket oly gondtalanul alkalmazhat az angol, a francia író. Ez talán előny, de csak ahogy a nehézség előny lehet a művésznek: *oui, l'oeuvre sort plus belle*... A stiliszta, aki vállalja ezt a nehézséget, valóban »sziklát farag és ércet kalapál«; nem csoda, ha atlétavagy ötvöspózba vágja magát. De nem egyszerűbb-e, a

nyelv kitaposatlanságát nehézség helyett könnyűségnek tekinteni? Ahol nincs út, ott minden szabad...

Ez is oly téma, ami messze vinne... Panaszkodunk, hogy a magyar kritika nem őrzi a stílust. Más irodalmak nyelvét szigorú akadémikus hagyományok bástyázzák körül, csak a magyar szabad préda. Kosztolányi néhány év óta tiszteletreméltó küzdelmet folytat nyelvünk tisztaságáért. Hasonló harcot kellene indítani a magyar irodalmi nyelv *szépségéért* is. Nem az idegen szavak csúfítják el legjobban a nyelvet, hanem a csúnyán használt magyar szavak, a kúszált mondatok, logikai hibák, grammatikai hanyagságok, és a rettenetes képzavarok...

Ezek ellen a magyar nyelvet semmi sem védi.

Szeretném megértetni, mennyire nem kis dologról van itt szó. A magyar stílus gatyában jár. Francia írót például örökre kompromittálna egy-egy olyan mondat, olyan vétség a stílus logikája vagy szépsége ellen, amilyet nálunk a legjobb nevek viselői is, szinte minden lapjukon, tökéletes gondatlansággal megengednek maguknak, sőt irodalmiatlan kicsinyességnek éreznék törődni vele. S ez nem annyit jelent, hogy a francia okvetlen az akadémikus tekintély bilincse alatt nyög. Szó sincs róla; bármely elevenen él is az akadémikus hagyomány például Franciaországban, a modern francia (vagy angol) írók nagyrésze lázadó és szabad, stílusban épúgy mint másban. Lázadó, csakhogy tudatosan az; lázadása valóban lázadás, korlátok áttörése, a művészi szabadság aktusa. Lázadó, mert van mi ellen lázadni; kemény anyagban dolgozik. Lázadása nem könnyebbség, hanyagság, véletlen: hanem merészség és művészet.

A magyar író azonban többnyire nem a lázadó művészhez, hanem a hanyag iskolásgyermekhez hasonlít, aki megkönnyíti magának a feladatot.

*

Mért nincs stílkritika Magyarországon? — Persze, nehéz lázadni ott, ahol nincs mi ellen lázadni, s ahol a legvaskalaposabb akadémikusok époly hanyagul és lomposan írnak,

mint a zsurnálisztikus modernek. A magyar stílus valóban a Csáky szalmája. Itt el sem tudok képzelni stílushibát, amely vitát keltene, amelyet valaki megemlíteni is érdemesnek tartana. Megvetésreméltó szőrszálhasogatásnak tűnnék föl, valamely író stílusáról, általános (többnyire magasztaló) megjegyzéseken és frázisokon kívül még csak szót is ejteni.

S csakugyan, méltán rossz néven is vehetné a magyar író a gáncsot és akadékoskodást modoros, hanyag vagy logikátlan mondataival szemben, amelyek mindazáltal nem rosszabbak, mint amilyeneket majdnem minden más írónknál is találhatunk, a legjobbakat is beleértve. Miért éppen X-et vagy Y-t érje itt a rovás ? Nem látszanék ez személyi támadásnak ? Hol lehetne kezdeni a kritikát ? Bűn-e az, amit mindenki példája, s az általános hallgatás szentesít ? A magyar irodalmi stílust csak egy szigorúbb közvélemény nyomása emelheti föl. De ez a szigorúbb közvélemény nem alakulhat ki, amíg a magyar író bármely mondata elleni megjegyzést egész írói lénye elleni megjegyzésnek érez. Nem is illik a mondatokba belekapaszkodni. Mikor a *Nyugat*-ban nemrég szigorúbb stilkritikát igértem, sokan szemrehányást is tettek nekem, mintha valami irodalmi illetlenséget követtem volna el. Az *Arkádia*-rovat kiszerkeszthet néhány végleges stílushibát. De az igazi veszedelem azokban van, amiket nem is lehet, s nem is érdekes kiszerkeszteni : annyira általánosak.

*

Nyelvszépség és relativitás. — Azonkívül egy elvi kérdés is felmerülhet itt. Mi az, amit hibának lehet minősíteni ? Hiba lehet-e az, ami általános divat és szokás ? Hol vannak itt a törvény, a szabályok ? Hisz a stílusban méginkább áll az, ami a grammatikában : hogy az igazi törvényhozó az *úzus*. S nálunk még igazán kialakult úzus és hagyomány sincs. Aztán a nyelv folyton fejlődik, eleven folyamat, alkalmazkodik a modern lélekhez. Ami fordulat tegnap még hökkentett, ma már megszokott és nélkülözhetetlen ; ami ma még hiba, holnap törvény lehet. Ki fogja ezt a folyamatot megakasztani ?

De a nyelvszépség mégsem ilyen egészen relatív. Ugyanazon szavak szükségtelen ismétlése például sohasem lehet szép, mert szegénységet éreztet, s a szegénység érzése mindig nyomasztó, még a stílusban is. Ebben alighanem mindenki egyet fog velem érteni — ami az elvet illeti. A gyakorlatban viszont íróik a legfesztelenebbül ismételgetik ugyanazt a szót egy lapon többször is, ragaszkodnak feltűnő fordulataikhoz, mint egy dickensi naív alak a szójárásaihoz, vagy nem restellik például a *hogy*-ot kétszer, sőt háromszor leírni egy mondatban, ami igazán nagyon csúnya; s mindezért semmi veszélye sem fenyegeti őket a megrovásnak. Hasonló ismétléseket néha csakugyan nehéz nyelvünkben elkerülni; noha csak igen ritkán lehetetlen. S talán épen azért kellene hogy szigorúbb közítélet sujtsa az ily hibát: kényszeríteni íróinkat, hogy megtalálják, begyakorolják, szokványossá tegyék a nyelvet gazdagító, ma még talán ritkább szavakat és fordulatokat, melyek a csúnya ismétléseket mind könnyebben nélkülözhetővé teszik s utódainknak egy dúsabb és szebb magyar stílus örökségét biztosítják.

*

Nyelvfejlődés in pejus«. — Valóban, ha már nyelvfejlődésről van szó: nem értem a nyelvnek sem forradalmárait sem konzervatívjait. A lényeges kérdés nem az: fejlődjék-e a nyelv vagy sem? — úgyis fejlődik. A kérdés az: rosszabbá vagy jobbá fejlődik-e? A fejlődést lehet befolyásolni, s nem igaz, hogy a nyelvben minden fejlődés jó. A magyar stílus történetében már több példát lehetne mondani nyelvünknek *in pejus* való változására, szegényesedésére. Hogy csak a legfeltünőbbet említsem, a félmult kiveszése, amely szinte szemünk előtt ment végbe, szegényebbé tette a magyart igeidők dolgában, mint a legtöbb nyugati nyelv, például akár a francia, akár a német, amelyekkel pedig azelőtt egyenlő gazdag volt. Ez a szegényedés az irodalom bűne. Mikor én olvasni kezdtem, gyermekkoromon és ifjúságomon át, a félmult még teljesen eleven volt az irodalomban, s Jókai nyelve, mely tele félmultakkal, a legmodernebbül és

legélőbben hatott. A félmultat mi írók öltük meg; az én generációm még segített ebben a gyilkosságban. Az irodalmi nyelv azonosulni akart a beszélt nyelvvel: a naturalizmus kora volt ez. A félmult kiveszte azonban megnehezítette és megcsunyította a magyar stílust. Gondoljunk csak a *volt*ra, amely a mai magyar elbeszélőnyelv átka és főterhe, s amely félmult nélkül semmivel sem pótolható. A *volt* ismétlése époly csúf, mint a *hogyé*. Mai novelláink hemzsegnek a *volt*októl, egy-egy mondatban néha három-négy is van, s ügyetlenné, lomhává teszi a legszebb leírásokat.

A szók jelentésének divatoktól függő elváltozásai sem mindig gazdagítják a nyelvet. Néha igazán kár a szó régi ízéért, színéért, amelyet az új, ellaposodott értelem megfakít. Szegény Ambrus Zoltán, egyike az előttünkjáró nemzedék kevésszámú gondos stilisztáinak, egyszer szenvedélyesen fakadt ki előttem az *ám* szó modern használata miatt, amely újabb íróink mondatainak élén egyszerűen annyit jelent, mint: *de*. Persze a *de* maga is elég bajt ad a stilisztának. Minduntalan szükség van rá, ismételgetni csúnya, s helyettesíteni nem mindig könnyű, annál inkább, mert a rokonértelmű szavak mind hosszabbak és súlyosabbak. Hozzájárul ehhez, hogy a *hanem*, melyet még Jókai oly csodálatos zamattal tudott használni, különös módon kezdett kijönni a divatból. Aki először használta az *ám*ot a *de* értelmében, azonnal iskolát csinált: mindenki megörült az újításnak. Az *ám*, szépségét azonban megölte ez az újítás: így csúnya és modoros, régi jó magyar zamatát pedig, melyet elődeink írásaiban még annyira élvezünk, lassan-lassan egészen elveszti.

Nemkevésbé kérdéses értékű a *tűnik* szó divatos jelentésváltozása is. Ez eredetileg költői lelemény volt, s nem szegényíteni, hanem gazdagítani látszott a nyelvet. *Tűnik* a *föltűnik* helyett («csodálatosnak tűnik«, »gyönyörűnek tűnik«) villanóbb, képiesebb, impresszionisztikusabb hatású . . . Valóban az irodalmi impresszionizmus terméke, s a *Nyugat* első korszakában született, olyan költők tollán, mint Tóth Árpád, akik a tűnő, villogó, hangulatot idéző kifejezést keresték. Náluk helyén is van mint költői kép, mely ujdonságával, tömörségével s merészségével hat. De mi lesz a költői képből,

ha prózai szólammá válik, aprópénzzé kopik, elveszti költőiségét, de megtart valami szenvelgő és irodalmi színárnyalatot, viszont kiszorítja a régi, természetes kifejezést, mely a komoly, prózai stílusban szép és helyénvaló volt ? Mindkét kifejezés egyformán veszt evvel a cserével, s a prózai nyelvbe, egyelőre legalább (míg el nem mosódik) egy kellemetlen, idegen íz kerül.

*

Jelentéktelen példák. — Ezek persze csak jelentéktelen példák, s távol vagyok attól a pedantériától, hogy ily kicsiségekért üzenjek hadat a divat hatalmának, mely ront és épít óhatatlanul. Mégsem volt talán fölösleges erre az utóbbi példára is utalnom, mert ilyen apró modorosságok épúgy megronthatják a stílus ízét, mint a hanyagságok, szóismétlések vagy egyéb csunyaságok. Nemcsak kollektív divat van, hanem az egyes íróknak megvannak a saját egyéni divatjaik, amelyek sokszor még feltűnőbb ízűek, mert nem mosódnak el a közhasználatban. S most nem a stílromantikát űző, szándékosan modoros írókra gondolok, s nem a Karinthy véleményére, aki szerint a stílus annál rosszabb, mennél egyénibb. A stílromantika néha művészet, s a modorosság lehet a poézis választott eszköze ; bár többnyire csakugyan a gyengék pótszere az. Szóval nem modoros írókra gondolok, hanem egyes, elszórt modorosságaira oly íróknak, akik különben talán egyszerűen és jól tudnak írni. Néha elég ártatlan fintorok ezek, s igazán a dickensi figurák visszatérő szavaira emlékeztetnek, (egy írónk például *mintha* helyett állandóan azt mondja : *akárha.*) De az ily csökönyösség a végén mégis zavar s enyhén kómikus hatást tesz, akár a dickens-embereké ; szürkévé, szegénnyé gépiesíti a nyelvet. Még rosszabb, ha egy finom esszéíró és franciás kultúrájú esztétikus valamely közkeletű fogalmat változatlanul egy kedélyes ízű magyar népies szóval fejez ki (mint például az a különben kitűnő fiatal kritikus, aki ha önmagáról beszél, mindig így mondja : *jómagam).*

Dehát ezek valóban jelentéktelen példák, és egyáltalán nem is gáncsok. Egészen más gáncsokat lehetne emelni a

mai magyar irodalom stílje ellen, s egészen másfajta példákat felhozni, ahogy mondtam, »legjobb íróinkból«. Alig nyithatok föl mai magyar regényt, hogy itt is, ott is ne leljek valamit, ami ízlésemet, logikámat, magyar nyelvérzékemet, vagy egyszerűen a fülemet sérti. Mint említettem, az igazi hiba nem is a szavakban és kifejezésekben van, hanem a mondatokban. Ezekből ijesztő példányokat idézhetnék. Restellem ezt tenni, s megbántani vele magyar írókat, akiket különben szeretek és nagyrabecsülök. (S hiszen talán a magam írásaiból is lehetne felhozni époly elrettentőt.) Régebben azt mondták, hogy »a stíl az ember«; s vannak írók, akikre nézve ez igaz is. Vagy legalább vannak, akiknek a stílusuk oly testhezálló öltöny hogy minden ütés amely a stílust bántja, magát az írót éri. Ilyen író azonban mindig kevesebb lesz, s mostani prózaíróink többsége igazán sokkal több és külömb a saját stílusánál (legalább ha stíluson a nyelv tudatos kezelését, a mondatok belső logikáját, a szók választásának és használatának gondosságát értem.)

De ha az egyes írót nem is mindig méri a stílusa: annál inkább méri az irodalom, a kultúra nívóját a jó írók átlagos stílusa. Ezért fontos a »szőrszálhasogató« kritika, ha nem is mindig az egyes írókkal, de igenis magával az irodalommal szemben.

1935. augusztus

Az én erdélyiségem. — Szeretném hangerősítővel ismételni a Schöpflin szavait, amiket a *Nyugat* mult számába az erdélyi irodalomról írt. Igen, eljött a nap, amikor a kertésznek le kell akasztani fogasáról a nyesőollót. Ez mogorván hangzik, de bók rejlik benne: azt jelenti, hogy az erdélyi irodalom kinőtt a dilettántizmusból. Furcsa, hogy a magyar kritikus milyen elfogultan, óvatoskodva közeledik még most is az erdélyi írókhoz. De ahol valami okból nehéz a kritika, ott annál szükségesebb. S aki komoly aggodalommal csügg egy serdülő fejlődésén, nem húnyhat szemet hibáira és veszélyeire.

Igaz lenne, hogy mi, a *Nyugat*, »nem rokonszenvezünk az erdélyi irodalommal«? Micsoda visszás vád ez! Én a

magam részéről soká éltem a »szép Erdély egy messze zugában«, közvetlen a régi határ mellett. Magam is egykicsit erdélyinek érzem magamat. A transzilván színek kitörölhetetlenek lelkemből s könyveimből. Minden ami erdélyi, érdekel és izgat. Az új erdélyi irodalomhoz sok személyes emlék köt; számos íróját szeretem és nagyrabecsülöm. Emlékszem Reményik első verseire; még könyve sem volt akkkor és senkisem ismerte; erdélyi irodalom még nem is létezett... Emlékszem az elragadtatásra, amivel a *Fekete Kolostort* olvastam; én írtam róla az első cikket a *Helikon*ban; szegény Dadi még olvasta korrektúrában a halálos ágyán, s örült neki... Emlékszem az örömre, mikor Tamási Áront megismertem és sikerült útjait egyengetnem...

Igy hát nekem megvan az alibim; cikkeimet, amiket az erdélyi irodalomról írtam, az *Erdélyi Helikon* annakidején épen nem találta ellenségesnek vagy rokonszenv nélkülinek. És mégis igaz az, hogy az erdélyi irodalmat én sohasem mint külön, »autonóm« kis literaturát néztem és méltányoltam. Számomra ez az egységes magyar irodalom egy része volt. A *Fekete Kolostor*ban a magyar, sőt európai »kincsesház« nyereségét üdvözöltem, a székely »helyi színekben« a magyar szellem színskálájának gazdagodását. Az első cikk, amit az erdélyi irodalomról (ezt is ép a *Helikon*ban) írtam, a regionálizmus túlzásaitól és veszélyeitől óvott.

Az igazi veszély azonban nem a »helyi színek« túltengésében, vagy egy sajátos erdélyi hagyományhoz való ragaszkodásban állott. Mindazt, amit Erdély, népi mélyeiből vagy régi íróinak örökségéből, felszínre hozni tudott, a magyar szellem mindig otthonosnak és magáénak érezte. Ezt inkább keveseltük mint sokaltuk. Sőt néha azt panaszoltuk magunk között, hogy az új erdélyi írók átlaga túlságosan is színtelenül illeszkedik a mi pesti »nyugatos« kórusunkba. A regionálizmus szelleme ezeknél az íróknál, sajnos, egészen más formában jelentkezett. Éspedig a regionális öntudat formájában. Amely kedvezett a dilettántizmusnak, és nem kedvezett a kritikának.

*

Védekező kollektivitás. — Eszem ágában sincs, hogy kritika tárgyává tegyem az úgynevezett »transzilvánizmust«. Ezt történelmi szükségszerűség hozta létre, és nemes lelkesedés fűti. Lényegében nem irodalmi fogalom. Az irodalomban a külön erdélyi öntudat még a transzilvánizmus fogalmának megszületése előtt kifejlődött. Kényszerűség szülte azokban a szomorú években, mikor a kulturális kapcsolat Erdély és Magyarország között egyidőre szinte teljesen megszakadt. Az erdélyi magyar kultúra magára maradt, s mint a mostohába került gyermek, kényszerült egyedül a maga erejéből fejlődni s boldogulni. Igy alakult ki az erdélyi írók közt is külön közszellem, amelynek természetes szerepe és feladata kezdetben csak egy lehetett : egymást bátorítani és gyámolítani. Mint Magyarországon Kazinczy korában, minden költő vagy író küldetést teljesített, akármilyen szerény volt is tehetsége. Nekem erről mindig az jut eszembe, mikor kis hegyi kertemben töltést csináltam · mennyire örültem, amint az első eső után a friss földtermést fölverte a gaz ! Ez erősítette a töltést, s a sivár, csupasz talajt az élet színébe öltöztette.

Ahol a pusztaság fenyeget, ott öröm a fű, akármilyen alacsony, s még a kórót is virágszámba vesszük.

Ezek az idők elmúltak már ; de a »mentalitásuk« valahogy megmaradt. Megmaradt az erdélyi írókban a védekező kollektivitás szelleme, az az összetartás, mely nem annyira irodalmi, mint politikai közösségeket szokott áthatni, s mely tagjainak minden támadás ellen védelmet biztosít. S minthogy ebben az összetartásban nem az irodalmi érték, hanem az erdélyiség a döntő tényező, a kritika könnyen támadásnak minősül. Az erdélyiség maga fémjelzésnek és irodalmi nemeslevélnek számít. Megmaradt az a megszokás, mely még a legszegényebb erdélyi írásban is a nyelv és szellem elnézést és hálát követelő szolgálatát látta. Egyszerűen a másodrangú írástudást, vagy ép az irodalmiatlan giccset látni benne — s pláne még az egész erdélyi irodalomnak bizonyos hiányaira és lejtőire rámutatni · ez valóságos szentségsértésnek tűnik föl ! S egy magyarországi folyóirat részéről legalább is *casus belli*nek ! S ha erdélyi író követte el : árulásnak !

Presztizs és minőség. — Ilyenforma az erdélyi gondolkodás ; de a magyar kritika nagy hibát követne el, ha engedne annak a szuggesztiónak, amely ebből a gondolkodásból árad. Maga az erdélyi irodalom sem köszönné meg ezt az engedékenységet. Hisz fejlődésének oly pontjára jutott már, melyen az ily kritikai *salvus conductus* elég kétes előny. Irodalmonkívüli erők hozták létre ; de csak irodalmi erő, a saját belső gazdagsága, tarthatja fönn az elfáradás és közöny veszélyei ellen. Csak az irodalmi érték tarthatja fönn, az pedig elvész és elapad a kritikátlan termelés unalmában. Panaszokat hallok az erdélyi közönség közönyéről, mely únja a saját íróit s magyarországi vagy fordított könyveken kap. Az erdélyi könyvnek állnia kell a versenyt, tisztán belső értékére támaszkodva ; s így állnia kell a kritikát is.

Méginkább állnia kell ha a magyarországi piacot ambicionálja. *Salvus conductus*a végkép érvényét veszti, mihelyt a pesti könyvkereskedő kirakatában megjelent. Semmi kíméletre nem tarthat többé igényt. Erdélyisége presztizsével úgyis előnyben van a hasonlórangú magyarországi származású könyv fölött. S ennek a presztizsnek elsősorban a léhább és olcsóbb termékek látják hasznát. A közönség mindig kap a könnyűn . . . Hát még ha azt ilyen presztizs is támogatja. Amelyet nem igen tud az irodalmitól megkülönböztetni.

Szabad-e hogy a kritika ennek a presztizsnek még meg is adja az irodalmi szentesítést? Evvel hozzájárul a közönség megtévesztéséhez. S az irodalmi fémjelzések meghamisításához. A háború utáni erdélyi irodalmat rendesen csak önmagában szokás tekinteni. Ideje volna egyszer a magyar irodalom egységében, s arra gyakorolt hatásában is vizsgálni. Ez a magyar kritikus természetes joga és kötelessége. Az erdélyi irodalom hatása a magyar irodalmi életre nem egy tekintetben üdvös volt. Friss példáját adta egy romlatlanabb, lelkesebb és szabadabb irodalmi szellemnek, erősítette az irodalom fontosságának tudatát, megtanított a magyar kultúra ügyét különválasztani a politikai határok és lehetőségek esetlegeitől. De igen könnyen lehet hatása káros is, ha elbátorítlanítja a kritikát s olcsóbb és szórakoz-

tató, nem egyszer gyenge minőségű termékeit is a komoly irodalmiság nimbuszával küldi piacunkra.

Könnyű és szórakoztató írásokra bizonnyal szükség van. Bizonyos az is, hogy az erdélyi írók könnyű fajsúlyu műveikben is többnyire igen tisztességes szándékkal és eszközökkel szórakoztatják a közönséget. Már témáik is magasabbak és intelligensebbek mint amilyenek általában a könnyű regény témái szoktak lenni. Történelmi helyzetük komolysága a komolyabb, történelmi és világnézeti témák iránti érdeklődést nevelte föl bennük. De éppen ezek a komoly és »művelt« témák alkalmasak arra, hogy a közönséget csalódásba ejtsék. S mihelyt erdélyi könyvről van szó, szívesen és szinte szándékosan csalódik maga a kritikus is. Igy kerülhetnek aztán a jószándékú és felületes, olcsó kultúrával pompázkodó feuilleton-regények a jámbor olvasók és tájékozatlan irodalomkedvelők »köztudatába«, sokszor nagyobb hangsúllyal mint az igazi irodalom standard-művei. Kérdezni lehet, fontos-e ez a köztudat? És fontos-e hogy például a *Stradivari* című erdélyi regény, ahogy mondják, több példányban fogyott a pesti piacon mint a legjobb magyarországi könyvek nemtudomén hány százaléka együttvéve? A példányszámot nem kell sajnálni még Courths-Mahlertől sem. A tömegek közt még a ponyva is bizonyos hivatást teljesíthet ; s aztán nemcsak a *Stradivari* fogyott nagy példányszámban, hanem a *Fekete Kolostor* is, aminek csak örülni lehet. De a *Fekete Kolostor* erdélyi bélyeg nélkül is az volna, ami! Nincs-e valami irodalomellenes abban a közszellemben és kollektív »sugallatban«, amely a giccset ugyanavval a presztizzsel viszi előre, mint a remeket s amely a kritika ellen kollektíve háborodik föl és azt kollektíve kikéri magának?

*

Erdélyi csillagok. — Mindez nem kritika akar lenni az erdélyi irodalom ellen. Csak védőbeszéd a kritika szabadsága *mellett.* Az erdélyi irodalomról elhangzott kritikával én nem mindenben értek egyet. A fölvetett kérdések némelyikéhez — mint például az erdélyi írások »társadalmi« hatásának

kérdéséhez — hozzá sem tudok szólni. De elszomorít az, hogy magyar írók védekező csoportban tarthatnak össze a magyar kritika ellen, s kivált még hogy erdélyi írók a magyarországi kritikában külföldről jött támadást láthatnak. »Külföld« politikai fogalom ; a kultúrának semmi köze az országhatárokhoz. Ahogy már mondottam : magyar irodalom csak egy van, egyetlen föld, melynek termő talaja a magyar nyelv.

Ebből a talajból hajtottak ki az erdélyi magyar írások és a magyarországiak egyformán. A régi erdélyi írók még sokkal messzebb voltak magyarországi társaiktól, mint a maiak. Politika és vallás, háborús és közlekedési okok szinte még tudomásukat is elzárták egymástól : egységes magyar irodalom ekkor még létezni se látszott. Az a székelyesfranciás kis literatura, amely Erdélyben a fejedelemség korában kivirágzani kezdett, mégis édes és spontán hajtása a magyar nyelv közös talajának, mely a Királyhágón inneni ország késő virágait is megtermékenyítette. Az Aporokat és Mikeseket, minden különös erdélyiségükkel, a magyarországi író époly joggal tekinti őseinek mint az erdélyi ; nem is beszélve Pázmányról, akit a marosvécsi *Helikon* tízéves találkozója alkalmából kiadott *Erdélyi Csillagok* című könyv szintén az »erdélyi csillagok« közé soroz.

Én azt gondolom, hogy a »transzilvánizmus« leghelyesebb fogalmazásához épen ezek a gondolatok segíthetnek ; s az *Erdélyi Csillagok* írói sokhelytt közel állnak ehhez a fogalmazáshoz. A transzilvánizmus nem elzárkózni, hanem gazdagítani akar : erdélyiségében magyarságát őrzi és Európát gazdagítja. A transzilvánizmus a politikán túl és minden politika dacára kulturális nemzeti érzést jelent, mely nem szétválaszt, hanem összekapcsol ; az európai nacionálizmus formái között ez egyike a legszabadabbaknak és legemberibbeknek.

Ez a transzilvánizmus nem találhat jobb és szebb kifejezést az irodalomban, mint ha azoknak a nagy erdélyieknek hagyományait követi, akik egyszerre tudtak erdélyiek és magyarok és európaiak lenni, s erdélyiségükkel a magyarságot és Európát dúsabbá tették. Ilyen értelemben a maros-

vécsi Helikon nagyon jól választotta meg ünnepi kiadványának anyagát. Szívbeli örömmel olvastam ezeket az esszéket Erdély nagyjairól, noha egyik-másik némi provinciális naivsággal túlozza hősének európai jelentőségét, s szerzőik írástudása sem mindig tökéletes. Vannak köztük lelkes szakemberek írásai, akik védtelenül esnek a frázisba és a képzavarba. De még ezeken is áthat valami igaz melegség és líra : egyiksem száraz, tudákos értekezés, s legtöbbjük hangja nagyon távol áll a felületes és fölényes ujságírótónustól is. A legjobbakat a legjobb erdélyi írók írták, s némelyikük valóban szép példája a nagyközönség elé szánt ismeretterjesztő esszének. Hőseikről bizonnyal nem sok újat mondhatnak, de annál több újat és érdekeset tudnak mondani az erdélyi sorsról és lélekről, s a magyarsághoz és Európához való viszonyáról. Ezt példázzák a különös és tragikus erdélyi nagyok, akiknek sora a könyvben a híres Kolozsvári-testvérekkel kezdődik, a prágai Szent György-szobor alkotóival . . . őket követve vonulnak föl egymásután Dávid Ferenc, a hitújító, Misztótfalusi Kis Miklós, a nyomdász, a két Bolyai, matematikusok, Körösi Csoma, a világjáró. Sorsukban csakugyan meglepő párhuzam érződik ; titánok ők, de Szizifusz is titán volt, s Prométeusz is, akit végül vadon sziklához láncoltak az írigy istenek. Mindegy, hogy a szikla kaukázusi-e, erdélyi vagy tibeti. A sziklán is a fény szomjasai : »Erdélyben születni s Európát kívánni«, mint az egyik esszé szerzője kifejezi. Ez végzetük az erdélyi íróknak is, akiket a kötet fölsorakoztat, Rodostó rabjától kezdve a legnagyobb magyar regényírón át egészen Ady Endréig, akit mint Pázmányt, e könyv szintén erdélyivé avat. Az az erdélyiség, melynek példáit és hagyományait ez a névsor adja, sohasem lehet idegen a magyarsággal és Európával.

KOSZTOLÁNYI

1936.

A költő, aki eltűnt közülünk, fiatalságom első barátja volt. Ezt talán nem kellene itt említenem, személytelenül kellene róla írnom. Kit érdekel, hogy mi volt ő *nekem?* Arról van szó, mi volt mindnyájunknak, a *Nyugat*nak, a magyar irodalomnak, az egész magyarságnak . . . Barátságunk különbenis osztozott az »ifjúkori barátságok« rendes, szomorú sorsában. Eltávolodtunk, bár ez mindakettőnknek fájt ; félreértések is estek köztünk, amiket a régi szenvedélyes rajongás emléke csak nehezített. Később a felhők eloszlottak. De az óra már délutánra hajlott, a reggeli friss, forró ragyogás nem tért vissza többé. Betegsége még messzebb vitte tőlem. Míg most a halál egyszerre megint közel hozta.

Mintha levetett volna valami álcát, úgy lép megint elém, visszafiatalodva, ahogyan legmelegebb éveinkből emlékszem rá. Olvasom régi leveleit, amiket hajdan oly izgalommal vártam s úgy kaptam ki a postás kezéből, mintha szerelmes levelek volnának . . . S hirtelen azon fogom magam, hogy megragad a régi izgalom, szeretnék újból írni neki, fölvenni a régi fonalat, kiönteni a szívemet, mint ifjan . . . Micsoda naiv giccs : ő már azt sohasem olvasná ! S ő már előre megfelelt mindenre, előre és végleg. Személytelen, mindenkihez szólva, ahogyan csak megfelelhet az élet kérdéseire egy ember, akinek sikerült kifejezni magát. Egy író.

Az ember elment, az író itt maradt. Ami belőle az enyém volt, külön az enyém, az eltűnt. S elvitte magával az én életemnek egy darabját is; egykicsit én is meghaltam vele. De most nem rólam van szó, s nem arról, ami elmúlt. Az író élete nem múlik el, csak befejeződik, elkészül mint egy könyv. Ez éppen annyira kezdet mint vég. Tedd el a fiókba a személyedhez címzett régi leveleket, s vedd elő azt a mindenkinek szóló nagy levelet, művét. Az mindenre felel s mindig időszerű. Őszintébb is mint a legbizalmasabb magánlevél. Könnyeidet az elköltözöttért, aki nem hagyta meg címét, tartsd meg magadnak. A nagy levélen rajta van szellemi adressze; immár örök és változhatatlan, mint egy állócsillag helye az égi mappán.

Ez mind igaz; de mily hamisan hangzik mindez, ha őrá gondolok! Úgy érzem, hogy itt áll mögöttem, beletekint az írásomba, neveti páthoszom, s ingerkedve ismétli jelzőimet. »Időszerű«? »Őszinte«? »Mindenkihez szóló«? Hirtelen elszégyellem magam. A jelzők csakugyan rosszak; noha a szavaknak ezer értelmük van. Igaz minden lehet. A nagy feladat: *jellemzőt* mondani. Ez volna egyedül méltó hozzá, az egyetlen, ami őt is érdekelné. Szinte látom feszülő figyelmét, mint valami jó mesterségbeli torna előtt. Megfogni lényét, körülírni, bekeríteni! Megtalálni a legpontosabb kifejezését. Szuggerálni a nyelv kitanult mágiájával... Ha ő volna a helyemben!

S egyszerre érzem, mily más vagyok mint ő! A feladat nem tud úgy izgatni, ahogy őt izgatná. A torna, a mesterség ópiuma nem ígér számomra megnyugvást és paradicsomot. Elborítanak az érzelmek, a gátlások. Nem — nem tudok személytelenül szólni róla, mint a csillagász a csillagokról. Halála óta már egy hónap eltelt, de én még nem tudok halottként gondolni rá, aki egy más világ lakója. Küzdök vele s mérkőzőm, mint társsal; minden szavam magamról vall.

Ez az egyetlen mód, ahogyan beszélhetek róla: magammal kapcsolatban, magamhoz mérve, magamon át. De ezt talán ő is így jobban szeretné. Hisz az életet szerette, élni kívánt! Úgy érzem, ahogy én meghaltam egykicsit benne, ő viszont tovább él bennem, közös multunknál

fogva! Nagyon küzdelmesen, s egyáltalán nem a halottak módjára. Úgy beszélek róla, mintha magamról beszélnék, ennenmagam határairól és korlátairól. Nagyon különböztünk, noha az első pillanatban megállapítottuk, hogy teljesen egyek vagyunk: »szellemi ikertestvérek«, ahogy fiatal s még rajongó barátom az első elragadtatás lázában írta. Testvérek csak a vágyakban és eszményekben voltunk. De ezek még fontosabbnak látszottak számunkra, mint a tények és adottságok.

Mindaketten vágytunk a világ teljes átélésére és kifejezésére. A kifejezés eszközét a nyelvben kerestük, a magyar nyelvben, melyet mindketten imádtunk; de elégedetlenek voltunk avval a móddal, ahogyan ezt az eszközt idősebb kortársaink használni tudták és merték. Korunk magyar irodalmát megvetettük; halványnak, nyavalygónak, illatos selyempapirosok zizegésének tűnt föl előttünk majdnem minden, amit ebben az időben magyarul írtak. Erősebb példákért a multhoz fordultunk, főleg a mult utolsó nagyjához, Arany Jánoshoz. De körülnéztünk a messzeségben is, a külföldön, megismertük a századvég dekadens vágyakozását, mely az újra, soha nem ismertre szomjazott.

Tudatosan tűztük ki feladatunkul irodalmunk fölgazdagítását. Erősebbé, modernebbé, tartalmasabbá akartuk átformálni. Fiatalkorunk dacára teljesen tisztában voltunk a céllal; de más-más út vonzott. Kettőnk közül ő volt a józanabb, gyakorlatibb. Az írói mesterség hőse, akivé lett, már korán jelentkezett benne. Szilárdan megvetette lábát a hagyományban, s makacs munkával akarta kiharcolni az állandó ihletet. Eszménye Arany volt, Flaubert, Stendhal és a parnassienek. Esztétikáját én is elfogadtam, de levontam belőle a végső következéseket. Szakítottam a költészet regényes konvencióival és gúnyolva beszéltem az ihletről. Viszont teljesen ki voltam szolgáltatva az ihletnek, amelyben nem hittem. Sohasem tudtam rabbá tenni, mint ő; kedvemre idézni s rendelkezni vele, akár a mese hőse a szolgáló szellemekkel, melyek egy gyűrűforgatásra megjelennek. Neki mindig rendelkezésére álltak; elkísérték az ujságírás robotjába; segítő sugalmuk tökéletes műremekké emelt egy-egy

röpke cikket, levelet, riportot. Ő valóban megtörte a paripát, keményen kilovagolva, hogy minden lépése tánc lett. Az írás munkafegyelmét számtalanszor jobban bírta mint én, kinél a görcsös erőfeszítéseket hosszú csüggedések követték. Zsenge barátságunk folyamán mindig ő volt a biztató, a bátorító : noha fiatalabb nálam, s maga is a lelki kataklizmák korát élte.

De ő szilárd talajt talált a hagyományban ; és pedig nemcsak az irodalmi, hanem az életbeli hagyományban is. Hamar kiábrándult a divatos modern jelszavakból, s valósággal fölháborodott egy alkalommal, mikor Arany János nyelvét »dekadensnek« mertem nevezni. Pedig közelállt hozzá a dekadens életérzés ; az ősökben azonban erőt és egészséget akart látni. Erőt és egészséget látott az életben is, melyet többre becsült az irodalomnál ; a valóságban, melybe úgy fogózott, mint iskolába adott ideges gyermek izmos és paraszt apjába. Melegen érezte a tények erejét, a mult hatalmát, az élet ősi, örök folyásának szépségét és változhatatlanságát. Megejtette a hagyományok ellenállása ; otthon, család, haza meghitt varázs módjára hatottak rá. Származás, örökség, vérségi emlékek s rokoni ereklyék kincset és ihletforrást jelentettek neki. Míg én gyermeteg daccal üzentem hadat a családi gőgnek, s egy ideig még nevemet is, familiám nagy megütközésére, tüntetve s mintegy demokratikusan az ősi írásmód ellenére írtam : ő büszkén viselte nemesi előnevét s szívesen emlegette ősfészkét s nagyapáit.

Gyermekek voltunk mind a ketten ; de kettőnk közül ő volt a felnőttebb gyermek. Ő volt az, aki nem báva elképzelésből és ifjúi ábrándból indult ki, hanem az eleven és forró valóságból, amelyhez különösmód a társadalmi konvencióknak több közük van, mint a puritán igazságnak és logikának. A megállapodott, s megállapodásszerű emberi életformák, amelyeket legszebb költeményei később a lét mélységeinek, szerelemnek és halálnak eszméivel is társítani tudtak, olyasminek tűntek föl előtte, mint a versek rímei. A rím néha fontosabb, mint a tartalom. Igy fogadta ő el a konvenciókat és külsőségeket, s nem kereste hozzájuk az erkölcsi vagy értelmi igazolást. Álláspontja egy költő állás-

pontja volt. Míg én már akkor is dugdostam magamba egy szemernyit abból amit ő utolsó idejében kissé megvetőleg *homo moralis*nak nevezett.

Egyek voltunk az arisztokrata és művészi világnézetben. De arisztokratizmusunk különbözött: én mindent az egyén erejére és érdemére akartam építeni. Toronybavonulásom egyúttal ítéletet jelentett, a logikátlan és csúnya világgal szemben. Bíró fia voltam s véremben az ítélkezés. Az ítélet jogát követeltem a költő számára; sohasem tudtam belenyugodni abba, amit eszem vagy igazságérzetem nem szentesített. Mindezt ő naivságnak érezte volna; s a köztünk lappangó ellentétet élesen kihozta egy évtized mulva a háború nagy lelki megrázkódtatása. Ő éppen úgy iszonyodott vérontástól és barbárságtól, mint én. De elfogadta, mint az élet tényét, mely ellen hiába volna a lázadás. Hozzátartozik a nagy képhez és témához: ő csak szemlélő és ábrázoló lehet... Sőt volt talán művészlényének egy szöglete, egy rejtett ideg, mely önkénytelen még élvezni is tudta az új világosságot, amit a rettenetes események az emberi állat természetrajzára derítettek. Ahogy a művész élvez egy erős színt, vagy a klinikai tanár egy jellegzetes »szép« kórképet.

Semmi sem lehetett volna idegenebb neki, mint az én iszonyom és lázadásom, ki sohasem voltam hajlandó megbékélni egy ténnyel, (vagy éppen még értéknek is látni) csupán azért mert tény. Ezzel az ellentéttel sok minden összefüggött, még irodalmi ízlésünk is. Az ő nagy példája s választott istene Shakespeare volt. Engem nyugtalan hajlamaim Dante felé vontak. Milyen ellentétes eszmények! Övé az ezerlelkű: aki tárgyilagosan gyönyörködik szépben és rútban, jóban és rosszban, erényben és bűnben egyformán; nem is kíván eligazodni az élet őseredjében; ábrázol egyedül az ábrázolás kéjéért s személyileg szinte el is tűnik; véleményeit, rokonszenveit még sejteni sem lehet... Enyém a lírikus, a szenvedélyes és intellektuális; aki pártállást vállal és ítélkezik, matematikai rendbe szeretné szorítani a zűrzavart s minden igazságtalanság felháborodással tölti el; a gyakorlatot sohasem hajlandó az elmélettől különválasztani, s személyileg is kiveszi részét a küzdelemből,

melynek végén a száműzetés mostoha asztala vár. Igy követeltem én is a költő számára azt a természetes, minden embert megillető jogot : küzdeni a jóért vagy a rossz ellen, még ha a küzdelem balgának, donkisottinak látszanék is, vagy annál inkább !

Kettőnk közül ő volt a fölényesebb, a józanabb, s bizonyos tekintetben mégis a hősiesebb is. Hívebb az író hivatásához s keményebb és mozdulatlanabb az őrhelyen, amely a kultúra őrhelye volt, noha ő kultúra helyett talán inkább csak mesterséget mondana. Én azonban sohasem voltam tőle oly távol, mint akkor. Elhidegülésünk már régebben kezdődött, s talán egyszerű visszahatása volt annak a szerelemhez hasonló szenvedélyes barátságnak, mely ifjúságunkat összekötötte. Soha zsendülő szellemek nem bámulták egymást lelkesebben, mint mi, s induló költőtől nem lehetett volna többet és nagyobbat várni, amit én vártam őtőle. Ő pedig a forró, közös évek mértéktelen magasratörése után, mintha hirtelen leszállította volna igényeit, előkelően kiejtve kezéből a súlyosabb értékeket. Könnyű és kicsi dolgokkal látszott megelégedni, kínálkozó, tetszetős hangulatokkal, érzelmes rajzokkal és játékokkal, puskini színezésű halk és elegáns vázlatokkal. Ez elég volt, hogy nevet és népszerűséget szerezzen számára a finomabb olvasók körében, de előttem szinte árulásnak látszott. Hogyan, ez lenne ő, kin azelőtt avval szoktam csúfolódni, hogy semmi sem elég jó neki, ha nem legalább kétezer méter magas és örök hó nem fedi? Úgy tűnt föl nekem, hogy hűtlen lett nagyratűzött céljainkhoz, s olcsó sikerekkel éri be. Szerénység volt ez? az alkotó óvatossága, aki lassan épít könnyű anyagából, mint a pók a legkisebb körökön kezdve? tartózkodó előkelőség, mely nem megy túl a saját portáján? úri dac, a többretörő s erőszakosabb pályatársak igényeivel szemben vagy fölényes közöny, mely az irodalmi törekvésben is donkisottizmust lát? Legyenek mások *vatesek*, a nemzet prófétái, a magasságok légtornászai ! Ő megmaradt a fiatal és pompás ujságíró s gyermekemlékeit csengető dekadens poéta szerepében. És pedig minden tüntető halkság és visszavonulás nélkül. Hisz így is tudott elérni sikereket, nem csekély népszerű-

séget, komoly hatást közönségben és írók közt egyformán. Kialakította stílusát, külön modorát s légkörét, melyet poétikus külsőségekkel, enyhe pózzal is hangsúlyozott, tintája színével, nyakravalója formájával, rímeinek tüntető mesterkéltségével.

Én ezt nem tudtam megérteni. Én a költészetben mindig maximalista voltam, alig képzeltem költőt, aki nem a legnagyobbat akarja, amit tud, csodálkoztam e hanyag ujjgyakorlatokon. A szenvelgő, könnyű versek, hevenyészett műfordítások szinte fájtak tőle. Azonkívül mind jobban gyűlöltem a pózt, s nem akartam belátni, hogy a póz gyakran az őszinteség egyetlen lehetséges formája. Ez talán visszahatás volt saját ifjatag pózaimmal szemben : bántott minden, ami készakart, modoros, tüntető. Túljó rímei is kedvetlenítettek. Mi szüksége ezekre az olcsó ékszerekre? Én is szerettem a rímet, de csak ha úgy nő ki a sor végén, magától, mint az ágon a virág. Első novellái sem tudtak megkapni. Prózája művészetét meglátni nem volt még szemem. A prózától azt kívántam, hogy *mondjon* valamit ; ő pedig szinte kéjelgett a témák jelentéktelenségében, amiben én csak szegénységet láttam.

De egyszerre a költő nőni kezdett. Egynéhány verse, a *Hitves*, *a Boldog, szomorú dal*, az *Ádám fiam útravalója* váratlanul lelkembe zengett, mint a hirtelen megkondult harang. Déli harangszó volt, az emberélet szomorú teljében, mely már eszünkbe juttatja a halált. Ezektől a versektől alig tudtam szabadulni, csengésük elkísért az ágyba, a félálomig, ezeknek ütemére jártam az utcán, ezeket mondogattam kedvesemnek. Régi barátom megint velem volt, ha csak szellemben is ; mert egyébként keveset találkoztunk. Néha együtt mentünk egy-egy felolvasó útra, s ilyenkor a vonaton a költészet mesterségbeli kérdéseiről beszélgettünk, a vers válságáról, ami a levegőben volt, s őt épúgy izgatta, mint engem. Ő akkor egy könnyed mozdulattal egyszerűen eldobta a rímes és mértékes formát, mely mindaddig oly fontos volt neki, s megpróbálta szabadversekben fejezni ki magát. Ez nem adhatott igazi megoldást, s a *Szegény Kisgyermek* költője mindinkább a prózaírásra tért át.

Egy nap elhozta hozzám *Pacsirta* című regényét, kéziratban. Most fedeztem fel benne a magyar próza nagyját.

A regény a *Szegény Kisgyermek* helyszínét és levegőjét idézi vissza.De elhagyva mindent, ami a régi versekben olcsónak látszhatott. Puritán, szinte sivár igazsággal... És mégis költőien ; ami a nyelv különös mágiáját mutatja. Nincs ebben a nyelvben semmi lirai ! Csak a szokatlan pontosság és jóhangzás, a mondatok szabatossága s a szavak tisztasága — hiánya mindennek, ami henye, bősége mindennek, ami jellegzetes — ezek árulják el a versen iskolázott írót. Aki tudvalevőleg a legjobb prózaíró. Azonban nem cél itt irodalmi méltatást csinálni. Én is írtam prózát, s az én prózámnak is használt valamit a vers palaestrája. De külön tanulmány tárgyává tenni a próza titkait, mint egy különös versforma titkait : ki csinálta ezt más őkivüle magyar? Flaubert jut eszembe, vagy régi francia akadémikusok, latin retorikusok, klasszikusok... A költő fegyelme nem volt elég erre : a stiliszta szakfegyelme kellett, a tudós fegyelme, a nyelvész fegyelme. És mindehhez az ujságíró külön fegyelme, mely bátorságot ad, a könnyű munka gyakorlatát, és megszabadít a naiv súlyosságtól, az ostoba komolyságtól... Kiben van mindez együtt? Magyarországon nem volt meg senkiben. Csak ha az ő prózáját olvasom, csak akkor érzem meg milyen mélypontra süllyedt mai irodalmunk nyelve, micsoda Csáky-szalmája ez, milyen bűnösök a stílus körül még legjobb íróink is. Én egy csöppetsem vagyok purista, nem hiszem, hogy az egyes nyelveknek önmagukba kéne zárkózniok, nem egyszer vitatkoztunk vele erről. De az ő fanatizmusára szükség volt : hogy eszméltessen ! Egyetlen fanatizmusára ennek a fanatizmus nélküli munkásnak — a szerszáma iránt ! Ez valami, ami józan és érdemes ; nem lemosolyognivaló nagyratörés és donkisottizmus. Munka. Mesterség. Művészet. Kifejezni az életet, az imádandót és veszendőt, türelmesen, szerény darabjaiban, egyszerűen és hivalkodás nélkül. Próza.

S a prózának ez a művésze mégsem igazi prózaíró. Szíve a vershez vonta, a vers sorsa izgatta őt, a versköltőket érezte vetélytársainak. Még a prózában is a vers isteni könnyű-

ségét, tökéletességét és tartalmatlanságát kereste. Boldog író, aki a gondolat keserves súlyosságából mindig csak épen annyit tart meg, amennyire szüksége van, hogy az ár el ne kapja hajóját ; s nem kockáztatja a gyönyörű futást s tökéletes lengést valami otromba súlytöbblet terhével ! Kifejezni az életet, igen ; de nem az Életet, nagy É-vel ; s a hangsúly inkább a kifejezésen van. Feloldatlan rögök nincsenek önála, se nehézkes magyarázatok. Ahogy a versben a rím hozza a gondolatot . . . Édes Annának gyilkolni kell, nem valami bonyolult lélektani tétel kedvéért, csupán a regény irama kedvéért. Az élet igazában megfoghatatlan. Esti Kornél ellensége a mélységnek, s többre becsül egy könnyed és üres, de tökéletesen megcsinált hírlapi cikket valami mély költeménynél vagy töprengő tanulmánynál. Pedig súlyos és töprengő időket élünk, a céltalan és boldog lengések aranykora lejárt, még a versek is tele vannak gondolattal és szándékokkal. Esti Kornél borzadva látja az ízlés hanyatlását, a politikai és társadalmi jelszavak elharapózását a versekben, a világnézettel űzött szélhámoskodásokat, zseni-pózt, a magyar sors és az emberi műveltség veszedelmein való céltalan és színészkedő mellveregetést. Ő gyűlöli a *vates*eket, s károsnak és rombolónak érzi a fő-fő *vates* mindent elöntő hatását, aki pedig nagy költő, a legnagyobb, Ady Endre.

Miért éreztem én magamat bántva, miért kellett tollhoz nyúlnom és visszabántanom őt, mikor — igazában híven önmagához, mert álláspontja kezdettől fogva ugyanaz volt, s az őszinte írástudó bátorságával a közvélemény terrora ellen — kimondta véleményét a nagy költőről, akit ő nem tartott oly nagynak? Valami mély ellentét szólalt meg itt is közöttünk, vagy csak az igazságtalannak tudott kritika ingerelte föl amúgy is rossz egyensúlyú idegzetemet? Soksok ideig nem érintkeztünk azután, s bizonyos, hogy Esti Kornél szavai sokszor keltettek bennem ellenmondást, olykor belső tiltakozást is, noha művészetét mindig jobban bámultam, s írásait elbűvölve kényszerültem élvezni. Az elegáns és népszerű rímelőből, fiatalságom első barátjából, szemem előtt lett nagy író és költő, ahogy már akkor tudtam,

hogy az lesz ; de nem épen olyan amilyennek akkor jósoltam és képzeltem volna a jövőről alkotott ábrándokban. Nem mentünk egymás mellett, mint »szellemi ikertestvérek«. S hiába újítottuk meg a régi barátságot, nem találtuk többé az utat egymáshoz. Őt könnyű vitorla vitte a gáncstalan művészet síma hullámán, az én hajómban pedig meggyűlt a szomorú súlyag, amelyről Esti Kornél oly megvetőleg beszél. A gondolat, a mondanivaló egyre keményebb terhe, mely oly ellensége a művészetnek, ahogy ő értette a művészetet.

Az utolsó műveiben neki is belopózkodott művészetébe egy súlyos és kemény gondolat. Oly súlyos és kemény, hogy egy másik magyar költő egykor hősnek mondta, aki ezt a gondolatot agyában viseli. Nem volt már a téma mindegy neki : volt valami benne, amit különösen és minden áron ki akart mondani. Itt nemcsak a kifejezés tornája érdekelte. S most úgy tűnik föl, mintha ennek a gondolatnak csirája kezdettől fogva benne ült volna lelkében. Lassan nőtt föl, mint egy rettenetes embrió ; ha jelenlétére gondolok, egyszerre más színben látom minden írását, ifjúsága dekadens rímeitől kezdve egészen a végső novellák cinikusan ható hitetlenségéig. Egész életműve mintha csak előkészület lett volna arra a néhány utolsó versre, amelyben ez a gondolat megérik és kiteljesedik : a halál gondolata. Imádta az életet minden kis jelenségében, minden legapróbb borzongásában ; ezeken kívül csak a Semmit hitte. Ez volt a sötét háttere könnyűségének, művészete boldog céltalanságának : mert semmi sincs ingyen. Imádta az életet és félt a haláltól már kora ifjúságától kezdve. Képzeletét delejes erő vonta a sötét partok felé. Művei tele vannak orvosok és betegek rajzaival. Most egyszerre maga is ott állt a határon. Mily soká kellett ott állnia, s belenéznie a sötétbe. Rettenetes küzdelmet vívott a Rémmel ! Lélekzetfojtva figyeltük, önzően, mert magunkra gondoltunk. Utolsó versei, melyek a magyar költészet legszebbjeihez sorakoznak, mindenkinek a saját haláláról énekelnek.

JEGYZETEK

E tanulmányok majdnem kivétel nélkül valamely aktuális indítéknak vagy alkalomnak köszönik létüket. Természetesen távolról sincs itt minden, amit hosszú éveken át a magyar irodalom utait és eseményeit figyelve elgondoltam és leírtam. Mellőztem azt, aminek érdeke pusztán az aktuálitáshoz kötődött, az élő irodalom napi kritikáját, kortárs írókról írt bíráló cikkeket vagy jellemzéseket, valamint a könyvbírálatokat is (hacsak a bírálat formája nem csupán ürügy volt valamely általánosabb érdekű probléma felvetésére). Ezek közül nem egynek megvan a maga történeti érdeke. Igy például annak a cikknek, melyet Kuncz Aladár *Fekete Kolostor*áról írtam, mindjárt a könyv megjelenése után, az *Erdélyi Helikon*ba, s mely először állapította meg e remekmű értékét és helyét irodalmunkban. Igy azoknak a kritikáknak is, melyek az »új népies iskola« első jelentkezéseire hívták föl a figyelmet, valamint a *Nyugat* által kiadott *Uj Antológia* előszavának, mely először próbálta meg az újabb költőnemzedék szellemi arcképét megrajzolni. Megemlítem még a háborúban elesett fiatal költőről, Békássy Ferencről, írt nekrológot, s a korán elhúnyt kiváló tudósról, Király Györgyről, szóló tanulmányt, mely a magyar tudományos irodalom kérdéseit érinti. (Az egyik *Irodalmi Problémák*, a másik *Gondolat és Irás* c. kötetemben olvasható.) Kihagytam végre azt az ismertetést is, melyet egy francia folyóirat felkérésére írtam a magyar irodalomról, s melyet később, német közönség számára átalakítva, a berlini egyetemen is előadtam; holland fordításban is megjelent. Az érdeklődő elolvashatja *Élet és Irodalom* c. könyvemben; 'tt feleslegesnek tartottam közlését, mert tartalma e kötet olvasóinak már nem sok újat mondana. — Egyebekben a *Nyugat* különböző évfolyamaira utalok. Majd minden lényegesebb effajta írásom ott látott napv lágot.

Az *Irás és Olvasás* egyes darabjaihoz, mikor először jelentek meg könyvalakban, jegyzeteket csatoltam, melyek részben a cikkek keletkezését világították meg, részben tartalmukat egészítették ki

bizonyos technikai kifejtésekkel és magyarázatokkal. E jegyzetek közül a fontosabbakat itt ismétlem, ellátva helyenként azokkal a pótlásokkal, melyeket az azóta eltett hosszú idő tesz szükségessé.

IRODALMI NEVELÉS (3. l.)

Eredetileg csakugyan a fogarasi főgimnázium értesítőjében jelent meg ezen a címen : *Stilisztika és retorika a gimnáziumban.* Itt tehát a dolog természeténél fogva kényszerültem az akkori gimnáziumi tantervben megállapított tárgysorrendhez ragaszkodni s a tantervet általában glosszáim számára bírálhatatlan alapul elfogadni. Maguknak a glosszáknak eszmei függetlenségén és érvényességén ez mit sem változtat.

AZ IRODALOM HALOTTJAI (18. l.)

E tanulmányok mindhárom írót, akiről beszélnek, ha nem is szavaikkal, de hangsúlyukkal bizonyára némileg túlbecsülték. Ennek az oka részint az írók időbeli közelségében s a cikk írásának idején uralkodó általános hangulatban, részint kétségkívül azon véletlenségben is kereshető, hogy ifjúságomban mind a három író valamely okból közel jutott hozzám.

Ma már nyilván látom ezt; mégis újra közlöm itt e tanulmányokat. Mert magamnak sem az esztétikai megítélés volt bennük a fontos, hanem az irodalom-pszichológiai probléma, amelyet fölvetnek. Az e probléma körül mondottakat nem érinti az sem, ha a példaként szereplő írók értékéről ma már sok tekintetben más véleménnyel vagyok. (1916.)

A szóbanforgó Komjáthy-könyvet Sikabonyi Antal írta, és Rákosi Jenő újságvállalatának, a *Budapesti Hírlap*nak, kiadásában jelent meg.

PETŐFI ÉS ARANY (39. l.)

E cikk megírása óta Arany tanári működéséről számos új adat látott napvilágot, s az irodalomtörténetin kívül egyéb előadásainak jegyzetei is előkerültek. Ezeket persze a cikkben még nem használhattam föl. — A megbírált Petőfi-könyv Hartmann János *Petőfi-tanulmányok* c. kötete.

VÖRÖSMARTY (58. l.)

Az első, aki Gyulai Vörösmarty-arcképének elégtelenségét és, hogy így mondjam, Vörösmarty arcának kettősségét észrevette, Schöpflin Aladár volt, már 1907-ben. (L. Schöpflin : *Magyar Irók. A két Vörösmarty.)* Cikkeim írásakor ezt a tanulmányt nem ismertem.

A fordításról és a formák viszonyáról l. a *Dante fordítása* c. cikkhez írott jegyzetet.

DANTE FORDITÁSA (107. l.)

(1916-ból való jegyzet.)

E tanulmány nem azonos megjelent Dante-könyvem előszavával s jóval előbb íródott, mint a *Pokol* fordítása elkészült volna.

Ma már ennek sem minden állításával értek egyet, de a fő gondolatok azóta még megerősödtek bennem. A műfordítás a népek lelkének egyik érintkezésmódja, finomabb hangulati mondanivalók közlése néptől népig: de e célt csakis a formahű fordítás szolgálhatja.

Az utóbbi pontot irodalmunkban még mindig vitatják. Vitathatóságát nagy mértékben támogatja a Baksay kitünő Homér-fordításának sikere: pedig ez a mű kétségkívül oly értelemben kitünő, mint a Pope Homérje: kitünő mű, anélkül, hogy a jó fordítás szolgálatát tenne.

»Különös, — írja Radó Antal a magyar Homér-fordításokról szóló értekezésében, mely voltakép a Baksay panegirisze — hogy az alakhű fordítás merev követelésével még ma is találkozunk irodalmunkban, még pedig nem, mint az ember hinné, klasszikus filológusok részéről, mert hiszen ezek . . , az antik versformát igenis elejthetőnek mondották, hanem költők részéről. Csak nemrég Kozma Andor éppen Baksayról stb.«

Az én véleményem szerint ez éppenséggel nem különös, hanem egészen természetes. A költők ragaszkodnak a formahűséghez, mert ők értenek ehhez a dologhoz: ők ismerik a forma fontosságát. Csupán a költők véleménye lehet irányadó. A filológusnak az adattartalom elsőrangú fontosságú a költői műben is: s az adattartalom, azt hiszik, hívebben visszaadható a kevésbé formahű fordításban. (De akkor tulajdonképpen alig van értelme, hogy egyáltalában a verses fordításhoz ragaszkodjunk.) Költői szempontból azonban a tartalom mint adattartalom egyáltalán nem bír fontossággal: csak mint színtartalom; s a színezés hűsége nem egészen azonos az adathűséggel. Teljesen elengedhetetlen azonban a hangulati és formai hűség; mert a költőnek nem tartalmi, hanem hangulati és formai mondanivalói vannak, egyébként prózában is megmondhatná. E hangulati és formai mondanivalókat közvetíti nemzettől nemzetig a művészet, a műfordítás; a tartalmi mondanivalókat a tudomány is közvetítheti.

Érthető tehát, ha a költők (mint Arany, aki a klasszikusok magyaros fordításáról paródiát írt) és a költő-műbírák (mint Matthew Arnold híres essayjében: *On Translating Homer)* mindig a formahű fordítás szószólói voltak. Jól érezték ők, hogy az új formába való átültetés voltakép nem fordítás többé, hanem inkább ugyanazon tárgynak egészen más költői művé való feldolgozása: mert hiányzik belőle a formaközlés jellege, egy formahangulat átadása nyelvből nyelvbe. (Ezért a franciában, hol a formaátvevés nyelvi okokból gyakran még tökéletlenül is lehetetlen, a verses fordítás inkább átültetés s ritka kuriózum.)

Az ellenkező véleménynek természetes képviselői, mint mondtam, a filológusok s a legkiválóbb talán Wilamowitz-Möllendorf érdekes tanulmányában: *Was ist Übersetzen?* és fordítói gyakorlatában is. Wilamowitz, mint Baksay is, abból indul ki, hogy egyes formák más-más nyelvben más-más használatúak és hatásúak, ahogy pl. a hexameter a magyarban ünnepies, a görögben naiv. Eszerint a formákat is le kell fordítani, mint a szavakat: azaz olyan formát kell keresni, mely az új nyelven körülbelül hasonló hangulatú és hatású, mint az eredeti nyelven az eredeti forma. Wilamowitz finom tudással keres össze hasonló *használatú* formákat klasszikus és modern nyelvek közt s megpróbálja néhány átültetéssel igazolni elméletét: a Nibelungenlied egy részletét homeroszi stílben és versben fordítja görögre, Goethe egy dalát horatiuszi formában latinra stb.

Érzésem szerint az eredmény éppen az ellenkezőt bizonyítja,, mint amit akar: azt t. i., hogy a költemény hangulata és hatása mennyire átalakul még a leginkább hasonló használatú idegen versben is. Ennek igazolására merészkedem ideírni a következő néhány sornyi kísérleteket, melyek filologice bizonnyal tele vannak a legelemibb hibákkal (hiszen szerzőjük távol áll a filológiától), de mégis kellően szemléltetik célzatunkat. Az első Vörösmartynak *Haldokló leány* c. költeménye, melynek első strófáját emlékeztetőül ideírom:

Mért, könnyü lebel,
mért játszadozol te ölemben?
A sárga level,
kit szárnyad emel,
nem zseng soha több kikeletben;

Vörösmarty-tanulmányunkban kimutattuk, hogy ennek leginkább megfelelő stíl a latinban a tibullusi forma; tehát ime:

PUELLA MORIENS.

In gremio aura levis mihi cur sic ludis inerti?
  Quam fers, languida non herba virescere vult.
Ac velut in media herba via languescere nata,
  sic vita in media nata puella mori.
Quam dabat iste fidem miles mihi vae male servat
  conterit heus eculi ungula cor trepidum.
Depositura meo tumulo levis aura quid affers?
  Flaccida — ne signo plus feras — herba sat est.
Perjurum variis si floribus uti videbis,
  »Aspice vestigia« — redde — »superbe, tua!«

Ugyanígy megpróbálhatjuk a *Keveházát* (a leghomeroszibb zamatú költeményt, melyet magyarul ismerünk) a Homeros stíljében görögre ültetni. Csak a kezdő sorokat írjuk le:

1. *Τίπτ' αὖτ' αἰγυπιοὶ γαμψώνυχες ἀγκυλοχεῖλαι*
ὀρνιθές τε κακοὶ μεγάλα χλάζοντες ἐπῆδαν
Δαιουβίοιο παῖ ὄχθῃσιν πλατέος ποταμοῖο;
οὐκ ἄλλα φρονέοντες οἰωνοί τ' αἰγυπιοί τε
ὀρνιθές τε κακοί μεγάλα κλάζοντες ἐπῆδαν
ἀλλ' ὅτι κείσονται μάλα μυρίοι αὐτόθι νεκροί
αὔριον ἠῶθεν· τοὺς δ' ἐνθάδε γῦπες ἔδονται.

2. *Λαός Δαιουβίου ἐντός ἴε πέρην τε ῥόοιο*
οὐκ αἴτως ἔγχεσσιν ἀγείρεται οὐδε μαχήσει
ἀλλ' ἠώς τε ζόφος τε πέρην κατενῶπα ἰδόντες
ἔστασαν ὥστε ῥόον ποταμοῦ τῆδ' ὕδατι πλησθέντ'
αὔριον αἵματι πολλ' ἐρυθαίνεσθ', αὐτὰρ ἔπειτα
μήτερε. αὔξουσιν θαλερὸν κατὰ δάκρυ χέοντες.

Látnivaló, mily egészen más lesz a vers az idegen köntösben; s ez érthető is, mert a forma más *hangulatú*, ha ugyanazon *használatú* is. Wilamowitz tévedése éppen abban rejlik, hogy igazi filológus létére a forma *használatát* azonosítja *hangulatával;* holott a két kategória körei egymást egyáltalában nem fedik. A homéri hexameter pl. kétségkívül hasonló használatú volt a magyar alexandrinnal, mégis egészen más hangulatú; s éppen e formahangulat különbsége, mely azonos műfajnál és azonosan népies hangnívóban is fennáll a görög és magyar közt: ez az, amit a műfordítónak át kell ültetnie, ha nem egyszerűen egy magyar költeményt akar alkotni a görög anyagából, hanem a görögnek szellemét magyarul kifejezni. A görög hexameterhez, minden használati különbsége dacára, még mindig közelebb áll a magyar hexameter, mint bármely alexandrin: mert ez *mégis csak hexameter;* s a magyar fordító legfőbb és legnehezebb formai feladata éppen a magyar hexametert a görögnek hangnemére beállítani, a görögével azonos használatra alkalmassá tenni. Nehéz feladat, de mégsem oly *elvileg* lehetetlen, mint egy egészen más, sőt más nemzet szellemétől alkotott versformával a hexametert kifejezni.

MAGYAR IRODALOM (124. l.)

(1916-ból való jegyzet.)

Az ú. n. magyar versforma problémája egészen külön fejezetet érdemelne. A valóság az, hogy ez a versforma minden változatosságával és élénkségével is, régi formájában kevéssé látszik alkalmasnak, hogy a modern, mélyebb és differenciáltabb érzések köntöse legyen. Ezért van az, amiről Négyesy panaszkodik: hogy újabb költőink egészen elfordulnak az ősi formáktól. A magyar vers mai ízlésünk számára népies forma, a népies formák minden korlátoltságával, ügyetlenségével. Petőfi gyermeteg és népies hangulataihoz sokkal jobban illett, mint a maiakhoz: s mégis már Petőfi sokkal szívesebben alkalmazott magasabb hangnemben nyugateurópai verset. Az alexandrin, ahogy újabb költőinknél itt-ott megjelenik, művészietlenségével, pongyola és monoton könnyűségével, igazán

elkedvetlenítő, szinte már nem is vers. A kísérletek, francia alexandrint magyarral visszaadni, megdöbbentően mutatják, mily szegény és színtelen ez a mi formánk, mennyire nélkülöz minden hajlékonyságot és finomabb zenét úgy, ahogy ma átlag kezelik.

Az első, aki érezte ezt, Arany János volt. Ezért akarta versünket kezdettől fogva reformálni: és pedig az ú. n. nyugateurópaihoz való közelítés, az időmérték alkalmazása által, ami nyelvünk természetével nem ellenkezik. (Hiszen ez az ú. n. nyugateurópai vers tulajdonképpen szintén teljesen magyar: a nyugati nyelvek nem is képesek a pozíciós-mértékes verselésre.)

Arany először *(Toldi*ban) a magyar ütemek ereszkedő voltánál fogva kínálkozó trochaikus megoldással kísérletezett; az eredmény azonban kemény és monotón hangzású maradt. S kétségkívül ő sem öltöztette volna bonyolult és nehéz költészetét oly túlnyomóan e kemény és naiv formákba, ha későbbi éveiben más úton nem sikerül azokat modernekké alakítania; aminek egyszerű titkát nekünk is csak el kellett volna lesni, hogy régi formánkat mai használatban is alkalmasként megőrizzük és továbbfejlesszük. S csakugyan, e titok (legalább az alexandrinra vonatkozólag) pontosan kifejezhető néhány könnyű szabályban, amelyeket Arany, ha tudatosan és épígy nem formulázott is, *Buda halálá*ban és a *Toldi szerelme* későbbi részeiben majdnem mindig pontosan betartott, ha tárgyban vagy hangnemben valami külön oka nem volt, hogy a régi, naivabb verseléshez ragaszkodjék. És bizony ez egyszerű szabályokat tudatosan vagy tudattalanul be is kell tartani mindenkinek, aki manapság magasabb vagy komplikáltabb érzelmeket alexandrinban ki akar fejezni. (S ma már alig lehet költő, akinek ne volnának érzelmei komplikáltabbak, mint amilyet a régi népi forma megtűr: úgyhogy a régi, föl nem újított alexandrin is ma már alig használható egyébre, mint népies stilizálásokra.)

Ime, idézek most egy strófát a *Buda halálá*ból, hogy a modernné tett alexandrin szabályait egyszerűbben megérthessük:

Sátorba nyitottak,	engedelem nyervén;
szólt az előljáró	maga ékes nyelvén;
Etele a szókat	érti vala folyvást:
de azért kiváuta,	magyarázza tolmács.

A ⏑ jellel jelöltem azon szótagokat, amelyek a vers zenéjének minden vesztesége nélkül lehetnének ellentétes kvantitásúak. A szabályok tehát (melyek felállításában Aranynak tisztán csak gyakorlatára és semmiképpen sem elméletére voltunk tekintettel) a következők:

1. A félalexandrin utolsóelőtti szótagának *hosszú*nak kell lenni. Az oly vers, melynél e szótagok egyike rövid, legfeljebb oly gyakori-

ságú és szerepű lehet, mint a spondaikus hexameter. (Különösen ily szerepe van a rímben levő paenultima rövidségének.)

2. Az előző négy szótag egyszerű szabálya: ezek közt legalább két *szomszédos* szótagnak rövidnek kell lennie. Tehát e négy szótag:

vagy ⏑ ⏑ — — : *Ionicus a minore;*

vagy — ⏑ ⏑ — : *Choriambos* (Arany szerint a magyar vers legotthonosabb üteme);

vagy — — ⏑ ⏑: *Ionicus a majore* (amelyet Arany, az utána következő tagokkal együtt nézve, szintén a choriambikus versek közé sorol: anapaestikus lejtésre is emlékeztet[1]);

vagy ⏑ ⏑ ⏑ — és — ⏑ ⏑ ⏑: amelyekről Arany megjegyzi, hogy a chorijambushoz hasonló hangzásúak.

Bármelyik szabály ellen ok nélkül vagy huzamosabban vétünk, a vers népies pongyolaságba s leggyakrabban zenétlen keménységbe csúszik. Mindazonáltal itt is érvényes, ami versnél mindig: a szabályokat *nem szabad* egész pontosan és kizárólagosan megtartani. Módjával szép magyar nyomatékot adhat a versnek a rövid paenultima, de akkor az mindig hangsúlyos legyen; viszont a 2. szabályhoz való túlzott ragaszkodás oly lágyságot és olvadékonyságot szül, mely a szándékolt kifejezéssel ellenkezhetik.

Egészen hasonló célt szolgál az ősi nyolcas metrizálása, melyet Arany románcszerű verseiben stílszerűen a spanyol trochaeus-formával elegyít, különösen használva azt a szép fordulatot, mikor a trochaeus a cezurát a negyedikről az ötödik szótag végére löki át:

Most is vallják, | | egyre dallják
Szerbhon ifjai, | | leányi . . .

Az *Ionicus a minore*-formát, kevésbé rendszeresen és tudatosan, de szintén használja, pl. a Tengerihántásban:

⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑
Sanyarú volt beleszokni,
⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — —
napon égni, pirosodni,
⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑
— hüvös éj lesz, fogas a szél! —
⏑ ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — ⏑
derekának hajladozni.

(Az lj előtti tagot rövidnek vettem, mint Csokonai is a 143. oldalon idézett versében: *A hatalmas szerelemnek — megemésztő tüze bánt* stb. ahol az ionicus-lejtés végig pontosan megtartatik:

[1] Valóban, mi különbség e között: Munkában az éjet nappal teszik eggyé *(B. H.)* és e között: És röpköd a bomba és pattog a gránát? (A *Szondi két apródjá*ból, mely anapaestusi vers.) Túlságos sok ily anapaestusi lejtésű sor az alexandrint egészen kivetkőztetheti eredeti jelleméből.

⏑ ⏑ – ⏓ ⏑ ⏑ – ⏓
Teljesítsd angyali szókkal
⏑ ⏑ – ⏓ ⏑ ⏑ –
szeretőd amire kért:
⏑ – – ⏓ ⏑ ⏑ – ⏓
ezer ambrózia-csókkal
⏑ ⏑ – ⏓ ⏑ ⏑ –
fizetek válaszodért.

Az ily szavakat (teljes stb.) a régiek gyakran *ly*-lyel is írták.)

(E jegyzet tartalma az ú. n. »új népies iskola« fellépése folytán ma már sok tekintetben kiegészítésre, illetve helyesbítésre szorul. Kétségtelen, hogy a maygar népi versformák szerepe ma egészen más, mint 1916-ban volt.)

MA, HOLNAP ÉS IRODALOM (196. l.)

(1916-ból való jegyzet.)

Sok ellenkezést keltett maga az a tény, hogy egy olyan kevéssé *beérkezett* s nyilván még valóban éretlen jelenséggel, mint a magyar *futurizmus*, hosszú és komoly cikkben foglalkoztam; bár a cikk maga eléggé hangsúlyozza, hogy nem *jelenségről*, hanem *elvről* van szó. Az elv fontossága pedig nem tagadható: mert kétségtelen, hogy az irodalmi anarchia eszméi, tudatosan vagy tudattalanul, bomlasztóan vagy termékenyítően, de hatni és erjeszteni kezdtek. Sőt maga az irodalmi forradalom, teljes és összefüggő eszmekörével, periódikus tünet, analógiái az irodalomtörténetben könnyen megtalálhatók s pszichológiája tisztán tudományos szempontból sem lehet érdektelen. (Mai alakját persze a háború és korunk társadalmi viszonyai szocialisztikussá színezik, a régi hasonló forradalmak individualisztikus jellegével szemben.)

KÖLTŐ ÉS TOLMÁCSA (220. l.)

Eredetileg bevezető előadás Odry egyik szavalóestjéhez. Itt némi változtatással.

TANULMÁNY ADYRÓL (228. l.)

E tanulmányt némi tekintetben kiegészíti Ady posztumus kötetéről, az *Utolsó Hajók*ról írt cikkem, mely *Élet és Irodalom* c. kötetemben is megjelent.

Ady-tanulmányomra Földessy egész kötettel válaszolt. Ebben, valamint egyéb írásaiban, heves támadásokkal illette felfogásomat. Nem tartom feleslegesnek itt újból közzétenni azt a választ, mellyel e támadásra feleltem, s mely némi tekintetben Adyról s az új magyar versről vallott fölfogásom kommentárját adja (1920):

1. »A zseni titok«. Nem mondtam én evvel valami merész új igazságot, hanem nagyon is egyszerű s a köztudatban elismert

magától-értetődőséget. Ha már az ember általában titok: a zseni, amennyivel gazdagabb lélek, bonyolultabb másnál, annyival inkább az. — »Mit tudok én Baróti Szabó Dávidról?« — Persze, keveset, mert amit ő jelent, mindössze is kevés, — Göthéről sokkal többet tudok. Mindazonáltal lehetséges, hogy Baróti Szabót evvel a kevéssel elégjól ismerem, — Göthét sohasem ismerhetem elégjól.

Nyilvánvaló, hogy lehet ennek az igazságnak paradoxszerűen ellenmondani is: hisz a zseni épen az az ember, aki ki tudja fejezni titkát: »mennél zsenibb valaki, annál kevésbbé titok«. De mennél zsenibb valaki, annál nehezebb is kifejeznie magát, és különben amennyire ki tudja fejezni magát: épen ez a csodálatos kifejező képesség új titok. Mi célja ilyeneken vitatkozni? A szellemi élet terén kevés igazság van, aminek az ellenkezőjét is ne lehetne valami értelemben igaznak mondani: hisz oly bonyolult világ ez! Az összefüggésnek kell eligazítani: az igazságnak *egyénileg* igazzá válni azon a helyen, ahol áll. A zseni, rejtelmes kifejező erejével, jobban feltárulhat a rejtelmes emberi *érzés számára*, mint akárki más ember. *Az értelem számára* azonban, a tudós számára, az a feltárulás, és a zseni maga, a legnagyobb titok.

2. »Adyra azt mondani: szimbolista — kevés«. Miért kevés? Mert ő »nemcsak olykor-olykor, hanem habitusosan szimbolista« . . . Hiszen épen ezért lehet így nevezni. »Olykor-olykor« minden költő szimbolista: »a szimbolum olyan módja a szemléletnek, mely egy élénk költői fantáziának sem idegen« — mondja Földessy is. Ő valahogy úgy gondolkodik, hogy Ady nem szimbolista, több annál — legalább is: misztikus. Csakhogy a misztikus nem *több* a szimbolistánál, hanem *más*. Adyra nem lehet oly értelemben mondani: misztikus, mint pl. Blake-re. Adynál a szimbolum a fontos, annyira hogy szinte benne él szimbolumaiban, élete is szimbolum lesz, de nem *csak* szimbolum, hanem mindennél fenségesebb dolog: szimbolum! Ez a szimbolista. A szimbolista-versben maguk a szimbolumok pompáznak és rajtuk veszik minden figyelem.

A misztikusnál máskép van. Ott a szimbolum csak eszköz: a fontos az, amit a szimbolum jelent. Az élet pedig *csak* szimbolum, minden fényével és pompájával, nem fontos. A fontos valami, ami az élet mögött van.

Ady semmiesetre sem misztikus.

3. De még kevésbbé: filozófus. Még a misztikus költő sem filozófus, mert költő, mert nem fogalmakkal *egységesít*, hanem fantáziával inkább szétszórja a sugarakat, a színeket, túl még a láthatón is mint prizma a spektrumot, vöröstől ibolyáig és azon túl. Bizonyos, hogy a filozófiában is hasznos a fantázia, de csak mint mankója és szárnya az értelemnek, mely a saját céljai érdekében használja fel. A filozófusnak mindig a fantázia fölött kell maradnia. Kant pl. nem »egy vakmerő elképzeléssel állapítja meg a tér és idő csak-emberi voltát«, ezzel »felülemelkedve a merő értelmen«, —

hanem épen értelmi okok alapján mond ellen egész fantáziánknak, állítva, hogy pl. a tér nem lehet objektív — ami fantáziánk számára képtelen állítás, mert a világot nem tudjuk tér nélkül elképzelni. Ady viszont belül marad a képeken, belül a fantázián. Mikor pl. az »egy utcájú zsarnokról, az Időről« beszél, akkor nem »ugyanazt a problémát feszegeti, amit Kant«, — hanem ép ellenkezőleg, az időt, amit Kant az objektív valóságok sorából törölni akart, nemcsak mint objektív valóságot, de sőt mint látható, utcás valamit, testté tette. Ady nagysága e sorban ép ez a költői megtestesítése az elvontnak, mert hiszen ami filozófiai (vagyis értelmi) tartalom van e versben, az csak annyi, hogy az idő (műszavakkal mondom) egydimenziós és irreversibilis, amihez bizony nem kellett Kant és ami bizony elég »soványka filozófia«. De hát dícséret a költőre, ha azt mondjuk rá : filozófus?

4. Ady nagy életigenlése, mint *faculté maîtresse*, nem a Földessy gondolata. Egészen magától értetődő gondolat ez s nem őneki jutott először eszébe. Én már 1908 körül megírtam (a *Nyugat* első Ady-számában) — s már akkor is úgy mint természetes és ismert valamit. Földessy könyvéről szólva, vissza kellett térnem rá : nem mintha a könyvből hiányzana, hanem épen azért, mert annyira természetes sarkpontja e könyvnek és minden írásnak, amely Adyról szól.

5. Egyáltalán : Földessy mintha minden szavamban hiánykeresést és hibáztatást látna, holott kritikám tenorja épen nem ez. A »metonimikus megfordításokra« nézve is kár újból bizonykodnia, hisz elismertem igazságát (s még példáját is idéztem : a *nedves hazugságot)*. De idevágó eset-e a »fekete virág«?

Fekete virágot láttál
Különös volt, tehát letépted —

Ady a nőt képzeli virágtépőnek és *úgy is mondja*. Hol itt a metonimikus megfordítás? Az igaz, hogy a sablonhasonlatokban a férfi szokott virágtépőként szerepelni, ennyiben Ady képe megfordítása a megszokott szemléletnek, — de mért »metonimikus«? — A »ledér Istennél« is természetesebbnek gondolom a magam értelmezését. (Mikor a »betyár istenét« szidják valakinek, ebben az a gondolat settenkedik, hogy »még az istene is betyár«, s épen olyan ez, mintha a római a tolvajt rajtacsípve, Mercuriust emlegetné, a *tolvajlás* istenét.)

6. Földessy versértelmező eljárása sokszor páratlanul erőszakos és felháborítóan jogtalan. Mi joga főleg magyarázni, amit mindenki ért s *máskép* magyarázni, amit a saját bevallása szerint is mindenki magától egyféleképen ért? Tessék elolvasni ezt a költeményt: *Az én hadseregem* (a *Minden Titkok Verse*iből). Nincs ebben a legparányibb homály. »Nem lehetett olvasó« — mondja Földessy maga is — »aki azt a verset az első olvasásra máskép magyarázhatta volna, mint az ifjú generációhoz intézett buzdítást s ha olvasóm most rálapoz, kezem rá : mosolyogva fogja az én kommentálásomat fogadni...«

Nem, nem mosolyogva: boszankodva! Földessy minden ok nélkül azt állítja, hogy Ady saját verseit érti a »fiatalokon«, hogy az egész költemény az Ady-versekhez szól: — minden ok nélkül, mert a másik magyarázat kétségtelenül sokkal egyszerűbb és a Földessyé mellett legfeljebb az szól, hogy elvégre, ha nagyon akarom, ezt is belemagyarázhatom Ady szavaiba. A szók türelmesek. Szegény Ady, ha csak legtávolabbról sejthette volna is, hogy valaki valaha ily ferdén értheti a versét, talán beszúrt volna egy szót, ami végkép lehetetlenné tegye ezt a furcsaságot, de hogy az ördögbe gondolt volna erre? Mikor a vers olyan világos. Bizonyára nem tette föl kedves Földessyjéről ezt a különös tömbszilárdságot, ezt a tanárinális-több nagyképűséget, mely ilyen egyszerű verset is tovább akar magyarázni, mindenáron félremagyarázni! és még hozzá »Ady-értésének egész reputációját« teszi erre.

Mily csüggesztő gondolat a költőnek, hogy legegyszerűbb szavait így elcsavarhatja, sőt szinte dicsőségének érzi elcsavarni, a kritikus. (S még ily kritikus is, aki a költőhöz ennyire közel áll!) Mi hát a költészet? Játéka az éleselméjűségnek? talányfejtés? babhüvelyezés?

7. Még egy hasonló: a »*Mostoha Testvéreim a Betűben*«, a köztudat szerint: az ujságírók. Földessy azt mondja, hogy »ez a felfogás torz quodlibetté rontja a verset« s »csak brutálisan értetlen, Adyhoz még csak konyítani sem konyító elmék asszociálhatták e sorokhoz az ujságírókat«. Ő szerinte ezek a mostoha-testvérek megint csak: a versek. A saját versei mint testvérei! Mily szubtilis erőltetettség e helyett az egyszerű kis költemény helyett! Bizonyos, hogy Földessy itt is egyedül áll magyarázatával. Kérdeztem Ady kiváló barátait, ismerőlt, nagyszerű kéltőket: ők valamennyien a »brutálisan értetlen« álláspontra helyezkedtek. Milyen rossz költő volna Ady, ha annyira nem tudta volna kiszámítani eszközeit, hogy ennyien és ezek így félreérthetik! Földessy egy helyt arról panaszkodik, hogy én *szerénynek* nevezem. Visszavonom. Valóban nem szerény. Jobban tenné, ha az volna.

8. Még inkább illenék hozzá ez a szerénység a verselési kérdésekben.

Sorra veszem, amit mond.

Először is tiltakozik az ellen, mintha ő azt állította volna, amit én imputálok neki: hogy Ady *kizárólag szótagszámra* alapítja verselését. Maga is érzi, hogy ez nem volna dícséret Adyra. Inkább védekezik: ő nem mondta, hogy Ady elvetette az időmértéket, csak a *régi* időmértéket — és egy új, tökéletesebbet állított helyébe. De hogy miben áll ez az újfajta időmérték: arról aztán nem tud többet vagy határozottabbat mondani, mint amennyi mértékszerűség a szabad versben, sőt akár a szépprózában is érvényesül, szabályokkal ki nem fejezhető mértékszerűség, úgy hogy most is azt kell mondanom: Földessy szerint ha nem is az egyetlen, mindenesetre az egyetlen megfogható alapja Ady verselésének a szótagszám.

Hogy pedig szavai *jogot* adtak imputálnom neki azt az állítást, hogy Ady »minden időmértéket elvet«: arra azt a mondatát idézem: »A költő mind gyakrabban fordul ehhez a verselő módszerhez, hamarosan szakít az időmértékkel, úgy hogy a *Vér és Arany*-ban már nincs időmértékes vers, a kötetnek egy versét sem lehet bármely régi mértékre végigskandálni.« (Régi mértékre: azaz időmértékre, mindenki így értené. Pontosan idéztem.)

9. Földessyt megbotránkoztatja, hogy én Ady jambusairól azt mondom, hogy nagyon gyakran elég gyengék.

— Mi lesz ebben a megállapításban az Ady-sorok »fülbemászó« muzsikájából? — kérdezi. Két dolgot felejt el. Az egyik, hogy ha Ady sorairól azt mondjuk. fülbemászók, nagyon ritkán gondolunk épen a verscsengésre. Horváth Jánosnak igaza van, hogy e sorok »egy meg-megújuló hallucináció makacsságával üldöznek, fülünkbe csengenek« stb., — csakhogy ennek titka sokkal inkább rejlik a szavak értelmének szuggesztív erejében, mint a vers csengésében. (Nem igaz tehát, hogy Horváth ellenmond önmagának, mikor »diszkrétül érvényesülő« zenéről beszél.)

De másrészről: a fülbemászó zenét talán az ütemek merev szabályossága hozza létre? Szó sincs róla: az édes és leghibátlanabb zene épen az ezer apró szabálytalanságból szűrődhetik össze, melyek mögött a sejtett ideális vers-séma csak azt a szerepet játssza, amit a láthatatlan és szilárd csontváz a pihegő és változó körvonalú eleven hús mögött. Mindenki tudja például — legalább minden költő tudja —, hogy a jambusi sor első lábának nemcsak hogy nem kell tiszta jambusnak lenni; sőt épen a legszebb jambusi sorok közé tartoznak azok, amelyek trochaeussal kezdődnek. Ezért a szabálytalanságért nem kell Adyig menni; a legklasszikusabbaknál is megvan ez (pl. Aranynál, találomra: *Nézd ez erőt, hatása mily tömérdek:* Széchenyi emlékezete; *Most viadalra helyet nézni járnak:* Szentiványéji Álom stb.). De egyébként is: el lehet mondani, hogy a jambusnak legklasszikusabb verselőinknél is (legalább Petőfiék óta) nincsen más egészen szoros szabálya, mint hogy az utolsó lábnak kell tiszta jambusnak lenni; a többi szótag akármilyen lehet. Ellenben mindig fontosabb a cezura; úgy hogy az Ady-sor, amelyet Földessy idéz: *Csönd van és csöndben barangolok én:* trochaeus-kezdetével, hibátlan kihangzásával, és orthodox cezurájával, nemcsak nem rossz, hanem metrikailag egészen rendes sor: minden megvan benne, ami kötelező.[1] A hibátlan jambus egyáltalában nem kötelező. Nem igaz

[1] Ne lenne jambus ez:

Csönd van és csöndben barangolok én
E kis Guignol-országocskán keresztül
Hol fürészt mindent piszkos, őszi ár
S ömlik a könny nádasgunyhó-ereszből . . .

Hát mi az ördög ez, ha nem a legorthodoxabb jambus?

tehát, hogy az olyan vers, melyet »nagyon gyakran elég gyenge jambusok« *tarkitanak*, nem volna méltó Adyhoz: azt mondani egy költőről, hogy jambusai gyengék vagy hanyagok: nem hibáztatás, csak jellemzés; Petőfi jambusai még rosszabbak, mint az Ady félék; oly jambustalan jambus sorok, mint: *Új rablói vannak a nyárnak*, bármely újabb költőnél találhatók (nálam is); s egyáltalán a költő pillanatnyi hangulat célja dönti el, mennyire közelíti meg a tiszta jambus ideális, de szigorúan alkalmazva kiállhatatlanul merev sémáját.

10. Nem mondtam én, hogy *A Befalazott Diák*, akár csak utolsó soraiban is, épen a *Velszi Bárdokhoz* hasonlít: hanem csak azt, hogy orthodox és balladaszerű; — s az is! Nem *ballada* (mert nem akarok műfajvitákba ereszkedni) — hanem *balladaszerű*, képeinél, képzeteinél, hangulatánál fogva — és ez kétségtelen. S épígy formában is. A *Vadat és halat s mi jó falat* lehet kivételes sor a *Velszi Bárdokban*[1]; de nagyon is jellemző sor a ballada-versre: s ezt mindenki jól tudja, aki egyszer forgatta a Percy gyüjteményt. Nem ismerni meg itt a középrímes anapaestust majdnem oly járatlanságra vall, mint nem érezni az anapaestust az ilyen nagyszerűen zengő — s az előző jambusokhoz teljesen orthodox módon illeszkedő — sorokban: — ⏑ – | ⏑ – | ⏑ – ‖ ⏑ – | ⏑ – | ⏑ – *Két lankadt szárnyu héjamadár;* vagy *Dúlnak a csókos ütközetek*[2] (amiket ő a régi időmérték szerint skandálhatatlannak tart!) Szinte szégyen, hogy ilyenekről még beszélni kell!

— De »mérjük föl« — mondja Földessy — a többi négy strófa megfelelő sorát. — Minek »fölmérni«? Bizonyos, hogy az anapaestusok nem tiszták; mindazonáltal a balladasor-jelleg, az anapaestikus váz — a középrím által is kihangsúlyozva, — oly tisztán s erősen rajzolódik be a hallásunkba, hogy csak a botfülű pedáns mondhatja, hogy nem anapaestus. *Lelke | babona || s árnyak | hona:* világosan ugyanaz a ritmus mint: *Vén bol | tok alatt || süket | falak*[3]). A többi strófákban több a szabadság: ott az anapaestus rövid szótagjai helyett állnak hosszúak; — de a magyarban, ahol elég kevés a rövid szótag, — a magyarban, ahol pl. az angoloknál, németeknél annyira kedvelt szép, szabad anapaestikus vegyítése a jambusoknak oly ritka és nehéz a rövid szótagok hiánya miatt — ez nem szokatlan szabadság, sokszor szinte kényszerűség; s legpontosabb verselőinknél is előfordul, pl. Aranynál az *Ünneprontók* vagy a *Tetemrehívás* anapaestusaiban és daktylusaiban:

[1] Bár nem *eltérő* a költemény rendes ritmusától, hanem annak kiterjedése.

[2] Az utóbbi sor zenéjének megszokottságát az orthodox cezura is hangsúlyozza, Földessy, mint másutt, itt is a cezura-sémát téveszti össze az ütemsémával. (A modern magyar versben gyakran igen erős a cezura, kárpótolva az ütemek kevesebb tisztaságáért.)

[3] Megmutattuk, hogy az első jambus helyett mindig állhat trochaeus: s *babona* anapaestusnak véve: nem is oly nagy szabadság, amikor a hím-rím az utolsó szótagot különben is megpattantja.

Ide a | jebuzé|us-pofá|dat

Hívnák | haza ő|ket ebéd|jekhez is . . .

Jójjön az | anyja || hajadon | húga

Haném e | tört én || adtam ne|ki

Szeme szo | katlan || lángot lö|vell

Kacag, és | sír, s fenn | villogtat|ja

11. Ezt a szabadságot jól meg kell figyelnünk, mert Ady verselésében nagy szerepet játszik. Lényege az, hogy némely hosszú szótag rövidként szerepel; pl. a hangsúlytalan, vagy csak helyzeténél fogva hosszú-szótag a hangsúlyos, vagy hosszú-magánhangzós »született« hosszú-szótaggal szemben. Ez a szabadság költészetünkben egyre gyakoribb lesz, sőt újabban kísérletek történtek az anapaestikus verselésnek (sőt még a görögös versnek is) egészen ilyetén megalapozására.[1] Az ily anapaestus a fülben egészen tökéletes lehet, mert a fül a mássalhangzótorlódást nem mindig veszi komolyan; s ha a vers-sémát néhány tiszta ütem már elég erősen megcsendítette, a többin már könnyen eligazódik magától.[2]

Ady maga rendkívül gyakran használja az ily szabadabb ütemet, ahol jambusi verseiben a rímelő sorok szótagszáma nem egyenlő, ott igen sokszor egy-egy ilyen, a fülnek kitűnően hallható, de a szótagmérő tanári szem által meg nem látott, anapaestus rejlik. A Földessytől idézett példák nagy része ilyen s Földessyt útbaigazíthatta volna az, hogy némelyik egészen tiszta anapaestus; pl.

Útá|lom, irigy|lem és | unom

Most már | hadd jöjj|enek a | mesék.

Az ilyen sorok teljesen orthodox módon rímelhetnek jambusi sorokkal, amelyekkel pedig nem egyenlő a szótagszámuk. Egyáltalán: hol van az megírva, hogy a rímelő soroknak az orthdox-versben egyenlő a szótagszámuk? Lássuk csak Aranynál:

Rá vissza süt a nap, ádáz tusa napja (12 szótag)
Tetején lobogós hadi kopja (10 szótag)
S vadul a sebből a tört kiragadja (11 szótag)
Kacag és sír s fenvillogtatja (9 szótag).

[1] Magam is próbáltam ilyesmit *A Halál Automobilon* c. régi versben. Természetesen, amit az anapaestusról mondok, a daktylusra is áll. Tanárt jó erre külön figyelmeztetni; költő magától tudná.

[2] Nem véletlen, hogy a *Befalazott Diák* anapaestus-soraiból éppen a legelső a tiszta.

Talán ezek sem elég orthodox-sorok? (»Rapszodikus, szabadjára eresztett« forma pl. a *Szondi Két Apródjá*nak formája?) Ady sorainak orthodoxiája csak annyiban kevesebb, hogy az anapaestusok nem mindig tiszták, de hiszen az Arany utoljára idézett sorában sem tiszta az anapaestus. Ettől már csak egy lépés az ilyenekhez:

Bugják | bús ó|don é|nekek (8 szótag)

Mió|ta vá|ros ép|*ítetett* (9 szótag).

A vers egészen az anapaestussal váltakozó német vagy angol jambus. Épígy ez a strófa:

Mindent | akar|tunk s nem | maradt
Faló csók|jaink|ból egy | falat
Vágy, á|lom, bá|*nat, cél ok*|ság:
Egy pil|anat|nyi jól|lakott|ság.

Az ütemeket, ahol nem volnának maguktól is egész világosak, élesen a fülbe rajzolja a hím vagy női rím, s megerősíti a további strófák megfelelő sorainak egész hasonló s gyakran teljes élességgel kihangsúlyozódó üteme. Amit Földessy mint az Ady-sorok általa megtalált, s állítólag egészen új rendszerű ütemeződését mutat be *(Mindent akartunk | s nem maradt Faló csókjainkból | egy falat stb.)* az majdnem pontosan: ennek az orthodox lejtésű »nyugateurópai« versnek teljesen, szinte aggodalmasan orthodox cezura-váza (cezura pl. a 3-ik ütem közepén), mely csak emeli az ütemek csengésének nyugateurópai szabályszerűségét — s hogy ezt Földessy összetévesztette az ütemvázzal, s hogy nem ismerte meg benne a jambikus sorok teljesen megszokott és szabályos cezura-sémáját: csak vers olvasottságának igazán meglepő hiányosságát mutatja.

12. Nincs tehát e versekben a legcsekélyebb kakofónia vagy kakofóniából csinált harmónia sem; nem kell »kétségen felül állania« annak, hogy az ily »egyenértéktelenített Ady-sorokban minden lehetősége kizárul a verslábas ütemezésnek«: ezek a sorok nem is »egyenértéktelenítettek«, csak különböző szótagszámuak; vagy mint az Arany *Öreg Pincére*, amely szintén anapaestussal váltakozó jambus, s nem valamely »szabadjára eresztett« forma, ahol a »díszharmonikus hangulatrezdülés« kakofóniát hozhatna; vagy mint azok a magyar versek, ahol lassú 3 és szapora 4 szótagos ütemek egyértékűen váltakoznak, mint az *Egri Leány* II. részében *(Rozgonyi | püspök || palotája | nyitva)*; vagy a *Tamburás Öreg Úr* Földessytől idézett strófáiban (Ami dalt | elnyütt || ez az ember | öltő stb.), ahol szintén egy csipetnyi »díszharmónia« vagy »kakofónia« sincs. Édes istenem! Földessy képes arra, hogy a *Fehér Kendő* nagyszerű csengésű daktilusait »régi mértékre felmérhetetleneknek« mondja. Valahogy úgy jár el itt is, mint a versek magyarázásánál: a magától értetődőt, az egyszerűt, a fülébe csengőt észre sem veszi

vagy nem fogadja el; e helyett új elméleteket komponál, melyekkel költőjének és önmagának dicsőségét emelhetni véli — de Ady nem szorult ilyenekre, mert untig elég új van benne úgyis; a tudósnak pedig nem hozhat dicsőséget az, ha a tudomány józanságát megtagadja.

13. Földessy elmélete két ponton sarkallik: a zökkentett verseken, és a szótagszámon:

A zökkentett versek theóriája teljesen hamis. Persze, hogy zökkenhet a vers, primitív vagy botfülű költőknél, másolók tollhibáiból, a régi vagy népi költészet zugaiban megesik, hogy a sor egy-egy szótaggal hosszabb vagy rövidebb, mint kéne — valóságos zökkent sor — de a Földessy által idézett régi magyar versek közt alig van ilyen. Azok többnyire egyáltalán nem zökkennek: egészen rendes zenéjű versek, csak épen hogy nem egyforma a rímelő sorok szótagszáma, akár mert valamelyik sor auftaktos, vagy több ütemből áll, mint a másik vagy anapaestusokkal van tarkítva, akár mert hangsúlyos vers s három és négyszótagos ütemeket válogat. Megdöbbentő, hogy Földessy milyen naivsággal fogja a legkülönbözőbb formákat egyetlen fantom-kalap alá. A *Chloé Daphnishoz* auftaktos vers, bizonnyal valamely érzelgős zenére. Nagy ritmusművészettel alkalmazott *Auftakt*ot mutat a másik Csokonai vers: a *Felvidulás*. A Szentjóbi Szabó verse orthodox trochaeus *(Cencit úgy|szeretem| Mint az életem.)* A Fazekasé rendes magyar ütem *(Mert ha nem| tántorog|Reménységem|győzni fog.)* Mindezekhez hasonlót akármelyik »óhangú madár« csinál ma is; én is csináltam.[1]

A régi versekre nézve, ahol nem egészen ügyetlen, primitív dadogások: hasonló áll. *(Panaszolkodván|nagy haragjában Ilyen könyörgést|kezde ő magában* pl. ugyanaz a ritmus, mint a *Rozgonyi püspök|palotája nyitva.)*

Ez ellen azt vethetné Földessy, hogy ha a zökkenést a különböző ütemek folyton hullámzó váltakozása okozza: miért egyezik akkor többnyire pontosan az egyes versszakok megfelelő sorainak szótagszáma? Eredetileg bizonyára a zene kényszere folytán: a strófáknak meg kellett egyezni egymással szótagszámban, hogy egyazon zenére énekelhetők legyenek. Adynak nem kellett felfedezni — sem a régi magyar versből visszahozni a pontos szótagszámmal ismétlődő strófaszerkezetet; természeténél fogva ilyen a legtöbb strófális vers szerkezete, akár magyar, akár idegen, akár régi, akár új, akár Béranger-chanson, akár Balassa-vers.

14. S ezzel itt vagyunk, a szótagszám kérdésénél. Földessy első könyvében kimutatást közölt Ady »szótagszám szerint formált« verseiről, amire én azt írtam, hogy »külön táblázatot lehetne összeállítani, legalább oly hosszút, mint a Földessyé, az eltérésekről.«

[1] A *Cigánydal* utolsó sora époly ütemű, mint az idézett Fazekas-sorok. — A *Daphnis Chloéhoz* auftaktjaihoz hasonlót pedig *Őszi harangozó* című versemben olvashat Földessy.

Földessy egy elképesztő statisztikával felel: összeállítja Ady ezer versét szótagszám szerinti táblázatokba; pontos jegyzéket készít az eltérésekről (amikor valamely sor szótagszáma véletlenül több vagy kevesebb, mint a többi strófa megfelelő soraié) — s e horribilis és haszontalan táblázatok mintegy 30 oldalt lepnek be könyvéből!

Micsoda felesleges és pedáns papírpazarlás!

Először is: ellenem nem bizonyít semmit; inkább azt bizonyítja, hogy csakugyan lehetett volna a szótagszámeltérésekből (185 ilyen eltérés van) összeállítani egy époly imponáló listát, mint a Földessy első könyvében közölt lista volt. Azt, hogy az eltérés több lesz, mint Adynak összes rendes, egyező szótagszámú strófákból alkotott versei: én sohsem állítottam. Nem is állíthattam. Hisz ez nem lehetne igaz egyetlen költőről sem, aki strófákban ír, akár orthodox, akár újító legyen; ellenkeznék a strófaszerkezet természetével. Ha akárkiből, Aranyból, Petőfiből állítanánk össze ilyen táblázatot: az arány mindenütt nagyon erősen az egyező szótagszámú strófák javára ütne ki — nem azért mintha ezek a költők szótagszám szerint verseltek volna: hanem valamely ritmusséma szerint verseltek s ahol a ritmus megegyezik, ott a szótagszám is körülbelül vagy többnyire megegyezik. Van olyan költő, — mint Berzsenyi — akinél talán alig van eltérés, pedig tagadhatatlanul görög formában írt. Azt hiszem, Reviczkynél is kevesebb eltérést találna Földessy, mint Adynál. 886 esetből 185 eltérés nem is olyan kevés, s Földessy táblázatából inkább az tűnik ki, hogy Ady *nem* ragaszkodott pedánsan a szótagszámhoz, mint az ellenkező.

Nem, ez a táblázat teljesen felesleges volt. Azt úgyis tudtuk, hogy Ady, mint minden költő, aki strófákban írt, többnyire egyező szótagszámú sorokból álló strófákat csinált; s ennél többet ez a tábla sem bizonyít. Hogy Ady verselése különösebben vagy főleg a szótagszámon alapulna: azt Ady kijelentései és javításai sem bizonyítják. Minden költőt bánt (nem a szótagszám, hanem a ritmus miatt), ha a nyomdában egy szótag kiesik verséből; minden költő kijavítaná az ilyen hibát; ebben Ady egyáltalán nem kivétel. Semmi ok sem volt tehát ily elrettentő táblázattal bizonyítani egy tényt, amit úgyis tudunk, s egy elméletet, ami e tényből nem következik.

Az elmélet maga — úgy is ahogy Horváth János, de úgy is ahogy Földessy formulázza — nem egyéb ingyen theoriánál, amelyen mindig lehetséges és mindig felesleges. Felesleges feltenni, hogy Ady a régi magyar vers nyomán egy egészen új versformát alkotott volna, amely a szótagszámon alapul (ez különben is inkább franciás lenne mint magyaros). Az egyetlen tökéletes novum Ady verselésében csak az marad, hogy ő mert először ereszkedő és emelkedő (trochaikus és jambikus) ütemű sorokat alkalmazni egyazon strófában.

15. Végre ami az Ady-vers genezisét illeti: egész ténybelileg megállapítható, hogy Ady csak lassanként szakadt el kortársai verselésétől. Nem áll az, hogy az *Új Versek*ben mindössze 5—6 vers-

nek van köze formában a régi vershez ; csak találomra többet jegyezhetek ide emlékezetből olyan versnek címét, amihez hasonló versformájút abban az időben akárki szokott írni ; íme : *A Krisztusok Mártírja, Jártam már délen, Mert engem szeretsz, Az én menyasszonyom, A könnyek Asszonya, Várnak ránk Délen, A vár fehér Asszonya, Félig csókolt csókok, A fehér Csend, Tüzes seb vagyok, Léda Párisba készül, Egy párisi hajnalon* stb. stb. Azok a szabadságok, amiket ezekben a versekben Ady a jambus szigorúsága ellen megenged magának, nem nagyobbak, mint amiket akár Endrődy Sándor is megengedett.

ELŐSZÓ MADÁCHHOZ (257 . l.)

Az Athenaeum jubileumi Madách-kiadásának előszava.

MAGYAR RITMUS (261. l.)

Horváth János könyve : *Magyar Ritmus, Jövevény Versidom ;* »a magyar jambus kérdéséhez« alcímmel 1922-ben jelent meg az Olcsó Könyvtárban. Véletlenül a *Nyugat* ugyanabban a számában, mely bírálatom közlését megkezdette, Gábor Ignác egy cikke is helyet foglalt, s az enyémmel sokban ellentétes álláspontot fejtett ki. Gábor külön is polemizált e tanulmánnyal, még mielőtt annak utolsó része megjelent volna ; s bár ez az utolsó rész a kiváló metrikus ellenvetéseire sokban már előre megfelelt, mégis szükségesnek láttam azokhoz a *Nyugat* legközelebbi számában még a következő megjegyzéseket fűzni :

Először : Senki sem tagadja, hogy Gábor munkája, a közkeletű magyar metrika némely ellenmondásának kimutatásával oly kérdést vetett föl, melyen verstanunk máig sem jutott túl. De az a refrain-szerűség, mellyel (mint Gábor kifejezi) elméletét minduntalan »újra agyonütik« : a *probléma* vitalitását mutatja, s nem a *megoldását.* Az a tétel is, melyben Gábor elméletének egységét foglalja össze (hogy »a magyar hangsúlyos versben a ritmikai hangsúlynak, mindig össze kell esnie a logikai hangsúllyal«) — nem a megoldásnak, hanem a problémának praemisszáihoz tartozik, mert hisz a probléma ép ez : *hogyan van az, hogy gyakran ez a kétféle hangsúly látszólag mégsem esik össze?*

Mindez a magyar hangsúlyos versre vonatkozik. Sik Sándor azonban modern »nyugateurópai« versünket kutatja, melynek elve nem foglalja magában a hangsúlyok összeesésének posztulátumát. Addig, amíg valaki a magyar hangsúlynak ez idegen verselésben való önkénytelen érvényesülését és hódítását vizsgálja, mint Horváth, addig a tények biztos talaján jár, mihelyt azonban (hogy Gábor szavaival éljek) »az újabb magyar verselés ritmusának egész rendszerét« *hangsúlyos* alapon akarja felépíteni, erőltetett problémát állít maga elé, s nem lehet csodálni, ha erőltetett megoldásokhoz is nyúl.

Másodszor: Nyilvánvaló, hogy az Arany László-féle »négytagúízület« csak a súlyos kezdetű soroknál állhat elő, vagyis ahol hangsulytól hangsúlyig legalább négy szótag esik. Mégis az Arany László felfedezésének tanulsága általános érvényű, mert azt mutatja, hogy a magyar ritmusérzék négy szótag lepergése után önkénytelenül új hangsúlyt teremt, hogy *nem az ütem függ a hangsúlytól, hanem a hangsúly az ütemtől.* Semmi sem győzhet meg arról, hogy pl. Petőfi verse:

A szerelem, a szerelem,
A szerelem sötét verem

nem négyszótagos ütemekből áll, hogy a természetes ritmusérzék nem nyomja itt meg önkénytelenül a névelőket, s hogy ez a körülmény nem ad bizonyos döccenést a versnek. Mindazáltal nem általánosítok, s a súlytalan kezdetű sorokat nem tartom minden esetben egyszerűen szabálytalannak. Ha Gábor figyelmesebben olvasta volna kifogásolt cikkemet, megtalálta volna benne a következő szavakat: »Horváthnak nincs egészen igaza, mikor az ily sorokat egyszerűen hibásaknak fogja föl. Túlsók lenne a hibás sor, épen Aranynál, legtökéletesebb verselőnknél.« E számban olvasható második cikkemben még jobban kifejtem ezt. S hogy teljes színt valljak: a Gábor próbasorát:

Egy nember, egy özvegy, egy hősködő asszony,

egészen úgy skandálom, mint Gábor, (ahogyan e sor anapaestusi képletet mutat) s biztos vagyok, hogy Arany is úgy skandálta. De nem hiszem, hogy ez már eo ipso Gábor elméletének hívei közzé avatna. Talán mégsem mindegy, hogy a súlytalan kezdetet ütemelőzőnek, vagy az ütem részének fogjuk-e föl? Hisz ezen múlik az a fontos kérdés: igaz-e, hogy »ütem, kezdőhangsúly nélkül, non sens a magyar ritmusérzék számára?«

Harmadszor: Ha igaz volna, hogy a magyar versben a súlytalan ütemelőzők száma ütemről-ütemre szabadon változhatik: akkor semmi sem magyarázná a verssorok terjedelmének szembeszökő megkötöttségét szinte a magyar vers egész történetén keresztül. Igaz, hogy e megkötöttségben észlelhető némi fejlődés, de ez csak a nagyobb művészet felé való fejlődés, a szabadság itt mindig — szabadság volt és nem szabály. Balassa ebben nem mutat csekélyebb szigorúságot, mint Gyöngyösi. Még az sem igaz, hogy a félsorok egyenlősége csupán Gyöngyösinél alakult volna ki teljesen. Az pedig, hogy a sorok terjedelmének szabadságát a rím fellépése szorította volna meg: teljesen igazolhatatlan állítás. Hol van az megírva, hogy a rím »csak egyenlő sorokat csendíthet erősen össze?« Minden versolvasó tudja, hogy ez nem így van. Mi magyarázhatná hát a sorok egyenlőségét? Talán az európai verselés hatása? De a magyar sorok terjedelme nem kevésbbé, hanem talán még sokkal inkább megkötött, mint az idegen versek soraié (s régebben volt az, mint-

sem az idegen sorok hatottak volna rá). — De nézzük a verset úgy, amint van és nem úgy, amint lett. Itt van pl. Csokonai verse: »Hát ezekért folynak Paktólus habjai?« Ha igaz, hogy a »*hát*« itt a tulajdonképeni soron kívül eső ütemelőző, s a sor ennek elhagyásával is ugyanazt a ritmust adja: miért nem fordul elő Csokonai összes költeményei között *egyszer se*, hogy ez az ütemelőző elmaradna és a sor eggyel kevesebb szótagból állana?

Negyedszer: Én nem számítom Gábort az iskolás ütemezők közé, de ebben az esetben, amiről itt szó van, az ő ütemezése megegyezik az Iskoláéval. Az én érzésem szerint ez az ütemezés csak az értelemhez szól — s nem egyúttal a fülhöz. A fül a $^4/_2$-ütemezést kívánja. S nem tudom elhinni, hogy ez csak a nőrím hatása volna, mert fülem épígy reagál jambusi rím esetén is, mindannyiszor, mikor a félsor nem válik oly erős caesurával magától két háromtagú részre, mint ennél: *Este van, este van* . . . A $^3/_3$-beosztást még tűri a fülem, de a $^2/_4$ számomra, bevallom, szinte teljesen ritmustalan. Hogy Gyöngyösit idézzem én is, ezt pl.

> Örökös betűkkel nevét jegyezteti,
> Melynek fényét rozsda nem szennyesítheti,

ha így skandálom: »Örökös / betűkkel / nevét / jegyezteti«: ez teljesen zenétlen számomra, a »*nem szennyesítheti*« félsornál is a fül legszívesebben $^4/_2$ sémára tagol, holott ez nem nőrím. Nemhogy a nőrím lenne hatással a sémára, hanem ép ellenkezőleg — mint cikkemben kifejtem — a $^4/_2$ séma természetessége hozza létre a nőrímek túlnyomó többségét, ami már Gyöngyösinél feltűnő. (Mert nem szabad gondolni, hogy Gyöngyösinél talán a jambikus rím volna többségben.)

A $^4/_2$ séma tehát nem holmi önkényes »dallam«, mint a trochaeus vagy a *Boci-boci-tarka* volna: hanem épen a négy szótag lepergése után új hangsúlyt kívánó magyar fülnek legkedvesebb ütem. Mert való, hogy »a magyar vers igazi ritmusa mégis csak az, mely a magyar beszéd természetes hangsúlyából meríti erejét« — de a magyar beszéd természetes hangsúlya maga is egy fonetikai (majdnem: zenei) törvények által teremtett, s nem tisztán értelmi, hangsúly.

Az, amit Arany László kimutatott.

*

Gábor az egész polémiának anyagát közzétette *A Magyar Ritmusról* szóló legújabb könyvében.

BALASSA. (275. l.)

Dézsi Balassa-kiadása, mely a cikk alkalmát adta, 1923. novemberében jelent meg. Kronológiai észrevételeim ellen. Waldapfel József *Balassi Költeményeinek Kronológiája* c. füzetében vitatkozó megjegyzéseket tesz: e megjegyzések azonban nem győznek meg arról, hogy állásfoglalásom bármiben változtatnom kellene.

AZ ÉN KÖNYVTÁRAM. (300. l.)

Egy bibliográfiai folyóirat (a Sikabonyi-féle *Könyvbarátok Lapja*) szerkesztőjének felkérésére íródott, s először ebben a folyóiratban jelent meg.

A KETTÉSZAKADT IRODALOM. (309. l.)

Ez a cikk 1927 tavaszán íródott; előzményei eléggé ismeretesek, s különben kitűnnek magából a cikkből. Berzeviczy a *Budapesti Szemlében* válaszolt. Az Akadémia elnökének nyilatkozataival kapcsolatban egy napilap körkérdést intézett az írókhoz. A kérdésre való feleletemet, mely a mondottakat több tekintetben megvilágítja, az alábbiakban közlöm:

Ha komolyan és érdemileg akarnék válaszolni a kérdésekre, egész tanulmányt kéne írnom. Úgy érzem, ezek tudományos kérdések, s nem politikai megvitatásra valók. A tudomány pedig még a fogalmakat sem tisztázta kellőképpen, amikről itt szó van. Mi az a »nemzeti karakter«? El tudok képzelni oly értelmezést, amely szerint minden igaz költő, ha akarja, ha nem, kifejezője a nemzeti karakternek; s olyant is, mely legdédelgetettebb klasszikusainkat »nemzetietlenekké« bélyegzi. Nem kiáltották-e ki Kazinczyt vagy Széchenyit a maguk korában nemzetrombolóknak s idegenség importálóinak, éppoly szenvedéllyel, mint akár ma Adyt? s nem volt-e nemzetgyalázó Kölcsey, mikor azt írta elkeseredésében, hogy »szebb arcot fog ölteni« e föld, ha a korcs magyar kivész s más nyelvű és »más keblű« nép áll a négy folyó partjára? Ehhez képest az egyes kérdésekben így jelezhetném röviden álláspontomat:

1. A »nemzeti karakter« lehet a költői realizmus kérdése — mennyiben tükrözi a költő műveiben az *emberi* mellett a *nemzetit* is? Igy értve e fogalom mindenesetre esztétikai szempontok alá esik. De ha politikai érzületet értünk rajta, nem szabad feledni, hogy a »leggutgesinntebb« nemzeti érzésű ember lehet ijesztően rossz költő, s épp a legnagyobb poéták — mert ők nemzetük oktatói, s az oktató nem lehet csupán visszhang — könnyen esnek az eretnekség és nemzettagadás látszatába.

2. Mindebből nyilvánvaló már, hogy egy költő nemzeti karakteréről éppúgy, mint esztétikai értékéről sok esetben csak a jövő mondhat igazi és elfogulatlan ítéletet.

3. A nemzeti karakter eleven valami, s mint minden élet, állandóság a változásban.

4. Az új magyar költészet, mely Adyt vallja reprezentánsának, sem idegenül nem áll szemben a nemzeti karakterrel, sem nem ért rajta teljesen mást, mint a hagyomány. Nem mást — csak többet, csak mélyebben, gazdagabban a régit! Csak friss szorítással ragadja meg a régi zászló nyelét, mely langy kezekben megereszkedett.

5. Hogy az Ady magyarsága maga is hagyománnyá váljon, éppoly kívánatos, mint hogy legnagyobb kincsünket ne az ablakon dobjuk ki, hanem kincsesládánkba helyezzük. Egyébiránt akár kívánatos, akár nem, ez a folyamat máris megkezdődött; a legfiatalabb generáció számára az Ady kincse máris hagyomány, s egyre mélyebben az lesz, ahogy ő maga mondja, »ifjú szívekben, s mindig tovább!«

KÖNYVRŐL KÖNYVRE. (350. l.)

A *Nyugat* folyóirat állandó rovata volt, 1934. és 1935. folyamán. Itt dátumokkal ellátott szemelvényeket adok; az alkalom, melyhez eredetileg fűződtek, kitűnik magukból a cikkekből.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

A NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

TARTALOM

Oldal

Előszó az első kiadáshoz (1917.) 1
Előszó a második kiadáshoz (1924.) 2
Előszó a jelen kötethez (1938.) 2
Irodalmi nevelés (1910.) 3
Az irodalom halottjai (1910.) 18
Petőfi és Arany (1910.) 39
Az ifjú Vörösmarty (1911.) 58
A férfi Vörösmarty (1911.) 77
Dante fordítása (1912.) 107
Magyar irodalom (1913.) 125
Ma, holnap és irodalom (1916.) 196
Népköltészet (1918.) 214
Költő és tolmácsa (1918.) 220
Tanulmány Adyról (1920.) 228
Antológia (1922.) 254
Előszó Madáchhoz (1923.) 257
Magyar ritmus (1923.) 260
Balassa (1924.) 275
Az én könyvtáram (1927.) 300
A kettészakadt irodalom (1927.) 309
Tóth Árpád (1928.) 325
Könyvről-könyvre (1933—1935.) 331
Kosztolányi (1936.) 358
Jegyzetek 368

M.N.MUZEUM
KÖNYVTÁRA
OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár